

**T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI**

**GÜVENLİK ÇALIŞMALARI ALANINDA KOPENHAG
OKULU'NUN TOPLUMSAL GÜVENLİK
KAVRAMSALLAŞTIRMASI ÇERÇEVESİNDE BİR ETNİK
ÇATIŞMA ÖRNEĞİ OLARAK KOSOVA SORUNU**

DOKTORA TEZİ

BÜLENT SARPER AĞIR

ANKARA-2013

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

GÜVENLİK ÇALIŞMALARI ALANINDA KOPENHAG
OKULU'NUN TOPLUMSAL GÜVENLİK
KAVRAMSALLAŞTIRMASI ÇERÇEVESİNDE BİR ETNİK
ÇATIŞMA ÖRNEĞİ OLARAK KOSOVA SORUNU

DOKTORA TEZİ

BÜLENT SARPER AĞIR

TEZ DANIŞMANI
PROF. DR. İLHAN UZGEL

ANKARA–2013

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

GÜVENLİK ÇALIŞMALARI ALANINDA KOPENHAG
OKULU'NUN TOPLUMSAL GÜVENLİK
KAVRAMSALLAŞTIRMASI ÇERÇEVESİNDE BİR ETNİK
ÇATIŞMA ÖRNEĞİ OLARAK KOSOVA SORUNU

Doktora Tezi

Tez Danışmanı:

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

Prof. Dr. Nihan Uzgöl
Doç. Dr. Bülent Demirel
Prof. Dr. Gıyasettin Öztürk
Prof. Dr. Mustafa Türkmen
Yrd. Doç. Dr. Özgür Kaya



Tez Sınav Tarihi: 29.03.2013

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../200...)

Adı ve Soyadı

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

.....

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	v
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KOPENHAG OKULU VE TOPLUMSAL GÜVENLİK KAVRAMSALLAŞTIRMASI

1. Kavram Olarak Güvenlik ve Güvenliğin Tanımları	16
2. Küreselleşme ve Güvenlik Arasındaki İlişki	21
3. Güvenlik Çalışmaları Alanında Dar Güvenlik Gündemine Karşı Genişleyen Güvenlik Gündemi Tartışması	25
3.1. Geleneksel Güvenlik Yaklaşımının Temel Özellikleri ve Devlet-İçi Çatışmalar.....	26
3.2. Güvenliğe Yönelik Eleştirel Yaklaşımlar	34
3.3. Güvenlik Çalışmaları Alanında Referans Nesne Sorunsalı Ve Devletin Merkeziliği	39
4. Kopenhag Güvenlik Çalışmaları Okulu	43
4.1. Kopenhag Okulu'nun Ortaya Çıkışı.....	44
4.2. Sektörel Güvenlik Yaklaşımı	49
4.3. Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi	53
4.4. Güvenlikleştirme Yaklaşımı.....	57
5. Devlet-Altı/İçi Güvenlik Sorunlarının Anlaşılmasında Yeni Bir Girişim Olarak Toplumsal Güvenlik Yaklaşımı	62
5.1. Toplumsal Güvenlik Kavramının Ortaya Çıkışı	63
5.2. Genişleyen Güvenlik Tartışmalarında Toplumsal Güvenlik.....	68
5.2.1. Kimlik ve Güvenlik	73
5.2.2. Toplumsal Güvenlik Çerçevesinde Toplum Kavramı	79

5.2.3. Devlet ve Toplumsal Güvenlik.....	81
5.2.4. Toplumsal Güvenliğin Bölgesel Ve Uluslararası Boyutları.....	84
5.2.5. Toplumsal Güvenliğe Yönelik Tehditler.....	86
5.2.6. Toplumsal Kimliğin Savunulma Şekilleri	94
5.3. Toplumsal Güvenlik Kavramının Eleştirisi.....	97
5.4. Toplumsal Güvenlik Çıkmazı	102

İKİNCİ BÖLÜM

1989-1999 ARASI DÖNEMDE KOSOVA'DA SIRP HÂKİMİYETİ VE YAŞANAN TOPLUMSAL GÜVENLİK SORUNLARI

1. Kosova Sorununun Tarihsel Gelişimi	107
1.1. Sosyalist Yugoslavya Öncesi Döneme Kadar Kosova Sorunu	108
1.2. Tito Yugoslavyası'nda Kosova Sorunu.....	115
2. Tito Sonrası Dönemde Kosova Sorunu.....	124
2.1. 1981 Yılı Öğrenci Olayları ve Sırp Milliyetçiliğinin Yükselişi.....	125
2.2. Sırp Milliyetçiliğinin Entelektüel Çıkışı: Sırbistan Bilimler ve Sanatlar Akademisi Memorandumu	128
2.3. Kosova Miti ve Sırp Milliyetçiliği	131
2.4. Kosova Sorununda Din Faktörünün Rolü	132
2.5. 1980'li Yıllarda Kosova'da Göç ve Demografi Sorunu.....	134
3. Milošević'in İktidara Gelişi ve Kosova'da Sonun Başlangıcı	136
4. Kosova'nın Özerkliğinin Kaldırılması Ve Arnavut Kimliğinin Marjinalleşme Süreci	139
4.1. Paralel Devlet Yapıları'nın Oluşumu, Amaçları Ve Özellikleri	151
4.1.1. Paralel Eğitim ve Sağlık Sistemleri	156
4.1.2. Paralel Devlet Yapılarının Finansal Boyutu.....	158
4.1.3. Milošević Rejiminin Paralel Devlet Yapılarına Tepkisi	159
4.2. Seçim Boykotları ve Demokratik Temsil Sorunu	160
4.3. Uluslararası Toplumun Kosova Sorununa Yaklaşımı Ve Dayton Anlaşması Sonrası Dönem	165
4.4. Kosovalı Arnavutların Kimliklerini Savunma Şekilleri.....	172
4.4.1. Pasif Direniş Stratejisinden Aktif Direniş Çağrılarına	174

4.4.2. KKO'nun Ortaya Çıkışı Ve Silahlı Mücadele Dönemi	177
4.5. 1989-1999 Döneminde Kosova'da Göç Sorunu ve Demografik Değişim	181
4.6. Yoğunlaşan Çatışmalar ve Uluslararası Toplumun Devreye Girmesi	184
4.6.1. Son Diplomatik Girişim: Rambouillet Süreci	189
4.6.2. NATO Müdahalesi	192
4.6.3. NATO Müdahalesinin Sonu ve UNMIK'e Giden Süreç.....	197

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1999-2008 ARASI DÖNEMDE UNMIK YÖNETİMİ ALTINDA ARNAVUT HÂKİMİYETİ VE YAŞANAN TOPLUMSAL GÜVENLİK SORUNLARI

1. UNMIK Yönetimi'nin Kurulması ve Yerel Aktörler Tarafından Algılanışı	200
1.1. Kosova Geçici Konseyi'nin Oluşumu ve Kosovalı Sırpların Tutumu	203
1.2. Geçici Bir "Toplumsal Sözleşme" Girişimi Olarak Kosova Geçici Anayasal Çerçevesi	207
1.3. Kosova'nın Kurumsal Yapısı ve Yaşanan Toplumsal Güvenlik Sorunları	212
1.4. Toplumsal Güvenlik Sorunları Açısından "Statüden Önce Standartlar" Politikası.....	215
2. NATO Müdahalesi Sonrasında Kosova'da Güvenlik Durumu.....	220
2.1. Kosovalı Sırpların Güvenlik Durumu ve Algılamaları	220
2.2. Etnik Ayrışmanın Bir Örneği Olarak Bölünmüş Kent Mitrovica	226
2.3. Mart 2004 Şiddet Olayları.....	228
2.4. Kosovalı Sırp Mülteciler ve Geri Dönüşleri Sorunu	232
2.5. Kosova'da Güvenlik Alanında Faaliyet Gösteren Aktörler ve Roller ...	235
3. UNMIK Yönetiminde Kosovalı Sırplar ve Paralel Yapıları	238
3.1. Kosovalı Sırpların Paralel Eğitim Sistemi	245
3.2. Sırpları Bütünleştirme Çabaları Kapsamında Merkezileşme Süreci ...	246
4. Miloşeviç Sonrası Sırbistan ve Kosova Sorununa Etkisi.....	249
5. Viyana Görüşmeleri ve Bağımsızlık İlanına Giden Süreç	254
6. Ahtisaari Planı ve Kosova Cumhuriyeti'nin İlanı.....	259

SONUÇ.....	269
EKLER	283
KAYNAKÇA	284
ÖZET.....	329
ABSTRACT.....	331

KISALTMALAR

AAK	Kosova'nın Geleceği İttifakı (<i>Alliance for the Future of Kosovo</i>)
AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
AGİT	Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AT	Avrupa Topluluğu
BM	Birleşmiş Milletler
BMMYK	Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği
COPRI	Kopenhag Barış Araştırmaları Enstitüsü (<i>Copenhagen Peace Research Institute</i>)
DPK	Kosova Demokratik Partisi (<i>Democratic Party of Kosovo</i>)
EULEX	Avrupa Birliği Kosova Hukukun Üstünlüğü Misyonu (<i>European Union Rule of Law Mission in Kosovo</i>)
KDL	Kosova Demokratik Ligi
KFOR	Kosova Gücü (<i>Kosovo Force</i>)
KGK	Kosova Geçici Konseyi
KKB	Kosova Koruma Birlikleri
KKO	Kosova Kurtuluş Ordusu
LKCK	Kosova Kurtuluş Halk Hareketi (<i>National Movement for the Liberation of Kosovo</i>)
LPK	Kosova Halk Hareketi

LPRK	Kosova Cumhuriyeti Halk Hareketi (<i>Popular Movement for the Republic of Kosovo</i>)
MC	Milletler Cemiyeti
NATO	Kuzey Atlantik Antlaşma Örgütü (<i>North Atlantic Treaty Organization</i>)
SANU	Sırbistan Bilimler ve Sanatlar Akademisi (<i>Srpska Akademija Nauka i Umetnosti</i>)
SDM	Sırbistan Demokratik Muhalefeti
SDP	Sırbistan Demokratik Partisi
SKP	Sırbistan Komünist Partisi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
SSP	Sırbistan Sosyalist Partisi
UAÖ	Uluslararası Af Örgütü
UNDP	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (<i>United Nations Development Programme</i>)
UNMIK	Birleşmiş Milletler Kosova Misyonu (<i>United Nations Mission in Kosovo</i>)
YFC	Yugoslavya Federal Cumhuriyeti
YFHC	Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti
YSFC	Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti

GİRİŞ

Savaş ve barış konularının ele alınması, Uluslararası İlişkiler disiplininin gelişiminde yapıcı bir rol oynamıştır. Gerçekten, 20. yüzyılın başlarında Uluslararası İlişkiler disiplininin ortaya çıkışı, Birinci Dünya Savaşı'nın travmalarına bir cevap niteliğindedir. Savaş ve barış konuları tüm düzeylerde -bireysel, toplumsal, ulusal, uluslararası ve küresel- güvenlik ihtiyacının karşılanması ile ilgili olduğu için çağdaş uluslararası ilişkilerdeki en önemli tartışmaların çoğu güvenlik kavramı etrafında şekillenmektedir.

Güvenlik kavramı, bireysel ve kolektif düzeylerde temel kazanımlara yönelik tehdidin olmaması durumu olarak tanımlanabilir. Ancak, Uluslararası İlişkiler disiplini içinde yine de güvenliğin tanımı hususunda bir uzlaşmadan söz edilememekte ve bu nedenle, güvenlik kavramı, tartışmalı bir kavram olarak nitelendirilmektedir. Güvenlik, değer yüklü bir sosyal bilim kavramı olduğu için içeriği zamana, mekâna ve kültürel unsurlara göre değişmektedir. Bu durumun bir yansıması olarak, güvenlik kavramı, çok boyutlu yapısıyla farklı kuramsal değerlendirmelere konu olmuştur. Bu değerlendirmeler kapsamında Güvenlik Çalışmaları alanının entelektüel temelini, güvenlik nedir, kimin güvenliği söz konusudur, güvenlik sorunu nedir, güvenlik kim tarafından ve nasıl sağlanır gibi sorular oluşturmuştur.

Soğuk Savaş döneminde süper güçler arasındaki rekabet, uluslararası sistemin temel belirleyici özelliğini oluşturduğu için, güvenlik de doğal olarak bu parametre çerçevesinde değerlendirilmiş ve bu dönemde ulusal güvenlik öncelikli kaygı konusu olarak belirginleşmiştir. Uluslararası anarşik sistemde devletler arasındaki rekabetçi ilişkileri, devletler üstü bir otoritenin bulunmamasına bağlayan realizm ve neorealizm, toprak bütünlüğünün korunması anlamında askeri güvenliği ve siyasi bağımsızlığın

korunması anlamında da politik güvenliği öne çıkararak, devletin güvenliğinin sağlanmasını öncelikli olarak salık vermekte ve bu amaç doğrultusunda, maddi kapasitelerin artırılmasını ve güç dengesi mekanizmasının işletilmesini önermektedir. Devletin bekasının sağlanması arayışını ulusal güvenliğin en belirgin unsuru olarak ortaya koyan neorealizm, uluslararası anarşik bir ortamda bulunan devlet aktörünün güvenlik problemleri ile ilgili bir teori olarak tanımlanabilir.

Realizmin ve neorealizmin hâkimiyetinde gelişen geleneksel güvenlik anlayışında devlet üzerine yapılan bu vurguya rağmen, devlet inşası süreci ve devletin iç unsurları güvenlik teorisi içerisinde yeterince ele alınmamıştır. Bunun dışında, Soğuk Savaş koşullarının güvenlik gereksinimleri de bireylerin ve toplumsal grupların güvenlik analizinin içine dâhil edilmesini zorlaştırmıştır.¹ Bununla birlikte, yeni/eleştirel güvenlik yaklaşımları, güvenliğin referans nesnesi olarak devletin yerine ya toplumsal grupları ya da bireyi koyarak, güvenliği daha geniş sosyal, ekonomik, çevresel ve politik amaçlarla birleştirmektedir.² Güvenlik gündeminde yaşanan bu genişleme çerçevesinde, epistemolojik olarak nesnel koşullara verilen tepkileri temsil eden geleneksel güvenlik anlayışı sorgulanır hale gelmiştir.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden önce de güvenliğe yönelik devlet merkezli ve askeri odaklı yaklaşımlar sorgulanmışsa da, asıl sorgulama, Soğuk Savaş dönemine hâkim olan geleneksel güvenlik meşrulaştırmalarının kullanımdan kalkmasıyla başlamıştır. Uluslararası düzenin bu yapısal değişimi güvenlik politikalarının gündemini etkilemiş ve güvenliğin niteliği, anlamı ve bu çerçevede yeniden kavramsallaştırılmasına ilişkin politik ve akademik bir tartışma başlatmıştır. Bu

¹ Pınar Bilgin, **Regional Security in the Middle East: A Critical Perspective**, Londra, Routledge, 2005, s. 18-19.

² Eleştirel güvenlik yaklaşımları için bkz. Keith Krause ve Michael C. Williams, **Critical Security Studies, Concepts and Cases**, Londra, UCL Press, 1997.

tartışma, güvenliğin epistemolojik ve ontolojik temellerinden güvenlik gündeminin içeriğine ve güvenliğin referans nesnesine kadar uzanmaktadır. Gerçekten Güvenlik Çalışmaları alanında devletin merkezi konumu ve ulusal güvenlik kavramının güvenliğin sağlanması için temel amaç olduğu düşüncesinin hâkimiyetini, küresel karşılıklı bağımlılığın ve devletlerin etnik temelde parçalanması gibi olguların ağırlık kazandığı bir ortamda sürdürmesi zorlaşmıştır.

Genel olarak Uluslararası İlişkiler disiplini dâhilinde güvenlikle ilgili tartışmalar, güvenliği askeri anlamda tanımlayan ve güvenlik gündemini “dar” bir biçimde ele alan geleneksel yaklaşım ile bu gündemi daha geniş bir biçimde yorumlayan yeni yaklaşımlar arasında yaşanmaktadır. Bu tartışmada cevap aranan temel soru, “güvenlik ile ilgili yeni anlayışlar gerekli midir yoksa geleneksel anlayış çağdaş güvenlik sorunları ile başa çıkmakta doğru ve yeterli bir analitik çerçeve sağlamakta mıdır?” şeklinde ortaya çıkmaktadır. Barry Buzan, iki yaklaşım arasındaki tartışmanın, Soğuk Savaş’ın askeri ve nükleer saplantılarının yarattığı dayatma nedeniyle Güvenlik Çalışmaları alanının daralmasının tatminkarsızlığından ortaya çıktığını belirterek, “bu tatminsizlik, ilk olarak, 1970’ler ve 1980’lerde uluslararası ilişkilerde ekonomik ve çevresel gündemlerin ortaya çıkmasıyla ve daha sonra da 1990’larda kimlik sorunları ve ulus-aşırı suç ile ilgili kaygıların artmasıyla canlanmıştır”³ şeklinde bir değerlendirme yapmıştır. Askeri/stratejik güvenlik tehditlerine ek olarak, güvenlik tehditlerinin çok boyutlu ve çeşitli bir hale gelmeye başlaması, uluslararası güvenlik ortamının dinamik bir gündem ile karşı karşıya kalmasına yol açmıştır.

³ Barry Buzan, Ole Wæver ve Jaap de Wilde, **Security: A New Framework For Analysis**, Lynne Rienner Publishers, Londra, 1998, s. 2.

Bu ortamda, devlet merkezli güvenlik anlayışı, yeni yaklaşımların artan eleştirilerine maruz kalmıştır. Yeni güvenlik yaklaşımlarına göre, temel güvenlik tehdidi, insan haklarını etnik, dini ve toplumsal cinsiyet temelinde ihlal eden, etnik temizlik ve kitlesel ölümlere yol açan devletlerin kendisinden kaynaklanmaktadır. Bunun dışında insanlığa yönelik birçok tehdit, çevresel kirlilik, açlık, doğal felaketler, insan ve uyuşturucu kaçakçılığı ve terörizm gibi küresel ve ulus-aşırı bir doğaya sahiptir. Görüldüğü üzere güvenlik alanında yaşanan problemler ve bunların çözümleri sadece askeri anlamda tanımlanır olmaktan çıkmaktadır.

Akademik çalışmalarda kuramın rolü, politik yaşam ile ilgili neyin gerçek ve önemli olduğunun kavramsal kategorilerinin şekillenmesinde önemlidir. Kavramsal araçlar ise, gerçeklikleri daha açık bir biçimde görmemize yardımcı olurlar. Mevcut kavramsal çerçevelerde gözden kaçırılan bir boyut, yeni kavramsal çerçeveler ile ortaya çıkarılabilir ve bu sayede ampirik anlamda büyük önem taşıdığı belirtilebilir. Bu anlamda bağlamsal değişim ile kavramsal yenilik arasında yakın bir bağlantı vardır. Geleneksel güvenlik anlayışı ile yeni güvenlik yaklaşımları arasında bir üçüncü yol arayışını ifade eden Kopenhag Okulu'nun güvenlik ile ilgili çalışmaları da, Soğuk Savaş'ın sona ermek üzere olduğu bir dönemde güvenlik alanında yaşanan gelişmelere bir tepki olarak ortaya konmuştur.

Kopenhag Okulu, güvenlik alanında devlet aktörünün varlığını ve güvenlik ile ilgili kaygılarını kabul etmekle birlikte, güvenlik gündeminde hem tehditler hem de aktörler düzeyinde yaşanan genişlemeyi göz önünde bulundurarak yeni bir güvenlik çerçevesi oluşturmaya çalışmıştır. Bu çerçevede Kopenhag Okulu'nun ürettiği çalışmaların ortak özelliği, kendilerinden öncekilerin “görmezden geldiği” konuları gündeme getirmeleri ve bunları dikkate alan kuramsal ve kavramsal açılımlar üreterek geleneksel güvenlik anlayışını aşmaya çalışmaları olmuştur. Askeri, politik,

ekonomik, çevresel ve toplumsal güvenlik olmak üzere güvenlik gündemini beş sektör üzerinden ele alan Kopenhag Okulu, birbirleriyle olan bağlarını görmezden gelmeksizin, her biri ayrı bir güvenlik gündemine, aktörlerine ve dinamiklerine sahip olan beş güvenlik sektörü tanımlamıştır. Bu güvenlik sektörlerinden toplumsal güvenlik sektörü üzerine odaklanılacak olan çalışmanın bağımlı değişkenini Kosova sorunu oluştururken, temel bağımsız değişkeni ise kimlik ve toplumsal güvenlik anlayışıdır.

Soğuk Savaş sonrası dünyada yaşanan çatışmaların doğası, toplumsal güvenlik ile ilgili kaygıların uluslararası güvenlik gündeminde ön plana çıkmasına yol açmıştır. Gerçekten Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte, devlet güvenliği paradigması içine oturtulamayacak bir nitelikte olan devlet ve devleti oluşturan farklı gruplar arasındaki çatışmaların sayısındaki önemli artış, güvenlik sorunları ile uğraşan çevrelerde toplumsal grupların yüz yüze kaldığı tehditlere yönelik ilgiyi arttırmıştır. Çalışmanın kavramsal temelini oluşturan toplumsal güvenlik kavramsallaştırması, Kopenhag Okulu'nun 1993 yılında yayınladığı *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe*⁴ adlı çalışmada kapsamlı bir biçimde ele alınmıştır.

Kavramsal olarak toplumsal güvenlik, bir kolektif kimlik grubunun dil, kültür, din, gelenek ve ulusal kimlik gibi özgün özelliklerinin sürdürülebilirliği ile ilgilidir. Devlet güvenliği bakış açısından ise, toplumsal güvenlik, devletin güvenliğini tehdit ettiği ölçüde önemli olmakla birlikte, Kopenhag Okulu, devlete yönelik tehditlerin yanında toplumun kendisine yönelik tehditlerin de bulunduğunu ve bu tehditlerin kimlik ile ilgili kaygıları içerdiğini belirtmektedir. Bu bağlamda toplumsal güvenlik kavramı, geleneksel yaklaşımın Güvenlik Çalışmaları alanına dâhil etmediği bir

⁴ Ole Wæver, Barry Buzan, Morten Kelstrup ve Pierre Lemaitre, **Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe**, Londra, Pinter, 1993.

referans nesne olan kolektif kimlik grupları anlamında toplum kavramından hareket etmektedir. Devlet güvenliği, egemenliği temel ölçüt olarak ele alırken, toplumsal güvenlik kavramı ise kimlik ile ilgili kaygıları ön plana çıkarmaktadır.⁵

Geleneksel anlamda Güvenlik Çalışmaları alanının bağımsız değişkenleri, örgütlü şiddet ve savaş olasılığını etkileyen kaynakları ya da nedenleri içermektedir. Bu bağımsız değişkenler, savaşların, kuvvet kullanımının ve şiddet tehdidinin çeşitli nedenleri, kaynakları ve açıklamaları ile ilgilidir.⁶ Fakat bu kaynaklar ve/veya nedenler güç dağılımı ve maddi kapasiteler gibi askeri niteliği öne çıkan nitelikte olabileceği gibi, milliyetçilik, etnik çatışma, devlet-ulus dengesizliği, kültür ve ideoloji gibi askeri olmayan nitelikler de gösterebilmektedir. Nitekim Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle birlikte etnik, dini ve ulusal kimlikler ile ilgili yaşanan güvensizlikler, ortaya çıkardıkları etkiler sonucunda güvenlik tartışmalarında çok önemli bir konuma yükselmişlerdir. Bu güvensizlikler, birçok durumda devlet-içi çatışmalarla sonuçlanmışlardır.

Devlet-içi çatışmaları incelerken, devletin meşruiyeti ve sosyo-politik bağlaşma derecesi ile bu meşruiyet ve bağlaşmanın tarihsel olarak nasıl konumlandığına dair sorular sorulması gerekir. Buna karşılık, genel olarak, devletlerin kendi içlerinde gelişen istikrarsızlıklara karşı verdiği tepki, sorunların temel nedenlerinin belirlenmesinden çok, düzenin tesisi ve kontrolün sağlanması şeklinde gelişmektedir. Fakat devlet aktörünün siyasi sınırları içinde yer alan farklı etnik gruplar arasındaki çatışmaların önemli uluslararası güvenlik sorunları yarattığı bilinen bir gerçektir. Özellikle devlet-toplum bağlaşmasının kırılan olduğu ve buna bağlı devlet-toplum ilişkilerinin güvenlik dinamiğinde ön plana çıktığı bölgelerde etnik

⁵ **Ibid.**, s. 25.

⁶ Geleneksel güvenlik anlayışı hakkında bkz. Stephen Walt, "The Renaissance of Security Studies", **International Studies Quarterly**, Vol. 35, No. 2 (June 1991), s. 211-239.

kimlik üzerinden sürdürülen çatışmalar öne çıkmaktadır. Etnik farklılıkların dışlayıcı bir tarzda ele alındığı bu tür çatışmalarda kültürel kimliğin korunması ve yine kültürel kimliğe karşı ortaya çıkan tehditlerin etkisizleştirilmesi önem kazanmaktadır. Kimlik tanımlamasında kaçınılmaz olarak dışlayıcı bir biçimde kullanılan etnik milliyetçilik ise, Kosova örneğinde görüleceği üzere toplumsal güvensizlikler yaratmıştır.

Eski Yugoslavya döneminde ideolojik temelde oluşturulan siyasi birlik, federasyon içindeki kültürel bölünmüşlüğü ortadan kaldıramamıştır. Bu durumun bir yansıması olarak, Yugoslavya'nın dağılmasından sonra ortaya çıkan bağımsız devletlerde, hâkim etnik grup ile diğer etnik gruplar arası ilişkiler, gerilimli ve çatışmaya dönük bir seyir izlemiştir. Nitekim Yugoslavya'nın parçalanması sürecinde kimlik ve güvenlik arasında olumsuz bir etkileşim var olmuştur. Yönetenler ile yönetilenler arasında gerilimin olduğu yerlerde, devletin dışındaki diğer birimler de devletler arası ve devletler içinde yaşanan güvenlik sorunlarının referans nesneleri haline gelebilmektedir. Etnik çatışmalar üretme potansiyeline sahip olan toplumsal güvenlik sorunları, 1990'lı yıllarda Balkanlar'da yaşanan gelişmeler ile kendisini somut bir biçimde ortaya koymuştur.

Yugoslavya'nın parçalanması sürecinin bir uzantısı olan ve etnik, dini, ekonomik, demografik ve hukuki boyutları ile çok yönlü bir sorun olma özelliğine sahip olan Kosova sorunu, en basit anlamda Sırp ve Arnavutlar arasındaki kültürel, politik ve demografik bir mücadele olarak tanımlanabilir. Bu mücadele, 1990'lı yıllarda Kosova'da faaliyet gösteren Arnavut ayrılıkçı hareketi ile toprak bütünlüğünü korumaya çalışan Sırbistan arasındaki çatışmada açıkça kendisini göstermiştir. Arnavutların kolektif kimlikleri üzerinden geliştirdikleri kendilerini yönetme isteği, kendilerinin denetleyemedikleri bir otoriteye boyun eğmeme isteklerinin bir sonucudur. Fakat her iki etnik grup arasındaki Kosova üzerinde hâkimiyet kurma

m¼cadelesi, bir ¼lkesel alan ¼zerindeki ¼atıřmadan ya da m¼cadeleden daha fazlasını i¼ermektedir. Aynı zamanda Kosova sorunu, g¼venlik ve kolektif kimlik dinamiklerinin etkileşimini temsil etmektedir.

Kosova sorunu kapsamında Sırpların ve Arnavutların b¼lgede “y¼neten” ve “y¼netilen” olarak ¼eřitli d¼nemlerde değişen rolleri, her iki etnik grubun siyasal ve toplumsal davranışlarını etkilemiştir. Sırpların Kosova’yı y¼nettikleri d¼nemlerde Kosovalı Arnavutlar politik, ekonomik, toplumsal ve k¼lt¼rel alanlarda ayrımcılığa ¼ęramıřlardır. Diğer yandan, Arnavutların y¼netim pozisyonunda oldukları d¼nemlerde ise, Sırplar ayrımcılığa ¼ęramıřlar ve Kosova’dan ayrılmak zorunda kalmışlardır. Bu nedenle Kosova’daki m¼cadelenin iki temel akt¼r¼ olan Arnavutların ve Sırpların “biz” algılayışları, neyi meşru g¼rd¼kleri ve neyi başarmak istedikleri, i¼inde bulundukları toplumsal g¼venlik koşulları ile yakından ilişkili olmuştur.

Genel olarak, Yugoslavya’da yaşanan krizi ve ¼zel olarak Kosova’da yaşanan ¼atıřmayı anlamak y¼n¼ndeki bir girişim, tarihsel derinliğe sahip olmazsa, tutarlı bir bilgi b¼t¼n¼ ortaya koymaktan uzak olacaktır. Sırplar ve Arnavutlar arasında uzun zamandır bir anlaşmazlık konusu olan Kosova sorunu, 1990’lı yıllarda yaşanan sorunlardan daha derin tarihi k¼kenlere sahiptir. Bu nedenle, Kosova’da Sırplar ve Arnavutlar arasında toplumsal g¼venlik/g¼vensizlik ¼er¼evesinde gelişen ilişkiler dinamiğini anlayabilmek i¼in, Kosova sorununun tarihsel boyutunun a¼ık¼a ortaya konması gerekmektedir. Bu nedenle, Kosovalı Arnavutlar ile Sırplar arasındaki toplumsal b¼l¼nmenin nasıl inşa edildiği ve kurumsallaştığı, her iki etnik grup arasındaki ilişkilerin tarihi derinliğine de atıfta bulunularak ele alınacaktır.

Kosova’nın zorlu tarihinde b¼lge ¼zerindeki h¼kimiyet Sırplar ve Arnavutlar arasında bir¼ok defa el değiştirmiştir. Kosova’da bu iki etnik gruptan birinin diğeri ¼zerindeki h¼kimiyeti, Sırp-Arnavut ilişkilerinin tanımlayıcı ¼zellięi haline gelmiştir.

1989 yılında Slobodan Milošević yönetimi tarafından Kosova'nın özerkliğinin kaldırılması, bu tür bir iktidar değişiminin bir başka örneği olmuştur.⁷ Kosova'nın özerkliğinin kaldırılmasından sonra bölgenin Sırp kimliğini daha güçlü vurgulamak amacıyla yapılan bazı anayasal, yasal, idari ve demografik uygulamalara karşı Arnavutlar, Sırbistan'ın Kosova üzerindeki meşruiyetini sorgulayan barışçıl bir direniş ile karşılık vermişlerdir. Bu süreçte oluşturulan paralel devlet yapıları, Sırp hâkimiyetine karşı Arnavutların barışçıl direnişinin temelini oluşturmuştur. Kosovalı Arnavutların Sırp yönetimini meşru görmediklerinin bir ifadesi olan paralel devlet yapıları, 1990'lı yıllarda Kosova üzerindeki Sırp hâkimiyetinin gerçek bir kontrole dönüşmemesinde önemli rol oynamışlardır.

Eski Yugoslavya'nın parçalanması sürecindeki birçok örnekte şiddet, yerel aktörler tarafından amaçlarının gerçekleştirilmesi yönünde seçilen bir araç olmuştur da, Kosova ve Makedonya, bu genellemenin istisnaları olmuşlardır.⁸ Fakat Kosova sorunu bağlamında, pasif direniş stratejisinin beklenen sonucu doğurmaması, artan Sırp baskıları ve uluslararası toplumun Kosova sorununun çözümü yönünde nispeten edilgen tutumu, Kosovalı Arnavutlar arasında radikal eğilimlerin ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. Kosova Kurtuluş Ordusu'nun (KKO) ortaya çıkışı ile birlikte Arnavutlar, Sırp hâkimiyetine karşı sürdürdükleri mücadelelerini silahlı direniş biçimine dönüştürmüşlerdir. Genel olarak 1990'lı yıllarda Kosovalı Arnavutların Sırp baskısına karşı kolektif kimliklerini koruma ve ulusal amaçlarını gerçekleştirme yöntemleri, İbrahim Rugova'nın liderliğinde sürdürülen pasif direniş stratejisi ve KKO'nun silahlı mücadelesi olmak üzere iki şekilde kendisini göstermiştir.

⁷ Denisa Kostovicova, **Kosovo: The Politics of Identity and Space**, Londra, Routledge, 2005, s. 2.

⁸ Enika Abazi, "The Role of International Community in Conflict Situation, Which Way Forward?: The Case of the Kosovo/a Conflict", **Balkanologie**, Vol. 8, No. 1 (2004), s. 17.

Bu dönemde Sırbistan ise, Kosova sorununu devlet güvenliği çerçevesinde ele almış ve Arnavut ayrılıkçılığını ve “terörizmi”ni temel tehdit unsurları olarak tanımlamıştır. Fakat geleneksel güvenlik yaklaşımının güvenlik tanımı, devlet-içi çatışmaları güvensizliğin bir kaynağı olarak görmemektedir. Bu anlayış çerçevesinde, Kosovalı Arnavutların Sırbistan’dan ayrılma çabaları geleneksel anlamda bir ulusal güvenlik tehdidi olarak nitelendirilmez. Bu çerçevede Arnavutların ayrılıkçı talepleri ve Sırp yönetiminin uyguladığı baskı, bir iç sorun olarak değerlendirilir. Nitekim 1990’lı yıllarda Sırbistan yönetimi, Kosova’da yaşananları bir iç sorun olarak nitelendirmiştir. Fakat kolektif kimlik gruplarının kendi varlıklarını koruma ve bağımsız bir ortamda kimliklerinin yeniden üretilmesini sağlama arayışları, sorunun muhatabı devlet açısından bir ulusal güvenlik sorunu haline gelebilmektedir.

1999 yılındaki Kuzey Atlantik Antlaşma Teşkilatı (*North Atlantic Treaty Organization-NATO*) müdahalesi sonrasında Birleşmiş Milletler Kosova Geçici Yönetim Misyonu’nun (*United Nations Interim Administration Mission in Kosovo-UNMIK*) Kosova’ya konuşlanması ile Kosova’da yerel güç dengesi önemli ölçüde değişmiş ve Kosova sorunu kapsamında yeni politik dinamikler ortaya çıkmıştır. Bu yeni dönemde Kosova, Balkanlar’ın etnik açıdan en homojen bölgesi haline gelirken, UNMIK yönetimi altında Kosovalı Arnavutlar da siyasal, toplumsal ve kültürel hayatta diğer etnik gruplar ile karşılaştırıldığında ayrıcalıklı ve baskın bir konum kazanmışlardır. NATO müdahalesi, Kosova’da yaşanan çatışmaları sona erdirmiş, fakat bölgedeki etnik gerilim varlığını sürdürmüştür. Bu etnik gerilimden en çok etkilenen grup ise Kosovalı Sırlar olmuştur.

Toplumsal güvenlik kavramının temel analiz birimleri, politik olarak önem arz eden etnik ve dini kimliklerdir.⁹ Bu nedenle, Kosova sorunu bağlamında çalışmanın temel analiz birimleri Sırp ve Arnavut toplumlarıdır. Unutulmamalıdır ki kimliklerin önceden verili ve sabit olduğu varsayımı ile Kosova sorununu ortaya koymak, bu sorunda çatışan kimliklerin nasıl oluştuğunu görmemizi engeller. Bu nedenle, Kosovalı Arnavutlar ve Sırlar arasındaki çatışmayı karşılıklı bir inşa olarak görmek doğru olacaktır. Bu tespit, kimliklerin, çıkarların ve güvensizliklerin nasıl inşa edildiğini ortaya koymayı gerektirir. Eğer Kosova sorununda kimliklerin nasıl inşa edildiği sorusu cevapsız bırakılırsa, sorunun analizi önemli bir eksiklik barındıracaktır. 1990'lı yıllarda Kosovalı Arnavut kimliğini oluşturan unsurlar, Sırlar tarafından yürütülen baskıcı uygulamalar ve Rugova yönetimi ile KKO tarafından izlenen stratejiler olmuşken, 1999 sonrası dönemde ise, Kosovalı Sırlar kimliklerini bölgede Sırbistan'ın egemenliğinin yeniden tesisi ve Kosova'nın Sırp kimliğini sürdürme çabaları çerçevesinde inşa etmişlerdir.

Metodolojik anlamda indirgemecilik, bir bütünü kendisini oluşturan parçalar üzerinden anlamak ve açıklamak anlamına gelmektedir. Kosova sorununun toplumsal güvenlik kavramı çerçevesindeki bir analizi, indirgemecilik suçlamaları ile karşılaşma riskini taşımaktadır. Fakat bu çalışmada kolektif kimlik gruplarının (Sırlar ve Arnavutlar) içinde bulundukları güvenlik durumları karşılaştırmalı olarak ele alınmaktadır. Yine de Kosova'da kimlik sorununu önceleyen bir çalışmada Kosova'nın tarihi, toplumsal ve siyasal yapısı ile ilgili hassas ve tartışmalı konulara girmemek olanaksızdır. Bununla birlikte, çalışmada ele alınan temel tarihsel dönemin bütüncül bir resminin ortaya konması amaçlanmamıştır.

⁹ Analiz birimi problemi, neyin çalışmakta olduğu veya çalışmanın aktörünün/aktörlerinin veya nesnenin/nesnelerinin ne olduğu sorusu ile ilgilidir. Bkz. Nuri Yurdusev, “”Analiz seviyesi” ve “Analiz Birimi”: Bir Ayrım Argümanı”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt. 4, Sayı. 16 (Kış 2007-2008), s. 3-19.

Çalışmanın temel varsayımı olarak, toplumsal güvenlik kavramı ile geleneksel güvenlik anlayışının kolektif kimlik grupları ile bağlantılı devlet-içi güvenlik sorunlarını ele almakta karşılaştığı sorunların üstesinden gelinebileceği ileri sürülmektedir. Bununla bağlantılı olarak, çalışmanın temel amacını, kimlik temelli devlet-içi çatışmaların anlaşılmasında toplumsal güvenlik kavramsallaştırmasının analitik önemini ve yararlılığını ortaya koymaktır. Çalışmanın sorunsalını ise, geleneksel güvenlik anlayışının devlet-içi ya da devlet-altı güvenlik sorunlarını ve/veya çatışmalarını açıklayamaması oluşturmaktadır. Bununla bağlantılı olarak kimliğin güvenliği anlamında toplumsal güvenlik kavramının açıklama gücünün temel dayanaklarının neler olduğu sorusu ortaya konacaktır. Bu sorunsallar bağlamında çalışmanın temel amacı, toplumsal güvenlik kavramının çağdaş güvenlik tartışmalarındaki önemini altını çizmektir. Bu amaç doğrultusunda güvenlik ile ilgili devlet merkezli eğilimlerin etnik sorunlara yapıcı alternatifler sunamamasının nedenleri ele alındıktan sonra, etnik sorunların yönetimi için kullanılan yöntemlerin başarılı olabilmesi için devlet merkezli güvenlik anlayışının bazı değişikliklere uğraması gerektiği ileri sürülecektir. Bu sav ileri sürülmekle birlikte, devletlerin, dünya politikasında temel örgütlenme birimi olmaya devam ettiği sürece, etnik çatışmalar bağlamında belirleyici konumlarını sürdürdükleri belirtilecektir.

Çalışmanın temel sorunsallarına cevap aranırken çalışmanın tutarlılığını sağlayabilmek adına öncelikle kuramsal ve kavramsal bölüm ele alınacaktır. Böylece sağlanacak olan kavramsal açıklığın ve kaygının ampirik değerlendirmeyi daha anlaşılabilir kılacağı düşünülmektedir. Bu doğrultuda çalışmanın birinci bölümünde Güvenlik Çalışmaları alanının tanımlayıcı bir sunumundan çok belirli bir kavramsal çerçeve -toplumsal güvenlik kavramı- üzerine odaklanılacaktır. Bununla birlikte, çalışmanın temel kavramı güvenlik olduğu için öncelikle bu kavramının farklı

boyutları ile bir tanımlaması yapılacak ve daha sonra Güvenlik Çalışmaları alanını uzun süre hâkimiyeti altında tutan geleneksel güvenlik anlayışının genel özellikleri incelenecektir. Bu bir ölçüde kaçınılmazdır. Çünkü geleneksel güvenlik anlayışının temel unsurlarını ele almak, yeni güvenlik yaklaşımlarının getirdiği eleştirileri anlamayı kolaylaştıracaktır. Kopenhag Okulu da geleneksel güvenlik anlayışının hegemonyasına olan eleştirileri aracılığıyla yeni bir güvenlik çerçevesi ortaya koymayı amaçlamıştır.

Tartışmayı daha da belirginleştirmek ve genel olarak çalışmada kullanılacak olan temel kavramsal çerçeveyi ortaya koyan şartları açığa kavuşturmak için Kopenhag Okulu'nun güvenlik çalışmaları alanındaki yeri ele alınacak ve temel özellikleri belirtilecektir. Daha sonra devlet-altı güvenlik sorunlarının anlaşılmasında yeni bir girişim olarak değerlendirilen toplumsal güvenlik kavramı ele alınacaktır. Bu çerçevede, toplumsal güvenlik kavramının tanımı, topluma yönelik tehditlerin neler olduğu, toplumsal kimliğin savunulma biçimleri ve kimlik ve güvenlik arasındaki ilişki konuları incelenecektir.

Çalışmanın ampirik bölümlerini oluşturan ikinci ve üçüncü bölümlerle bağlantılı olarak, tezin kavramsal temelini oluşturan toplumsal güvenlik kavramının Kosova sorunu örnek olayının anlaşılmasında ve açıklanmasında ne ölçüde kullanılabileceği sorusu cevaplanmaya çalışılacaktır. Bu çerçevede Kosovalı Arnavutların ve Sırpların kendi kolektif kimliklerini içinde bulundukları şartlar altında muhafaza etme ve sürdürme arayışları ve bu süreçte yaşadıkları toplumsal güvenlik sorunlarının kaynakları ortaya konmaya çalışılacaktır.

Çalışmanın ampirik bölümlerinde Kosova sorunu ele alınırken, zaman sınırlaması olarak 1989 ve 2008 yılları arası dönem seçilmiş ve bu tarihsel dönem iki alt döneme ayrılarak incelenmiştir. Bu iki on yıllık dönemi iki alt tarihsel dönem

halinde ele almanın nedeni ise, sorunlu coğrafyada 1989-1999 yılları arasında yaşanan Sırp hâkimiyeti ve bu hâkimiyet altında Kosova’da yaşanan toplumsal güvenlik sorunları ile NATO’nun 1999 Kosova müdahalesi sonrasında bölgede Sırp hâkimiyetinin sona ermesi ve bu durumun sorunlu coğrafyadaki toplumsal güvenlik sorunlarına olan yansımaları ortaya koymaktır.

Örnek olay çalışmalarının kuramsal ya da kavramsal tartışmalar bağlamından uzak bir biçimde ağırlıklı olarak ampirik anlamda ele alınması, sadece tanımlayıcı nitelikte bilgi üretimine katkı sağlamaktadır. Bu nedenle, ampirik olarak somutluk kazanmış düşünceler ortaya koyabilmek için, pratik bilgi ile kavramsal analizi bir araya getirmek önemlidir. Kuramsal ve kavramsal çerçeveler ise, nedenleri, sonuçları ve önemi anlamında bir sorun ile ilgili düşüncemizin ana çerçevesini ortaya koyarlar. Araştırmada kullanılacak olan kavramsal çerçeve oluşturulduğunda da, tüm analiz daha kolay uygulanır hale gelmektedir. Örnek olayın seçimi, kuramsal ve kavramsal çerçevenin önermeleri kapsamında Kosova sorununun belirli yönlerinin incelenmesine dayanmıştır. Bu kapsamda, çalışmanın ampirik gerçekliklerle kavramsal çerçevenin bir araya getirilmeye çalışıldığı ikinci ve üçüncü bölümlerinde, olguların kuramsal ve kavramsal çerçeve ile uyumunu göstermek amacıyla, uygun görülen yerlerde ampirik kanıtlar ile ilgili olarak kısa ama gerekli kavramsal ve kuramsal değerlendirmeler yapılmıştır.

Günümüzde devletlerin büyük çoğunluğu çok uluslu birer siyasi örgütlenme niteliği göstermektedir. Buna karşın, geleneksel güvenlik anlayışı, analizinin merkezine devlet aktörünü koymakta ve devletin temel bileşeni olan “ulus”un devletle olan ilişkisini göz ardı etmektedir. Fakat kolektif kimlik gruplarının devlet aktörü ve diğer kolektif kimlik grupları ile olan ilişkileri, bir güvenlik sorunu olarak ele alınabilecek bir niteliğe bürünebilmektedirler. Bu noktada çalışmanın önemi ise,

kolektif kimlik gruplarının güvenliği ile bağlantılı olan devlet-içi güvenlik sorunlarını inceleyen ve daha çok ampirik çalışmalar niteliği taşıyan çalışmalara kuramsal ve kavramsal çerçeveyi dâhil ederek bu tanımlayıcı çalışmaları açıklayıcı ve düşünsel boyutlar ile desteklemektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KOPENHAG OKULU ve TOPLUMSAL GÜVENLİK

KAVRAMSALLAŞTIRMASI

1. Kavram Olarak Güvenlik ve Güvenliğin Tanımları

Güvenlik kavramını anlamak, hangi koşullar altında güvenliğin elde edildiğini belirlemekten temel olarak farklı bir tür entelektüel uğraştır. Kavramsal açıklık, mantıksal olarak, güvenliğin gerekli koşullarını araştırmaktan önce gelmektedir. Çünkü bu tür koşulların tanımlanması, bir güvenlik kavramını gerektirir.¹⁰ Bu nedenle, Güvenlik Çalışmaları alanı ile bağlantılı bir incelemeye başlamadan önce, bu kavramın ne anlama geldiğini belirtmekte yarar vardır. Herhangi bir çatışma durumunda, aktörlerin kendi öz kazanımlarını diğer aktörlerin tehditlerine rağmen devam ettirebilmeleri ve koruyabilmeleri olarak tanımladığımız güvenlik kavramını David Baldwin, “sahip olunan kazanımlara gelebilecek bir zararın en düşük olduğu hal” şeklinde tanımlarken,¹¹ Buzan’a göre ise, asıl güvenlik, tehditten özgür kalabilme gayretidir.¹²

Güvenlik kavramının, fiziksel ve psikolojik olmak üzere iki boyutu vardır. Tarih boyunca, daha ziyade güvenliğin fiziksel boyutu üzerinde durulmuş ve devletin sınırlarını başka devletlerin saldırı ve tehdidinden uzak tutmak, devletlerin güvenlik

¹⁰ David A. Baldwin, “The Concept of Security”, **Review of International Studies**, Vol. 23, No. 1 (January 1997), s. 8. Güvenlik, Latince *se* (olmaksızın) ve *cura* (endişe) kelimelerinin birleşmesinden oluşan *securitas* kelimesinden türemiştir. *Securitas*, “endişeden uzak olma ve sükûnet” anlamına gelmektedir. Bkz. J. Frederik M. Arends, “Homeros’tan Hobbes ve Ötesine: “Güvenlik” Kavramının Avrupa Geleneğindeki Boyutları”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt. 6, Sayı. 22 (Yaz 2009), s. 3-33.

¹¹ Baldwin, **op. cit.**, s. 13.

¹² Güvenlik kavramının az gelişmiş bir kavram olarak nitelendirilmesiyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Barry Buzan, **People, States and Fear: National Security Problem in International Relations**, Sussex, Whealsheaf, 1983, s. 3-9; Barry Buzan, **People, States and Fear: An Agenda For International Security Studies in the Post-Cold War Era**, 2. edition, Londra, Whealsheaf, 1991, s. 3-12.

anlayışlarının en temel unsuru olmuştur. Fakat güvenlik, fiziksel tehditlerden özgür olmanın nesnel durumundan daha fazlasını içerir. Bu çerçevede, güvenliğin psikolojik boyutu ön plana çıkmaktadır. Güvenlik ile ilgili herhangi bir korkudan uzak olma durumunu içeren güvenliğin psikolojik boyutu, fiziksel bir saldırının varlığı gibi somut tehditleri içermeyebilir. Örneğin, bir devletin ve onun halkının kendini güvende hissetmesi, soyut yönleri olan ve farklı algılamalardan kaynaklanan bir olgudur. Bu çerçevede, güvenliğin doğasının nesnel gerçeklik ile öznel algılamaların birlikteliğinden oluştuğu ileri sürülebilir.

Güvenliğin ne anlama geldiği, nasıl kavramsallaştırılabileceği ve en önemli araştırma sorularının neler olduğu konularında ortak bir anlayış mevcut değildir. Bu nedenle, güvenliğin bir amaç mı, bir sorun alanı mı, bir kavram mı, bir araştırma programı mı, yoksa bir disiplin mi olduğu konusunda belirsizlik vardır.¹³ Tek bir güvenlik kavramı olmadığı gibi “ulusal güvenlik”, “insan güvenliği” ve “uluslararası güvenlik” kavramları farklı sorunlar bütününe işaret etmektedir ve farklı tarihsel ve felsefi bağlamlarda kökenleri bulunmaktadır.¹⁴ Son dönemde güvenlik kavramı ile ilgili tartışmalarda bazıları, güvenlik anlayışında temel bir paradigma değişimini gerektirecek kadar dünyanın değiştiğini ileri sürmekteyken, bazıları ise geleneksel kavramların önemini ve geçerliliğini koruduğuna inanmaktadırlar. Bu nedenle, güvenlik, sosyal bilimlerin içerisinde özünde tartışmalı kavramlardan biri olarak

¹³ Bu tartışmalar için bkz. Helga Haftendorn, “The Security Puzzle: Theory Building and Discipline-Building in International Security”, **International Studies Quarterly**, Vol. 35, No. 3 (1991), s. 3-17; Paul Williams, **Security Studies: An Introduction**, Londra, Routledge, 2008, s. 1; John Baylis, “International and Global Security in the Post-Cold War Era”, **The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations**, John Baylis ve Steve Smith ed., Oxford, Oxford University Press, 2001, s. 254.

¹⁴ Bkz. Emma Rothschild, “What is Security?”, **Deadalus**, No. 124 (1995), s. 53-98.

kalmıştır.¹⁵ Geleneksel güvenlik anlayışının güvenlik sorunlarına olan yaklaşımı, kavramsal tanımları kolaylaştırırken, güvenlik kavramının daha geniş bir gündeme sahip olması, kavramsal anlamdaki basitliği zorlayarak, alternatif tanımların geliştirilmesi gereğini ortaya koymuştur.

Ulusal güvenlik anlayışı, belirli bir tarihsel düzlemde ortaya çıkmıştır. 17. yüzyılda ulus-devletin doğuşu ve ulusal bekaya olan ilgisi ile birlikte, ulusal güvenlik öncelikli ilgi alanı haline gelmiştir. Kavram olarak ise, “ulusal güvenlik”, İkinci Dünya Savaşı sırasında “Amerika’nın dünyanın geri kalanıyla ilişkisini açıklamak için” Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) ortaya atılmıştır.¹⁶ Bir süreç ya da bir amaç olarak anlaşılabilecek olan ulusal güvenlik, temel ulusal çıkarların dış tehditlerden korunması anlamını taşır. Ulusal güvenlik politikasının oluşturulması, düşman tarafından yaratılan tehdit algılaması, hükümetin elindeki kaynaklar ve ülkenin temel çıkarları gibi faktörlerden etkilenir. Bu faktörler statik olmadığı için güvenlik ihtiyaçları sürekli olarak evrimleşir ve değişen gerçekliklere uygun olarak yeniden tanımlanır. Buzan da, ulusal güvenliğin genel bir tanımının olamayacağını, sadece belirli durumlar ile ilişkisi çerçevesinde tanımlanabileceğini ileri sürmektedir.¹⁷ Daha genel bir ifade ile güvenlik, ontolojik olarak verili değildir, fakat anlamı zamana ve mekâna göre değişen politik bir inşa sürecini içerir.

¹⁵ Adrian Hyde-Price, “Beware the Jabberwock!”: Security Studies in the Twenty-First Century”, **Europe’s New Security Challenges**, Heinz Görtner, Adrian Hyde-Price ve Erich Reiter ed., Londra, Boulder, 2001, s. 28-29.

¹⁶ Ulusal güvenlik kavramı, 26 Haziran 1947’de ABD Başkanı Harry Truman tarafından Ulusal Güvenlik Yasası’nın imzalanması ile ABD dış politikasının resmi ilkelerinden birisi haline gelmiştir. Soğuk Savaş dönemindeki jeopolitik rekabette ABD, hem askeri, hem de askeri olmayan unsurlar ile gerçekleştirdiği girişimleri tanımlayacak bir kavrama ihtiyaç duymuştur. Bkz. Ole Wæver, “Peace and Security: Two Concepts and Their Relationship”, **Contemporary Security Analysis and Copenhagen Peace Research**, Stefano Guzzini ve Dietrich Jung ed., New York, Routledge, 2004, s. 56.

¹⁷ Her ulusun korkuları, hassasiyetleri ve tarihi deneyimleri farklı olduğu için, güvenlik farklı uluslar için farklı anlamlar taşımaktadır. Buzan, **op. cit.**, s. 6.

Ulusal güvenlik kavramından farklı olarak uluslararası güvenlik kavramı, ülkeselliğin askeri anlamda savunulmasını da içeren güvenliğin karşılıklı bağımlı ve ilişkili doğasını tanımlamaktadır. Bu anlayışın içinde bulunduğu bağlam, anarşik devletler sistemidir ve uluslararası güvenlik, devletlerin güvenlik alanında birbirlerine yönelik davranışlarını etkileyen sistemik koşulları ifade etmektedir.¹⁸ Anarşi kavramından doğrudan etkilenen uluslararası güvenlik kavramı, devletler arasındaki etkileşimleri düzenleyecek ve kuralları ve normları yürütecek güçlü kuruluşların olmadığı bir durumda söz konusudur. Ulusal güvenlik kavramını ulus-devletin üzerine odaklanması ve diğer devletlerin güvenliğini hesaba katmaması nedeniyle eleştiren Helga Haftendorn, uluslararası güvenlik kavramının mevcut güvenlik sorunlarını en uygun bir biçimde tanımlayabileceğini ileri sürmektedir.¹⁹ Buna karşın, Ken Booth, dünya güvenliği kavramının uluslararası güvenlik kavramından daha kapsayıcı olduğunu belirtmektedir.²⁰ Çünkü Soğuk Savaş döneminde kullanılan haliyle karşılaştırıldığında uluslararası güvenlik kavramı, güvenlik gündemi anlamında artan bir çeşitliliğe sahiptir. Artık devletler, güvenlik alanında aralarında var olan karşılıklı bağımlılığı sadece askeri güvenlik sorunları çerçevesinde değerlendirmemektedirler. Güvenliğin genişleyen gündemine paralel olarak, devletler arasındaki güvenlik ilişkilerinin inşasında ortak kuralların, kurumların ve anlayışın mevcudiyeti daha büyük bir önem kazanmıştır.

Bireyi ya da kolektif olarak insan gruplarını güvenliğin referans nesnesi olarak ele alan insan güvenliği yaklaşımına göre ise, insani gereksinimler devlet merkezli güvenlik anlayışının ötesinde yer almaktadır. Bu anlamda insan güvenliği kavramı, uluslararası politikanın geleneksel alanının ötesinde yer alan aktörleri ve gündemleri

¹⁸ **Ibid.**, s. 22.

¹⁹ Haftendorn, **op. cit.**, s. 3-11.

²⁰ Ken Booth, **Theory of World Security**, Cambridge, Cambridge University Press, 2007, s. 4.

kapsamaktadır.²¹ İnsan güvenliği yaklaşımı ilk defa 1991 yılında Birleşmiş Milletler (BM) ve Afrika Birliği Örgütü tarafından düzenlenen Afrika Liderlik Forumu'nda dile getirilmiş olmakla birlikte,²² BM Kalkınma Programı'nın (United Nations Development Programme-UNDP) 1994 yılında yayınladığı İnsani Gelişim Raporu, insan güvenliği kavramının Güvenlik Çalışmaları alanına dâhil olmasında önemli bir dönüm noktası olmuştur.²³ Bu raporda, insan güvenliği ile ilgili kaygıların sosyo-ekonomik bozulma ve insan hakları ihlalleri gibi durumlardan kaynaklandığına yönelik bir anlayış çerçevesinde bireysel güvenlik, sosyal güvenlik, ekonomik güvenlik, gıda güvenliği ve eğitim ve sağlık hizmetlerinin sağlanması gibi alanlar insan güvenliği kavramı içerisine dâhil edilmiştir.

İnsan güvenliği kavramının normatif doğasının anlamı, güvenliği birey çerçevesinde ele almayı içeren etik bir sorumluluğu olmasından kaynaklanmaktadır. Bu etik sorumluluk nedeniyle insan güvenliği kavramı, ulusal ya da uluslararası güvenlik politikasının başarı ya da başarısızlığının değerlendirilmesi için yeni bir ölçüt oluşturmuştur.²⁴ Devletlerin vatandaşlarının güvenliğini sağlaması hususunda, BM, Avrupa Birliği (AB) ve Uluslararası Af Örgütü (UAÖ) gibi aktörlerin yapmış olduğu değerlendirmeler daha büyük bir dikkatle ele alınmaya başlamıştır.

İnsan güvenliği, devletin güvenliğinin tesisinin sonuç olarak vatandaşlarının güvenliğini sağlayamayacağı anlayışını savunmaktadır. Devletin kendi güvenlik arayışları sırasındaki uygulamaları, insan güvenliğine yönelik tehditler haline dönüşebilmektedir. Bu doğrultuda, örneğin, UAÖ'nün 2002 yılı raporuna göre, insan

²¹ İnsan güvenliği kavramının kuramsal arka planı, doğuşu ve gelişimi ile ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. A. Şevket Ovalı, "Üyopya ile Pratik Arasında: Uluslararası İlişkilerde İnsan Güvenliği Kavramsallaştırması", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt. 3, Sayı. 10 (Yaz 2006), s. 5-22.

²² Peter Hough, **Understanding Global Security**, 2. edition, New York, Routledge, 2008, s. 14.

²³ Raporun ayrıntıları için bkz. <http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr1994/>, (01.06.2010).

²⁴ Edward Newman, "Human Security and Constructivism", **International Studies Perspectives**, Vol. 2 (2001), s. 239-251.

güvenliği anlamında devletler terörist örgütlerden daha önemli tehditler ortaya koymaktadır.²⁵ Güvenliğin odağını bireylere doğru yöneltmek, insanın güvenliğini ve refahını ilgilendiren küresel tehditlerin de resme dâhil olmasını gerektirmektedir. Bu anlamda sadece ulusal ve yerel kapsamda değil, küresel kapsamda da, bireyin kendisini özgürce geliştirmesinin önündeki tüm fiziksel, yapısal ve insani kısıtlamaları kapsayan baskıcı güç yapılarından özgürleşmesi,²⁶ insan güvenliği için gerekli bir koşul olarak ortaya çıkmaktadır.

2. Küreselleşme ve Güvenlik Arasındaki İlişki

Uluslararası otoritenin devlet merkezli, egemenlik yönelimli ve belirli bir toprak parçasıyla sınırlı çerçevesini belirten Vestfalyen devletler sistemi, hukuksal planda devletlerin eşitliği, egemenlerin muaf tutulması ve başka devletlerin içişlerine karışmama doktrini gibi temel uluslararası hukuk normları aracılığıyla yapılandırılmıştır.²⁷ Fakat küreselleşme süreci ile birlikte uluslararası alanda temel aktör olarak devletin ayrıcalıklı konumunu ifade eden Vestfalyen devlet egemenliği, artan bir biçimde düzenli ihlallere konu olmaktadır.

Küreselleşme ile birlikte devlet ve devletin egemenlik kavramı dönüşüme uğramakta ve buna bağlı olarak, devletin eylemleri ve tercihleri, giderek kendi kontrolünün olmadığı veya sınırlı olduğu egemenlik ötesi alanlarda belirlenmektedir. Örneğin, faaliyetlerini giderek uluslararası alana kaydıran terörist grupların ve

²⁵ Helene Sjursen, “Security and Defence”, **ARENA Working Paper**, 10/2003, http://www.arena.uio.no/publications/wp_03_10_sjursen.pdf, (10.10.2009).

²⁶ Özgürleştirme kavramı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ken Booth, “Güvenlik ve Özgürleştirme”, **Avrasya Dosyası, Güvenlik Bilimleri Özel**, Cilt. 9, Sayı. 2 (Yaz 2003), s. 51-70.

²⁷ Richard Falk, **Dünya Düzeni Nereye: Amerikan Emperyal Jeopolitikası**, çev. Neşenur Domaniç ve Nusret Arhan, İstanbul, Metis Yayınları, 2004, s. 26-28.

organize suç örgütlerinin faaliyetlerinde otorite kaymasının nasıl olduğu görülebilir.²⁸ Devlet-altı ve devlet üstü düzeylere doğru yaşanan otorite kaymaları sonucunda, devletin egemenliği sorgulanır hale gelmiştir. Devletin eylemlerinin etkinliğinin ve meşruiyetinin sorgulanmasına yol açan bu durumda, söz konusu sorgulamanın en göze çarpan alanlarından birisi olarak güvenlik ön plana çıkmaktadır. Gerçekten, devlet düzeyi dışındaki düzeylerle (devlet-altı ve devlet-üstü) bağlantılı güvenlik sorunları karşısında devletin kendisi sorunlarla karşılaşmaya başlamıştır. Çünkü artık, güvenlik gündemini işgal eden her olay, geleneksel güvenlik anlayışı çerçevesinde açıklanabilir olmaktan uzaktır.

Küreselleşme çerçevesinde değişen şartlar ve bunun sonucu olarak meydana gelen belirsizlikler ve istikrarsızlıklar Güvenlik Çalışmaları alanının öncelikli araştırma konularından birisi haline gelmiştir. Güvenliğin artan bir biçimde küresel şebekeler²⁹ içinde yapılanmaya başlaması ile birlikte, güvenlik kavramının genişletilmesi ve yeniden kavramsallaştırılması gerektiği düşüncesi, küreselleşme süreçlerinin etkilerine açık hale gelmiştir. Bu çerçevede, uzun süreden beri küreselleşme süreçlerini düşünsel planlarında göz ardı eden geleneksel güvenlik anlayışının ileri gelenleri bile şimdi, küreselleşmenin günümüz ve geleceğin güvenlik meselelerinde çok büyük etkisi olduğunu kabul etmektedirler.³⁰

Ülkeselliğin güvenlikten ayrılması ile fiziksel olmayan güvenliğin önem kazanması, güvenlik tehditlerinin çeşitlenmesi ve yeni güvenlik gündemi ile küreselleşme arasındaki bağ, kimliğin bir güvenlik sorunu olarak kendisini güçlü bir biçimde ortaya koyması ve devletin vatandaşları için güvenlik üretme kapasitesinin

²⁸ **Ibid.**, s. 43.

²⁹ Güvenliği etkileyen küresel şebekeler, ulaşım ve iletişim teknolojileri ve serbest piyasa koşullarına dayalı uluslararası ekonomik sistem gibi yapıları içermektedir. Victor D. Cha, "Globalization and the Study of International Security", **Journal of Peace Research**, Vol. 37, No. 3 (2000), s. 391-403.

³⁰ Bu yöndeki bir değerlendirme için bkz. Ersel Aydın, "Küreselleşme ve Güvenlik: Teorik Yaklaşımlar", **Avrasya Dosyası, Güvenlik Bilimleri Özel**, Cilt. 9, Sayı. 2 (Yaz 2003), s. 38-39.

azalması, küreselleşme ve güvenliğin birbirleriyle ilişkide olduğu temel alanları oluşturmuştur.³¹ Güvenlik, egemen bir alanda hayati çıkarların korunması olarak tanımlanarak, ülkesellik ile güvenlik arasında yakın bir bağ kurulmuştur. Fakat ülkesellik boyutu küreselleşme ile birlikte açık bir biçimde sorgulanmaya başlamış ve geleneksel olarak farklı kurumların sorumluluk alanı olarak görülen iç ve dış güvenlik arasındaki ayrım, tartışmalı bir konu haline almıştır.³²

Her ne kadar küreselleşme, devletlerin geleneksel güvenlik konularına yönelik vurgusunu değiştirmemişse de, yeni tehdit türlerinin ve tehdit kaynağı olan aktörlerin ortaya çıkması, güvenlik sağlayıcısı olarak devletin özel konumunu aşındırmıştır. Bu nedenle, devletin, güvenlik ihtiyaçlarının karşılanması konusunda daha az yetenekli bir hale geldiği ileri sürülmüştür.³³ Bununla ilişkili olarak savaşın doğası da, devletler arası savaştan iç savaflara ve etnik çatışmalara doğru değişmektedir. Geleneksel büyük ölçekli savaşlar yerini düşük yoğunluklu çatışmalara bırakmaktadır ve bu tür çatışmalar, güvenliğin iç/dış ayrımı mantığını önemli ölçüde belirsizleştirmektedir.³⁴ Özellikle iç savaşlar şeklinde ortaya çıkan toplumsal patlamalar, savaşa eğilimli bölgelerde çok düzeyli (birey, grup, topluluk, ulus ve uluslararası) güvensizlikler üretebilmektedir.

Küreselleşme süreci, dili, değerleri ve yaşam biçimlerini değiştirerek, yerel kültürel özellikleri dönüştürmekte ve bu kültürlerin kendilerini yeniden üretme yeteneğini olumsuz yönde etkilemektedir. Küreselleşme, homojenleştirici eğilimleri ile var olan kimlikleri istikrarsızlaştırmış ve yerel kimliklerin direnişini artırmıştır.

³¹ Ian Clark, **Globalization and International Relations Theory**, New York, Oxford University Press, 1999, s. 114.

³² Cha, **op. cit.**, s. 391-403; Aydın, **op. cit.**, s. 39.

³³ Norrin M. Ripsman ve T. V. Paul, "Globalization and the National Security State: A Framework for Analysis", **International Studies Review**, Vol. 7 (2005), s. 202-222.

³⁴ Thomas Diez ve Pertti Joenniemi, "Security and Political Identity in a Globalized Era", <http://www.essex.ac.uk/ecpr/events/jointsessions/paperarchive/mannheim/w18/Diez-Joenniemi.PDF>, (19.09.2008).

Yerel kimliklerin güçlenmesi, gücün geleneksel merkezi olarak devlete yönelik giderek artan eleştirel duruş ile de yakından bağlantılıdır. Böylece ulus-devlet, kendisini hem yukarıdan, hem de aşağıdan zorlayan küreselleştirici ve yerelleştirici baskılara maruz kalmıştır.

Küreselleşmenin ulusal güvenlik alanında devleti zayıflattığı yönündeki argümanı, tüm devletler için eşit derecede geçerli ve doğru bir tespit olarak ele almak doğru değildir. Güçlerine ve sosyo-politik bağlaşma derecelerine göre niteliksel anlamda farklılık gösteren devletler ile bu devletlerin içinde yer aldıkları bölgesel koşullar, küreselleşmenin ulusal güvenlik devleti üzerindeki etkilerini çeşitlendirmektedir. Her ne kadar çoğu küreselleşme argümanları, ulus-aşırı politik, sosyal ve ekonomik güçlerin ulusal güvenlik devletini tüm dünyada tek tip bir biçimde dönüştürüyormuş gibi sunsa da, uluslararası sistemde devletin güç pozisyonu bu değişimlerden etkilenme derecesini belirlemektedir.³⁵

Devletler, kendi halklarının iç sorunlarının çözümünde en etkili araç olmayı sürdürseler de, geleneksel güvenlik işlevlerini yerine getirmede karşılaştıkları kapasite sorunu, meşruiyet sorununun ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Devletlerin sadece devlet güvenliğini önceleyen güvenlik politikaları izlemeleri, kendi halklarını etkileyen güvenlik sorunlarına yönelik ilgilerini azaltarak, devlet ve toplum arasındaki ilişkilerin sorunsallaşmasına katkıda bulunmaktadır. Devletin güvenlik alanındaki önceliklerinin değişip değişmediği tartışmalı olsa da, farklı güvenlik amaçlarını yerine getirme sorumluluğu ile yüz yüze kaldığı bir gerçektir.

³⁵ Ripsman ve Paul, **op. cit.**, s. 200.

3. Güvenlik Çalışmaları Alanında Dar Güvenlik Gündemine Karşı Genişleyen Güvenlik Gündemi Tartışması

Uluslararası İlişkiler disiplinde güvenlik ile ilgili tartışmalar, güvenliği askeri anlamda tanımlayan ve güvenlik gündemini “dar” bir biçimde ele alan geleneksel yaklaşım ile bu gündemi daha geniş bir biçimde yorumlayan yeni güvenlik yaklaşımları arasında yaşanmaktadır.³⁶ Buzan, iki yaklaşım arasındaki tartışmanın, Soğuk Savaş’ın askeri ve nükleer saplantıları nedeniyle Güvenlik Çalışmaları alanının daralmasının yarattığı tatminkârsızlıktan ortaya çıktığını belirtmektedir.³⁷ Bu kapsamda, uluslararası güvenlik ortamının içinde bulunduğu dinamik gündem nedeniyle geleneksel güvenlik anlayışı, yeni güvenlik yaklaşımların artan eleştirilerine maruz kalmıştır.

Güvenlik çalışmalarının odağını politik toplulukların yaşam biçimlerine ve değerlerine yönelik tehditlerin oluşturduğu düşünüldüğünde, bir politik topluluğun yaşam biçiminin ve değerlerinin sadece askeri tehditler tarafından değil, dış kültürel etkiler, ekonomik sorunlar, salgın hastalıklar ve çevresel bozulma gibi tehditler tarafından da etki altına alınabileceği belirtilmelidir. Buna karşın, geleneksel güvenlik anlayışı, bu tür durumların şiddete ve çatışmaya yol açtığı ölçüde güvenlik çalışmalarının ilgisine girmesi gerektiği hususunda ısrarcıdır.³⁸ Bununla birlikte Steve Smith, Güvenlik Çalışmaları alanında önemli değişimlerin yaşandığını ve en büyük değişimin güvenliğin artık sadece “orada bir yerde” olan bir dünya ile ilgili olmadığını belirterek, Güvenlik Çalışmaları alanında artan bir güvensizliğin söz konusu olduğunu

³⁶ Geleneksel güvenlik anlayışının dışında kalan güvenlik çalışmaları “yeni” ya da “eleştirel” güvenlik çalışmaları olarak adlandırılmaktadır. Bkz. Olav F. Knudsen, “Post-Copenhagen Security Studies: Desecuritizing Securitization”, *Security Dialogue*, Vol. 32, No. 3 (2001), s. 355.

³⁷ Buzan, *op. cit.*, s. 9.

³⁸ Bill McSweeney, *Security, Identity and Interests: A Sociology of International Relations*, Cambridge, Cambridge University Press, 1999, s. 35.

ileri sürmektedir.³⁹ Bir başka deyişle, güvenliğin kavramsal tanımı, kapsamı, tehditlerin doğası ve çeşitliliği ile kimin güvenliğini nasıl ve neyle sağlanacağı gibi konularda temel bir belirsizlik vardır. Bu belirsizlik, kuramsal anlatıların olmamasından değil, söz konusu belirsizlik noktaları ile ilgili farklı kuramsal ve kavramsal yaklaşımların varlığından kaynaklanmaktadır.

3.1. Geleneksel Güvenlik Yaklaşımının Temel Özellikleri ve Devlet-içi Çatışmalar

Geleneksel güvenlik anlayışına göre güvenlik, devletler arası rekabet ile ilgilidir ve askeri tehditler, geleneksel güvenlik anlayışının ana konularıdır. Bu nedenle, geleneksel güvenlik çalışmaları analizini, maddi güce, gücün uluslararası sistemdeki dağılımındaki değişikliklere ve dış tehditlere odaklamıştır.⁴⁰ Bu çerçevede, öncelikli olarak anarşik uluslararası sistemin geleneksel güvenlik anlayışının gelişimi üzerindeki etkisi nedeniyle anarşi nosyonu ile güvenlik kavramı arasındaki ilişkiyi incelemek önemlidir. Anarşi nosyonu ve güvenlik arasındaki ilişki çerçevesinde, hiçbir uluslararası ilişkiler teorisi güvenlik üzerinde, onu devletlerin temel motivasyonu sayan neorealizmden çok durmamıştır.⁴¹ Uluslararası anarşi, “uluslararası sistemde özgün niteliklerine bakmaksızın saldırıya uğramış herhangi bir devletin yardım çağrılarına otomatik bir biçimde ve evrensel olarak karşılık verecek işlevsel ve etkili bir birimin bulunmaması durumu”⁴² olarak tanımlanmaktadır.

³⁹ Steve Smith, “The Increasing Insecurity of Security Studies: Conceptualizing Security in the Last Twenty Years”, **Contemporary Security Policy**, Vol. 20, No. 3 (December 1999), s. 74.

⁴⁰ Kenneth N. Waltz, **Theory of International Politics**, New York, McGraw-Hill Inc., 1979, s. 88-99.

⁴¹ Neorealist analizlerde güvenliğe verilen öneme karşın, güvenliğin ne anlama geldiğine çok az dikkat edilmiştir. Smith, **op. cit.**, s. 77.

⁴² İçyapı ile uluslararası yapı arasındaki farkı göstermek için Miller “911” benzetmesini kullanmaktadır. İşlevsel anlamda ideal bir devlette her vatandaş, saldırıya uğradığı zaman, 911 türü bir numarayı

Böylece anarşi nosyonu, egemen devletlerin etkileşim içinde oldukları ortamın tanımlayıcı özelliği haline gelmektedir.⁴³ Sonuç olarak, uluslararası düzeyde anarşinin varlığı, devletlerin içinde yaşadığı uluslararası sistemin yapısal koşulunu tanımlamakta ve geleneksel güvenlik anlayışının ontolojik temelini oluşturmaktadır.

Geleneksel güvenlik anlayışında, ulusal güvenliğe yönelik tehditlerin kökeninde diğer devletler yatmaktadır. Çünkü anarşi altında bu devletleri durduracak hiçbir güçlü otorite yoktur. Waltz, bu durumu, “savaşlar olur, çünkü onları engelleyecek hiçbir şey yoktur”⁴⁴ şeklinde ifade etmektedir. Tehditlerin kökeni olarak tanımlanan bu devletler, özellikle, statükodan tatmin olmayan revizyonist devletlerdir. Tehditlerin çoğu, çatışma kaynağı olabilecek çeşitli güdülere (sınır sorunları, etnisite ve milliyetçilik gibi) sahip yakın komşulardan ya da küresel güç kullanma kapasitesine sahip olan büyük güçlerden kaynaklanır.⁴⁵ Ulusal güvenliğe yönelik tehditlerin kökeninde temel olarak diğer devletler görülmekle birlikte, ulusal sınırlar dâhilindeki ideolojik ya da etnik temelli silahlı gruplar da, birer tehdit kaynağı olarak ele alınabilmektedir. Güvenliğin iç boyutuna yapılan bu göreceli atıf, sadece devlet güvenliğinin tehdit edildiği durumları içermektedir.

Geleneksel güvenlik anlayışına göre, tehditlerin doğasını çoğunlukla diğer devletlerin sahip olduğu askeri kapasiteler oluşturur ve bu kapasiteler, askeri tehditlerin kapsamını ve doğasını belirler.⁴⁶ Algılanan tehdidin içsel olduğu

çevirerek polisi yardıma çağırır. Polis, vatandaşın kimliğine, gelir düzeyine ya da etnik durumuna bakmaksızın vatandaşa yardım etmekle yükümlüdür. Bu nedenle, vatandaşlar kendilerini savunmak için silahlanmaya ihtiyaç duymazlar. Böylece, komşuları için bir tehdit oluşturmazlar. Uluslararası sistemde ise, niteliklerine bakmaksızın saldırıya uğrayan herhangi bir devletin yardımına gelecek etkili bir birim bulunmamaktadır. Benjamin Miller, “The Concept of Security: Should it be Redefined?”, **The Journal of Strategic Studies**, Vol. 24, No.2 (June 2001), s. 15.

⁴³ Scott Burchill, “Realism and Neorealism”, **Theories of International Relations**, Scott Burchill ve Andrew Linklater ed., Londra, MacMillian Press, 1996, s. 90.

⁴⁴ Kenneth Waltz, **İnsan, Devlet ve Savaş: Teorik Bir Analiz**, çev. Enver Bozkurt, Selim Kanat ve Serhan Yalçınar, Ankara, Asil Yayınları, 2009.

⁴⁵ Miller, **op. cit.**, s. 16-17.

⁴⁶ **Ibid.**, s. 17.

zamanlarda ise, askeri güvenlik, öncelikli olarak iç barışın ve toprak bütünlüğünün korunması ile ilgilidir. Dış tehditler anlamında askeri güvenlik, öncelikli olarak, devletlerin saldırgan ve savunmacı silah kapasiteleri ile birbirlerinin kapasitelerini ve niyetlerini algılayışları arasındaki iki düzeyli bir yapı ile ilgilidir.⁴⁷

Geleneksel anlayışta, ulus-devlet ile ilgili olarak devletin savunmak durumunda olduğu temel değerler, egemenliğin ve ulusal bağımsızlığın korunması ve toprak bütünlüğünün muhafazasıdır.⁴⁸ Waltz, bu durumu “anarşi ortamında güvenlik en yüksek amaçtır ve ancak beka garanti altına alınır, devletler güç, kazanç ve sükûn gibi diğer amaçların arayışı içinde olabilirler”⁴⁹ şeklinde dile getirmektedir. Devletin bu değerlerine yönelik tehditleri göğüsleyebilme ya da bunları caydırabilme gücü de, o devletin ulusal güvenlik politikasını tanımlamaktadır. Bu bağlamda, geleneksel anlayışın gündemine hâkim olan konular, askeri güvenlik ve politik güvenlik konularıdır ve bunlar, devletin yüksek politikaları olarak adlandırılmaktadır.

Uluslararası sistemin bütünü açısından her aktör için güvenlik bozucu unsurların neler olduğu belirgin olduğu için, uluslararası ilişkilerin düzenleyici ilkesi olan anarşinin, devletleri benzer birimler haline gelmeye zorladığı ileri sürülmektedir.⁵⁰ Scott Burchill de devletlerin şekil ve amaçta değiştiklerini, teknolojik gelişmeler gerçekleştiğini, ittifakların kurulduğunu ve yıkıldığını, fakat devletlerdeki değişimlere rağmen çıktılarının benzerliğinin sürekli olduğunu belirtmektedir.⁵¹ Çünkü devletlerin bağımsızlıklarını ve egemenliklerini korumak için gerçekleştirdikleri eylemler, anarşik sistemin sürekliliğini muhafaza etmektedir.

⁴⁷ Buzan, Wæver ve de Wilde, **op. cit.**, s. 50-51.

⁴⁸ Miller, **op. cit.**, s. 16-17.

⁴⁹ Waltz, *Theory of International...*, s. 126.

⁵⁰ **Ibid.**, s. 93.

⁵¹ Burchill, **op. cit.**, s. 67.

Güvenliği kimin sağlayacağı ve hangi araçlarla sağlanacağı soruları hakkında geleneksel güvenlik anlayışı, tüm devletlere yönelik güvenilir bir ulus-üstü güvenlik sağlayıcı olmadığı için, bir kendi kendine yardım (self-help) sisteminde devletin kendisinin, kendi güvenliğini sağlayabilecek tek birim olduğu görüşündedir.⁵² Geleneksel güvenlik anlayışının bu boyutu üzerinde, devletler, “en güçlü şiddet araçlarını kontrol eden en güçlü askeri aktörler olmaya devam ettikleri için, uluslararası güvenlik alanında merkezi bir rol oynamayı sürdürmektedirler”⁵³ şeklinde ifade edilen realist düşüncenin etkisi açıkça görülmektedir.

Neorealist güvenlik anlayışına göre uluslararası sistemdeki anarşik yapı, güç dengesi mekanizması aracılığıyla aşılabılır. Çeşitli devletlerin arasında yaklaşık olarak gücün eşit dağılımı anlamına gelen güç dengesi ya mevcut statükoyu sürdürmek ya da var olan bu statükoyu değiştirmek isteyen devletlere karşı koymak için ortaya çıkar. Güç dengesinin oluşmasında rol oynayan en önemli faktör, çıkar birliğidir ve bu çıkarın özünde de güvenlik kaygısı yatar. Eğer bir devlet güvenliğinin tehdit edildiğini hissederse, kendi bağımsızlığını korumak için karşı tarafın gücünü dengeleyecek arayışlara girer. Beka kaygısı nedeniyle güvenliğin öncelikle güç politikası ve askeri kuvvet aracılığıyla sağlanabileceği düşüncesi, güç edinimini devletler üzerinde sistemik bir gereklilik olarak ortaya çıkarmaktadır.⁵⁴ Güç dengesi mekanizması içinde yer alan devletler, birbirlerini dengelemek için silahlanma ya da ittifak kurma gibi çeşitli yöntemleri kullanırlar. Bu yöntemler aracılığıyla askeri caydırıcılık konumunun muhafazası amaçlanır.

Neorealistler, anarşi ve kendi kendine yardım nosyonlarının devletleri en kötü durum senaryolarına göre hareket etmeye zorladığını ve bu nedenle, devletlerin

⁵² Miller, **op. cit.**, s. 17.

⁵³ **Ibid.**, s. 25.

⁵⁴ Burchill, **op. cit.**, s. 86.

diğerlerinin güvenliğini azaltan girişimlerde bulunacaklarını bilmelerine rağmen, içinde bulundukları koşulların gereği olarak kendi güvenliklerini arttıracak tek taraflı eylemlere giriştiklerini belirtmektedirler. Böylece güvenlik çıkmazı kavramı, askeri düzeydeki yapısal tehditlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Güvenlik çıkmazı, bir devletin kendi güvenliğini artırmak için uyguladığı önlemlerin diğerleri için bir tehdit oluşturduğu ve sonuç olarak, diğerlerinin ilk devletin güvenliğini azaltacak şekilde savunmaya dönük adımlar attıkları kötü bir etkileşime tekabül etmektedir.⁵⁵ Bununla birlikte, güvenlik çıkmazı, sadece devletlerin sahip oldukları maddi kapasitelere bağlı olarak oluşmaz. Güvenlik çıkmazının anlaşılmasında bir başka önemli unsur olan diğer aktörlerin niyetleri hakkındaki belirsizlik, karar alıcıların diğerlerinin niyetleri ile ilgili kaygılar taşımasına neden olarak, diğerlerinin düşmanca davranabileceği varsayımı temelinde hareket etmelerine yol açmaktadır. Görüldüğü üzere güvenlik çıkmazının oluşumunda aktörlerin birbirilerini algılayış şekilleri de önem taşımaktadır. Bu çerçevede güvenlik çıkmazı, aynı zamanda özneler arası anlamalardan oluşan sosyal bir yapı olarak ortaya çıkmaktadır.

Görüldüğü üzere, güvenliğin temelinde yatan savaş ve barış koşulları ile ilgili olarak sistemin yapısı üzerine güçlü bir vurguda bulunan neorealist teorinin hâkimiyeti altında kalmış olan geleneksel güvenlik anlayışında, bu teorinin varsayımlarına paralel olarak iç ve uluslararası alan arasında açık bir ayırım öngörülmüştür. Bir başka deyişle, devletlerin beka gereksinimleri karşısında kendi içlerindeki tüm diğer öncelikler ve ihtiyaçlar ikincil önemde olmuştur. Bu nedenle, neorealizmin temel varsayımlarını devlet-içi düzeyde gelişen güvenlik dinamiklerini

⁵⁵ Güvenlik çıkmazı kavramı ilk olarak 1950 yılında John Herz tarafından kullanılmıştır. Herz'in Soğuk Savaş döneminde korku ve silahlanma arasındaki bağlantıyı yorumlamak için ortaya attığı bu kavram, Soğuk Savaş sonrası dönemde de güvenlik analizinin temel terimlerinden birisi olarak kullanılmaktadır. Farklı güvenlik çıkmazı kavramsallaştırmaları için bkz. Alan Collins, "State-induced Security Dilemma: Maintaining the Tragedy", **Cooperation and Conflict**, Vol. 39, No. 1 (2004), s. 27-44.

açıklamada kullanmak olanaklı görünmemektedir. Aslında analiz düzeyi olarak uluslararası sistemi ve analiz birimi olarak devlet aktörünü ele alan neorealizmin iç çatışmaları/savaşları açıklama gibi bir iddiası da bulunmamaktadır. Fakat güvenlik sorunlarının, sadece sistemin yapısı ve devletlerin etkileşimi tarafından değil, devletlerin iç özellikleri tarafından da koşullandırıldığını belirtmek gerekir.⁵⁶ Bu kapsamda devlet-içi çatışmalar, geleneksel güvenlik anlayışının güncel güvenlik sorunlarının anlaşılmasında analitik araçlar ortaya koyamadığını göstermiştir.

Neorealistler, Uluslararası İlişkiler disiplini açısından önemli olanın devletler arası ilişkiler olduğunu ve devlet-içi ilişkilerin sadece çevresel bir rol oynadıklarını belirtmişlerdir. Bununla birlikte, mevcut devletlerin ağırlıklı olarak iç dinamiklerin etkisiyle parçalanması olgusu, neorealizmin kavramsal çerçevesinin ötesinde olan bir gelişmedir. Çünkü siyasi rejim ve vatandaşlar arasındaki güvensizlik ve tehdit ilişkisini neorealizmin varsayımları kapsamında bir araya getirmek zordur.⁵⁷ Buna karşın, etnik çatışmaların güvenlik tartışmalarında önem kazanması ile birlikte bazı neorealistler, etnik ve ulusal gruplar arası ilişkilere daha çok dikkat edilmesi gerektiğini düşünmeye başlamışlardır.⁵⁸ Böylece neorealist çevrelerde etnik gruplar ve uluslar gibi bir orta düzeyin gerekliliğinin kabulü eğilimi söz konusu olmuştur.

⁵⁶ Devlet merkezli güvenlik yaklaşımının gerekliliğini savunmakla birlikte, güvenliğin çok boyutluluğunu kabul eden akademisyenler de mevcuttur. Bkz. Buzan, **op. cit.**, s. 57-111; Georg Sorensen, "Individual Security and National Security: The State Remains the Principal Problem", **Security Dialogue**, Vol. 27, No. 4 (1996), s. 371-386.

⁵⁷ Keith Krause ve Michael Williams, "From Strategy to Security: Foundations of Critical Security Studies", **Critical Security Studies: Concepts and Cases**, Keith Krause ve Michael Williams ed., Londra, UCL Press, 1997, s. 44.

⁵⁸ Mearsheimer, Soğuk Savaş'ın sona ermesinin aşırı-milliyetçilik ve etnik çatışmaların istikrarsızlık ve çatışmalara yol açacağını, geçmişin çok kutuplu geleneksel güç dengesi politikalarının dönüşüne sebep olmasının muhtemel olduğunu savunmuştur. Bkz. John J. Mearsheimer, "Back to the Future: Instability in Europe After the Cold War", **International Security**, Vol. 15, No. 1 (Summer 1990), s. 5-56.

Soğuk Savaş sonrası dönemde yaşanan çoğu şiddetli çatışma, askerlerden çok sivil kayıpların olduğu iç savaşlar olarak nitelendirilebilmektedir.⁵⁹ Bu nedenle, devlet içindeki çatışmaların güvenliği tehdit eden ve politik ve ekonomik etkileşimin düzenini bozan boyutları ile uluslararası sistem üzerinde etkide bulundukları belirtilmelidir. Doğurdıkları sonuçlar itibariyle politik sınırları aşan güvenlik sorunları yaratabilen devlet-içi çatışmalara yönelik neorealist güvenlik anlayışının mesafeli duruşu, özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve küreselleşme süreçlerinin etkisiyle kendisini Güvenlik Çalışmaları alanında daha güçlü bir biçimde hissettiren kimlik sorunu hakkında neorealizmin sessiz kalmasına yol açmıştır.⁶⁰

Richard Ashley'e göre, anarşi sorunsalı, bütün devletlere ayrıcalık sağlayan belirli bir siyaset kavramının yerleşmesine neden olmakta ve devletlerin halklarını dış tehditlerden korumak için var olduğu fikri bu sayede meşruiyet kazanmaktadır.⁶¹ Anarşi nosyonunun geleneksel güvenlik anlayışı üzerindeki etkisi nedeniyle, son döneme kadar güvenlik çalışmaları literatüründe devlet-altı toplumsal grupların kendilerini hangi şartlar dâhilinde tehdit altında hissettiklerine yönelik sistematik bir ilgi gelişmemiştir. Buna karşın, kimlik temelli güvensizliklerin de önemli bir sebep teşkil ettiği devlet-içi çatışmalar ve/veya savaşlar, savaşın yalnızca devletler arasında ortaya çıkan bir olgu olmadığını bir kez daha ortaya koymuştur.⁶² Nitekim geleneksel güvenlik anlayışı, devleti, siyasi ve ülkesel bir birim olarak görerek, uluslararası

⁵⁹ İç savaş kavramı, bir devletin siyasi sınırları içerisinde örgütlü silahlı güçler arasında yaşanan, taraflardan en az birinin devlet olduğu ve yılda 1.000'den fazla can kaybına yol açan çatışmaları tanımlamaktadır. Bkz. Meredith Reid Sarkees ve Frank Whelon Wayman, **Resort to War: A Data Guide to Inter-State, Extra-State, Intra-State, and Non-State War, 1816-2007**, Washington, CQ Press, 2010, s. 64.

⁶⁰ Neorealizm, kimlik sorunlarının askıya alınabileceğini, çünkü kimliğin görece yavaş bir değişim gösterdiğini ileri sürmektedir. Alexander Wendt, "Anarchy is What States Make of it: The Social Construction of Power Politics", **International Organization**, Vol. 46, No. 2 (Spring 1992), s. 392.

⁶¹ Richard K. Ashley, "Untying the Sovereign State: A Double Reading of the Anarchy Problematique", **Millennium**, Vol. 17 (1989), s. 227-286'dan aktaran Chris Brown ve Kirsten Ainley, **Uluslararası İlişkileri Anlamak**, çev. Arzu Oyacıoğlu, İstanbul, Yayınodası Yayıncılık, 2006, s. 102-103.

⁶² Buzan, **op. cit.**, s. 60.

sistem düzeyinde geçerli olan bir gerçekliği ortaya koysa da, devletin içyapısını analiz dışına itme eğilimindedir.

Neorealizmin, devleti siyasi ve ülkesel bir varlık olarak görmesinin bir yansıması olarak geleneksel güvenlik anlayışında devlet, toplumdan ayrı olarak sadece siyasi ve kurumsal anlamda ele alınmıştır. Geleneksel güvenlik anlayışının devletlerin içindeki toplumsal güçleri hesaba katmadan güvenlik ilişkilerini açıklama eğilimi nedeniyle, etnik temelde gerçekleşen şiddetli çatışmalar hakkında çok sınırlı bir açıklayıcılık gücüne sahiptir. Çünkü iç ve uluslararası faktörler arasındaki karşılıklı etkileşim, bu anlayışın ortaya koyduğundan çok daha karmaşıktır ve içyapıların da güvenlik kavramsallaştırmasına dâhil edilmesi gerekir. Ulusal güvenlik anlayışının gerçek kaynaklarının dışsal olduğu kadar içsel de olduğu görüşü doğrultusunda, ulusal güvenlik politikasının, uluslararası tehditlere karşılık verdiği kadar içsel gereklilikleri ve değerleri ve bu bağlamda iç politik ve toplumsal koşulları da değerlendirmeye alması gerekir.

Neorealizm, ontolojik anlamda materyalist ve epistemolojik anlamda ampirisist olarak tanımlanabilecek olan nesnel bir güvenlik anlayışına sahiptir. Epistemolojik ampirisizme göre, geçerli bilgi, maddi olarak var olan ve gözlemlenebilir nesnelere tekabül eder.⁶³ Bu nedenle, neorealizmin ontolojik ve epistemolojik temelleri, sosyal olarak inşa edilmiş toplumsal yaşamı analiz dışında tutar. Kimliğin “ben” ve “öteki” arasındaki ilişki üzerine kurulu olduğu düşünüldüğünde, maddi dünyayı analizinin merkezine oturtan neorealizmin kimlikle ilgili sorulara cevap vermekte neden zorlandığı kendisini tüm açıklığı ile ortaya koymaktadır.

⁶³ Michael C. Williams, “Identity and the Politics of Security”, **European Journal of International Relations**, Vol. 4, No. 2 (1998), s. 206-208.

3.2. Güvenliğe Yönelik Eleştirel Yaklaşımlar

Güvenlik ile ilgili hâkim yaklaşım, Soğuk Savaş'ın sona ermesi, küreselleşme ve bunlarla bağlantılı olarak devletin işlevlerinde yaşanan değişim sonucunda sorgulanmaya başlamıştır. Bu sorgulama kapsamında ortaya çıkan güvenliğin askeri kavranışından ayrılma gereği, Güvenlik Çalışmaları alanında güvenlik gündeminin genişlemesi ve derinleştirilmesi yönünde yeni yaklaşımların ortaya çıkmasına katkıda bulunmuştur. Güvenlik literatüründe artan sayıda çalışma da, devlet merkezli rasyonel yaklaşımların güvenliğin tüm boyutlarını açıklayamadığını ileri sürmektedir.⁶⁴

Güvenliğin kavramsal olarak genişlemesi çeşitli şekiller alabilmektedir. Bunlardan birincisi, güvenlik kavramı ulusların güvenliğinden grupların ve bireylerin güvenliğine, aşağı yönlü bir genişleme gösterebilmektedir. İkincisi, güvenlik kavramı, ulusların güvenliğinden uluslararası sistemin ya da ulus-üstü fiziksel ortamın güvenliğine doğru yukarı yönlü bir genişleme gösterebilmektedir. Üçüncüsü, güvenlik kavramı, askeriden politik, ekonomik, toplumsal ve çevresel güvenliğe doğru yatay olarak genişlemektedir. Dördüncüsü ise, güvenliğin sağlanmasındaki politik sorumluluk, ulus-devletlerden uluslararası kuruluşlara, bölgesel ya da yerel yönetimlere ve hükümet-dışı örgütlere doğru genişlemektedir.⁶⁵

Günümüzde güvenliğin boyutları değişmiş ve askeri boyutu da kapsayan fakat onu aşan yeni bir güvenlik anlayışı öne çıkmıştır.⁶⁶ Realistlerin “düşük/alçak politika”

⁶⁴ Genişletilmiş güvenlik kavramını savunanlar için bkz. Richard H. Ullman, “Redefining Security”, **International Security**, Vol. 8, No. 1 (Summer 1983), s. 129-153; Jessica Tuchman Mathews, “Redefining Security”, **Foreign Affairs**, Vol. 68, No. 2 (Spring 1989), s. 162-177; Haftendorn, **op. cit.**, s. 3-17; Barry Buzan, “Rethinking Security after the Cold War”, **Cooperation and Conflict**, Vol. 32, No. 1 (1997), s. 5-28.

⁶⁵ Rothschild **op. cit.**, s. 55.

⁶⁶ Güvenlik Çalışmaları alanının gündeminin derinleşip genişlemesi ile ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. Keith Krause ve Michael C. Williams, “Broadening the Agenda of Security Studies: Politics and Methods”, **Mershon International Studies Review**, Vol. 40, No. 2 (October 1996), s. 229-254.

(*low politics*) konuları olarak niteledikleri birçok konu, Güvenlik Çalışmaları alanının kapsamı içine girmiştir. Uluslararası sistemin egemen devletler toplumu şeklinde devam eden örgütlenmesi, ulusal kaygıların önemini korumasına yol açmakla birlikte, uluslararası sistem temel değişiklikler geçirmekte ve yaşanan problemler ve bunların çözümleri sadece askeri anlamda tanımlanır olmaktan çıkmaktadır.

Tehditlerin kökeni bağlamında eleştirel yaklaşımlar, çağdaş güvenlik tehditlerinin kökeninin, rakip devletlerden kaynaklanandan çok ya devlet-dışı (iç ya da ulus-üstü), ya da devletin kendisinin vatandaşlarına yönelttiği tehditler olduğunu ileri sürerler.⁶⁷ Ayrıca yeni yaklaşımlar, insanlığa yönelik birçok tehdidin, saldırgan devletlerden değil, küresel ve ulus-aşırı bir doğaya sahip kirlilik, açlık, hastalık ve kitle imha silahlarının kural-dışı devletlere ve ulus-aşırı terörist gruplara yayılması gibi tehditlerinden kaynaklandığı iddiasındadırlar.⁶⁸

Tehditlerin doğası anlamında ise, eleştirel yaklaşımlar, çok daha kapsamlı bir güvenlik yaklaşımını savunmaktadır. Çünkü dünya genelinde çatışmanın doğası ve kaynakları, geleneksel güvenlik yaklaşımı çerçevesinde açıklanabilir olmaktan çıkmıştır. Böylece, askeri güvenlik sorunlarına ek olarak, politik, ekonomik, toplumsal ve çevresel gibi güvenliğin askeri olmayan yönleri, güvenlik gündeminin tamamlayıcı parçaları olarak kabul görmeye başlamıştır. Bunun dışında, güvenliğe yönelik eleştirel yaklaşımlar, askeri olmayan problemleri askeri çatışmaların kaynağı olarak görmekle kalmamış, ayrıca, özellikle Soğuk Savaş'ın sona ermesinden itibaren, askeri olmayan

⁶⁷ Bu yöndeki bir değerlendirme için bkz. Booth, **op. cit.**, s. 59.

⁶⁸ Miller, **op. cit.**, s. 19.

tehditlerin, çoğu insan için askeri olanlardan çok daha geçerli olduğunu iddia etmiştir.⁶⁹

Güvenlik tehditlerine verilecek karşılık anlamında eleştirel yaklaşımları savunanlar, demokratikleşme, devlet inşası, sivil toplumun gelişimi, ekonomik kalkınma ve karşılıklı bağımlılık gibi askeri olmayan çözümlerin, askeri çözümlere oranla güvenlik sorunlarının çözümünde çok daha yardımcı olacağını savunmaktadırlar.⁷⁰ Bu anlamda, Soğuk Savaş sonrası dönemde, güvenlik tehditlerinin doğasında ve kökeninde yaşanan değişim, çözüm yöntemlerinde de değişime yol açmıştır. Eleştirel güvenlik yaklaşımlarının bakış açısından değerlendirildiğinde, güvenlik bir bütündür. Askeri üstünlükler bütüncül bir siyasetin parçası olmadıklarında başarılı olamayabilmekte, hatta yeni güvensizliklere neden olabilmektedirler.⁷¹ Örneğin, güvenlik sorununun kaynağı iç rejimin doğası ise, devletin askeri kapasite artırımı, sorunun çözümünden çok sorunun bir parçası olacaktır.

Güvenlik ilişkilerinin karşılıklı bağımlılığının altını çizen yeni yaklaşımlar, güvenliği tüm insanlık için ortak bir değer olarak görürler. Tüm insanlık için geçerli olan küresel tehditlerin varlığı anlamına gelen ortak güvenlik anlayışı, rekabetten çok uluslararası işbirliği ve küresel sorunların yönetiminde tek taraflılıktan ziyade çok taraflılık üzerine odaklanılmasını içerir.⁷² Bu çerçevede, yeni yaklaşımlar, güvenliğin sağlanmasında değişen bir sorumluluk halinin varlığına işaret ederler.

⁶⁹ Örneğin sanayileşmiş dünyadaki birçok insan için en önemli tehditler, iş güvenliği ve kronik işsizlik gibi ekonomik niteliklidir. Bunun dışında, yerleşik toplumlara karşı kimlik ve kültür ile ilgili tehditler de söz konusu olmaktadır. **Ibid.**, s. 20.

⁷⁰ **Ibid.**, s. 20.

⁷¹ Pınar Bilgin, “Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları”, **SAREM Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Yıl. 8, Sayı. 14 (Ocak 2010), s. 75.

⁷² Bu evrede dikkati çeken en önemli düşünce, “ortak güvenlik” ya da “kapsamlı güvenlik” adını alan yaklaşımdır. Buna göre, hiçbir ülke kendi güvenliğini aynı zamanda başkalarının güvenliğini

Ulusal bağımsızlık, egemenlik ve toprak bütünlüğü gibi temel değerleri savunmaya odaklanan geleneksel güvenlik anlayışının aksine, geleneksel yaklaşımın eleştirileri bir değer değişim süreci yaşandığını ileri sürmektedirler. Eski temel değer olan devlet egemenliği, yeni değerlerin ortaya çıkışının ve sınır-aşan teknolojik ve sosyo-ekonomik güçlerin devletin gücünü ve yönetim kontrolünü zayıflatmasının bir sonucu olarak düşüşe geçmiştir. Bu nedenle, güvenliği sağlanacak olan temel değerler, ulusal bazdan küresel yaklaşımlara ve devlet merkezli bakıştan birey merkezli bakışa doğru kaymıştır. Bireysel düzeyde, yeni değerler, insan hakları ve ihtiyaçları ile birleştirilmiştir. Küresel düzeyde ise, bir yandan demokrasi ve liberal ekonominin yayılması, diğer yandan da insanlığın refahına yönelik ortak tehditler olarak görülen kirlilik, hastalıklar, uyuşturucu ve organize suç gibi tüm insanlık için ortak olan ulus-aşırı değerler üzerine odaklanmıştır.⁷³

Güvenliği yeniden düşünme ihtiyacı, geleneksel çerçevede tatmin edici açıklamaların ortaya konamayacağı olayların gelişimi ile birlikte gerçek dünya ile maddi bağlantılar tesis etmiştir. Bu nedenle, genişleyen güvenlik anlayışı, ampirik gerçekliğin tümünü içerdiği için yararlıdır. Fakat Soğuk Savaş sonrası dönemde Güvenlik Çalışmaları alanında yaşanan dönüşüm sadece ampirik olarak meydana gelmemiş, bunun yanında insani ihtiyaçları ve değerleri geliştirmek için normatif temelde de yaşanmıştır. Genişleyen güvenlik anlayışı, insani ihtiyaçlar ile ilgili ahlaki değerlendirmelere dayalı bir tercihi içerdiği için, geleneksel güvenlik anlayışında bulunmayan normatif bir bakış açısına da sahiptir.⁷⁴ Özellikle, insani ihtiyaçların, fiziksel bekadan ve fiziksel bekaya yönelik tehditlerden çok daha fazlasını içermesi

arttırmadan sağlayamaz. Bir başka deyişle, hiçbir ülke, diğer ülkeleri kendi güvenliği için tehdit olarak algıladığı sürece güvenlikte değildir.

⁷³ Uluslararası Küresel Yönetişim Komisyonu, 1995 yılında, “küresel güvenliğin devletlerin güvenliğine yönelik geleneksel odağından insan ve gezegen güvenliğine doğru genişletilmesini” önermiştir. Bkz. Miller, **op. cit.**, s. 13-23.

⁷⁴ Sjursen, **op. cit.**

nedeniyle, genişleyen güvenlik anlayışı, gerçeklerin nesnel olarak gözlemlenmesine dayalı entelektüel bir girişimden daha fazlasını içermek durumundadır.

Sonuç olarak, geleneksel güvenlik anlayışının genişlemesi ve derinleşmesi yönündeki çabalar, neorealizmin devletlerin temel değerlerinin, devletlerin sınırlarının dışından kaynaklanan askeri tehditlerden korunması üzerine yoğunlaşmasının, neyin, hangi tehditlerden ve hangi araçlar yoluyla güvenli hale getirileceğinin anlaşılmasında bir araç olarak yetersiz hale geldiği görüşünde birleşmektedirler. Bu doğrultuda, güvenlik (devlet güvenliği) ve tehdit (askeri kuvvet) kavramsallaştırması ve neorealist güvenlik anlayışı, eleştirel güvenlik yaklaşımlarının teorik eleştirilerinin hedefleri olarak belirmektedir.⁷⁵

Güvenlik Çalışmaları alanında bir kavramsal genişleme gerekli ise de, sorunsuz değildir.⁷⁶ Güvenlik kavramının “genişleticileri”, güvenlik kavramının entelektüel tutarlılığının kaybına yol açmaları ve ayrıca uluslararası anarşi altında şiddet ve savaş sorunlarının önemini koruması nedeniyle eleştirilmektedirler. Her ne kadar geleneksel güvenlik anlayışında bazı eklemelerin ya da düzeltmelerin olmasının önemli olduğu belirtilse de,⁷⁷ özellikle güvenlik kavramının genişlemesinin nerede duracağı hakkında bir anlaşmazlık söz konusudur. Bu noktada, geleneksel güvenlik anlayışını savunanların, tüm tehdit türlerini kapsayan bir güvenlik anlayışından kaçınırken, devletler arasındaki askeri ilişkiler üzerine odaklanan dar gündemin ötesine güvenlik çalışmalarını nasıl taşıyabilecekleri sorusunu cevaplamaları gerekmektedir. Bu yöndeki bir çaba yerine geleneksel güvenlik anlayışını savunanlar,

⁷⁵ Krause ve Williams, **op. cit.**, s. 230.

⁷⁶ Hyde-Price, **op. cit.**, s. 34.

⁷⁷ Walt, **op. cit.**, s. 213-223.

Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenliğin doğasında önemli bir değişimin beklenmemesi gerektiğini belirtmektedirler.⁷⁸

Geleneksel güvenlik anlayışını savunanlara göre, ekonomik, çevresel ve toplumsal sorunlar kaygı verici düzeylere ulaşmakla birlikte, güvenlik sorunlarını temsil etmemektedirler ve sadece kuvvet kullanılmasını olası kılan koşulların ortaya konması anlamında tanımlanmalıdırlar.⁷⁹ Fakat en azından bu tür sorunların, güvensizliği ve çatışmayı teşvik etme tehdidi taşıdığı zaman güvenlik çalışmaları için bir ilgi odağı haline gelmeleri gerektiği kabul edilmelidir.

3.3. Güvenlik Çalışmaları Alanında Referans Nesne Sorunsalı ve Devletin Merkeziliği

Güvenlik Çalışmaları alanında 1990'lı yıllarla birlikte ortaya çıkan temel tartışmalardan bir diğerini güvenliğin referans nesnesini belirleme çabaları oluşturmuştur.⁸⁰ Referans nesnesi kavramı, tehditlere karşı korunan ya da güvenliği sağlanan aktörün kim ve/veya ne olduğunu tanımlamaktadır. Bu kapsamda güvenlik, büyük ölçüde bir referans noktası sorunudur. Bu referans noktası belirginlik kazandığında, güvenliğin niteliği, doğası ve araçları da, kendilerini daha açık bir biçimde ortaya koyabilirler. Referans nesnesine bağlı olarak güvenlik analizleri farklı tehditleri işaret etmektedir ve farklı çözüm reçeteleri ortaya koymaktadır.⁸¹ Farklı

⁷⁸ Bu çerçevede savunulan temel sav, diğer güvenlik tehlikelerin varlığına karşın savaş tehlikesinin ortadan kalkmadığı ve bu nedenle, devletlerin çeşitli amaçlar için askeri kuvvete sahip olmaya devam edecekleri şeklindedir. **Ibid.**, s. 211-239.

⁷⁹ **Ibid.**, s. 211-213.

⁸⁰ Michael C. Williams, "Words, Images, Enemies: Securitization and International Politics", **International Studies Quarterly**, Vol. 47 (2003), s. 513.

⁸¹ Pinar Bilgin, "Individual Security and Societal Dimensions of Security", **International Studies Review**, Vol. 5, No. 2 (2003), s. 207.

referans nesneleri için güvenlik, farklı anlamlara gelirken, bu farklı referans nesnelere bağı olarak güvenlik eylemi de farklı niteliklere sahip olmaktadır.

Güvenliğin uygun referans nesnesinin ne olması gerektiği ile ilgili tartışmada Ken Booth, üç nedenden ötürü devletin güvenliğin referans nesnesi olamayacağını iddia etmektedir.⁸² Birincisi, bazı devletler güvenlik arayışında iken, bazıları değildir ve bu nedenle devletler, öncelikli referans nesneleri olarak güvenilmezdirler. Bazı devletlerin kendi güvenliklerini sağlamaya çalışırken, halklarının önemli bir bölümünü güvenliksiz hale getirdikleri ve vatandaşlarının ihtiyaçlarına cevap vermekte başarısız oldukları ele alındığında, devletlerin her zaman güvenliğin sağlayıcısı olarak hareket etmelerinin düşünölemeyeceğini belirtmek gerekir. İkincisi, güvenliğin üreticisi konumunda olan devletler bile güvenliği oluşturan amaçları değil, araçları temsil etmektedirler. Araçların güvenliğini amaçların güvenliğine zıt olarak ayrıcalıklı hale getirmek mantıklı değildir. Üçüncüsü, devletler arasında hem nitelik hem de kapasite alanındaki farklılıklar, güvenliğe yönelik kapsamlı bir yaklaşım sergilemelerini olanaksız kılmaktadır. Bu nedenle, güvenliğe yönelik devlet merkezli yaklaşımlar, devletin sınırları içindeki toplulukların ve bireylerin güvenliksizliklerini incelememize imkân tanımamaktadır. Booth, güvenlik çalışmalarının merkezine devletin yerine insanın özgürleşmesini koymak istemektedir.⁸³ Güvenliğin referans nesnesi olarak birey ön plana çıkarıldığında, bu durum en önemli yansımasını insan haklarının geliştirilmesi, hukukun üstünlüğünün sağlanması ve de kendi devletlerine karşı bireysel hakların teşviki üzerine yapılan vurguda bulmaktadır.

Güvenlik analizinde referans nesnesi olarak bireye öncelik veren değerlendirmelerin aksine, Buzan'a göre devlet, üç nedenden ötürü uluslararası

⁸² Booth, **op. cit.**, s. 61.

⁸³ **Ibid.**, s. 61-62.

güvenlik analizinin referans nesnesi olmak zorundadır. Birincisi, devlet-altı, devlet ve uluslararası düzeylerde güvenlik sorunları ile baş edecek olan aktör devlettir. İkincisi, devlet, güvensizliği azaltmada öncelikli birimdir. Üçüncüsü, devlet, uluslararası politik sistemde hâkim aktördür. Buzan, güvenlik tanımını beş sektörü kapsayacak şekilde genişletme arayışında olmakla birlikte, bu beş sektörün hepsinde referans nesne olarak devleti ele almıştır. Bu nedenle, Buzan'ın güvenlik kavramını genişletme çabalarına rağmen, güvenliğin kapsamlı bir neorealist değerlendirmesini sunduğu ileri sürülebilir. Ayrıca, devletin güvenliğin referans nesnesi haline gelerek, bir araç olmaktan çıkması ve bir amaç haline gelmesi nedeniyle birey güvenliği ile ulusal güvenlik arasında bir uyum yoktur. Devletin önceliği, bireyler açısından güvenliğin anlamı ile devlet için olan anlamı arasında bir boşluğun gelişmesine yol açmıştır.⁸⁴ Buzan'ın bu görüşlerine karşın, genişleyen ve derinleşen güvenlik gündeminin varlığı göz önüne alındığında, devletin güvenliğin referans nesnesi tartışmalarındaki hâkimiyetini sürdürdüğünü ileri sürmek zordur.

Devletin Güvenlik Çalışmaları alanında hâkim aktör olarak görülmesinin çeşitli nedenleri vardır. Birincisi, uluslararası toplumda devlet meşru güç kullanma konusunda tekel konumuna sahiptir. İkincisi, devletler güvenliğe yönelik tehditleri karşılamada iyi donanımlı aktörler olarak görülmektedirler. Üçüncüsü, güvenlik ile ilgili yerleşik düşünce biçimleri devlet temelli, dış yönelimli ve askeri ağırlıklı olduğu için, güvenlik analizinde analitik bakış açısı devlet üzerine odaklanmaya koşullanmıştır.⁸⁵ Bu tespitlere ek olarak, dönüşümlere kolay uyum gösteren bir esnekliğe ve şartları kendi doğasına uydurabilecek kapasiteye sahip olan devletin

⁸⁴ Buzan, *People, States and Fear...*, s. 50. Sektörel güvenlik yaklaşımı çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı olarak incelenecektir.

⁸⁵ Bilgin, *op. cit.*, s. 216.

toplum ve çevre gibi güvenliğin diğer referans noktaları karşısındaki önceliğini ve belirleyiciliğini koruduğu ileri sürülebilmektedir.⁸⁶

Günümüzde uluslararası ilişkilerde devletin anahtar aktör olduğu ve disiplinin temel sorununun askeri güvenlik olduğu yönündeki temel varsayımları disiplin açısından daha az merkezidir. Artık devlet, önceki dönemlere göre daha az ayrıcalıklı bir konumdadır.⁸⁷ Genişleyen güvenlik gündemi, sosyal ve ulus-aşırı hareketler ve hükümet-dışı aktörler gibi devletin dışındaki birimlerin faaliyetlerinin göz önünde bulundurulmasını gerektirmektedir. Bu tür bir inceleme, sadece devletlerin vatandaşlarının güvenliğinin sağlanmasında isteksiz ya da kapasitesiz olmasından dolayı değil, ayrıca devlet dışındaki birimlerin insanların farklı ihtiyaçlarını sağlama uğraşı nedeniyle de gereklidir.⁸⁸

Sonuç olarak, güvenlik kavramı ile ilgili tartışmaların bir diğer önemli noktası, uluslararası ilişkilerde aktör sorununu daha karmaşık hale getirmesidir. Bu bağlamda, devletlerin güvenliği, toplumların güvenliği, bireylerin güvenliği ve gezegenin güvenliği gibi farklı düzeyler söz konusu olmaktadır. Genişleyen güvenlik tartışmaları içerisinde referans nesnesi konusu ile ilgili bir anlaşmazlık bulunsa da, herhangi bir seçenek kıtlığı bulunmamaktadır. Bu noktada sorulması gereken soru, güvenliğin devlete alternatif olarak bireyler ya da toplumlar etrafında yeniden kavramsallaştırılıp kavramsallaştırılmaması değil, fakat devlet uygulamalarının insan hakları, toplumsal güvenlik ve çevre güvenliği gibi kaygıları hesaba katacak şekilde yeniden nasıl şekillendirileceği olmalıdır.

⁸⁶ Aydın, **op. cit.**, s. 48.

⁸⁷ Smith, **op. cit.**, s. 77.

⁸⁸ Bilgin, **op. cit.**, s. 216-217.

4. Kopenhag Güvenlik Çalışmaları Okulu

Uluslararası İlişkiler disiplinde post-pozitivizm ile ilgili tartışmalarda güvenlik kavramı önemli bir yere sahiptir. Bir taraftan güvenlik kavramının genişletilmesini ve derinleştirilmesini savunanlar ile diğer taraftan da, bu tür bir girişimin güvenlik kavramını anlamsız kılacağını savunanlar arasında önemli bir tartışma yaşanmaktadır. Kopenhag Okulu, bu iki karşıt görüş arasında bir orta yol bulma girişimi olarak değerlendirilebilir. Kopenhag Okulu, bir yandan güvenlik kavramının ayırım gözetmeden genişlemesinin tehlikelerinden bahsederken, diğer yandan da geleneksel güvenlik anlayışının dar yaklaşımının ötesine geçmeyi amaçlamaktadır.⁸⁹ Diğer bir deyişle Kopenhag Okulu, bir yandan güvenlik ile askeri sorunlar arasındaki bağın gevşetilmesi gereğini tanımakta, diğer yandan da güvenlik sorunları alanı ile normal politika alanı arasında ayırım yapmayı sağlayacak bir ölçüt geliştirilmesi gereğini ileri sürmektedir.

Kopenhag Okulu, politik topluluklar arası çatışmanın Güvenlik Çalışmaları alanının öncelikli odağı olması gerektiği görüşündedir. Yugoslavya örneğinde olduğu gibi, devletler arası ilişkileri önceleyen teorik bakışlar bir çok önemli güvensizlik kaynağını görmemizi engeller. Bu doğrultuda toplumsal güvenlik kavramı ile Kopenhag Okulu, devlet ve devlet-altı gruplar arasındaki çatışma ilişkisini açıklamak ve anlamak için önemli bir kavramsal çerçeve sağlamıştır. Kopenhag Okulu'nun toplumsal güvenlik ile ilgili çalışmaları, anaakım güvenlik teorilerindeki bazı önemli zayıflıkları belirten önemli bir girişimi temsil ederken, aynı zamanda kimlik

⁸⁹ David Mutimer, Kopenhag Okulu'na Eleştirel Güvenlik Çalışmaları çatısı altında yer vermektedir. David Mutimer, "Critical Security Studies: Schismatic History", **Contemporary Security Studies**, Alan Collins ed., Oxford, Oxford University Press, 2007, s. 53-74. Kopenhag Okulu'nun orta yol ya da üçüncü bir alternatif olması hakkında bkz. Hyde-Price, **op. cit.**, s. 39; Barry Buzan ve Lene Hansen, **The Evolution of International Security Studies**, Cambridge, Cambridge University Press, 2009, s. 260.

sorunsalının güvenlik çalışmalarına dâhil edilmesinde de önemli bir katkı sağlamıştır. Çünkü toplumsal güvenlik kavramı, kolektif kimlik oluşumunun kökenlerini ve dinamiklerini güvenlik analizinin içine dâhil etmektedir. Böylece Kopenhag Okulu, toplumsal güvenlik kavramı aracılığıyla devlet ve toplum arasında bir ayrım çizgisi çekerek, güvenlik çalışmalarının yeniden yapılandırılmasına önemli bir katkıda bulunmuştur. Devlet-toplum ilişkilerini güvenlik analizinin merkezine oturtan toplumsal güvenlik kavramı, güvenliğin devlet-içi boyutlarını ele almayı gerektirmesinden dolayı, bu çalışma kapsamında, toplumsal güvenlik kavramı ile geleneksel güvenlik çalışmalarının devlet-dışı güvenlik sorunlarını ele almakta karşılaştığı sorunların üstesinden gelinebileceği ileri sürülmektedir.

4.1. Kopenhag Okulu’nun Ortaya Çıkışı

Kopenhag Okulu’nun temellerinin atıldığı Kopenhag Barış Araştırmaları Enstitüsü (*Copenhagen Peace Research Institute-COPRI*), barış ve güvenlik ile ilgili araştırmaları desteklemek amacıyla Danimarka Parlamentosu tarafından 1985 yılında kurulmuştur.⁹⁰ Araştırma projelerinden birisi “Avrupa Güvenliğinin Askeri Olmayan Yönleri” başlığı altında 1988 yılında geliştirilmiştir. Bu proje grubunun temel düşüncesi, Soğuk Savaş’ın sona erdiği bir dönemde, mevcut şartların Avrupa güvenliği için doğuracağı sonuçları ele almak olmuştur. Bu proje grubunun

⁹⁰ Kopenhag Barış Araştırmaları Enstitüsü’ndeki araştırmalar, Avrupa Güvenliği, Askeri Yeniden Yapılanma, Baltık Denizi ve Nordik Bölgesi Güvenliği, Devlet-içi Çatışmalar ve Küresel Yönetişim ve Barış olmak üzere beş temel araştırma programı çerçevesinde gerçekleştirilmiştir. 1996 yılında enstitü, Danimarka Araştırma ve Bilgi Teknoloji Bakanlığı’na bağlanmış ve adı *Copenhagen Peace Research Institute* olarak değiştirilmiştir. Enstitü, 1 Ocak 2005’te Danimarka Uluslararası İlişkiler Enstitüsü ile birleştirilerek kapatılmıştır. Bkz. <http://www.pdgs.org.ar/institutions/ins-dinamarca1.htm>, (23.12.2010); CASE Collective, “Critical Approaches to Security in Europe: A Networked Manifesto”, **Security Dialogue**, Vol. 37, No. 4 (2006), s. 447.

katılımcıları, “Okul” olarak adlandırılmaya yetecek derecede tutarlılığı ve devamlılığı ile zengin bir çalışmalar bütünü ortaya koymuştur.⁹¹

Kopenhag Okulu’nun güvenlik kavramı üzerine yaptığı çalışmalar öncelikle Avrupa güvenliği ile yakından ilgili olmuştur. Uluslararası politikadaki gelişmelerin Avrupa güvenlik dinamiklerini nasıl etkilediğini ele alan Kopenhag Okulu, ulusal güvenlik yerine daha çok kolektif güvenlik sorunsalı üzerinde durmuştur. Belirli bir devletin korunmasına yoğunlaşmaktan çok, Avrupa halkları ve devletleri arasında barışçıl ilişkilerin yaratılması olasılığı ile ilgilenmiştir.⁹²

Kopenhag Okulu’nun güvenlik ile ilgili olarak ortaya koyduğu yenilikçi kavramlar ve görüşler, öncelikli olarak belirsizlik içindeki Avrupa güvenlik sorunsalının anlaşılması ve anlamlandırılması çabaları sonucunda doğmuştur. Kopenhag Okulu’nun çalışmalarında Avrupa güvenliğindeki ampirik gelişmeler ile kavramsal çalışmalar arasında içsel bir ilişki vardır.⁹³ Örneğin, 1989 yılında yayınladıkları *European Polyphony: Perspectives Beyond East-West Confrontation*⁹⁴ adlı kitap, Doğu ve Batı Avrupa devletlerindeki güvenlik anlayışlarını incelemiş ve güvenlik dinamiğinin sadece iki süper güce bağlı olmadığını ve daha içsel Avrupalı bir karaktere sahip olduğunu belirtmiştir.

Kopenhag Okulu’nun önceki çalışmaları, Avrupa güvenlik dinamiğindeki belirli gelişmelerin açıklanmasındaki kavramsal yenilikler üzerinde durmuşken, 1998 yılında yayınlanan *Security: A New Framework for Analysis* adlı çalışma ise,

⁹¹ “Kopenhag Okulu” adı, ilk defa Bill McSweeney tarafından Kopenhag Barış Araştırmaları Enstitüsü çerçevesinde 1988 yılından beri Barry Buzan ve Ole Wæver ile birlikte çalışan bir grup akademisyenin güvenlik kavramı ile ilgili görüşlerine ve anlayışlarına tekabül edecek şekilde ortaya atılmıştır. Bill McSweeney, “Identity and Security: Buzan and the Copenhagen School”, **Review of International Studies**, Vol. 22, No. 1 (1996), s. 81-93.

⁹² Jef Huysmans, “Revisiting Copenhagen: Or, On the Creative Development of a Security Studies Agenda in Europe”, **European Journal of International Relations**, Vol. 4, No. 4 (1998), s. 484.

⁹³ **Ibid.**, s. 480.

⁹⁴ Ole Wæver, Pierre Lemaitre ve Elzbieta Tromer, **European Polyphony: Perspectives Beyond East-West Confrontation**, Londra, MacMillan, 1989.

dünyanın farklı bölgelerindeki güvenlik dinamikleri üzerine yoğunlaşmıştır.⁹⁵ Böylece Kopenhag Okulu, Avrupalı niteliğinden evrensele doğru bir yol almaya başlamıştır. Bu çerçevede Kopenhag Okulu, 2003 yılında yayınladığı *Regions and Powers: The Structure of International Security*⁹⁶ adlı çalışmasında, dünyayı Kuzey Amerika, Güney Amerika, Avrupa, Sovyet-sonrası alan, Ortadoğu, Güney Afrika, Orta Afrika, Güney Asya ve Doğu Asya şeklinde dokuz güvenlik bölgesine ayırmak suretiyle, bu bölgelerdeki güvenlik dinamiklerini analiz etmiştir.

Kopenhag Okulu'nun güvenlik çalışmaları gündeminin genişlemesine yönelik ilgisini ikili bir motivasyon harekete geçirmiştir. Birincisi, 1980'lerin ortalarından itibaren Avrupa'daki güvenlik gündemi giderek askeri güvenlik sorunlarının ötesine genişleme eğilimi göstermiştir. Bu durum, güvenlik tartışmalarının politik genişlemesini açıklamak için kavramsal araçlar geliştirmeye yönelik bir ilgi başlatmıştır. Bununla birlikte, Kopenhag Okulu'nun çalışmaları tek başına bu ampirik ilgi tarafından motive edilmemiştir. Ek olarak, Kopenhag Okulu, güvenlik çalışmalarındaki teorik tartışmalara yönelik orijinal bir katkı sağlamak için de akademik bir ilgi göstermiştir.⁹⁷

Kopenhag Okulu'nun yaklaşımını nitelendiren temel kavramlar öncelikli olarak Okul içinde geliştirilmemiştir. Güvenliğe yönelik inşacı yaklaşım ya da güvenlik sektörleri ve bölgesel güvenlik kompleksi düşüncesi, Okul'un üyeleri tarafından geliştirilirken, bunlar, kolektif bir proje içinde olmaktan çok bireysel çalışmalar içinde yapılmıştır. Bu anlamda, söz konusu kavramlar dışarıdan Okul'un kolektif dinamiği içine dâhil edilmişlerdir. Kopenhag Okulu, bireysel çalışmalarında

⁹⁵ Huysmans, **op. cit.**, s. 490.

⁹⁶ Barry Buzan ve Ole Wæver, **Regions and Powers: The Structure of International Security**, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.

⁹⁷ Huysmans, **op. cit.**, s. 482.

uluslararası ilişkilerin farklı açıklamalarını geliştiren insanları bir araya getirerek, teorik ve ampirik bağlamda kullanılmak üzere güvenlik ile ilgili kavramlar geliştirmiştir. Örneğin, Buzan'ın az ya da çok neorealist yönelimli yaklaşımı, Wæver'ın sosyal inşacı bakış açısıyla bir araya gelmiştir. Sonuç olarak, Kopenhag Okulu tarafından ortaya konan kavramlar dinamik bir biçimde evrimleşmiştir.⁹⁸

Kopenhag Okulu, çalışmalarını daha önce gerçekleştirdiği çalışmalar ile kurmuş olduğu eleştirel bağ üzerinden geliştirmiştir. Bu kapsamda Kopenhag Okulu'nun güvenlik yaklaşımı, güvenlik kavramsallaştırmasında devletin ve askeri unsurun öncelliğini sorgulayan daha önceki çalışmalar üzerinden gelişmiştir. Okulun bu özelliği, bazı önemli değişimlere rağmen, neden bir süreklilik imajına sahip olduğunu açıklamaya yardımcı olmaktadır.⁹⁹

Metodolojik olarak Kopenhag Okulu, neorealizmin nesnel yaklaşımları ile sosyal inşacılık ve post-modernizmin öznel değerlendirmeleri arasında bir köprü kurmaya çalışan bir yaklaşım sunmaktadır. Bu anlamda, Kopenhag Okulu, Soğuk Savaş sonrası güvenlik tartışmalarında, gelenekselciler ile genişletilmiş güvenlik gündemini savunanları bünyesinde birleştirmeye çalışan ve post-yapısalcı yaklaşımlarla neorealist düşüncüyü tek bir potada eritme eğiliminde olan güvenlik kavramı odaklı bir düşünce okuludur. İki farklı metodolojik yaklaşım arasında bağ kuran niteliğine karşın, Kopenhag Okulu'nun sosyal inşacı bir model uygularken, temellerinin neorealist gelenek içinde yer aldığı ileri sürülebilir.¹⁰⁰ Örneğin, Kopenhag Okulu, askeri olmayan sorunların güvenlikleştirilebileceği düşüncesini ve devlet

⁹⁸ **Ibid.**, s. 482-483.

⁹⁹ **Ibid.**, s. 480.

¹⁰⁰ Kopenhag Okulu üyeleri, 1990 yılında yayınladıkları *The European Security Order Recast* adlı çalışmalarında neorealist teorinin temel yaklaşımlarını kullanmışlardır. Okulun tüm üyeleri neorealist teorinin varsayımlarını savunmamakla birlikte, uluslararası ilişkiler analizinde önemli bir yere sahip olduğu konusunda hemfikirdirler. Barry Buzan, Morten Kelstrup, Pierre Lemaitre, Elzbieta Tromer ve Ole Wæver, **The European Security Order Recast: Scenarios for the Post-Cold War Era**, Londra, Pinter, 1990.

dışında da güvenliğin referans nesnelerinin olabileceği düşüncesini kabul etmekle birlikte, sadece devletin güvenlikleştirici aktör (securitizing actor) olabileceğini belirtmektedir. Böylece, devlet-merkezli yaklaşım Kopenhag Okulu'nun güvenlik anlayışında kendisine yer bulmaktadır.

Kopenhag Okulu'nun güvenliğin nesnel mantığından kopuşu, bir kavramsal yenilikler serisi ile sonuçlanmıştır. Birincisi, Kopenhag Okulu, güvenliği nesnel bir olgu olarak ele almazken, aynı zamanda güvenliği öznel bir olguya indirgemekten de kaçınmaktadır. Kopenhag Okulu'na göre, güvenliğin nesnel ya da öznel değil, özneler arası bir olgu olarak anlaşılması gerekir. Bir diğer yenilik, devlet güvenliğine paralel olarak toplumsal güvenlik analizinde ortaya çıkmıştır. Böylece, güvenliğin referans nesnesi olarak devleti değil, toplumu ön plana çıkarmış ve egemenliğin değil, kimliğin güvenliğinin sağlanması sorunu ele alınmıştır.¹⁰¹

Kopenhag Okulu'nun güvenlik yaklaşımı, devletin hem içeriden, hem de dışarıdan tehdit edilebileceğini ileri sürerek, birey, devlet ve sistem düzeyleri arasında bir bağlantı sağlamaktadır. Daha da belirginleştirmek gerekirse, Kopenhag Okulu, güvenliğin beş boyutu (askeri, politik, ekonomik, toplumsal ve çevresel) ve beş analiz düzeyi (uluslararası, bölgesel, ulusal, toplumsal gruplar ve birey) arasında bir ayrım yapmıştır.¹⁰² Böylece Kopenhag Okulu, güvenlik alanında faaliyet gösteren etkileşim dinamikleri, referans nesneleri ve aktörleri yerleştirmek için analiz düzeyini geniş bir biçimde kullanmıştır. Analiz düzeyleri, referans nesneleri ve güvenlik ile ilgili aktörler bakımından sağlanan bu çeşitlilik, Kopenhag Okulu'nun kavramsal çerçevelerinin neredeyse tüm ampirik konulara uygulanabilirliği ile sonuçlanmıştır.

¹⁰¹ Stefano Guzzini ve Dietrich Jung, "Copenhagen Peace Research", **Contemporary Security Analysis and Copenhagen Peace Research**, Stefano Guzzini ve Dietrich Jung ed., New York, Routledge, 2004, s. 5.

¹⁰² Buzan, Wæver ve de Wilde, **op. cit.**

Kopenhag Okulu'nun çerçevesi ile geleneksel güvenlik yaklaşım arasındaki en açık farklılık, çok sektörlü bir yaklaşıma karşı tek sektörlü bir yaklaşım arasındaki tercihtir. Güvenlik gündeminin genişlemesini savunanlar, sektörler arasındaki karşılıklı bağlantı göz önüne alındığında, herhangi bir tarihsel zamanda baskın olabilecek tehdit, aktör ve referans nesne tiplerine karşı açık fikirli olmalıdır. Buna karşılık, geleneksel güvenlik anlayışı, tek bir sektöre (askeri) ve aktöre (devlet) sürekli bir öncelik vermekte ve diğer sektörler ile bağlantıyı doğrudan kuvvet kullanma ile ilgili olduğunda kurmaktadır.

Sonuç olarak, Kopenhag Okulu'nun çalışmaları, güvenlik çalışmaları gündeminin genişlemesinin en geniş ve sistematik açıklamalarını oluşturmuştur. Kopenhag Okulu, araştırmalarını genel uluslararası düzen sorununa odaklayacak şekilde genişletmeksizin, geniş bir güvenlik kavramı tanımlama ihtiyacını tanımıştır. Diğer bir deyişle, güvenlik politikasını güvenlik-dışı politikalardan ayıran güvenliğin belirli bir anlamını muhafaza ederek, güvenlik çalışmalarının genişlemesini savunmuştur. Bu kapsamda Kopenhag Okulu'nun güvenlik anlayışı, güvenliikleştirme, güvenlik sektörleri ve güvenlik kompleksleri olmak üzere üç kavram üzerinden gelişmiştir.

4.2. Sektörel Güvenlik Yaklaşımı

Kopenhag Okulu, geleneksel güvenlik anlayışının güvenliği tek bir sektör ile sınırlayan tutumunu reddederek, güvenliğin geniş bir sorunlar bütününe uygulanabilecek olan bir politika türü olduğunu ileri sürmektedir. Gerçekten eğer kolektif birimlerin bekası Güvenlik Çalışmaları alanının tanımlayıcı temeli olarak ele alınırsa, güvenlik kavramının temel niteliğini kaybetmeksizin güvenlik analizini farklı

sektörlere uygulama temeline de sahip olunmuş olunur. Bu durum, güvenlik çalışmalarının askeri-politik gündemin ötesine genişletilemeyeceği görüşüne bir cevap oluşturmaktadır.¹⁰³

Güvenlik sektörleri kavramı, insan topluluklarının güvenliğinin beş sektördeki -askeri, ekonomik, politik, toplumsal ve çevresel- faktörlerden etkilendiğini ortaya koymaktadır. Bu kavram, güvenliği etkileyen askeri olmayan dört güvenlik sektörü belirleyerek, güvenliğin askeri olmayan yönlerinin anlaşılmasına katkıda bulunmuş ve bu askeri olmayan yönlerin araştırılmasında analitik kategoriler sağlamıştır. Askeri güvenlik sektöründe temel referans nesne devlettir ve devletin ülkesel bütünlüğüne yönelik tehditler, ağırlıklı olarak dışsal ve askeri anlamda tanımlanır.¹⁰⁴ Güvenlik alanında devlet davranışının en görünür olduğu sektör olması sebebiyle askeri güvenlik sektörü, beş güvenlik sektöründen en dikkat çekenidir. Ayrıca, askeri araçlar, diğer tüm sektörlerdeki çıktılar üzerinde önemli bir hâkimiyete sahiptir.¹⁰⁵ Askeri güvenliğin bu nitelikleri, askeri faktörlerin ulusal ve uluslararası güvenlik anlayışları üzerindeki baskın konumunu açıklamaktadır.

Politik güvenlik sektöründe ise, yönetici otoritenin meşruiyeti, devletin sahip olduğu ideoloji ve örgütsel istikrarının korunması güvenliğin temel referans nesneleridir ve ilgili tehditler, devlet otoritesinin kendi toplumunun unsurları tarafından tehdit edildiği ve devletin kendi toplumuna yönelik temel tehdit kaynağı haline gelebildiği güvenlik durumlarına yol açan ideolojik ve devlet-altı nitelikte olabilir.¹⁰⁶ Toplumsal güvenlik sektöründe ise güvenlik, kabul edilebilir koşullarda dil,

¹⁰³ Buzan, **op. cit.**, s. 15.

¹⁰⁴ Buzan, Wæver ve de Wilde, **op. cit.**, s. 49-70.

¹⁰⁵ Buzan, Kelstrup, Lemaitre, Tromer ve Wæver, **op. cit.**, s. 4.

¹⁰⁶ Politik güvenlik sektörü, tüm güvenlik sektörleri içindeki en geniş sektörü oluşturmaktadır. Tüm tehditler ve bu tehditlere karşı verilecek yanıtlar politik olarak oluşturulduğu ve tanımlandığı için, netice itibarıyla güvenlik de politiktir. Bu nedenle, toplumsal, ekonomik, çevresel ve askeri güvenlik,

kültür, din, ulusal kimlik ve geleneklerin geleneksel özelliklerinin sürdürülebilirliği ile ilgilidir. Toplumsal güvenlik kavramı ile bir grubun kimliğinin kültürel değişimler, politik bütünleşme ve nüfus hareketleri gibi çeşitli dinamikler tarafından tehdit edildiği durumlar ele alınmaktadır.¹⁰⁷ Ekonomik güvenlik sektöründe ise güvenlik, devletin gücünü ve refah düzeyini sürdürebilmesi için gerekli olan piyasalara, finansmana ve kaynaklara ulaşım ile ilgilidir.¹⁰⁸ Son olarak çevresel güvenlik sektörü ise, tüm insani faaliyetlerin bağlı olduğu ekosistemin yerel ve küresel düzeyde korunması ile ilgilidir.¹⁰⁹ Çevresel güvenlik sektöründe olası referans nesneleri alanı oldukça geniştir ve bu olası alanlar çeşitli canlı türlerinin bekası, gezegenin iklim yapısının ya da biyolojik çeşitliliğinin korunması gibi sorunları içerebilmektedir.

Güvenlik sektörleri farklı alanları tanımlasalar da, karmaşık bütünlerin ayrılmaz parçalarıdır. Sektörler arasından tercihte bulunmanın amacı, analizi olanaklı kılmak için karmaşıklığı azaltmaktır. Güvenlik sektörlerinin analitik amacının askeri, politik, ekonomik, toplumsal ve çevresel etkileşim tiplerini birbirinden farklılaştırmak olduğu göz önüne alındığında, her bir güvenlik sektörüne özgü birimlerin ve değerlerin olacağını ve tehdidin ve bekanın doğasının farklı güvenlik sektörleri ve birimleri için farklı olacağını beklemek mantıklıdır.¹¹⁰ Bu nedenle, her bir güvenlik sektörü için varoluşsal tehdidi neyin oluşturduğu aynı çerçevede ele alınamaz.

Gerçekte bir güvenlik sorunu zorunlu olarak sektör bağımlı değildir. Çoğunlukla farklı sektörler arasında dinamik bir geçişkenlik söz konusudur. Güvenliği tek bir sektöre bağlı olarak ele alan girişimler, güvenliğin anlaşılması ile ilgili ciddi sorunlara yol açmaktadırlar. Fakat yine de askeri tehdide karşı güvenlik ile tehdit

“politik-toplumsal güvenlik”, “politik-ekonomik güvenlik” ve benzeri şekillerde adlandırılabilir. Buzan, Wæver ve de Wilde, **op. cit.**, s. 141-162.

¹⁰⁷ **Ibid.**, s. 119-140. İlerleyen bölümlerde toplumsal güvenlik kavramı ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

¹⁰⁸ **Ibid.**, s. 95-117.

¹⁰⁹ **Ibid.**, s. 71-93.

¹¹⁰ **Ibid.**, s. 27.

olarak görüldüğü zaman göçe karşı güvenlik arasında veya ekonomik güvenlik ile çevre güvenliği arasında önemli farklar vardır. Bu nedenle sistematik olarak “sektörler”in güvenliğine bakmak ve savunulan öznelere neler olduğunu, o sektörde hangi aktörün faaliyet gösterdiğini ve aynı derecede önemli olan, bu sektörde güvenlik ve güvensizlik dinamiklerini anlamak faydalı olacaktır.¹¹¹

Kopenhag Okulu, sektörel güvenlik yaklaşımını ele aldığı ilk çalışmasında güvenlik sektörlerinin rolünü, devletlerin tehdit edilebildikleri ayrı hassasiyet alanlarını göstermek biçiminde formüle etmiştir.¹¹² Fakat *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe* adlı çalışmasında ise Kopenhag Okulu, devleti tüm güvenlik sektörlerinde güvenliğin merkezi referans nesnesi olarak değerlendiren konumunu değiştirmiştir. Çünkü güvenliğe yönelik çok sektörlü bir yaklaşımın anlamlı olabilmesi için devletin dışındaki referans nesnelerinin de resme dâhil olması gerekir. Böylece, sektörel güvenlik yaklaşımı, devletin güvenliği açısından önem taşıyan faktörleri sınıflandıran bir araçtan Soğuk Savaş sonrası Avrupa’daki güvenlik dinamiğinin dönüşümünün açıklanmasına doğru dönüştürmüştür.¹¹³

Güvenliğin sektörel olarak incelenmesi, *Security: A New Framework for Analysis* adlı çalışmada çok daha sistematik bir biçimde ele alınmıştır. Bu çalışma ile sektörel güvenlik yaklaşımı çerçevesinde tehdit edilen referans nesneleri ve bununla ilgili belirli tehditler ve hassasiyetlerin yanı sıra, güvenlik sorununu tanımlayan ve referans nesne adına hareket eden güvenlikleştirici birimler ve bir sektördeki güvenlik dinamiğini etkileyen işlevsel aktörler de ele alınmıştır.¹¹⁴

¹¹¹ Ole Wæver, “Toplumsal Güvenliğin Değişen Gündemi”, *Uluslararası İlişkiler*, Cilt. 5, Sayı. 18 (Yaz 2008), s. 152.

¹¹² Buzan, *op. cit.*, s. 116-134.

¹¹³ Wæver, Buzan, Kelstrup ve Lemaitre, *op. cit.*, s. 21-27.

¹¹⁴ Buzan, Wæver ve de Wilde, *op. cit.*

Sonuç olarak, sektörel güvenlik yaklaşımı, Kopenhag Okulu'nun ortaya koyduğu yeni güvenlik anlayışı için üç nedenden dolayı önemlidir. Birincisi, sektörel yaklaşım, geleneksel güvenlik çalışmaları ile güçlü bir bağı muhafaza ederek, güvenlik ile ilgili yeni yaklaşımları geleneksel güvenlik yaklaşımı ile bir araya getirmiştir. İkincisi, sektörel yaklaşım, egemenlik, refah, kimlik ve sürdürülebilirlik gibi farklı değerlerin güvenliğin odak noktaları olabileceğini göstererek, insanların gerçekte ne yaptıklarını yansıtmaktadır. Üçüncüsü, güvenlik sektörleri, genişleyen güvenlik gündeminin özellikleri olan güvenliğin farklı niteliklerinin anlaşılmasını sağlamaktadır.¹¹⁵ Her ne kadar güvenliğin bazı nitelikleri tüm sektörler için ortak olsa da, her bir sektörün kendi aktörleri, referans nesneleri, dinamikleri ve çelişkileri vardır.

4.3. Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi

Güvenlik çalışmaları ile ilgili neorealist yaklaşımlar küresel boyutları ile genel güvenlik teorileri geliştirme çabası içinde olmuşlarsa da, Soğuk Savaş sonrası dönemde daha açık hale geldiği üzere dünyadaki çoğu çatışma belirli bölgesel kökenlere ve dinamiklere sahiptir. Bu çerçevede Buzan, güvenlik kompleksi düşüncesini bölgesel düzeyi güvenlik çalışmalarına dâhil etmek için geliştirmiştir. Bölgesel güvenlik kompleksi, güvenlik uygulamalarının dış aktörlerin uygulamalarından çok birbirleri ile karşılıklı bağımlı olduğu coğrafi olarak yerleşmiş bir bölgesel güvenlik sistemi olarak kavramsallaştırılmıştır.

Bölgesel güvenlik komplekslerini belirli bir bölge içinde yer alan devletlerin karşılıklı güvenlik kaygılarının etkileşiminin ürünleri olarak gören klasik güvenlik

¹¹⁵ **Ibid.**, s. 195-196.

kompleksi teorisine göre, güvenlik komplekslerinin temel özelliklerinden birincisi, bu komplekslerin iki ya da daha çok devletten oluşmasıdır. İkincisi, bu kompleksleri oluşturan devletlerin coğrafi olarak tutarlı bir gruplaşma meydana getirmeleridir. Üçüncüsü ise, devletler arası ilişkilerdeki güvenlik karşılıklı bağımlılığı, sürekli olmasa da, köklü ve istikrarlı olmak durumundadır.¹¹⁶ Bu özelliklerin yansıması, bir güvenlik kompleksinin yapısının birimlerin düzenlenmesi ve birimler arasında farklılaşma, dostluk ve düşmanlık özellikleri ve birimler arasındaki güç dağılımı olmak üzere üç temel unsuru vardır. Bu unsurların herhangi birisinde yaşanacak değişiklikler, kompleksin yeniden tanımlanmasını gerekli kılacağından, bir güvenlik kompleksi hem dinamik hem de durağan anlamlarda analiz edilebilmektedir.¹¹⁷

Klasik güvenlik kompleksi teorisi, bir güvenlik kompleksini, ulusal güvenlik sorunları birbirlerinden ayrı olarak analiz edilemeyen ya da çözülemeyen, temel güvenlik algılamaları ve kaygıları birbirleriyle bağlantılı olan devletler bütünü olarak tanımlamaktadır.¹¹⁸ Görüldüğü üzere klasik güvenlik kompleksi teorisi, temel birim olarak önceliği devlete vermekte, askeri ve politik güvenlik sektörleri üzerine odaklanmakta ve bölgesel alt-sistemleri güvenlik analizinin nesneleri olarak kabul ederek, bu sistemleri ele alan bir analitik çerçeve ortaya koymaktadır.

Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenlik anlayışının genişlemesi gerektiği tartışmaları ile sektörel güvenlik yaklaşımının devlet dışındaki referans nesnelerini de ele alacak şekilde düzenlenmesi ve Kopenhag Okulu'nun sosyal inşacı dönüşü, güvenlik kompleksinin orijinal anlamının sorgulanmasına yol açmıştır. Örneğin, Kopenhag Okulu'nun *Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe* adlı çalışmasında yaptığı toplumsal güvenlik tanımı, devletler arası politik-askeri güvenlik

¹¹⁶ **Ibid.**, s. 15.

¹¹⁷ **Ibid.**, s. 13.

¹¹⁸ **Ibid.**, s. 11-12.

dinamikleri çerçevesinde ele alınan klasik güvenlik kompleksi teorisini sorgulamıştır.¹¹⁹ Bunun dışında, özneler arası bakış açısının bir sonucu olarak Kopenhag Okulu, bir güvenlik kompleksinin ülkesel yakınlıktan kaynaklanan nesnel karşılıklı bağımlılığa dayalı olduğu düşüncesini düzeltmek zorunda kalmıştır.

Bu sorgulama kapsamında Kopenhag Okulu, klasik güvenlik kompleksi teorisini daha geniş bir sektörler bütününe açarak, güvenlik kompleksi analizini farklı bir boyuta taşımış ve klasik güvenlik kompleksi teorisinin bölgesel odağını güvenlik çalışmalarının genişleyen gündemi ile birleştirmeye çalışmıştır. Güvenlik kompleksi teorisini askeri-politik sektörün dışındaki sektörler ve devletlerin dışındaki diğer aktörlere açmanın iki olası yolu olarak homojen güvenlik kompleksi ve heterojen güvenlik kompleksi kavramları geliştirilmiştir.

Homojen güvenlik kompleksi yaklaşımına göre, güvenlik kompleksleri belirli sektörler yoğunlaşmakta ve bu nedenle, devletler arasındaki güç rekabeti gibi benzer birimler arasında belirli etkileşim şekillerinden oluşmaktadır. Sektör bağımlı olan homojen güvenlik kompleksleri, her bir sektör için ayrı çerçeveler oluşturulmasını gerektirir. Bu mantık, farklı sektörlerde farklı kompleks tiplerine yol açar.¹²⁰ Örneğin askeri kompleksler öncelikle devletlerden oluşurken, toplumsal kompleksler ise kimlik temelli birimlerden oluşmaktadır.

Heterojen güvenlik kompleksleri yaklaşımı ise, güvenlik komplekslerinin belirli sektörler odaklanması varsayımını sorgulamaktadır. Bu yaklaşıma göre, bölgesel mantık, iki ya da daha çok sektörde etkileşim halinde bulunan farklı tipteki aktörleri bütünleştirebilir. Heterojen güvenlik kompleksi yaklaşımının güvenlik

¹¹⁹ Wæver, Buzan, Kelstrup ve Lemaitre, **op. cit.**

¹²⁰ Buzan, Wæver ve de Wilde, **op. cit.**, s. 16-17.

alanındaki aktörleri güvenlik sektörleri ile bir araya getirme avantajı vardır. Böylece, analizcinin tüm resmi bir çerçeve içinde tutmasını olanaklı kılar.¹²¹

Bu yeni yaklaşım ile bir güvenlik kompleksi, güvenlik sorunlarının bir diğerinden ayrı olarak çözülemediği ya da analiz edilemediği, güvenlikleştirme, güvenlik dışılaştırma (desecuritization) ya da her iki temel sürecin birbirleri ile bağlantılı olduğu birimler bütünü olarak yeniden tanımlanmıştır.¹²² Bu kompleksin yapısı ve kurucu dinamikleri, her bir “birim”in güvenlik algılamaları ve etkileşimleri çerçevesinde kompleks içinde yer alan birimler tarafından oluşturulur. Böylece Kopenhag Okulu, klasik güvenlik kompleksi teorisinde bir revizyona giderek, maddi şartların koşullandırdığı dostluk-düşmanlık ayrımı ile gücün dağılımının verili kıldığı güvenlik koşulları yerine, kompleks içinde yer alan birimler arasındaki özneler arası algılamaları ön plana çıkarmıştır.

Sonuç olarak, Kopenhag Okulu’nun çalışmalarının önemli bir bölümü, güvenlik analizinde devletin rolü ile ilgili olsa da, bölgesel güvenlik gibi farklı düzeylerde güvenlik analizleri de ele alınmıştır. Bu çerçevede güvenlik kompleksi kavramı, Avrupa’daki bölgesel güvenlik dinamiğinin dönüşümünde Soğuk Savaş’ın sona ermesinin önemini açıklamak için kullanılmıştır. Kopenhag Okulu, daha sonra gerçekleştirdiği diğer çalışmalarda ise, bu kavramı Avrupa dışındaki bölgelerde güvenlik karşılıklı bağımlılığını ve dinamiklerini, klasik güvenlik kompleksi teorisinden farklı olarak sektörel güvenlik anlayışı çerçevesinde ve özneler arası bir yöntem ile ele almaya çalışmıştır. Böylece Kopenhag Okulu, güvenlik ile ilgili geliştirdiği kavramsal çerçeveleri belirli bir bölge ile sınırlamaksızın, evrensel anlamda uygulanabileceğini göstermeye çalışmıştır.

¹²¹ **Ibid.**, s. 16-17.

¹²² **Ibid.**, s. 201.

4.4. Güvenlikleştirme Yaklaşımı

Kopenhag Okulu, her şeyin güvenlik sorunu olarak algılanması görüşüne karşıdır. Çünkü böylesi bir tutum Güvenlik Çalışmaları alanını sınırlarından yoksun hale getirecektir. Bunu engellemek için bulunan formül, “güvenlikleştirme” yaklaşımıdır. Bu yaklaşıma göre, bir sorun ilgili aktör tarafından söylem doğrultusunda tehdit olarak inşa edilmediği sürece güvenlik tehdidi olarak nitelendirilemez.¹²³ Böylece, Ole Wæver’in güvenlikleştirme yaklaşımını¹²⁴ takiben Kopenhag Okulu’nun güvenlik anlayışında söz eylem analizi öne çıkmıştır.

Kamusal alandaki sorunlar, politikleşmemiş, politikleşmiş ve güvenlikleştirilmiş sorunlar olarak üç kategoriye ayrılabilir. Politikleşmemiş sorunlar, devletin bu sorunları ele almadığı ve kamusal alanda bir tartışma konusu haline getirmediği sorunlardır. Politikleşmiş sorunlar ise, devlet politikasının bir parçası olan ve hükümetlerin karar almasını ve uygulamalarda bulunmasını gerektiren sorunlardır. Güvenlikleştirilmiş sorunlar ise, acil önlemler gerektiren ve normal politika alanının dışındaki eylemleri meşrulaştıran varoluşsal bir tehdidin ortaya koyduğu sorunlardır.¹²⁵ Böylece, bir sorun, siyaset gündemindeki diğer sorunlardan daha önemli olduğu yönündeki argümanlar çerçevesinde bir güvenlik sorunu olarak ortaya konabilmekte ve mutlak bir öncelik sahibi olabilmektedir.

Güvenlikleştirme yaklaşımına göre, bir sorunun güvenlik tehdidi olabilmesi için bu tehdit karşısında önlem almaya yetkili aktörler tarafından o sorunun herhangi bir referans nesnenin varlığına yöneltilen ve bu nedenle de söz konusu aktörler

¹²³ Sinem Akgül Açıkmeşe, **Kopenhag Okulu ve Realist Güvenlik Çalışmalarında Aktör, Tehdit ve Politika: Avrupa Güvenliği Üzerine Bir Değerlendirme**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008, s. 63.

¹²⁴ Ole Wæver, “Securitization and Desecuritization”, **On Security**, Ronnie Lipschutz ed., New York, Columbia University Press, 1995, s. 46-66.

¹²⁵ Buzan, Wæver ve de Wilde, **op. cit.**, s. 23.

tarafından rutin siyasi süreçlerin dışına taşan acil ve meşruiyet kazanmış önlemler alınmasını öngören bir sorun olarak tanımlanması gerekir.¹²⁶ Kopenhag Okulu, bu edimi gerçekleştiren güvenlikleştirici aktörü, “bir objenin varlığına yöneltilen bir tehdit bulunduğunu ilan ederek sorunları güvenlikleştiren” birim olarak tanımlamaktadır.¹²⁷

Sorunların güvenlikleştirilmesinde siyasi elitlerin rolünü vurgulayan Wæver’a göre, bir şey elitler onun güvenlik sorunu olduğunu ilan ettikleri zaman bir güvenlik sorunu haline gelir.¹²⁸ Gerçekten güvenlikleştirme, ayrıcalıklı konumlara sahip güçlü aktörlerin hâkimiyetinde olan bir süreç eğilimi göstermektedir¹²⁹ ve güvenlikleştirme, güvenlikleştirici aktörün gücüne ve etkisine bağlı olduğu için, özellikle siyasi elitler bu süreçte ön plana çıkmaktadır. Söz eylem anlamında güvenlik düşüncesi, siyasi elitlere yüklediği önem nedeniyle, güvenliğin tanımlanmasında iktidara verdiği güç çerçevesinde güç ve bilgi arasındaki ilişki ile ilgilidir. Fakat güvenliğin tanımlanması sürecindeki yapısal faktörler, karar alıcılar için sınırlar oluşturur. Bu nedenle, güvenlik söylemi, sadece karar alıcıların söylemlerinden ibaret değildir.

Güvenlikleştirme eylemi, devlet için bir devlet insanı tarafından gerçekleştirildiğinde, güvenlikleştirici aktör ile referans nesnenin ayrımı açık olmayabilmektedir. Örneğin, devlet elitleri, devlet adına konuşma hakkına sahip oldukları iddiasındadırlar. Gerçekten de tehdit söylemleri, devlet inşası ve elit meşruiyeti süreçlerinin bütünleyici bir parçasıdır. Söz konusu devlet olduğunda ve devletin öncelikli güvenlik kaygısının egemenlik olduğu düşünüldüğünde, devlet güvenliğini sağlamada uygulanan araçların analizinde neye bakılacağı şu ya da bu

¹²⁶ **Ibid.**, s. 23-24.

¹²⁷ Güvenlik söz eylemini yerine getiren “siyasi liderler, bürokratlar, lobi ve baskı grupları” gibi kişi ya da gruplar bu kapsamdadır. **Ibid.**, s. 35-40.

¹²⁸ Wæver, **op. cit.**, s. 54.

¹²⁹ Ralf Emmers, “Securitization”, **Contemporary Security Studies**, Alan Collins ed., Oxford, Oxford University Press, 2007, s. 112.

şekilde açık olmaktadır; ancak diğer referans nesne türleri arasındaki ayrım daha karmaşık bir yapı sergileyebilmektedir. Milliyetçi bir aktivist, bir ulusun güvenliğine referansta bulunursa, kullanılan retorik, genelde ulusun bütünüymüş gibi bir izlenim uyandırabilmektedir. Ancak şurası da açıktır ki, uluslar gibi kolektif birimler tek bir ortak görüş veya sese zor sahip olabilmektedirler.¹³⁰

Bir güvenlikleştirici aktör, bir referans nesneye yönelik varoluşsal tehdit söylemini kullanarak, bir sorunu “normal politika”¹³¹ koşullarının dışına taşıdığı zaman, bir güvenlikleştirme durumu ile karşı karşıyayız demektir. Güvenlik kelimesinin söylenmesi tehlike, varoluşa yönelik bir tehdit ve aciliyet düşüncelerini çağrıştırdığından, bir sorunu güvenlik meselesi haline getirmek, aynı zamanda bir öncelik statüsünü talep etmektir. Varoluşsal tehdit söylemini kullanan aktör, oyunun normal kurallarını meşru şekilde ihlal edebilmek için, bu meseleyi olağanüstü araçlar ve yollarla ele alma hakkını da iddia etmiş olmaktadır.¹³² Başarılı bir güvenlikleştirme süreci sonucunda, ilgili sorun standart politik süreç içerisinde ele alınabilir bir nitelikte olmaktan çıkmış olur.

Bir güvenlikleştirme girişiminin gerçek anlamda başarılı olup olmadığı, güvenlikleştirici aktör tarafından değil, güvenlik söz ediminin izleyicisi (*audience*) tarafından belirlenir. Çünkü bir referans nesneye yönelik bir varoluşsal tehdidi ortaya koyan söylemin kendisi, güvenlikleştirme yaratmaz, bu sadece güvenlikleştirici bir eylemdir.¹³³ Bir sorunun güvenlikleştirilmesi, sorunun bu şekilde belirli bir izleyici tarafından kabul edilmesi ile gerçekleşir. Bu tür bir kabul yoksa, bu durumda sadece bir güvenlikleştirici eylemin varlığından söz edilebilir. Nitekim güvenlik politikasının

¹³⁰ Çiğdem Şahin, “Sözcelerin Gücü Adına, Güç Bush’ta Artık”, **Uluslararası Güvenlik Sorunları**, Kamer Kasım ve Zerrin A. Bakan ed., Ankara, ASAM Yayınları, 2004, s. 91.

¹³¹ Kopenhag Okulu, güvenlikleştirme kavramı çerçevesinde “normal politika” kavramının tanımını yapmamıştır.

¹³² Şahin, **op. cit.**, s. 88-89.

¹³³ Buzan, Wæver ve de Wilde, **op. cit.**, s. 24-25.

amaçlarından birisi de kamuoyunu yönlendirmek ve güvenlikle ilgili düşüncenin kamuoyu tarafından desteklenmesini sağlamaktır.

Dinleyici kitle onayı güvenlikleştirme için olmazsa olmaz bir nitelikte görüldüğünden, Kopenhag Okulu aslında öznel değil, öznelere arası bir süreci ima etmektedir. Bir güvenlikleştirici aktörün bir güvenlik söz eylemi yoluyla güvenlikleştirici bir hareketi yerine getirmesi ve dinleyici kitlenin bu hareketi kabul ya da reddetmesi şeklinde bir “müzakere” süreci söz konusudur.¹³⁴ Güvenlik Çalışmaları alanındaki nesnel yaklaşımlar, güvenliği ve güvenliğe yönelik tehditleri verili olarak görmektedirler. Fakat sorunlar objektif olarak varlık gösterebilir bile, ancak güvenlikleştiren aktörün *söylemi* doğrultusunda tehdide dönüşebilir ve dinleyici kitlenin onayı sonucunda güvenlikleştirilmiş olurlar. Sonuçta, güvenlikleştirme, varoluşsal bir tehdidin söz eylemler aracılığıyla öznelere arası bir temelde oluşturulmasını gerektirir. Kopenhag Okulu’na göre, bir sorunun, gerçek bir tehdidin var olması nedeniyle güvenlikleştirilmesi zorunlu değildir, sorunun bir güvenlik sorunu olarak sunulması, sorunun güvenlikleştirilmesi için yeterlidir.

Güvenlik tedbirleri, bazı siyasal hakların askıya alınması gibi uygulamaları da kapsayabilmektedir. Bu şekilde güvenlik konuları tartışılmaz bir hal aldığından, Wæver olabildiğince daha çok konunun “güvenlik dışılaştırılmasını” önermektedir.¹³⁵ Bir konunun güvenlik dışılaştırılması, bir sorunun güvenlik alanının dışına çıkarılarak, daha normal davranış biçimlerine yatkın bir hal almasının sağlanmasını gerektirmektedir. Böylece sorunun normal politik süreç içerisinde işbirliği ve diyalog

¹³⁴ Holger Stritzel, “Towards a Theory of Securitization: Copenhagen and Beyond”, **European Journal of International Relations**, Vol. 13, No. 3 (2007), s. 362-363.

¹³⁵ Wæver, **op. cit.**, s. 56-57.

ortamında çözülmesi kolaylaştırılır.¹³⁶ Güvenlik dışılaştırmayı ideal bir seçenek olarak ortaya koyan Wæver, güvenlikleştirme eyleminin gereğinden fazla güvenlikleştirmeye yol açabileceğini ve bu nedenle “korku toplumları” yaratabileceğini ileri sürmüştür.¹³⁷ Bu nedenle, Michael Williams’ın da belirttiği gibi, güvenlikleştirme, kaçınılması gereken bir durumdur.¹³⁸ Fakat bir sorunun güvenlik dışılaştırılmasının pratik koşulları açık bir biçimde tanımlanmamıştır.

Thierry Balzacq, güvenlikleştirme yaklaşımının gerçek durumlardaki güvenlik uygulamalarını inceleyebilecek bir temel sağlamadığı iddiasındadır. Örneğin, “güvenlik” kelimesine yüklenen güç, güvenlik birimlerinin (*agents*) içinde bulundukları nesnel bağlamı gözden kaçırır.¹³⁹ Kopenhag Okulu’nun klasik güvenlikleştirme yaklaşımı da, güvenlik söz eyleminin içinde geliştiği politik ve toplumsal anlamdaki bağlamsal faktörlerin önemini gerektiği gibi ele almamıştır.¹⁴⁰ Buna karşın, güvenlikleştirme eyleminin başarısı için önemli olan dinleyici kitlenin doğası ve içinde bulunduğu kültürel, toplumsal ve psikolojik durumun da analiz edilmesi gerekir. Fakat güvenlikleştirme sürecinde, “güvenlik” kavramının kullanılması, mevcut bağlamı değiştirir ya da yeni bir bağlam yaratır.¹⁴¹ Siyasi öncelikleri belirleyen bir kavram olan güvenlik kavramının anlaşılma ve kullanılma şekli, siyasal ve toplumsal hayatın oluşumunu yakından etkilemektedir.

Sonuç olarak, Kopenhag Okulu’nun güvenlik analizlerinin çoğu devletin güvenlik alanındaki rolü ile ilgilidir ve 1998 yılında yayınladıkları *Security: A New*

¹³⁶ Bkz. Ole Wæver, “Insecurity, Security, and Asecurity in the West European Non-War Community”, **Security Communities**, Emanuel Adler ve Michael Barnett ed., Cambridge, Cambridge University Press, 1998, s. 69-118.

¹³⁷ Wæver, “Securitization and...”, s. 64.

¹³⁸ Williams, **op. cit.**, s. 523.

¹³⁹ Tartışma için bkz. Thierry Balzacq, “The Three Faces of Securitization: Political Agency, Audience and Context”, **European Journal of International Relations**, Vol. 11, No. 2 (2005), s. 171-201.

¹⁴⁰ Matt McDonald, “Securitization and the Construction of Security”, **European Journal of International Relations**, Vol. 14, No. 4 (2008), s. 571.

¹⁴¹ Stritzel, **op. cit.**, s. 361.

*Framework for Analysis*¹⁴² adlı kitapta iddia ettiklerinin aksine, 2003 yılında yayınlanan *Regions and Powers*¹⁴³ adlı çalışmalarında devlet, tekrar analizin merkezinde yer almıştır. Devletin tekrar merkeziyet kazanması, Kopenhag Okulu'nun güvenlikleştirme yaklaşımını geliştirirken hem tehdit edilen nesneler, hem de güvenlikleştiren aktörler bakımından devletin birincil konumda bulunduğu görüşü ile yakından ilgilidir. Bu çerçevede, Kopenhag Okulu'nun güvenliğin devlet merkezli anlayışını sürdürdüğü ve bu nedenle geleneksel güvenlik anlayışından önemli bir kopuşu temsil etmediği ileri sürülmektedir.¹⁴⁴

5. Devlet-Altı/İçi Güvenlik Sorunlarının Anlaşılmasında Yeni Bir Girişim Olarak Toplumsal Güvenlik Yaklaşımı

Kopenhag Okulu, güvenlik kavramı ile ilgili çalışmalarında sadece güvenliğin değişen doğasını vurgulamamış, bunun yanında, kolektif kimlik gruplarının güvenlik ihtiyaçlarına dikkat çekerek, güvenlik alanında kimliğin oynadığı rolü de ele almıştır. Devletin ve toplumun uzlaşmadığı yerlerde devlet-içi güvenlik dinamikleri ile ilgili bir anlayış ortaya koyan toplumsal güvenlik kavramı, devlet-toplum ilişkilerini güvenlik analizinin merkezine koymaktadır. Toplum ve kimlik kavramlarının güvenlik analizine dâhil edilmesi, geleneksel anlayışın maddi yapısından düşünsel kaynaklara, devletten topluma ve bireye doğru değişimin önemli bir göstergesidir.

Ülkesel anlamda güvenliğin temel analiz birimi, egemen devlettir ve bu ideal devlet, etnik ve kültürel sınırların politik sınırlar ile örtüştüğü devlet anlamına gelmektedir. Fakat bu ideal devlet, çağdaş dünyada geçerli olan bir kuraldan çok bir

¹⁴² Buzan, Wæver ve de Wilde, **op. cit.**

¹⁴³ Buzan ve Wæver, **op. cit.**

¹⁴⁴ Bkz. Bilgin, “Güvenlik Çalışmalarında...”, s. 81-82.

istisnayı temsil etmektedir. Uluslar ve devletler mutlak olarak örtüşmediği için, devlet-altı insan topluluklarının güvenlik gereksinimleri konusunda geleneksel güvenlik anlayışı uygun bir teorik çerçeve ortaya koyamamaktadır. 1990'lı yıllarla birlikte tırmanışa geçen toplumlar arası çatışmalar, doğrudan bireyi ve toplumları ilgilendiren sorunlar ortaya çıkarınca, Kopenhag Okulu da toplumsal güvenlik üzerinde daha fazla durmaya başlamıştır.¹⁴⁵ Güvenlik tartışmalarında toplumsal güvenlik konuları, devlet güvenliği konularına göre daha geçerli bir hal almaya başlarken, kimlik ve güvenlik arasındaki bağlantıyı güçlü bir biçimde ele almış olan Kopenhag Okulu da, toplumsal güvenlik kavramı ile incelemesinin başlangıç noktasını devlet ve toplum arasındaki ayrım üzerine kurmuştur.

5.1. Toplumsal Güvenlik Kavramının Ortaya Çıkışı

Devlet-dışı aktörlerin güvenlik çalışmalarındaki artan önemi, Uluslararası İlişkiler disiplinde yaşanan önemli gelişmelerden birisidir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte devletler ve onları oluşturan insan toplulukları arasında yaşanan çatışmalardaki dikkat çekici artış, toplumsal grupların karşılaştıkları güvenlik tehditlerine yönelik ilgiyi arttırmıştır. Güvenlik Çalışmaları alanında faaliyet gösterenler, devlet-altı gruplar ile ilgili güvenlik değerlendirmeleri yapma çabasına girdiklerinde, kendilerini kavramsal ve teorik olarak görece donanımsız bir durumda bulmuşlardır. Çünkü bu döneme kadar, devlet-altı toplumsal gruplar güvenlik çalışmaları literatüründe sistematik olarak ele alınmamışlardır. Genel olarak, toplumun, güvenlik analizinin referans nesnesi olarak değerlendirilmesinin nedeni, etnik, milliyetçi ve dini kimliklere dayalı toplumsal güvensizliklerin güvenlik alanında

¹⁴⁵ Buzan, Wæver ve de Wilde, **op. cit.**, s. 119-141.

önem kazanması ve bu tür güvensizliklerin anlaşılmasında, devlet aktörünün doğru bir referans nesne olarak görülmemiş olmasıdır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesi ile birlikte devlet güvenliği anlayışı ile uyumlu olmayan yeni bir güvenlik tehditleri bütünü tanımlanmaya başlanmıştır. Bu çerçevede toplumsal güvenlik kavramı, kimlik temelli grupların kimliğini tehdit eden gelişmelerin değerlendirilmesi için ortaya atılmıştır. Toplumsal güvenlik kavramını ilk olarak ortaya atan Barry Buzan, başlarda toplumsal güvenliği, devlet güvenliğinin bir sektörü olarak ele almış ve toplumu, devletin tehdit edilebileceği beş güvenlik sektöründen birisi olarak görerek,¹⁴⁶ kimliği devletin kontrolündeki bir unsur olarak değerlendirmiştir. Fakat kimlik, kendi başına devletin kontrolünün dışına çıkarak güvenliğin bağımsız bir nesnesi olabilmekte ve güvenlik dinamiklerinde devlete rakip olabilmektedir. Bu nedenle, devletin ve toplumun iki farklı varlığı temsil ettikleri düşünüldüğünde, güvenliğin referans nesneleri olarak farklı mantıklar meydan getirmektedirler. Devlet güvenliği anlayışı, topluma yönelik tehditlerin neler olduğunun ortaya konmasında yeterli değildir. Çünkü bazı durumlarda devletin güvenliğinin sağlanması, toplumun güvensizliğinin artmasına yol açmaktadır. Devlet güvenliği bakış açısına göre bir toplumun güvenliği, sadece devletin güvenliğini tehdit ettiği ölçüde önem arz etmektedir. 1990'lı yılların başları ile birlikte, Avrupa güvenliğinde yaşanan kitlesel değişiklikler, Buzan'ın devletin güvenliğin temel referans nesnesi olduğu görüşünü sürdürmesini zorlaştırmıştır.¹⁴⁷

İlerleyen çalışmalarında Kopenhag Okulu, toplumsal güvenliğin devletin güvenliğinin tehdit edilebileceği beş sektörden birisi olarak görüldüğü yaklaşımın toplumsal güvenliğin içinde bulunduğu bağlam anlamında sürdürülebilir olmadığını

¹⁴⁶ Buzan, **op. cit.**, s. 122-123.

¹⁴⁷ Smith, **op. cit.**, s. 84.

ileri sürerek, Buzan'ın önceki kavramsallaştırmasını yeniden ele almış ve toplumsal güvenliğin devletin güvenliğinin bir sektörü olmaya devam ettiğini, fakat toplumun kendisinin de güvenliğin bir referans nesnesi olduğunu belirtmiştir.¹⁴⁸ Böylece, her ne kadar devlet, askeri, politik, ekonomik, toplumsal ve çevresel güvenlik sektörlerinin referans nesnesi olmaya devam etse de, toplum da toplumsal güvenlik sektörünün bir referans nesnesi olarak değerlendirilmeye başlanmıştır. Bu noktada, etnik, ulusal ve dini kimlikler üzerinden gelişen toplumsal güvensizliklerin devlet egemenliği ile ilişkileri anlamında çağdaş güvenlik yapılanmasında önem kazanması belirleyici olmuştur.

Güvenlik alanındaki güncel gelişmelerin analizinde mevcut kavramsal araçların sınırlarını gösteren bir kavram olarak toplumsal güvenlik, 1980'li yıllarda Avrupa güvenliği ile ilgili tartışmalardan ortaya çıkmıştır. Kavramın ortaya çıkışında Avrupa güvenliği ile olan bağlantısı, Soğuk Savaş sonrası dönemde hem Doğu hem de Batı Avrupa'da devlet ve toplum arasındaki ilişkilerin yeniden tanımladığı sürecin bir sonucudur ve güvenliğe yönelik askeri olmayan anlayışı yansıtmıştır. Kopenhag Okulu, dünyadaki ülkelerin çoğunluğunda “ulus” ve “devlet”in aynı şey anlamına gelmediğini ve “ulusal güvenlik”in Avrupa'daki Soğuk Savaş sonrası gelişmelerin çalışılmasında giderek gerekli olmayan bir çerçeve haline geldiğini ileri sürmüştür.¹⁴⁹ Bu değerlendirme, Avrupa'da yaşanan bütünleşme süreci, etnik ve milliyetçi çatışmalar ve göç gibi kimlik nosyonu ile ilgili gelişmelerin bir yansıması olmuştur.

Toplumsal güvenlik kavramının geliştirilmesi sürecinde Avrupa güvenlik dinamiği çerçevesinde en temel toplumsal güvenlik sorunlarından birisi, 1989 ve 1991 yılları arasında Doğu ve Güneydoğu Avrupa'da yaşanan dönüşümlerin ortaya

¹⁴⁸ Wæver, Buzan, Kelstrup ve Lemaitre, **op. cit.**, s. 25.

¹⁴⁹ Bilgin, “Individual Security and...”, s. 211.

çıkardığı milliyetçi eğilimlerce ortaya konmuştur. Bu durum, etnik, dini ve kültürel gruplar arasında şiddete yol açtığı ölçüde, ciddi bir toplumsal güvenlik sorunu meydana getirmiştir. Ayrıca bu durum, söz konusu bölgelerdeki zayıf devletleri etkileyerek, bir politik ve askeri güvenlik sorunu haline gelme tehlikesini de beraberinde taşımıştır. 1990'ların başlarında Avrupa güvenliğindeki geniş kapsamlı değişimler, güvenliğin referans nesnesinin devlet olduğu görüşünü sürdürmeyi zorlaştırmıştır. Bu çerçevede Kopenhag Okulu üyeleri gerçekleştirmiş oldukları çalışmalarda, Soğuk Savaş sonrası dönemde Avrupa'da güvenlik gündemini anlamamanın en etkili yolu olarak toplumsal güvenlik kavramını geliştirmişlerdir.¹⁵⁰

Toplumsal güvenlik, Doğu ve Batı Avrupa'da farklı roller oynamıştır. Batı Avrupa'da devletin iktidarı AB düzeyinde ele alınmış ve buna bağlı olarak ulusların yeni hassasiyetler ile yüz yüze kaldığı iddiaları gündeme gelmiştir. Bu bütünleşme süreci devam ederken, devletin toplum ile ilişkileri de önemli bir dönüşüm geçirmektedir. Kimliğin Avrupalılaşma süreci tarafından tehdit edildiği argümanı, kültürün güvenlik politikası içinde yer alması gerektiği düşüncesini beraberinde getirmiştir.¹⁵¹ Bu çerçevede Kopenhag Okulu, Avrupalı toplumların devletlerin göç politikalarına ve AB genişleme ve bütünleşme süreçlerine yönelik tepkilerini açıklamak ve anlamak için toplumsal güvenlik kavramsallaştırmasını kullanmıştır. Doğu Avrupa'da ise, her ulusun kendi devletine ve her devletin kendi ulusuna sahip olması ve etnik ve politik sınırlar arasında bir uyum sağlanması gerektiği dile getirilmeye başlanmıştır. Bu nedenle, devletin ve ulusun uyumlu olmadığı yerlerde çeşitli toprak iddialarına, sınır sorunlarına ve azınlık haklarına bağlı çatışmalar söz

¹⁵⁰ Bu çalışmalar için bkz. Buzan, Kelstrup, Lemaitre, Tromer ve Wæver, **op. cit.**; Wæver, Buzan, Kelstrup ve Lemaitre, **op. cit.**; Buzan, Wæver ve de Wilde, **op. cit.**; Wæver, Lemaitre ve Tromer, **op. cit.**

¹⁵¹ Milliyetçilik tartışmaları bağlamında Avrupa'da ulus-üstü kimlik arayışları ve Avrupalılık kimliği hakkında bir çalışma için bkz. Anthony D. Smith, **Küreselleşme Çağında Milliyetçilik**, çev. Derya Kömürcü, İstanbul, Everest Yayınları, 2002, s. 130-166.

konusu olmuştur. Görüldüğü üzere, toplumsal güvenlik kavramı, 1990'ların başlarında Doğu Avrupa'daki etnik milliyetçiliğin yeniden canlanması ve Batı Avrupa'daki bütünleşme sorunlarının anlaşılması çabaları çerçevesinde ortaya çıkmıştır.

Geleneksel güvenlik anlayışına göre, toplumun ve devletin güvenlik ihtiyaçları ve çıkarları arasındaki gerilim, devletin, toplumun ve ulusun bir ve aynı şey olduğu düşüncesiyle çözülecektir. Fakat eski Yugoslavya'da yaşanan etnik çatışmalar ve etnik temizlik gibi gelişmelerin de gösterdiği gibi, devletin ve toplumun güvenlik ihtiyaçları ve çıkarları her zaman örtüşmemektedir. Bu ikisi arasında bir çıkar çatışması olduğunda ya da eski Yugoslavya'da olduğu gibi aynı devlet içinde egemenlik ile ilgili rakip iddialar var olduğunda, "ulusal güvenlik" çerçevesi, güvenliğin pratiği ve çalışılması için bir rehber olarak çok yardımcı olmamaktadır.¹⁵²

Eski Yugoslavya'nın yıkılması, toplumsal güvensizliklerin nasıl şiddetli çatışmalara yol açabileceğinin gösterilmesinde sık sık kullanılmaktadır. Her ne kadar eski Yugoslavya'daki krizin ekonomik bozulma, anayasal sorunlar ve etnik anlaşmazlıklar gibi sosyalist rejim tarafından üstü örtülmüş olan çok sayıda nedeni olsa da, etki eden nedenin etnik grupların mücadele halindeki toplumsal kimlikleri olduğu iddia edilmektedir.¹⁵³ Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra eski Yugoslavya'yı oluşturan etnik grupların her biri, diğerlerini kendi kimliklerine yönelik birer tehdit olarak görme eğiliminde olmuşlardır. Ulus olma düşüncesini güçlendirmek için etnik-milliyetçi sembollerin kullanılması, tehdit altında olma duygusuna yol açmış ve bunun karşılığında tehdit algılayan gruplar kendi kimliklerini güçlendirmek için benzer politikalar uygulamışlardır.¹⁵⁴

¹⁵² Bilgin, *op. cit.*, s. 211.

¹⁵³ *Ibid.*, s. 211.

¹⁵⁴ *Ibid.*, s. 211-212.

Güvenlik kavramını açıklığa kavuşturma ve toplumsal kimlik üzerine daha büyük bir dikkat ile eğilme ihtiyacı, teorik düzeyde daha önceden belirtilen kaygılardan çok kimlik ve güvenlik kavramlarını bir araya getiren gelişmelerin baskısından kaynaklanmıştır. Bill McSweeney de, Kopenhag Okulu'nun toplumsal güvenlik kavramının teorik bir girişim olmaktan çok milliyetçilik ile ilgili güncel kaygılara yönelik bir yanıt olarak değerlendirilmesi gerektiğini belirtmektedir.¹⁵⁵ Bu çerçevede, toplumsal güvenlik kavramının, ampirik gelişmelerin baskısı sonucu ortaya çıkmış bir kavram olduğu sonucuna ulaşılabilmektedir.

5.2. Genişleyen Güvenlik Tartışmalarında Toplumsal Güvenlik

Genişleyen güvenlik kavramının bir boyutunu oluşturan toplumsal güvenlik anlayışı, kolektif kimlik gruplarının diğer topluluklar ve içinde bulundukları devletle ilişkileri anlamında yaşadıkları güvenlik durumları ve algıları ile ilgilidir. Toplumsal güvenlik, sadece güvenlik anlayışının genişlemesini içermez, ayrıca devlet-merkezli bakış açısının dışında etnik ve dini gruplar gibi diğer referans nesnelerini güvenlik analizinin içerisine dâhil etmektedir.¹⁵⁶ Bir başka deyişle, toplumsal güvenliğin dinamiklerini anlamak, neyin güvenliğin sağlanacağı, güvenliği sağlanacak nesnenin nasıl ve ne tarafından tehdit edildiği ile ilgili geleneksel güvenlik anlayışının ötesine geçen bir anlayışı gerektirmektedir.

Çağdaş güvenliğin kimi sorunları, kolektif kimlik ve sosyo-politik bağlaşma sorunlarına atıfta bulunulmadan tamamen anlaşılamayacak olan bir niteliğe sahiptir. Sosyo-politik bağlaşma kavramı, toplumun bir arada var olma düşüncesini belirleyen

¹⁵⁵ McSweeney, **op. cit.**, s. 81.

¹⁵⁶ Wæver, Buzan, Kelstrup ve Lemaitre, **op. cit.**, s. 5.

değerlerin, normların ve davranışların toplamını temsil etmektedir. Bazı devletler ulusları ile olan sosyo-politik bağlarından büyük kuvvet almaktayken, diğerleri için ise devlet ve ulus arasındaki gerilimler, zayıflıklarını ve hassasiyet noktalarını tanımlamaktadır. Bu durum, toplumsal gruplar arasındaki çatışmalarda devlet ve toplum arasındaki anlaşmazlıklara atıfta bulunulmasını gerekli kılmaktadır.

“Ulusal güvenlik” anlayışı, tüm güvenlik alanı için anahtar kavram olmuştur, ancak paradoksal biçimde güvenlik birimi olarak “ulus” kavramı çok az incelenmiştir. Devlet-toplum özdeşliğine dayanan ulusal güvenlik anlayışı, devlet güvenliği eşittir toplumun güvenliği sonucuna vardığı için krizdedir. Çünkü ulusal güvenlik söylemi, sınırlarını devletin çizdiği meşru siyasal kimliğin dışında kalan unsurların güvenliğini yok saymaktadır. Özlem Kaygusuz’un da belirttiği gibi, sınırları devlet tarafından çizilen meşru siyasal kimliğin dışında kalan bütün kimlik unsurları, bu kimliklerini koruyup yaşatabiliyorsa, güvenlik herkes için var olabilmektedir.¹⁵⁷

Eğer ulusa odaklanılacak olursa, başka bir sektör olarak toplumsal güvenlik sektörü resme dâhil olmaktadır. Toplumsal güvenlik, politik güvenlik ile yakından bağlantılıdır, ancak ondan farklıdır. Politik güvenlik ile kastedilen; devletlerin örgütsel istikrarı, hükümet sistemleri ve hükümetlere ve devletlere meşruiyet kazandıran düşüncelerdir. Toplumsal güvenlik ise, bir topluluğun kimliğine yönelik algılanan bir tehdide karşı savunulması olarak tanımlanmaktadır.¹⁵⁸ Toplumsal güvenlik analizi, özellikle politik güvenlik ile toplumsal güvenliğin birbirinin içine girdiği durumlarda resmin bütününe görmek adına araştırma nesnesi olarak, “devlet ya da toplum” değil, “hem devlet hem de toplum” anlayışını benimsemelidir. Böylece devlet ve toplum, birini diğerine indirgmeden ilişkisel mantık içerisinde ele alınabilirler.

¹⁵⁷ Özlem Kaygusuz, “Küreselleşme ve Ulusal Güvenlik Devleti: Geri Dönüş Mümkün mü?”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt. 31, Sayı. 255 (2007), s. 139-143.

¹⁵⁸ Wæver, “Toplumsal Güvenliğin...”, s. 153; Buzan, Wæver ve de Wilde, **op. cit.**, s. 119.

Toplumsal güvenliğin tanımı, bu kavramı tek başına ulus ile değil, kimlik temelli topluluklar ile bağlantılandırır. Toplumsal güvenlik, bir toplumun temel karakterini değişen koşullarda ve olası veya gerçek tehditler altında sürdürme yeteneği ile ilgilidir¹⁵⁹ ve kimlik ile ilgili güvenlik sorunlarının teorik bir kavramsallaştırmasıdır. Daha da belirginleştirmek gerekirse, toplumsal güvenlik, evrimleşmeleri için kabul edilebilir koşullarda, dil, kültür, din, ulusal kimlik ve geleneklerin özgün biçimlerinin sürdürülebilirliğiyle ilgilidir¹⁶⁰ ve bu tür değerlere yönelik tehditler devletlerin dışından çok içinden kaynaklanır. Toplumsal güvenlik kavramının bu tanımı, toplumsal güvenliğe yönelik tehdidin ne zaman var olduğunun belirlenmesi için nesnel bir tanım ortaya koymayı zorlaştırır.

Mevcut uluslararası sistemde homojen uluslara sahip devletler istisnai konumdadır ve günümüzde ulus-devletlerin büyük çoğunluğunda önemli sayıda azınlık nüfus bulunmaktadır. Toplumsal güvenliğin ciddiye alınması gerekliliğinin önemli bir nedeni budur. İkinci olarak, “aynı halklar”ın devleti ve toplumu bile farklı şeydir ve güvenliğin referans nesneleri olduklarında, iki farklı mantık meydana gelmektedir. Örneğin, “Sırp güvenliği”, nasıl tanımlandığına bağlı olarak farklı talepler oluşturabilir. Adı geçen kavram, Sırp devletinin güvenliği olarak anlaşılabilir veya daha geniş olarak, Sırp ulusu kavramını temsil edebilir veya farklı ülkelerde bulunan halkları ve bazen tarihsel bağlantıları ifade edebilir.¹⁶¹ Üçüncü olarak, uluslar ve ulus benzeri topluluklara benzeyen diğer kimliğe dayalı gruplar -çok kültürlü bir devlette yaşayan ırka dayalı azınlıklar ve yaşam stili açısından tanımlanan alt kültürler gibi- varlıklarını sürdürmelerine yönelik tehditler olduğunu iddia etmekte ve buna göre hareket etmektedirler. Dördüncü olarak, kimlik grupları, başlangıçta başka

¹⁵⁹ Buzan ve Wæver, **op. cit.**, s. 242.

¹⁶⁰ Wæver, Buzan, Kelstrup ve Lemaitre, **op. cit.**, s. 23.

¹⁶¹ Wæver, **op. cit.**, s. 154.

şekilde oluşturulan güvenlik endişelerinin bir türevi olarak oluşabilir. Örneğin, bu güvenlik endişeleri, kimliği savunmak için değil, bir dini savunmak için ortaya çıkabilir. Toplumsal güvenliğin bu dördüncü şekli, sektörün dışında başlamaktadır, ancak toplumsal güvenlik dinamiğini kazanmaktadır.¹⁶²

Toplumsal güvenlik sektöründe, güvenliği tehdit edilen referans nesne, ulusal, etnik ya da dini gruplar gibi devletten bağımsız olarak faaliyet gösterebilen büyük ölçekli kolektif kimliklerdir. Bu tür bir referans nesnesinin özgün doğası dikkate alındığında, varoluşsal tehditleri daha az önemdeki tehditlerden farklılaştıracak belirli sınırlar çizmek son derece zordur. Fakat bir toplum için kimlik, varoluşsal tehditlerin tanımlayıcı noktasını oluşturmaktadır ve bir grubun kendi kimliğinin tehdit edildiğini algıladığı süreçlerin incelenmesi yoluyla toplumsal güvenlik dinamiği anlaşılabilir. Kolektif kimlikler, karmaşık toplumsal, ekonomik ve politik süreçler içerisinde iç ve dış gelişmelere bağlı olarak değişirler ve evrimleşirler. Bu tür değişimler ve bu değişimlerin kaynakları varoluşsal tehditler olarak ele alınabilir ya da kimliğin evriminin bir parçası olarak kabul edilebilirler.¹⁶³

Toplumsal güvenlik kavramı, kolektif kimlik oluşumunun dinamikleri, yapıları ve kökenleri ile kimlikler ve çıkarlar arasındaki bağlantıya merkezi bir konum vermiştir. Toplumsal kimlik, bir tehdit altında olmadığı döneme kadar güvenliğin referans nesnesi olarak ele alınmayabilir. Fakat toplumsal kimliğin varlığı sorun olarak görülmeye başladığında, bir toplumsal güvenlik sorunu ortaya çıkmış demektir. Bu çerçevede, toplumsal güvensizlik kavramı, toplumsal varlıkların ve toplulukların tehdit edildikleri durumları tanımlamak için kullanılmaktadır. Herhangi bir topluluk

¹⁶² **Ibid.**, s. 154.

¹⁶³ Toplumsal güvenlik gereksinimlerinin çoğunlukla bağlamsal olduğu ileri sürülebilir. Bazı durumlarda toplumsal güvenlik, eğitim ile ilgili koşullara bağlı olabilir. Bazı durumlarda ise grup kültürü açısından toplumsal güvenlik, din ile ilgili olabilir. Bazı durumlarda ise, toplumsal güvenlik gereksinimleri tarihsel olarak “anavatan” olarak adlandırılan bir ülkesellik ile bağlantılı olabilir. Bkz. Paul Roe, **Ethnic Violence and the Societal Security Dilemma**, Londra, Routledge, 2005, s. 72.

bir gelişmeyi veya potansiyel bir durumu, kendi varlığına yönelik bir tehdit olarak tanımlarsa, toplumsal güvensizlik oluşmuş demektir. Kopenhag Okulu da, etnik, ulusal ve dini kimlikler üzerinden gelişen toplumsal güvensizliklerin devletin egemenliği ile ilişkileri bağlamında çok daha önemli bir hale geldiğini ileri sürmüştür.¹⁶⁴

Kimlik temelli toplulukları ele alan toplumsal güvenlik kavramı, kültürel ve siyasal alanda kendisini bir varlık olarak gören ve bu nedenle mevcut siyasi yapıdan bir kısım özerklikler talep eden toplumsal birimler için kullanılmaktadır. Toplumsal güvenlik kavramı çerçevesinde kolektif kimliklerin etnik, ülkesel, dini, kültürel, sosyo-ekonomik ve siyasi olmak üzere farklı boyutları bulunmaktadır. Tüm bu ve benzeri boyutlarda yaşanan gelişmeler, toplumsal güvenlik sorunlarının anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Neticede, bir grubun kolektif çıkarları yönündeki iddiaları, kültürel olduğu kadar siyasi ve maddi çıkarları da yansıtırlar.

Toplumsal güvenlik kavramı çerçevesinde kimlik ve güvenlik arasındaki karşılıklı ilişki dinamiğini ortaya koyan Kopenhag Okulu, çağdaş güvenlik analizleri için önemli bir kavramsal katkıda bulunmuştur. Kopenhag Okulu'nun toplumsal güvenlik ile ilgili çalışmaları, mevcut güvenlik teorilerindeki önemli zayıflıkların bazılarına vurguda bulunan değerli bir girişimi temsil etmektedir. Kopenhag Okulu, toplumsal güvenlik ile ilgili bir kavramsallaştırma geliştirmeye çalışırken, mevcut güvenlik düşüncesini geniş ölçüde yeniden ele alarak, bu yeni kavrama mevcut güvenlik yaklaşımları içinde bir yer edindirmeyi amaçlamıştır.

Her ne kadar devlet güvenliği, temel değer olarak egemenliğin üzerine odaklansa da, toplumsal güvenlik, bir toplumun dil, kültür, din, ulusal kimlik ve geleneğini koruma yeteneği anlamında kimlik üzerine odaklanmaktadır. Buzan ve

¹⁶⁴ **Ibid.**, s. 119.

Wæver'a göre, toplumsal güvenlik, devlet güvenliği üzerine odaklanmanın yerini almamalıdır, fakat analizin çok daha merkezinde olmalıdır. Çünkü 1990'lı yıllardan itibaren güvenlik alanında yaşanan tartışmalar ile toplumsal güvenlik sorunları çok daha ilgili görünmektedir.¹⁶⁵ Fakat Kopenhag Okulu tarafından güvenliğin toplumsal boyutuna verilen önem, güvenliğin referans nesnesi olarak bireyin ve toplumun devletin önüne geçtiği anlamına gelmemektedir. Toplum kimliğinin güvenlikte temel değer haline geldiği ileri sürülse de, toplumsal güvenlik sadece güvenliğin bir referans nesnesi haline gelebilmiştir.¹⁶⁶ Yine de toplumun, güvenliğin bağımsız bir referans nesnesi olma düzeyine yükseltilmesi, güvenlik düşüncesinde önemli bir değişimdir.

5.2.1. Kimlik ve Güvenlik

20. yüzyılın ideolojik çatışması sırasında bir aktörün kimliği “Sen hangi taraftasın?” sorusuna verilen yanıt ile cevaplanıyorken, Soğuk Savaş sonrası dönemde bu sorunun yerini daha karmaşık ve belirsiz olan “Sen kimsin?” sorusu almıştır. Böylece, insanların kendi kimliklerini tanımladıkları etnik, dini ve diğer kimlik unsurları kendilerini güçlü bir biçimde ortaya koymaya başlamışlardır.¹⁶⁷ Bu durumun güvenlik üzerine olan etkisi ise, kültürel, dini ve etnik farklılıklar üzerinde yükselen anlaşmazlıkların sadece devletler arası ilişkilerde bir sorun olarak ortaya çıkmaması, devletlerin kendi iç yapılarını da derinden etkilemesi şeklinde kendisini göstermiştir. Bu çerçevede, kimlik politikasının güvenlik için olan önemi, kimliğin toplumsal grupların kolektif eylem yönünde harekete geçmesinde etkili bir zemin sağlamasına

¹⁶⁵ Wæver, Buzan, Kelstrup ve Lemaitre, **op. cit.**, s. 25.

¹⁶⁶ Buzan ve Wæver, **op. cit.**, s. 249.

¹⁶⁷ Samuel P. Huntington, “The Clash of Civilizations?”, **Foreign Affairs**, Vol. 72, No. 3 (Summer 1993), s. 22.

bağlıdır. Çünkü kimliğe dayalı farklılıklar, şiddet eylemlerinin temel motivasyonu haline gelebilmektedir.

Bu kapsamda, Güvenlik Çalışmaları alanındaki en önemli konulardan birisi, kimlik kavramının alanda kazanmaya başladığı merkezi konumdur ve güvenliğe yönelik yeni yaklaşımları savunanlara göre kimlik konusu, güvenlik alanından ayrılmaz bir niteliğe sahiptir.¹⁶⁸ Gerçekten son dönem güvenlik tartışmalarının en dikkat çekici özelliklerinden birisi de, kimlik ile ilgili sorunlar üzerine artan ilgidir. Soğuk Savaş sonrası dönem, farklı toplumsal ve kültürel kimliklerin ön plana çıkma eğilimi gösterdiği bir döneme şahitlik etmiştir ve yine bu dönemde yaşanan ampirik gerçekliklerin de etkisiyle kimlik, kimi zaman devletler kimi zaman da toplumsal gruplar açısından bir güvenlik sorunu haline gelebilmiştir. Güvenlik Çalışmaları alanında toplumsal güvenlik kavramının önem kazanmasında da kuramsal anlamda kimliğe, kültüre ve inşacı kurama yöneliş ile Soğuk Savaş sonrası dönemde etnik çatışmaların yoğunluk kazanması etkili olmuştur.¹⁶⁹ Kimlik sorununun güvenlik çalışmalarına dâhil olması, Güvenlik Çalışmaları alanında faaliyet gösteren akademisyenler için daha önce derinlemesine bir biçimde ele almadıkları yeni bir sorunlar bütünü ile karşı karşıya gelmelerine yol açmıştır. Çünkü güvenlik çalışmalarına neorealizmin hâkim olduğu dönemde kimlik, iki nedenden ötürü bir sorunsal oluşturmamıştır. Bunlardan birincisi, devletlerin güvenliğin tek referans

¹⁶⁸ Bkz. David Campbell, **Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity**, Mineapolis, University of Minnesota Press, 1992.

¹⁶⁹ Kimlik ve kültür kavramlarının Uluslararası İlişkiler disiplininde kazandığı önem ile ilgili detaylı bir çalışma için bkz. Yosef Lapid ve Friedrich Kratochwil, **The Return of the Culture and Identity in IR Theory**, Londra, Lynne Rienner Publishers, 1996. Sosyal İnşacı güvenlik çalışmaları için bkz. Theo Farrell, “Constructivist Security Studies: Portrait of a Research Program”, **International Studies Review**, Vol. 4, No. 1 (Spring 2002), s. 49-72.

nesneleri olarak görülmeleri iken, ikincisi ise, devletlerin benzer kimliklere ve çıkarlara sahip olan benzer birimler olarak görülmeleridir.¹⁷⁰

Kimlik, insanların birbirlerini ve dışarıdaki dünyayı algılamalarındaki işlevinden ötürü önemlidir. Aktörler, dışarıdaki maddi dünyayı sosyo-kültürel normları, değerleri ve deneyimleri aracılığıyla inşa edilen kimliklerine bağlı olarak farklı şekillerde görürler ve algırlar. Bir başka deyişle, insanlar, kendileri dışındaki dünyayı sahip oldukları kimlikleri temelinde anlamlandırır. Eski Yugoslavya örneğinde olduğu gibi bazı topluluklar “öteki”yi tehdit edici olarak tanımlarken, buna karşılık olarak Çekoslovakya örneğinde ise, “öteki” olarak tanımlanan gruba tehdit edici bir nitelik yüklenmemiştir. Kimliğin güvenlik çalışmaları içine dâhil edilmesi, bu tür farklılıkların anlaşılmasına yardımcı olmaktadır.

Kimliğin tanımlanması, ifade edilmesi ve geliştirilmesi için kültürün bir önkoşul olduğu düşünüldüğünde, kültürel kimlik, hem bireyler hem de toplumsal gruplar açısından zorunlu bir unsur haline gelmektedir. Johan Galtung da, kimlik olgusunu, hayatta kalma, iyi yaşama ve özgürlük ihtiyacı ile birlikte insanın dört temel ihtiyacından birisi olarak görmüş ve bu temel ihtiyaçların pazarlığa tabi olmadığını belirtmiştir.¹⁷¹ Bu nedenle, kimlik anlamında, bir grubun ayırt edici özelliklerine yönelik faaliyetleri zorlaştırıldığında, geciktirildiğinde veya bir başka grup tarafından herhangi bir şekilde engellendiğinde, gruplar arasındaki uyuşmazlık ve düşmanlık artacaktır. Çünkü kültürel özellikler değişime daha az açık oldukları için bunlara bağlı olarak ortaya çıkan sorunları çözmek zordur. Kopenhag Okulu, toplumsal güvenlik kavramı aracılığıyla kimlik ve güvenlik arasında yakın bir bağ kurmuş olsa da,

¹⁷⁰ Neorealist güvenlik anlayışının kimlik olgusuna ve kültürel faktörlere bakış açısı için bkz. Ronald L. Jepperson, Alexander Wendt ve Peter J. Katzenstein, “Norms, Identity, and Culture in National Security”, **The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics**, Peter J. Katzenstein ed., New York, Columbia University Press, 1996, s. 33-75.

¹⁷¹ Johan Galtung, **Çatışmaları Aşarak Dönüştürmek, Çatışma Çözümüne Giriş**, çev. Havva Kök, Ankara, USAK Yayınları, 2009, s. 4-5.

kimlikteki değişimleri nelerin etkilediği ya da kimlik ile ilgili anlaşmazlıkların nasıl çözümlendiği konularında sessiz kalmıştır.

Bütün kimliğe dayalı tehditler gruplar arasındaki kimlik mücadelesinden kaynaklanır, fakat maddi faktörler ve sosyal dinamikler vasıtasıyla ateşlenip kendini gösterir. Bu noktada hangi temel kimlik belirleyicisinin tehdit ve çatışma ile daha çok özdeşleştiği konusunda bir anlayış birliği yoktur. Bazıları etnik kimliğin gruplar arasındaki sınırları çizen temel belirleyici olduğunu iddia ederek, etnik kimlikle ilgili meseleleri tüm kimliğe dayalı tehditler için örnek olarak sunmaktadırlar.¹⁷² Bush ve Keyman'ın “etnik kimlik ön plana çıktığında, kimliğin diğer tüm boyutlarının kaybolmadığı, fakat etnik köken temelinde tanımlanan kültürel birlik karşısında ikincil biçimde konumlandırıldıkları” iddiası da, diğer tüm kimlik belirleyicileri arasında etnik kimliğin başatlığını ortaya koymaktadır.¹⁷³ 19. yüzyıldan bu yana ulusal ve uluslararası düzeylerde kimlik belirleyicisi olarak etnik kökenin üstünlüğü, bizi modern çağda etnik çatışmaların kimliğe dayalı tehditlerin en yaygın biçimi olduğu sonucuna götürür.

Etnik-milliyetçiliğin uluslararası güvenlik sorunları arasında ciddi bir sorun olarak ortaya çıkışı, iç faktörlerin devletler arası ilişkilerdeki önemini ortaya çıkarmış ve güvenliğin devlet-içi boyutunun da göz önünde bulundurulmasını gerekli kılmıştır. Güvenlik Çalışmaları alanında devlet-içi boyutun görünür hale gelen önemi, kimlik kavramına yönelik artan entelektüel ilgi ve pozitivizmin maddi odağından kültürel ve sosyal temelli analizlere doğru kayış ile birlikte gelişmiştir.¹⁷⁴ Eleştirel güvenlik yaklaşımları da, anarşi, güç dengesi ve devletin merkeziliği gibi geleneksel güvenlik

¹⁷² Donald L. Horowitz, “Ethnic and Nationalist Conflict”, **World Security, Trends and Challenges at Century's End**, Michael T. Klare ve Daniel C. Thomas ed., New York, St. Martin Press, 1991, s. 225-236.

¹⁷³ Kenneth D. Bush ve Fuat Keyman, “Identity-Based Conflict: Rethinking Security in the Post-Cold War World”, **Global Governance**, Vol. 3, No. 3 (September-December 1997), s. 311-328.

¹⁷⁴ McSweeney, **op. cit.**, s. 3.

yaklaşımının terimleri yerine, kimlik ve kültür gibi normatif kavramlarla ilgili sorunlar üzerinde durma eğilimindedir.¹⁷⁵

Kimlik ile ilgili sorunları güvenlik kavramı çerçevesinde ele almak, geleneksel güvenlik anlayışını zorlayan bir çabayı temsil etmektedir. Bu tür bir çaba, güvenlik ilişkilerinde etkisi olan kimliğe dayalı dinamiklerin değerlendirilmesini gerektirir. Bir başka deyişle, kimlik ve güvenlik arasındaki ilişkiyi kavrayabilmek için, ulusal güvenlik politikası ile ilgili sosyolojik bir bakış açısının uygulanması gereklidir. Michael Williams da, Güvenlik Çalışmaları alanında kimliğe ve kültüre merkezi önem veren sosyolojik yönü ağır basan güvenlik yaklaşımlarının ön plana çıkmaya başladığını ileri sürmektedir.¹⁷⁶ Bu kapsamda, sosyal inşacı bakış açısının önem kazanması da, kültürün ve kimliğin güvenlik ilişkilerindeki önemini ortaya koymasına yardımcı olmuş ve böylece, devletin ve güvenliğin sosyolojik anlamlarının ve açıklamalarının teorik tartışmaların merkezine taşınmasına katkıda bulunmuştur.

Bireyleri bir toplumsal grubun üyeleri olarak tanımlayan düşünceler ve uygulamalar bütünü olarak tanımlanan kimlik kavramı,¹⁷⁷ toplumsal grupların kolektif eyleme geçmesinde önemlidir. Bu nedenle, kimlik adına güvensizlikler yaratan ve şiddet eylemlerine yol açan süreçlerin derinlemesine ele alınması gerekir. Görüldüğü üzere, kimlik politikasının rolünü göz ardı eden bakış açılarının aksine, kimlik politikası, hem güvensizliklerin sürmesinde, hem de güvenliğin sağlanmasında önemlidir. Bu nedenle, kimlik ile güvenlik arasında yakın bir ilişki vardır.

Kültürün ve kimliğin özneler arası niteliğini analizin dışında bırakan geleneksel güvenlik anlayışı, kendi teorik çerçevesi içinde kimlik, etnik milliyetçilik

¹⁷⁵ Bkz. Krause ve Williams, "From Strategy to...", s. 47.

¹⁷⁶ Michael C. Williams, **Culture and Security: Symbolic Power and the Politics of International Security**, Londra, Routledge, 2007.

¹⁷⁷ Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, 4. baskı, çev. İskender Savaşır, İstanbul, Metis Yayınları, 2007.

ve göç gibi sorunları ele almamıştır. Buna karşın, toplumsal güvenlik kavramı ile Kopenhag Okulu, devlet güvenliğinden çok kolektif kimlik gruplarının güvenliğinin öneminin altını çizmiş ve güvenliği yeniden kavramsallaştırarak, kimlik ile güvenlik arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Bu çerçevede, güvenlik, devlet güvenliği nosyonu yerine toplumun kimliği ile yakından bağlantılı olan toplumun ortak değerleri ile ilişkili olarak görülmüştür.

Normatif düzeyde kimlik ve farklılık arasındaki ilişkiye odaklanmak, dâhil etme/dışlama pratiğinin Uluslararası İlişkiler kuramının merkezine taşınması ile sonuçlanmıştır.¹⁷⁸ Ayrımcı ve dışlayıcı uygulamalar genellikle kolektif kimlikler temelinde ortaya çıkmaktadır. Kavram olarak kolektif kimlik, belirli bir insan grubunun kendine özgü niteliklere sahip olduğu ve bir tekillik taşıdığı yönündeki bilinci ve aidiyet duygusunu tanımlamaktadır.¹⁷⁹ Kimlik politikası anlamında güvenlik, belirli bir grubun kimliğinin savunulmasını gerektirir ve bu durum, “öteki” olarak tanımlanan grubun bir güvenlik tehdidi olarak inşa edilmesine yol açar. Bu çerçevede din, inanç, dil ve etnisite gibi kolektif kimlik unsurları güvenliğin doğrudan bir nesnesi olabilmektedir.

Her ne kadar kimlik, çatışmaların tek kaynağı değilse de, bazı çatışmaların anlaşılmasında analitik bir kategori oluşturmaktadır. Gerçekten, kolektif kimlik unsurları ile bağlantılı güvensizlikleri göz ardı ederek, kimliğe dayalı toplumsal çatışmaları anlamak olanaklı değildir. Bu durum, güvenlik düşüncesinde kimliğin güvenliğini ve kimliğin kültür ile bağlantısını göz önünde bulundurmaya gerektirir. Çünkü kültürel unsurlar, ulusal kimliğin inşasına ve bu kimliğin yaşamasına olanak

¹⁷⁸ Fuat Keyman, **Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık: Uluslararası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek**, çev. Simten Çoşar, İstanbul, Alfa Yayınları, 2000, s. 7.

¹⁷⁹ Gülgün Meşe, “Yaşam Stilleri ve Kolektif Kimlik Etkileşimi”, **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, Nuri Bilgin ed., İstanbul, Bağlam Yayınları, 1997, s. 431.

veren temel kaynakları meydana getirirler. Toplumsal güvenlik anlamında kültür kavramı, daha çok ‘ulus’ ve ‘halk’ kavramlarının oluşumunda temel faktör olarak görülür. Bu özelliğiyle toplumsal güvenlik kavramsallaştırması, toplumdaki farklı hayat tarzlarını temsil eden toplumsal grupları, sosyal hareketleri ve çeşitli çıkar gruplarını dışarıda tutmaktadır.

5.2.2. Toplumsal Güvenlik Çerçevesinde Toplum Kavramı

Toplumsal güvenlik kavramının en temel zorluklarından birisi toplum kavramının kendisidir. Genel olarak toplum kavramı, kimlik, gelenek, semboller ve değerler gibi ortak nitelikler ve paylaşılan ortak duygular ile tanımlanan bireylerin bir arada yaşama süreci ile oluşan bir yapıyı tanımlamaktadır.¹⁸⁰ Toplumsal güvenlik kavramsallaştırmasında kullanılan toplum kavramı ise, tanımlanabilir ve belirli bir kimliğe sahip olan daha dar kapsamlı kimlik gruplarını tanımlamaktadır. Toplumsal güvenlik kavramı çerçevesinde kullanılan toplum kavramı ile bir devleti oluşturan insan gruplarını tanımlayan toplum kavramını birbirleriyle karıştırmamak gerekir.¹⁸¹ Çünkü tüm toplumsal gruplar, toplumsal güvenlik kapsamında kullanılan “toplum” kavramını karşılayamamaktadır. Bu nedenle, toplumun, toplumsal gruplardan ayırt edilebilmesi gereklidir. Bir toplumun üyeleri, sadece ortak nitelikleri paylaşmakla kalmaz, aynı zamanda bir halk, ulus ya da topluluk gibi bir varlık oluşturdıkları duygusuna sahip olurlar. Söz konusu “biz” duygusunun varlığı, toplum ile ilgili öznel

¹⁸⁰ Toplum kavramı ile ilgili olarak bkz. Anthony Giddens, **Sosyoloji: Eleştirel Bir Giriş**, çev. Ülgen Yıldız Battal, Ankara, Siyasal Yayınları, 2001; Emile Durkheim, **Sosyoloji Dersleri**, çev. Ali Berktaş, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.

¹⁸¹ Buzan, Wæver ve de Wilde, **op. cit.**, s. 120.

boyutu ortaya koymaktadır.¹⁸² Bunun dışında, bir toplum, ortak kimlik duygusuyla bir araya gelen insanlar bütünü anlamına gelir. Toplumlar, kuşaklar arasındaki devamlılığı ve sahip oldukları normlara, değerlere ve kurumlara dayalı altyapıları ile toplumsal gruplardan ayırt edilebilirler.¹⁸³

Kopenhag Okulu'nun toplumsal güvenlik kavramı çerçevesinde ele aldığı toplum anlayışı, uluslararası sistemde birim olarak faaliyet gösteren ve kimliklerine yönelik tehditlere gösterdikleri tepkilerin politik olarak önemli etkiler doğurduğu toplumları yansıtır. Bir başka deyişle, devletler gibi ülkesel bütünlük ve siyasi özerklik anlamında güvenlik kaygısı taşıyan, fakat henüz tam bir egemenlik statüsü kazanamamış olan kimlik temelli topluluklar, toplumsal güvenlik anlayışının dayandığı toplum kavramıdır. Kopenhag Okulu'na göre, devletler kendi kimliklerine sahip çeşitli sayıda toplumsal gruplara sahip olsalar da, toplumsal güvenliğin temel analiz birimleri, siyasi açıdan önem taşıyan etnik, ulusal ve dini gruplardır.¹⁸⁴ Bu nedenle, toplumsal güvenliğin, toplumu oluşturan bireylerin ve grupların bir toplamı olarak ele alınması gerekmektedir.

Toplumsal güvenlik anlayışı, devletten bağımsız olarak kendi kendilerini yeniden üretebilen, büyük ölçekli ve kendi varlıklarını devam ettirme yeteneğine sahip kimlik temelli gruplar ile ilgilidir. Bu kimlik grupları, ampirik olarak mekâna ve zamana göre çeşitlilik göstermektedir. Bazı bölgelerde bu kimlik grupları ulusal nitelikte olurken, bazı bölgelerde ise dini, etnik ya da ırksal eğilimler

¹⁸² Kopenhag Okulu'nun toplum anlayışı, Ferdinand Tönnies'in organik toplum anlayışı (gemeinschaft) ile sözleşmeye dayalı toplum anlayışı (gesellschaft) arasındaki klasik ayrıma dayalıdır, fakat toplumsal güvenlik kavramı kullanılırken hangi toplum anlayışının öne çıkarıldığı belirli değildir. Topluluk (Gemeinschaft), insan gruplarının doğal, organik niteliğini ön plana çıkarırken, toplum (Gesellschaft), üyeleri arasında sözleşmeye dayalı daya rasyonel bir anlayışı vurgulamaktadır. Bkz. Wæver, Buzan, Kelstrup ve Lemaitre, *op. cit.*, s. 18.

¹⁸³ *Ibid.*, s. 21.

¹⁸⁴ *Ibid.*, s. 20-23.

gösterebilmektedir.¹⁸⁵ Her ne kadar Buzan, Wæver ve de Wilde, ulusun toplumsal güvenliğin anlaşılmasında tek önemli kolektif kimlik olmadığını belirtse de, tehdit edilen toplumsal kimliğin en genel biçimde kullanılan örneği ulustur.¹⁸⁶ Buna karşın, toplumsal güvenlik kavramını etnik milliyetçilik ve din ile sınırlamak, toplumsal güvenlik kavramının uygulanma alanını sınırlandırmaktadır.¹⁸⁷

5.2.3. Devlet ve Toplumsal Güvenlik

Devlet ve toplumsal güvenlik arasındaki ilişkiyi incelemek, “kimin güvenliği”nin öncelikli olarak ele alınması gerektiği sorusuna cevap aramayı gerektirmektedir. Soğuk Savaş döneminde “kimin güvenliği” sorusunun cevabı, devlet aktörü ile ortaya konarken, Soğuk Savaş sonrası dönemde güvenliği sağlanacak aktörün kim olduğu sorusunun cevabı çeşitlilik kazanmış ve bu çerçevede diğer referans nesnelerinin yanında kimlik temelli toplumsal grupların güvenliği sorunu ön plana çıkmaya başlamıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde yaşanan gelişmelerin de gösterdiği üzere, devletin ve toplumun güvenlik çıkarları ve ihtiyaçları her zaman birbirleri ile örtüşmemektedir. Kimi zaman devletin egemenlik, bağımsızlık ve toprak bütünlüğü üzerinden tanımladığı güvenlik çıkarları, toplumun güvenlik çıkarları ve ihtiyaçları ile çatışabilmektedir.

Neorealizmin devletlerin sahip oldukları kapasiteler anlamında uluslararası sistemdeki konumlarının farklılaşacağı varsayımına ek olarak, devletlerin iç boyutu ile

¹⁸⁵ Buzan, Wæver ve de Wilde, **op. cit.**, s. 119-120.

¹⁸⁶ Morten Kelstrup, “Globalization and Societal Insecurity: The Securitization of Terrorism and Competing Strategies for Global Governance”, **Contemporary Security Analysis and Copenhagen Peace Research**, Stefano Guzzini ve Dietrich Jung ed., New York, Routledge, 2004, s. 108.

¹⁸⁷ Wæver, toplumsal cinsiyet ve din konularının toplumsal güvenlik kapsamında tartışılabilir olduğu görüşündedir. Toplumsal güvenlik kavramı çerçevesinde toplumsal cinsiyet ve din konuları için bkz. Hough, **op. cit.**, s. 117-134; Wæver, **op. cit.**, s. 164-171.

ilgili olmak üzere, devletler, sosyo-politik bağlaşma dereceleri anlamında da farklılaşabilmektedirler. Bu çerçevede Kopenhag Okulu, kültür, güç, ideoloji ve benzeri özelliklerine göre devletlerin farklılaştığını ve devletin niteliğinin uluslararası güvenliğin şekillenmesinde temel bir faktör olduğu iddiasındadır.¹⁸⁸ Sosyo-politik bağlaşma kavramı ve bu kavramın içeriği ile bağlantılı olarak güvenlik alanında yaşanan sorunlar, devletin güvenliğin tek referans nesnesi olmadığını göstermektedir. Buzan, devletlerin sosyo-politik bağlaşma derecelerini güvenlik çalışmalarının içine dâhil ederek, neorealizmin devlet-içi sorunların uluslararası güvenlik için bir öneminin olmayacağı düşüncesini reddetmektedir. Gerçekten, devletlerin iç politik istikrarları ve sosyo-politik bağlaşma düzeyleri anlamında uluslararası güvenlikte önemleri artan devlet-içi faktörler, geleneksel güvenlik anlayışından ve Waltz'cu gelenekten önemli bir kopuşu temsil etmektedir.

Devlet yönetimleri, halklarının temsilcileri oldukları ölçüde, yönetim ile toplumsal güvenlik arasında bir tamamlayıcılık ilişkisi mevcut olurken, yönetimlerin halklarının (en azından önemli bir kısmının) temsilcileri olarak görülmedikleri durumlarda ise, yönetimler toplumlarını tehdit eden birimler haline gelebilmektedir.¹⁸⁹ Devlet, toplum ile ilişkileri bağlamında gücünü ve ahlaki konumunu kaybetmeye başladığında, toplumsal talepler politik alanın dışına çıkarak güvenlikleşebilecek ve buna bağlı olarak, bölgesel özerklik, azınlık hakları ve kültürel adalet gibi taleplerin devlet tarafından meşru ve politik olarak önemli görülebilmeleri zorlaşacaktır.

Bu nedenle, toplumsal güvenliğin korunmasındaki ve sağlanmasındaki temel referans noktalarından birisi olarak devlet, birçok durumda toplumsal güvenlik sorunlarının hem güvenlileştirilmesi, hem de güvenlik dışlaştırılması süreçlerindeki

¹⁸⁸ Bir devletin sosyo-politik bağlaşması, devletin ve toplumun karşılıklı olarak desteğini ve meşruiyetini içermektedir. Bkz. Buzan, **op. cit.**, s. 96-107.

¹⁸⁹ Wæver, Buzan, Kelstrup ve Lemaitre, **op. cit.**, s. 48.

hâkim birim haline gelmektedir. Çünkü devlet iktidarı, bir toplumsal grubun toplumsal güvenliğinin sağlayıcısı olabilirken, bir diğeri için tehdit haline gelebilmektedir. Devletin bir tehdit olarak görülmesi, özellikle devletin ve ulusun uyumlu bir bütün sergilemediği durumlarda söz konusu olabilmektedir. Eğer devlet, belirli bir kimlik grubu üzerinden otoritesini inşa ediyorsa ve diğerk kimlik grupları için dışlayıcı uygulamalar sergiliyorsa, dışlanan ya da bu yönde bir algıya sahip olan diğerk kimlik grupları, egemen kimlik grubu karşısında kendilerini ikincil konumda görebilmektedirler.

Bu kapsamda, iktidar arayışındaki siyasi liderler propaganda aracılığıyla dışlayıcı bir çizgide toplumu kutuplaştırmaya çalıştıklarında, toplumun heterojen yapısı bir sorun olarak ortaya çıkabilmektedir. Bu süreçte, ekonomik, sosyal ve tarihi faktörler gibi diğerk faktörler de, toplumların kutuplaşma eğilimini arttırmaktadır. Kimliğe ve daha geniş anlamda toplumsal güvenliğe yönelik tehditler devletler tarafından tanımlanabilir, fakat bazı durumlarda devletin kendisi toplumsal güvenliğe yönelik bir tehdit oluşturabilmektedir.

Devletin baskın kimliği korumak ve geliştirmek amacıyla diğerk kimlikler üzerinde baskıcı ve ayrımcı uygulamalar sergilemesi nedeniyle, baskın ulusal kimlik, diğerk kimlik grupları açısından bir güvenlik sorunu haline gelebilmektedir. Bu durum, toplumsal güvenliğin ilişkisel niteliğini ortaya koymaktadır. Örneğin, Kosovalı Arnavutların kendi kimlik unsurları ile ilgili kaygıları, Sırpların devlet güvenliği ile ilgili kaygılarını beslemiştir. Eğer bir devlet, toplumsal güvenlik sorunlarının aşılmasında başarısız olur ya da bir azınlık grubuna karşı aktif bir ayrımcılık politikası izlerse, etkilenen toplumsal grup, kendi kimliğini korumak amacıyla harekete geçebilecektir.

Devletin toplumsal güvenlik sorunlarının çözümündeki en temel sorunu, kendisinin askeri ya da politik güvenlik sorunu olarak algıladığı gelişmelerin ya da koşulların, sorunun tarafı olan diğer aktörlerce kendi toplumsal güvenlik kaygıları ile ilişkili olarak ele alınmasıdır. Bu anlamda, aynı sorun alanı ile ilgili olarak bir taraf için güvenliğin referans nesnesi devlet olarak tanımlanırken, diğer taraf için ise ortak “biz” duygusunu meydana getiren paylaşılan kimlik, güvenliğin referans nesnesi haline gelmektedir. Kendi kimliğini devletten bağımsız bir biçimde yeniden üretme kapasitesinin sınırlandırıldığı ya da ortadan kaldırıldığı yönünde bir tehdit algılayan toplumsal kimlik, devlet aktörünün siyasal örgütlenmesine karşı çıkacak girişimlerde bulunabilmektedir.

5.2.4. Toplumsal Güvenliğin Bölgesel ve Uluslararası Boyutları

Etnik, dini ve bölgesel olarak önemli sorunları olan devletlerde yaşanan toplumsal güvenlik sorunlarının bölgesel ve uluslararası düzene yönelik tehdit oluşturma olasılığı yüksektir. Nitekim Soğuk Savaş sonrası dönemde yaşanan çatışmaların çok büyük bir bölümü temel olarak içsel bir özellik göstermiş olmakla birlikte, önemli bölgesel ve uluslararası yansımaları da olmuştur. Kopenhag Okulu da, güvenliğin iç ve uluslararası boyutları arasında kesin bir ayrım çizgisi olduğu görüşünde değildir.¹⁹⁰ İç çatışmalar, iç göçlere, mülteci akımlarına, insani acil durumlara ve bölgesel istikrarı zedeleyici başka sorunlara neden olmaktadır. Ayrıca bu tür çatışmalar, devletler arası çatışmalara da dönüşebilmektedirler.

Toplumsal güvenlik sorunları, devletler arası ilişkilerde yansımalarını bularak, geleneksel güvenlik sorunları haline dönüşme potansiyeli taşımaktadırlar. Özellikle

¹⁹⁰ Buzan, Wæver ve de Wilde, **op. cit.**, s. 21.

gruplar arası şiddet, baskı altındaki etnik gruplar bir soydaş devlete sahipse, bölgeselleşme eğilimini arttırmaktadır. Bunun dışında, etnik kimlik temelli çatışmalar, çözülmemiş sınır anlaşmazlıkları ve ülkesel sorunların tekrar su üstüne çıkma riskini beraberinde taşımaktadır. Bu durum, güvenliğin tüm düzeylerinin birbirleri ile bağlantılı olduğunu göstermektedir.

Özellikle, toplumsal güvenliğin savunulmasında askeri araçların ön planda olduğu örneklerde, yaşanan sorunun siyasi sınırları aşarak bölgesel bir nitelik kazanma olasılığı daha yüksektir. Çünkü etnik ve dini grupların, devletlerin fiziki sınırları üzerinde dağınık bir biçimde bulunmaları durumunda, toplumsal tehditler ve gerilimler, kısa mesafeler üzerinde daha fazla etki doğurabilmektedirler.¹⁹¹ Askeri koşullar altında ortaya çıkan şiddetli çatışma durumları, mülteci sorunlarına, silah ve uyuşturucu kaçakçılığına ve terörizme uygun bir ortam yaratacaktır.

Toplumsal güvenlik kavramı, Avrupa güvenlik dinamikleri ile ilgili olarak yaşanan güvenlik pratikleri ile doğrudan bağlantılı olarak ortaya çıkmışsa da, toplumsal güvenlik dinamikleri dünyanın her tarafında güçlüdür. Bu kavramsal çerçeve, devlet-toplum ilişkilerinin sorunlu olduğu ve uluslararası güvenlik sorunları açısından bir aktör olarak değerlendirilebilecek olan toplumsal grupların kimlik temelli beka sorunlarının baskın olduğu her coğrafyada uygulanabilmektedir.¹⁹²

Görüldüğü üzere toplumsal güvenlik sektörünün uzamsal bir boyutu da söz konusudur. Benzer ya da aynı tehdit kaynakları nedeniyle bir toplumsal güvenlik sorunu siyasi sınırları aşan bir eğilim gösterebilmektedir. Bu anlamda, toplumsal güvenliğe yönelik tehditleri toplumun kendisinin bir görevi olarak, mevcut devletin bir görevi olarak ya da devleti ele geçirmenin bir argümanı olarak görme tercihleri

¹⁹¹ Buzan, Kelstrup, Lemaitre, Tromer ve Wæver, **op. cit.**, s. 14.

¹⁹² Toplumsal güvenlik sorunlarının bölgeselleşme eğilimi ile ilgili değerlendirmeler ve örnekler için bkz. Buzan, Wæver ve de Wilde, **op. cit.**, s. 126-138.

arasında yapılacak bir seçimin bölgesel güvenlik dinamiği üzerinde önemli etkileri olabilecektir.¹⁹³

Toplumsal güvensizlik yaşayan toplumsal grupların ayrılıkçı talepler dile getirmeleri, devletin varlığının temeli olan egemenlik nosyonunun sorgulanmasına yol açar. Bu tür bir sorgulama, bölgedeki diğer devletler üzerinde de yansılarda bulunabilmektedir. Özellikle söz konusu bölgedeki devletler, güvenlik sorunları bakımından birbirleri ile karşılıklı bağımlı bir ilişki içinde bulunuyorlarsa, bu yansımalar daha güçlü hissedilebilmektedir. Örneğin Kosova'da yaşanan toplumsal güvenlik sorunu, bir yandan Makedonya'daki etnik Arnavutlar üzerinde etkide bulunurken, diğer yandan yol açtığı mülteci sorunları nedeniyle bölge devletlerinin istikrarını ve güvenliğini etkilemiştir. Ayrıca Kosovalı Arnavutlar ile Arnavutluk arasındaki etnik ve kültürel bağlar nedeniyle, Kosovalı Arnavutların yaşadığı toplumsal güvenlik sorunları, Arnavutluk'un bu sorunun içine çekilebilme olasılığını da ortaya çıkarmıştır.

5.2.5. Toplumsal Güvenliğe Yönelik Tehditler

Devletin güvenlik gereksinimleri, büyük ölçüde egemenliğin ve toprak bütünlüğünün korunması olarak belirginlik kazanmaktadır. Bu nedenle, bu değerlere zarar verebilecek eylemlerin neler olduğunu tespit etmek görece kolaydır. Buna karşın, bir toplumsal grubun kimliğine ne tür eylemlerin zarar verebileceğini belirlemek daha zordur. Çünkü toplumlar, kimliklerinin inşa edilmişlerine bağlı olarak farklı hassasiyetlere sahip oldukları için, bir toplumsal grubun, kendi güvenlik ihtiyaçlarını neye göre ve nasıl tanımladığı çok açık değildir. Örneğin kültürel

¹⁹³ **Ibid.**, s. 122.

unsurların yanısıra, toplumsal güvenlik kapsamında ülkesel bazı unsurlar ve özerklik talebi gibi kimi yönetsel talepler de söz konusu olabilmektedir. Ayrıca bu talepler, kültürün üretiminden sorumlu olan eēitim, medya ve benzeri alanlar ile ilgili kurumların kontrolünü içeren kültürel özerklik yönünde de olabilmektedir.¹⁹⁴

Toplumsal gvenliēe yönelik tehditler, azınlıklara karşı dil, eēitim politikası ve diēer kültürel alanlarda söz konusu olan ayrımcı kanunlar ve uygulamalar, asimilasyon, seçimleri yasaklama ya da müdahale etme, siyasi ya da kültürel zerkliēin kaldırılması, yönetim kademelerinde temsil ve siyasi katılımın sınırlandırılması veya sonlandırılması ve medyanın yok edilmesi gibi gelişmeler ile somutluk kazanabilmektedir. Bu rnekler ile somutluk kazanan toplumsal gvenliēe yönelik tehditler, “biz” algısına yönelik tehdit edici bir şeyin inşası sorunudur. Fakat aynı zamanda bu tür tehditler, “biz”in inşasına ya da yeniden üretimine katkıda bulunabilmektedirler. Bu nedenle, devletin azınlık gruplarına karşı tehdit olarak algılanması ya da tersi bir durumun anlaşılmasında, devletin ve devlet-altı grupların kimliklerinin nasıl inşa edildiēine dikkat edilmesi gerekir.

Toplumsal gvenliēe yönelik bir tehdidin ne zaman söz konusu olduēunu nesnel olarak tanımlamak zordur. Toplumsal gvenliēe yönelik tehditler, toplum, “biz” kimliēinin tehlikede olduēunu algıladıēı zaman ortaya çıkmaktadır. Bu tehditler, toplumun kendi kimliēini ifade etmesine yönelik baskılardan kimliēini yeniden üretme yeteneēine yönelik müdahalelere kadar uzanabilmektedir. Buzan’a göre, toplumsal gvenliēe yönelik tehditler, dilin, isimlerin ve özgün kıyafetlerin kullanılmasının yasaklanmasını, eēitim ve ēretim yerlerinin kapatılmasını ve topluluk üyelerinin öldürülmelerini ya da yerlerinden edilmelerini içerebilmektedir.

¹⁹⁴ Paul Roe, “The Intrastate Security Dilemma: Ethnic Conflict as a ‘Tragedy’?”, **Journal of Peace Research**, Vol. 36, No. 2 (1999), s. 196.

Eğer dilin ve kültürün yeniden üretimini sağlayan kurumların faaliyet göstermeleri yasaklanırsa, kimlik, bir kuşaktan diğerine etkili bir biçimde taşınmamaktadır.¹⁹⁵

Toplumsal kimliğe yönelik tehditler, grup kimliği için önemli olan kurumların ve sembollerin sistematik bir biçimde ortadan kaldırılmasını içeren kültürel temizlik şeklinde ortaya çıkabilmektedirler. Bunun dışında, bir toplumun üyelerinin sistemli bir şiddet uygulaması üzerinden yok edilmesini içeren etnik temizlik de toplumsal kimliğe yönelik bir tehdit oluşturmaktadır. Görüldüğü gibi, toplumsal güvenliğe yönelik tehditlerin bazıları askeri nitelikte (grup üyelerinin öldürülmesi) olabilmekteyken, bazıları ise askeri olmayan (dil, kültür ve çalışma haklarının yasaklanması gibi) tehditler olabilmektedir.

Toplumsal güvenliğe yönelik tehditler olarak görülebilecek en genel sorunlar göç, yatay rekabet, dikey rekabet ve nüfussuzlaştırmadır. Bu tehdit tipleri analitik olarak ayrı olsalar da, uygulamada kimliğe yönelik bu tehdit türleri bir arada bulunabilmektedirler. Örneğin, eğer kimlik temelli toplumsal gruplar arasındaki rekabetin nedenleri arasında göç de varsa, bu tehditler birbirleri ile örtüşür.¹⁹⁶ Bu tehdit tipleri, kasıtlı, sistematik ve siyasiden, önceden planlanmayan ve yapısal bir niteliğe sahip olan şeklinde bir çeşitlilik gösterebilmektedir.¹⁹⁷

Yatay rekabet, bir tarafta büyük ve dinamik kültürler, diğer tarafta da küçük ve anakronistik kültürler arasındaki mücadelenin etkilerini yansıtabilir. Yatay rekabet anlamında toplumsal kimliğe yönelik tehditler, bir toplum içinde birbirleri ile rekabet eden kimliklere tekabül etmektedir. Bir toplumsal grubun kültürel ve toplumsal uygulamaları, bir başka grubun baskın kültürel ve toplumsal uygulamaları tarafından tehdit edilebilmektedir. Yatay rekabet durumunda, ilgili bölgede hala X halkı olarak

¹⁹⁵ Wæver, Buzan, Kelstrup ve Lemaitre, **op. cit.**, s. 43.

¹⁹⁶ **Ibid.**, s. 44.

¹⁹⁷ Buzan, Wæver ve de Wilde, **op. cit.**, s. 121-123; Wæver, **op. cit.**, s. 160.

yaşamaya devam etse de, komşu kültür olan Y'nin öne çıkan kültürel ve dilsel etkileri yüzünden yaşam şekilleri değişecek¹⁹⁸ ve toplumun kimliğinde bir değişim söz konusu olacaktır.

Toplumsal güvenliğe yönelik yatay tehditler, baskı, asimilasyon ve azınlıklara karşı ayrımcı uygulamalara yol açabilen ve alt-kimlik gruplarının homojenleştirilmesini içeren ulus-devlet inşası süreçleri ile ilgili olabilmektedir. Ulus inşası sürecine yapılan bu vurguya karşın yatay rekabet, her düzeyde söz konusu olabilmektedir. Kanada ve Malezya gibi daha küçük komşu ülkeler ABD ve Çin gibi daha büyük komşularının etkisinden endişe duyabilmektedirler. Küresel düzeyde ise, uygarlıklar çatışması söylemi bağlamında, çeşitli uygarlıklar birbirleri üzerinde oluşturabilecekleri etkilerden dolayı endişe duyabilmektedirler.¹⁹⁹

Daha çok niyete dayalı olan dikey rekabet ise, ya AB ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) gibi bütünleşme projelerinde ya da eski Yugoslavya gibi ayrılıkçı eğilimlerin olduğu yerlerde yoğun olarak yaşanmaktadır. Dikey rekabet, ayrılıkçı ya da bütünleştirici bir süreç ile yeni bir kimliğin yaratılması/dayatılması yoluyla kimliğin değiştirilmesini içermektedir. Bu durumda, baskın bir örgütlenme, ideoloji ya da devletin kendisi toplumsal grupların kimliklerini bütünleşme süreçlerinde baskı altına alabilmektedir.²⁰⁰ Alt kimliklerin baskı altına alındığı dikey rekabet koşullarında, insanlar kendilerini X olarak görmeyi bırakacaklardır. Çünkü ya bir entegrasyon süreci (örneğin Yugoslavya, AB) vardır ya da ayrılıkçı-“bölgeci” bir proje (örneğin Quebec, Katalan) vardır. Bu projeler onları daha geniş veya daha dar kimliklere doğru çekmektedir. Bu projelerden biri merkezci, diğeri ise merkezkaç

¹⁹⁸ *Ibid.*, s. 158; Buzan, Wæver ve de Wilde, *op. cit.*, s. 121.

¹⁹⁹ *Ibid.*, s. 125-126.

²⁰⁰ Michael Sheehan, *International Security: An Analytical Survey*, Londra, Lynne Rienner Publishers, 2005, s. 89.

nitelikte olsa da, her ikisi de dikey rekabet örnekleridir.²⁰¹ Bu durum, AB'nin genişleme sürecinde Avrupalılık kimliği ile bütünleşmekten kaynaklanan korkuların ifadesinde görülebilmektedir.

Demokratik veya emperyal olsun, ortak bir kültürü yönetici otorite ile bir araya getirerek şekillendirme arayışındaki bütünleşme projeleri, *kültürel yeniden üretim mekanizmalarının* (eğitim ve dil gibi) bir bölümünü ya da tümünü kontrol etmeye çalışabilmektedir. Daha baskıcı örneklerde ise çoğunluk grubunun devleti kullanarak, çoğunluk kültürü lehinde eğitim, medya ve diğer sistemleri yapılandırması nedeniyle azınlıklar kültürlerini yeniden üretme yeteneklerini kaybedebilmektedirler.²⁰²

Toplumsal güvenliğe yönelik bir diğer tehdit ise göç sorunudur.²⁰³ Genel olarak nüfus hareketleri, kısa dönemli gerilimler ve güvensizlikler yaratmakta ve kimlik politikasını ön plana çıkarmaktadır. Nitekim göç, büyük ölçekli nüfus hareketleri sonucunda bir toplumun kültürel ve ulusal kimliğinin güvenliğinin sağlanması ile ilgili kaygıları ortaya çıkarır. Özellikle yasal ve yasadışı göç, mülteci problemleri ve içsel olarak insanların yerlerinden edilmesi süreçleri sonucunda nüfusun etnik, dini ve azınlıklar anlamında sahip olduğu niteliklerde yaşanan ani değişiklikler, kitlesel insan hareketliliğinin toplumsal güvenlik sorunları yaratabildiği gelişmelerdir. Kısaca göç hareketleri, toplumun kompozisyonunda değişime neden olarak toplumun kimliğini tehdit etmektedir.

²⁰¹ Baskılar, Katalanlar, Korsikalılar, Quebecililer ve diğer “bütünleşmiş” azınlık gruplarının ayrılıkçı eğilimleri, bu tür sorunların en gelişmiş ve demokratik devletlerde dahi söz konusu olabildiğini göstermektedir. Wæver, Buzan, Kelstrup ve Lemaitre, **op. cit.**, s. 13.

²⁰² **Ibid.**, s. 122.

²⁰³ Uluslararası Göç Örgütü'nün verilerine göre, 2005 yılı itibarıyla dünyadaki göçmenlerin sayısı 191 milyon olarak belirlenmiştir. Bu göçmenlerin 8,7 milyonu mülteci konumundayken, 6,6 milyonu ise yaşadıkları ülke içinde yerlerinden edilmiş insanların sayısıdır. Sita Bali, “Population Movements”, **Security Studies: An Introduction**, Paul Williams ed., Londra, Routledge, 2008, s. 469. Göç sorununun bir güvenlik sorunu olarak ele alındığı bir çalışma için bkz. Jef Huysmans, **The Politics of Insecurity, Fear, Migration and Asylum in the EU**, Londra, Routledge, 2006.

Göç durumunda, X halkı, Y halkı tarafından istila edilmekte veya o halk yüzünden özelliklerini kaybetmektedir. Çünkü nüfusun büyük çoğunluğunu diğerleri oluşturmakta ve nüfus yapısındaki değişim nedeniyle X kimliği farklılaşmaktadır.²⁰⁴ Bu nedenle, çoğunluğu baskı altına alarak devleti kontrolleri altına alanlar, rakip nüfusun göç etmesine veya daha fazla doğurganlık oranına sahip olmasına karşı hassas olmaktadır. Bu tür durumlarda yönetimler, kültürel homojenliği sağlamanın ya da artırmanın bir aracı olarak insanları göç etmeye zorlayabilirler.

Göç nedeniyle yerli toplum göç eden toplumun kültürel baskıları neticesinde kendi orijinal kimlik değerlerinin aşındırıldığı bir süreç ile karşı karşıya kalabilmektedir. Göç sonucu nüfus yapısında meydana gelen değişimler, kültürel yapıda da değişime yol açarak toplumsal güvenlik sorunları yaratabilmektedirler. Göç eden toplum, göç alan toplumun kimliğini tehdit eder bir hale gelebilmektedir. Bu şekilde bir tehdidin algılanması, göçün yoğunluğuna ve göç alan toplumun bütünleşme kapasitesi ile kimliğinin inşa sürecine bağlı olarak değişebilmektedir.²⁰⁵ Göç tehdidi, temelde göç eden toplumun göçü alan toplum ile içinde olduğu etkileşimin niteliği ile yakından ilgilidir. Bu tehdit algısının oluşmasında göçmen topluluk ile yerli topluluk arasındaki geçmiş ve mevcut ilişkilerin durumu önemli rol oynar. Göçmen topluluk, içinde bulunduğu toplumun yaşam biçimi ile bütünleşme çabası içinde olduğunda, yerli topluluk tarafından daha az tehdit edici olarak görülebilmektedir. Fakat bütünleşme çabası göstermez ve yerli topluluğun yaşam biçimine saygı duymaz ise, göçmen topluluğun varlığı yerli topluluk tarafından tehdit edici bir durum olarak algılanabilmektedir.²⁰⁶ Bu nedenle, toplumsal, ekonomik,

²⁰⁴ Buzan, Wæver ve de Wilde, **op. cit.**, s. 121.

²⁰⁵ **Ibid.**, s. 124.

²⁰⁶ Yannis A. Stivachtis, "International Migration and the Politics of Identity and Security", **Journal of Humanities and Social Sciences**, Vol. 2, No. 1 (2008), s. 4.

politik ve idari kurumların göçmen toplulukları bütünleştirme kapasitesi ve bu grupların asimilasyona karşı çıkışları, içinde bulundukları toplumun ve bundan dolayı devletin istikrarını etkilemektedir. Bu etki, önemli ekonomik sorunların yaşandığı, etkisiz yönetimlerin olduğu, derin siyasi kutuplaşmaların ya da hızlı sosyal değişimlerin yaşandığı yerlerde daha yoğun olmaktadır.

Ekonomik, toplumsal ve çevresel sorunlar nedeniyle artan göç hareketleri görece zengin bölgelere odaklanmaktadır ve bu durum, göç alan bölgelerde politik alanda ve özellikle milliyetçi tutumlarda ve kültürel ilişkilerde ve çatışmalarda değişime yol açmaktadır. Bu tür eğilimler, göç alan bölgelerde sosyo-ekonomik koşulları elverişsiz insanlarda tepkilere neden olmakta ve bu tepkiler, aşırı eğilimlere sahip siyasal aktörleri güçlendirmektedir.²⁰⁷ Göç, çoğunlukla bölge içinde ve komşu bölgelere olan etkisi ile gündeme gelmektedir. Bunun dışında uzun mesafeli göçler de toplumsal güvenliğe yönelik tehditler olarak değerlendirilebilmektedir.²⁰⁸ Örneğin küresel anlamda, Güney'deki kaynak kıtlığı ve yaşam koşullarındaki bozukluk, Kuzey'e yönelik bir göç dalgasına neden olmakta ve bu durum, Kuzey için bir toplumsal güvenlik sorunu haline gelebilmektedir.

Toplumsal güvenliğe yönelik bir dördüncü tehdit ise, savaş, açlık, doğal felaket veya çeşitli yok etme politikaları nedeniyle nüfusun azalmasıdır. Nüfusun azalması, kaçınılmaz olarak kimliği de tehdit etmektedir. Ancak, etnik temizlik politikalarında olduğu gibi bir kimliği veya grubu yok etme arzusunun ortaya

²⁰⁷ Örneğin, Batı Avrupa'da göçmenlere yönelik tepkilerin sonucu olarak, Almanya'da Neo-naziler, Fransa'da Le Pen, Avusturya'da Jörg Haider ve Hollanda'da Pim Fortuyn gibi aşırı sağcı siyasi figürler önemli siyasi aktörler haline gelmişlerdir.

²⁰⁸ Buzan, Wæver ve de Wilde, **op. cit.**, s. 125.

çıkardığı politikaların dışında nüfusun azalması, toplumsal güvenliğin kimliğe dayalı mantığının bir parçası değildir.²⁰⁹

Göç, yatay rekabet ve dikey rekabet olarak sınıflandırılan toplumsal güvenlik tehditlerine ek olarak, bir toplum diğer güvenlik sektörlerindeki gelişmeler nedeniyle de tehdit edilebilir. Örneğin askeri güvenlik sektöründe, bir devletin askeri olarak tehdit edilmesi, aynı zamanda o devleti oluşturan toplumun da tehdit edildiği anlamına gelir. Fakat topluma yönelik bu tür bir tehdit, zorunlu bir sonuç değildir. Politik güvenlik sektörü anlamında ise, topluma yönelik tehditler genellikle bir ülkedeki azınlıkların yönetici güç tarafından baskı altına alınması sonucunda söz konusu olur. Özellikle çok etnikli devletler bu tür toplumsal güvensizlikler oluşturmaya eğilimlidirler.²¹⁰ Devletin hâkim bir grubun kontrolünde olduğu ve toplumsal kimliği korumak amacıyla belirli yasal önlemlerin var olmadığı durumlarda bu durum daha baskındır.

Bazı toplumsal güvenlik sorunlarında ise, belirtilen dört meselenin oluşturduğu tehditlerin hiçbiri olmayabilir. Dilin yavaşça ortadan kaybolmasıyla ve/veya dışarıya göç gibi gelişmelerin bir araya gelmesinin etkisiyle bir topluluk yok olabilir. Eğer bu gelişme belirli bir aktör veya sosyal sürece bağlanmıyorsa, bu yok olma güvenlikleştirme olmadan gerçekleşebilir. Bir başka deyişle, kültürler ve kimlikler güvenlileştirilmeden yok olabilir.²¹¹

Küreselleşme ve toplumsal güvenlik arasındaki ilişki bağlamında, toplumsal güvenlik sorunları, belirli tehditler ile bağlantılı olmayan ve bir toplumun karşılaşabileceği tüm olası zorlukları içeren bir tarzda ele alınabilmektedir. Böylece, küresel nitelikteki tehditler de toplumsal güvenlik kavramı çerçevesinde önemli bir rol

²⁰⁹ Wæver, **op. cit.**, s. 159.

²¹⁰ Roe, *Ethnic Violence and...*, s. 49-50.

²¹¹ **Ibid.**, s. 160.

oynamaktadır.²¹² Askeri olmayan sektörlerdeki küreselleşme, toplumsal güvensizliğe yol açabilir. Kurumlarda, geleneklerde, yaşam biçimlerinde ve kimliklerde yaşanan değişimler, üst düzey bir ontolojik güvensizlik yaratmaktadır.²¹³ Sonuç olarak, eğer göç, ayrılıkçı hareketler ve bütünleşme süreçleri gibi gelişmeler güvenliğe yönelik tehditler olarak belirtiliyorsa, bu sorunları anlamlandıracak uygun analitik araçlar gerekmektedir ve Kopenhag Okulu, toplumsal güvenlik kavramı ile bu tür bir analitik kavramsallaştırma geliştirmeye çalışmıştır.

5.2.6. Toplumsal Kimliğin Savunulma Şekilleri

Toplumlar, toplumsal güvenliğe yönelik tehditlere temel olarak iki şekilde karşılık verirler. Birincisi, bu tür tehditlere toplumun kendisinin yürüttüğü faaliyetler aracılığıyla karşılık verilmeye çalışılır. İkincisi ise, konuyu politik ve potansiyel olarak askeri güvenlik sektörüne taşıyarak, tehdidi devletin gündemine getirmeyi içermektedir. Bir diğer deyişle, sahip oldukları kimlikler temelinde tehditlere maruz kalan toplumsal gruplar, kendilerini savunma adına ya kendi askeri güçlerini oluştururlar, ya da askeri olmayan araçları kullanarak kimliklerini savunmaya çalışırlar.²¹⁴ Bu tür tehditlere yönelik devlet yönelimli yanıtlar, toplumsal güvenliği politik güvenlik sektörü ile bir araya getirdiği için toplumsal güvenliği analiz etmeyi zorlaştırmaktadır. Çünkü toplumsal güvenlik sektörü çoğunlukla politik güvenlik sektörü ile iç içe geçmektedir. Özellikle, etnik çatışmalar gibi toplumsal kökenli

²¹² Peter J. Burgess ve Sissel Haugdal Jore, “The Influence of Globalization on Societal Security: International Setting”, **PRIO Policy Brief**, No. 3 (2008), s. 1-4.

²¹³ Küreselleşme ve toplumsal güvenlik arasındaki ilişkinin ayrıntıları için bkz. Kelstrup, **op. cit.**, s. 106-116.

²¹⁴ Roe, **op. cit.**, s. 58; Montserrat Guibernau, **Nationalisms: The Nation-State and Nationalism in the Twentieth Century**, Cambridge, Polity Press, 1996, s. 61.

çatışmaların çok önemli ve şiddetli olanlarının bazıları, diğer sektörlerde, önce siyasi sonra da askeri sonuçlar doğurmaktadır.²¹⁵

Askeri araçlar, toplumsal kimliği savunmak için kullanılabilir. Bu, özellikle kimliğin ülkesellik ile yakından bağlantılı olduğu durumlarda söz konusudur. Çünkü devlet-içi çatışmalarda, çatışan tarafların kimliklerinin ülkesellik ile olan bağları, çatışmanın askeri yönünü arttırmaktadır. Bir toplumsal grubun diğerine yönelttiği tehdit askeri nitelikte ise, bu tehdidin karşılığı da genellikle askeri olmaktadır. Bunun dışında, bir toplumsal kimlik, o toplumun üyelerinin varlığının devamına bağlı olduğu için, grup üyelerinin korunması amacıyla silah kullanılabilir.

Toplumsal güvenlik, dil, din ve diğer kültürel uygulamaların kullanılmasına bağlı olduğu zaman, askeri araçlar yerine askeri olmayan araçlar ön plana çıkar. Nitekim hukuki ve bürokratik ayrımcılık uygulamaları, azınlık gruplarının ortadan kaldırılması amacını taşıyabilmektedir. Tehdidin doğası, hukuki ya da bürokratik gibi askeri olmayan bir niteliğe sahipse, karşı önlemlerin de askeri olmayan bir niteliğe sahip olma olasılığı yüksek olacaktır. Bu kapsamda, toplumsal güvenliğı tehdit edilen bir toplum için en önemli savunma, toplumsal kimliğı güçlendirmektir. Bu yöndeki çabalar, toplumsal bağlaşmayı ve özgünlüğü güçlendirecek ve toplumun kendisini etkili bir biçimde yeniden üretmesini sağlayacak kültürel araçların kullanılmasını içermektedir.²¹⁶ Dilin ve dinin öğretilmesi, özel günlerin ve törenlerin yaşatılması ve kültürel sembollerin korunması toplumun kimliğinin savunulması için kullanılan kültürel araçlar arasında sayılabilir.²¹⁷ Bunun dışında, bir toplumsal grubun kimliğinin korunması, kültürel yeniden üretim için önemli ve gerekli kurumlar üzerinde kontrole sahip olmayı gerektirir.

²¹⁵ Wæver, **op. cit.**, s. 161-162.

²¹⁶ Wæver, Buzan, Kelstrup ve Lemaitre, **op. cit.**, s. 191.

²¹⁷ **Ibid.**, s. 191-192.

Toplumsal kimliğin kültürel araçlar ile savunulması kendisini genellikle etnik milliyetçilik şeklinde gösterir. Milliyetçi hareketlerde, “öteki” olarak adlandırılan gruplar tarihe yapılan atıfla kötü niyetlere sahip gruplar olarak görülürler ve bu çerçevede baskı altına alınmaları meşrulaştırılmaya çalışılır. Bir toplumsal grubun kendi kimliğini güçlendirmesi, “öteki”nin zayıflatılmasını gerektirebilmektedir. Neticede, etnik milliyetçilik, toplumsal kimliği hem güçlendiren, hem de zayıflatan bir araç olarak kullanılabilir.²¹⁸

Sonuç olarak, Kopenhag Okulu, özellikle siyasi çözüm süreçleri gerektiren toplumsal güvenlik sorunlarının ulusal güvenlik gerekçesiyle “askerileştirilmesi”nin sakıncalarına dikkat çekmektedir.²¹⁹ Herhangi bir toplumsal güvenlik sorununun askeri yönü öne çıkarılan bir “güvenlik sorunu” olarak sunulması, askeri çözüm dışındaki diğer alternatiflerin göz ardı edilmesine neden olmakta ve toplumların karşı karşıya olduğu tehditlerin siyasi yollarla çözülmesini zorlaştırmaktadır. Bu noktada “ulusal güvenlik”, öncelikli hedef haline gelirken, bireyin ve toplumun güvenlik gereksinimleri, ulusal güvenlik karşısında ikincil konuma düşmekte veya tamamen göz ardı edilmektedir.²²⁰ Fakat yaşanan asıl güvenlik sorununun temelinde öncelikli olarak toplumsal güvensizlik kaynakları bulunuyorsa, sorunun tarafı olan toplumsal grubu dışlayarak, bir egemenlik ya da otorite iddiasında bulunmak, ulusal güvenlik arayışına çözüm üretmekte yeterli olmayacaktır. Bu durum, devletin yaptığı toplumsal güvenlik tanımı ile “tehdit” edilen toplumsal grubun yaptığı toplumsal güvenlik tanımı arasındaki farkın bir sonucu olacaktır. Eğer devlet aktörü dışlayıcı bir biçimde belirli bir etnik grubu önceleyen bir üniter ulus-devlet anlayışını güvenlik politikasının

²¹⁸ Roe, **op. cit.**, s. 195.

²¹⁹ Wæver, “Securitization and...”, s. 46-66.

²²⁰ Ovalı, **op. cit.**, s. 10-11.

merkezine koyarsa, “tehdit” edilen toplumsal grup kendi kimliğini korumayı ve yeniden üretmeyi amaçlayan bir toplumsal beka kaygısını taşımayı sürdürecektir.

5.3. Toplumsal Güvenlik Kavramının Eleştirisi

Kopenhag Okulu’nun ortaya koyduğu yeni güvenlik çerçevesinin önemli bir boyutunu oluşturan toplumsal güvenlik kavramsallaştırması sorunsuz değildir. Bu çerçevede yöneltilen eleştiriler, daha çok Kopenhag Okulu’nun toplumsal güvenlik kavramı çerçevesinde toplum ve kimlik anlayışı ile bu iki kavramı ele alış şekli etrafında şekillenmektedir. Kopenhag Okulu’na toplumsal güvenlik kavramsallaştırması çerçevesinde yöneltilen eleştirilerden birincisi, Kopenhag Okulu’nun toplumu ve kimliği nesnel olarak ele aldığı yönündedir. Buradaki tartışma, kimliğin ve bundan dolayı toplumun kendisinin nesnel olarak mı ele alınacağı, yoksa bir süreç olarak mı görülebileceği ile ilgilidir. Bir başka deyişle, gündeme gelen soru, kimlik sabit bir şey midir yoksa, akışkan ve değişken bir şey midir şeklinde kendisini ortaya koymaktadır.

Bu kapsamda yöneltilen eleştiriye göre Kopenhag Okulu, toplumun değerlerini ve hassasiyetlerini devletinkiler kadar nesnel görerek, toplumu bağımsız bir değişken olarak ele almaktadır. Bir başka deyişle, Kopenhag Okulu tarafından toplum, devletin sahip olduğu nesnel ontolojik statü ile aynı şekilde sosyal bir gerçek olarak anlaşılmaktadır. McSweeney’e göre ise, kimlik, verili olarak ele alınamaz ve sadece bir süreç olarak anlaşılması gerekir.²²¹ Fakat Kopenhag Okulu, hem toplumu hem de kimliği, dışarıda bir yerde keşfedilmeyi ve analiz edilmeyi bekleyen objektif gerçeklikler olarak ele almıştır. Kopenhag Okulu’nda toplum kavramı, süreç ve

²²¹ McSweeney, “Identity and Security...”, s. 83-90.

akışkanlık özelliğine sahip değildir ve neredeyse pozitivist bir kimlik anlayışı ortaya konmaktadır.²²² Bu eleştiriye yanıt olarak ise Kopenhag Okulu, kolektif kimlik olgusunun kimliğin yerleşik ve verili anlamında ya da akışkan ve oluşum süreci anlamında analiz edilebileceğini belirterek, her ikisi arasında bir seçim yapmanın neden zorunlu olduğu sorusunu ortaya atmaktadır.²²³

İki kimlik temelli grup arasındaki güvenlik ilişkilerini belirleyen, bu grupların silahlanma çabalarından çok birbirlerinin kimlikleri ile ilgili yaklaşımları ve uygulamalarıdır. Gerçekte söz konusu yaklaşımlar ve uygulamalar çerçevesinde şekillenen algılamalar, taraflar arasındaki ilişkinin gerilimini ve çatışmanın niteliğini belirlemektedir. Görüldüğü üzere, toplumsal tehditler, nesnel olarak verili değildirler, fakat yönetimler ve siyasi elitler gibi aktörler tarafından sosyal olarak inşa edilirler²²⁴ ve toplumsal güvenlik ile ilgili sorunların ontolojik arkaplanı sosyal inşacı teorisinin varsayımları çerçevesinde ortaya konabilmektedir. Devletin ve devlet-altı toplulukların kimliklerinin inşa ediliş sürecine bağlı olarak, devlet, azınlık grupları tarafından tehdit edici olarak görülebilir ya da bu durumun tam tersi bir durum söz konusu olabilir. Bu anlamda, ulusal ve etnik kimliklerin sosyal olarak ne şekilde inşa edildikleri önem kazanmaktadır.

Bu tartışmada Kopenhag Okulu, kimliklerin sosyal olarak inşa edildiğini, fakat kimlikler bir kez inşa edilince, geçici bir süre için bile olsa, sabit olarak ele alınabileceğini savunmaktadır.²²⁵ Böylece, toplumsal kimlikler, güvenlik dinamiklerinin şekilleneceği “nesnel” gerçeklikler haline gelirler. Toplumsal güvenlik anlayışının analiz noktasını da sosyal olarak inşa edilmiş fakat aynı zamanda bir

²²² *Ibid.*, s. 83-90.

²²³ Buzan ve Wæver, *op. cit.*, s. 242-243.

²²⁴ Srdjan Vucetic, “Traditional versus Societal Security and the Role of Securitization”, *Southeast European Politics*, Vol. 3, No. 1 (June 2002), s. 75.

²²⁵ Roe, *op. cit.*, s. 193.

nesnellik kazanmış olan toplumsal birimler oluşturmaktadır. Kopenhag Okulu'nun toplumu göreceli olarak istikrarlı ve tutarlı olarak ele alması, toplumun güvenlik tehditlerinin öznesi olmasını olanaklı kılmıştır.²²⁶ Kopenhag Okulu'nun nesnel ve pozitivizme yakın bir kimlik görüşüne sahip olduğu eleştirisine karşı Buzan ve Wæver, açıkça sosyal inşacı bir yaklaşım uyguladıklarını ve bu nedenle, kimliğin özneler arası bir biçimde oluşturulmuş bir sosyal faktör olduğunu belirterek, toplumsal güvenlik anlayışını yerleşik kimlikler üzerinden geliştirmeye çalışmışlardır.²²⁷ Fakat yine de Kopenhag Okulu, yeterince sosyal inşacı olmamakla ve toplumsal güvenlik dinamiklerinin ve kimliğin nesnelleştirilmiş bir anlayışı ile hareket etmeyi sürdürmekle eleştirilmiştir.²²⁸ Kopenhag Okulu'nun kimlik anlayışı, sabit ve akışkan kimlik nosyonları arasında bir denge kurma çabasını temsil etmektedir. Kopenhag Okulu'nun toplumsal güvenlik kavramının tanımlanmasında değişen koşullara ve potansiyel ve gerçek tehditlere yaptığı vurgu bu denge arayışını açıkça ortaya koymaktadır.

İkinci eleştiriye göre, Kopenhag Okulu'nun kullandığı kimlik kavramı son derece sorunludur ve kimlik ile çıkarlar arasındaki düşünsel ilişkinin anlaşılmasında başarısızdır. Kim olduğumuz, bireylere dayatılan bir durum olmadığı için, sosyal bir gerçeklik olarak kolektif kimlik düşüncesi, keşfedilmeyi bekleyen kolektif ve sabit bir unsurdan çok çıkar grupları ve insanlar arasındaki bir müzakere sürecidir. Bu süreç, açıklanması gereken gerçekliği meydana getirir. Bu nedenle, öncel bir biçimde kimliğin önemine ya da konumuna karar verilemez.²²⁹

²²⁶ Sheehan, **op. cit.**, s. 87-88.

²²⁷ Buzan ve Wæver, **op. cit.**, s. 243-245.

²²⁸ Bill McSweeney, "Durkheim and the Copenhagen School: A Response to Buzan and Wæver", **Review of International Studies**, Vol. 24, No. 1 (1998), s. 137.

²²⁹ McSweeney, *Security, Identity and...*, s. 85.

Üçüncü eleştiri ise, Kopenhag Okulu'nun toplumu güvenlik analizinde gerekli olan bir nesne olarak görerek hata yaptığı şeklindedir. Toplumu oluşturan insanların güvenlik kaygılarının odağında neyin yer aldığı sorusunun cevabı, geniş bir değerler bütünüdür. Çünkü toplum, homojen bir varlık değildir ve çok sayıda farklı alt grupları bünyesinde taşımaktadır. Bu nedenle toplumsal güvenliğe yönelik tehditleri ele alan bir güvenlik anlayışının analiz düzeyini bir bütün olarak toplumdan toplumu oluşturan unsurlara doğru yöneltmesi gerektiği ileri sürülmektedir. Bu durumda, Kopenhag Okulu'nun güvenlik sorununun iç boyutu üzerine odaklanması, toplumu makro düzeyde ele alamaz ve toplum-altı, toplum ve devlet düzeylerindeki etkileşimlerin dinamiklerini ele almak için yeni bir kavramsal şema gereklidir.²³⁰ Çünkü toplum ve toplumsal gruplar arasındaki ayrım açık değildir ve toplumsal güvenlik kavramı bu noktalarda belirsizliğe sahiptir. Sonuç olarak, toplumun güvenliğin ayrı bir referans nesnesi olarak sunulması, Kopenhag Okulu'nun sorunlu alanlarından birisi olarak ortaya çıkmaktadır.

Toplumsal güvenlik kavramının kullanılması ile ilgili bir başka sorun da, kimin toplum adına konuşacağı açık olmadığı için, toplumun, güvenlik analizi için belirsiz bir referans nesne oluşturduğu şeklindedir. Bu belirsizlik nedeniyle, devlet ile karşılaştırıldığında toplum, daha tutarsız bir görünüm arz etmektedir. Bu sorunun cevabı olarak toplum adına konuşacak olan toplumun kendisi değil, toplum içindeki aktörler ya da kurumlar olacaktır. Toplum adına konuşan birimler, toplum tarafından aktif bir biçimde desteklendikleri zaman politik olarak önem kazanacaklardır.²³¹

Toplumun güvenliğin referans nesnesi olduğu düşüncesi, devlet-dışı aktörlerin toplum adına harekete geçmelerinin önünü açar. Örneğin eski Yugoslavya'nın

²³⁰ **Ibid.**, s. 85-90.

²³¹ Wæver, Buzan, Kelstrup ve Lemaitre, **op. cit.**, s. 188-189.

dağılması sürecinde bazı militan gruplar temsil ettiklerini iddia ettikleri toplumsal gruplar adına harekete geçmişlerdir. Bu nedenle toplumsal güvenlik, devlet-dışı güvenlik siyasetinin meşrulaştırılması riskini beraberinde taşımaktadır. Ortaya çıkan sonuç, yabancı düşmanlığı ya da milliyetçi eylemler şeklini alabilmektedir. Fakat gerçek anlamda neler olduğunun anlaşılabilmesi için toplumsal güvenlik kavramının taşıdığı bu risk üstlenilebilir bir risktir.²³² Genel olarak, Kopenhag Okulu'nun kullandığı “toplum” kavramına yönelik eleştiriler, toplumsal güvenlik kavramının eleştirisi olmaktan çok, “toplum” kavramının nasıl uygulandığına yönelik olmuştur.

Bu eleştirilerin dışında, toplumsal güvenlik ile ilgili tereddütlerin önemli bir bölümünü, kimliğin çatışmaların temel bir nedeni olmaktan çok milliyetçi elitler tarafından kullanılan bir araç olduğu kaygısı oluşturmaktadır.²³³ Gerçekten toplumsal güvenlik, siyaseti yönlendirmek için kullanıldığı zaman, toplum sabit ve değişmez olarak ele alınır hale gelmektedir. Bu tür sabitleştirilmiş bir kavramsallaştırma bir sorundur, çünkü güvenlik düşüncesine alternatif bir yaklaşım olarak toplumsal güvenliğin temel katkısı, toplumun kimliğinin güvenliğini sağlarken, kendisini hangi şekillerde oluşturduğuna verdiği önemden kaynaklanmaktadır. Bu sorun ile başa çıkmak için toplumsal güvenlik kavramının nesnel bir gerçeklik ya da bağımsız bir değişken yerine daha akışkan bir toplum kavramına imkân vermesi gerekmektedir.²³⁴

Toplumun bekasının bir kimlik konusu olduğunu ileri süren Kopenhag Okulu'nun, bu iddiasını destekleyecek hiçbir kanıt ya da argüman ortaya koymadığı ileri sürülmüştür. Topluma yönelik varoluşsal tehditler bulunduğu anda, toplumun “biz” olarak yaşayamayacağı gözlemi analitik olarak doğru olsa da, bu gözlem, bireylerin kendilerini bir topluluğun üyeleri olarak tanımlamaları anlamında toplum tanımını

²³² **Ibid.**, s. 188-189.

²³³ Buzan ve Wæver, **op. cit.**, s. 246.

²³⁴ Bilgin, **op. cit.**, s. 213.

kabul ettiğimizde doğrulanmış olur.²³⁵ Sonuç olarak, toplumsal güvenlik kavramına yöneltile eleştiriler, bu kavramın, çağdaş güvenlik çalışmalarındaki önemli bir sorun ile ilgili olan bir tartışmayı teşvik etmek gibi önemli bir amaca hizmet ettiğini belirtseler de, analitik yararının, bazı önemli epistemolojik ve somut sorunları tespit etmedeki başarısızlığı ışığında sınırlı kaldığını ileri sürmüşlerdir.²³⁶

Bu çalışmanın da amaçlarından birisi, kimlik ile ilgili ontolojik tartışmalara girmeden, toplumsal güvenlik kavramının somut sorun alanlarına uygulanması yönünde bir katkıda bulunmaktır. Epistemolojik tartışma ile ilgili olarak yapılacak olan değerlendirme ise, kimliğin sosyal bir oluş sürecinde sürekli yeniden şekillenme eğiliminde olan bir olgu olduğu görüşünün savunulabileceği, fakat toplumsal güvenlik kavramı çerçevesinde yapılacak bir analizin, kimliğin sabitlik kazandığı dönemler üzerinde durmasının gerekli olduğu yönünde olacaktır. Örneğin, etnik kimliklerin içerik ve anlamları, kültürlere, döneme, ekonomik ve siyasi koşullara, her bir üyenin algılamasına ve tutumuna göre değişme eğilimindedir ve asla statik ve sabitlenmiş değildirler.²³⁷ Ancak Will Kymlicka'nın da ifade ettiği gibi, kimliğin kendisi -yani, kendi ulusal kültürüyle birlikte ayrı bir ulus olma duygusu- çok daha kalıcıdır.²³⁸

5.4. Toplumsal Güvenlik Çıkmazı

Güvenlik çıkmazı kavramı ile toplumsal güvenlik kavramı bir araya getirilerek oluşturulan toplumsal güvenlik çıkmazı kavramı, bir toplumun kendi kimliğini güçlendirerek toplumsal güvenliğini arttırmaya yönelik girişimlerinin diğer bir

²³⁵ McSweeney, **op. cit.**, s. 72.

²³⁶ Hyde-Price, **op. cit.**, s. 38.

²³⁷ Smith, **op. cit.**, s. 28.

²³⁸ Will Kymlicka, **Çokkültürlü Yurttaşlık, Azınlık Haklarının Liberal Teorisi**, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1998, s. 16.

toplumda tepkiye yol açması ve bu ikinci toplumun söz konusu tepkisi neticesinde birinci toplumun kimliğini zayıflatarak toplumsal güvenliğini azaltması ile sonuçlanmaktadır.²³⁹ Bu etki-tepki sürecinde anlaşmazlıklar mevcut hukuki ve politik araçlar kullanılarak giderilemezse, şiddete dönüşebilmektedir. Toplumsal güvenlik çıkmazında vurgu noktasını, devletler arası güvenlik çıkmazından farklı olarak egemenlik değil, kimlik oluşturmaktadır. Toplumun dil, din, yaşam biçimi ve gelenekler gibi kültürel özelliklerinin sürdürülmesi anlamındaki kimliğin bekası çerçevesinde, “öteki” algısının karşılıklı olarak “düşman” imajını güçlendirdiği süreçlerin deneyim edilmesi söz konusudur.²⁴⁰ Yaşanılan deneyim sürecinde devlet içindeki etnik, ulusal ve dini gruplar arasındaki mücadelelerde diğerlerinin niyetleri ile ilgili değerlendirmeler genellikle tarihe yapılan atıflar çerçevesinde şekillenmektedir. Nitekim merkezi otoritenin dağılmaya başladığı ve yerel politik liderlerin toplumsal destek arayışında oldukları bir süreçte, bu yerel liderler siyasi söylemlerinde tarihe yoğun göndermelerde bulunmaktadır.

Güvenlik çıkmazı kavramını etnik çatışmaların açıklanmasında kullanan ilk yazar olan Barry Posen’e göre, uluslararası sistemde devletler arasında meydana gelen koşullar, benzer bir biçimde devletlerin içerisinde oluştuğunda, güvenlik çıkmazı söz konusu olabilir. Çok etnikli devletler yıkılmaya başladıklarında, etnik, ulusal ve dini gruplar kendi güvenliklerini sağlayacak etkili bir merkezi yönetime sahip olmayabilecekleri için ortaya çıkabilecek anarşi koşulu altında güvenliklerini sağlamak adına kendileri girişimde bulunabileceklerdir. Böylece, uluslararası sistemde devletler arasında olduğu gibi bir kendi kendine yardım durumu ortaya çıkacaktır.²⁴¹

²³⁹ Roe, **op. cit.**, s. 194.

²⁴⁰ Wæver, Buzan, Kelstrup ve Lemaitre, **op. cit.**, s. 46.

²⁴¹ Barry Posen, “The Security Dilemma and Ethnic Conflict”, **Survival**, Vol. 35, No. 1 (1993), s. 27-47. Brian L. Job, “güvenliksizlik çıkmazı” (*insecurity dilemma*) kavramı ile zayıf devletlerin yarattığı

Güvenliğin bir merkezi otorite tarafından sağlanamaması durumunda, bireyler etnik gruplarıyla daha sıkı ilişkiler kurma ve bireysel güvenliklerini gruplarıyla özdeşleşerek sağlama yönünde eğilim gösterebilmektedirler. Bu durumda grup içi dayanışma artmakta, ancak diğer yandan etnik-merkeziyetçi davranışlar ön plana çıkmaktadır. Yani etnik grup üyeleri, yabancı grupları dışlama, hatta onları potansiyel düşmanlar olarak görme eğilimi içerisine girmektedirler.

Özel koşulların söz konusu olduğu bir dönemde devlet, kendi toplumunu düzenlemekte başarısız olursa, toplumsal gruplar, kendi güvenliklerinin sorumluluğunu kendi üzerlerine almaya girişebilirler. Örneğin, dağılma sürecindeki Yugoslavya’da etkili bir merkezi otoritenin bulunmaması, çeşitli etnik grupların kendi güvenliklerini sağlama arayışları ile sonuçlanmıştır.²⁴² Böylece toplumsal güvenlik çıkmazı kavramı, devletlerin içindeki anarşik durumun devletlerin arasındaki anarşik durumdan daha baskın bir hal alıp almadığı yönündeki soruya ilişkin olarak ortaya çıkmıştır.

Etnik çatışma olgusunun “güvenlik çıkmazı” kavramı çerçevesinde analiz edilmeye çalışılması, güvenlik çıkmazı kavramının uygulama alanının devlet-içi düzeyi içerecek şekilde genişletilmesini içermektedir. Böylece, toplumsal güvenlik kavramı çerçevesinde etnik gruplar arası çatışma ve şiddetin ortaya çıkışı ile ilgili bir açıklama ortaya konarak, etnik çatışmaların nedenlerinin daha iyi anlaşılmasının sağlanması amaçlanmaktadır. Neticede, toplumsal güvenlik çıkmazı kavramı ile devletler arası düzlemde kullanılan güvenlik çıkmazı kavramı toplum düzeyinde

koşullar nedeniyle toplumsal grupların kendi kendine yardım ilkesine göre hareket edeceğini ileri sürmüştür. Job’un zayıf devletler üzerine odaklanan bu yaklaşımı, dağılan devletlerde oluşan anarşiye bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal güvenlik çıkmazı kavramından nedensel olarak ayırır. Brian L. Job, “The Insecurity Dilemma: National, Regime and State Securities in the Third World”, **The Insecurity Dilemma: National Security of Third World States**, Brian L. Job ed., Londra, Lynne Rienner Publishers, 1992, s. 11-35.

²⁴² Roe, **op. cit.**, s. 29.

yeniden kavramsallaştırılmaktadır. Devletler arası güvenlik çıkmazında silahların oynadığı rol ile toplumsal güvenlik çıkmazında etnik milliyetçiliğin oynadığı rol arasında bir kıyaslama yapıldığında, her ikisi de hem güvenliğin, hem de güvensizliğin kaynakları olarak görülebilirler.²⁴³ Artan şiddet ortamında, her grubun kitlesel hareketliliği diğerleri için güvenlik tehditleri oluşturacaktır. Kitlesel hareketi sağlamak için kullanılan milliyetçi söylem, saldırgan niyetler ortaya çıkarabilecek ve bu koşullar altında, grup kimliğinin kendisi, diğerleri tarafından bir tehdit olarak görülebilecektir. Bir azınlık grubunun kimliğini korumaya çalışması, çoğunluk grubu ve/veya devlet tarafından ayrılıkçı amaçlar beslediği şeklinde algılanabilecektir. Fakat bu algılama, sadece devletin güvenliğine yönelik bir tehdit olarak değil, çoğunluk grubunun kimliğine yönelik bir tehdit olarak da görülebilecektir.

Toplumsal güvenlik çıkmazı kavramına karşı getirilebilecek eleştirilerden birisi, devlet-içi düzeyde ortaya çıkan bu “anarşi” koşulu altında etnik, dini ya da ulusal tüm birimlerin uluslararası sistemde devletlerin yaptığı gibi aynı şekilde hareket edip etmeyecekleri ile ilgilidir. Bir diğer eleştiri noktası ise, yıkılma sürecine girmiş olan çok etnikli bir devletin ve bu devleti oluşturan birimlerin çatışmanın kaynağı anlamında kendi niteliklerinin ne ölçüde değerlendirmeye alınacağı konusundadır. Bu anlamda, ekonomik gelişmişlik düzeyi, devlet ile devleti oluşturan birimler ve birimlerin kendi arasındaki karşılıklı bağımlılık düzeyi, demokrasinin gelişmişlik düzeyi, insan haklarının tanınıp tanınmamış olması ve hukukun üstünlüğünün geçerlilik düzeyi gibi koşullar önem kazanmaktadır.

Toplumsal güvenlik çıkmazı dinamiğinin teoride belirtildiği gibi çok etnikli devletlerin yıkılış sürecinde söz konusu olması bir koşul değildir. Ayrıca kültürel yönü ağır basan ve silahlı çatışma şekline henüz dönüşmemiş olan toplumsal güvenlik

²⁴³ **Ibid.**, s. 195.

çıkamazları da, çok etnikli devletlerin yıkılmasına yol açacak şekilde toplumlar arasında çeşitli çatışma ilişkileri üretebilmekte ve bu durum, askeri nitelikli toplumsal güvenlik çıkamazları için gerekli koşulları sağlayabilmektedir.

Sonuç olarak, çalışmanın kavramsal bölümünde geleneksel güvenlik anlayışının devleti merkeze alan güvenlik anlayışının, kolektif kimliğe bağlı güvenlik sorunlarının anlaşılmasındaki zorlukları kapsamında, toplumsal güvenlik kavramının kimliğin bekasını önceleyen bakış açısının önemi belirtilmeye çalışılmıştır. Ampirik anlamda kendisini daha çok etnik-milliyetçilik şeklinde ortaya koyan kolektif kimliğe bağlı güvensizliklerin oluşumu, siyasi otoriteyi temsil eden devlet aktörünün eleştirel bir biçimde ele alınmasını gerektirmiştir. Çünkü devlet-toplum uzlaşmazlığına dayalı olarak ortaya çıkan toplumsal güvenlik sorunları, kimliğin tehdit edildiği baskıcı, ayrımcı ve ötekileştirici siyasal uygulamalar ile yakından ilişkilidir. Toplumsal güvenliğe yönelik tehditlerin önemli bir bölümü de askeri olan ya da olmayan yönleri ile devletin uygulamalarına bağlıdır. Kolektif kimlik grupları, kimliklerinin tehdit edildiği durumlarda kendi varlıklarını korumak amacıyla harekete geçebilmekte ve bu süreç, içinde bulundukları devletin meşruiyetini ve örgütleyici ideolojisini sorgulayan bir biçim alabilmektedir. Özellikle tehdit algılayan kolektif kimlik gruplarının bağımsız bir siyasal alan arayışları, içinde bulundukları devletin ulusal güvenliğini tehdit eder hale gelebilmektedir. Devletin iç-yapısını güvenlik analizine açan toplumsal güvenlik anlayışı, kimlik ve güvenlik kavramlarını bir araya getirmektedir. Çalışmanın örnek olayını oluşturan Kosova sorununun incelendiği bölümlerde de, Kosovalı Arnavutlar ve Sırpalar arasındaki ilişkiler bu iki kavram arasındaki ilişki çerçevesinde ele alınmıştır. Bu kapsamda, her iki etnik grubun “yöneten” ve “yönetilen” olarak değişen konumlarına bağlı olarak, toplumsal güvenlik sorunlarının oluşum ve gelişim süreci incelenecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

1989-1999 ARASI DÖNEMDE KOSOVA'DA SIRP HÂKİMİYETİ VE YAŞANAN TOPLUMSAL GÜVENLİK SORUNLARI

1. Kosova Sorununun Tarihsel Gelişimi

Yalnızca Kosova'da ya da Yugoslavya'da değil, tüm Balkanlar'da yaşanan etnik çatışma ve gerilimlerde tarihsel nedenler önemli rol oynamıştır. Sırp ve Arnavut kimliklerinin nasıl inşa edildiğinin ve bu iki etnik grubun birbirlerini nasıl tanımladıklarının anlaşılmasında da tarihsel arkaplan önemlidir. Tarih yalnızca geçmiş ve geçmişin ışığında bugünü doğru anlamak için değil, çatışan taraflarca kendi haklılıklarını kanıtlamak için bir araç olarak kullanılmıştır. Böylece, yaşanan olayların tarihsel arkaplanı, “öteki” olarak tanımlanan grubun eylemlerine anlam yüklemenin bir aracı haline getirilmiştir. Gerçekten, tarihin seçici kullanımı, ulusların tarihindeki olağanüstü anların ve olayların, o ulusa mensup insanların özgüvenini arttıracak biçimde bir ortak geçmiş yaratmayı amaçlamaktadır. George Orwell'ın Bin Dokuz Yüz Seksen Dört adlı eserinde kullandığı “kim geçmişi kontrol ediyorsa, geleceği kontrol eder; kim bugünü kontrol ediyorsa, geçmişi kontrol eder”²⁴⁴ şeklindeki tespiti, Kosova sorununun gelişim sürecinde sorunun taraflarının tarihe dayalı iddialarını ısrarla dile getirmelerini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Çalışmada ele alınan temel tarihsel dönem olan 1989-2008 dönemine kadar Kosova sorununun tarihsel gelişimi, Sosyalist Yugoslavya öncesi dönem ve Tito Yugoslavyası olmak üzere kabaca iki alt başlıkta incelenecektir. Sonun başlangıcı olarak görülen 1980'li yıllar ise, Kosova sorununda öne çıkan aktörler, kavramlar ve

²⁴⁴ George Orwell, **Bin Dokuz Yüz Seksen Dört**, çev. Nuran Akgören, İstanbul, Can Yayınları, 2012, s. 59.

sorunlar kapsamında ilerleyen dönemlere olan yansımaları ile birlikte ele alınacaktır. Bu tarihsel arkaplana çalışmada yer verilmesinin sebebi, karmaşık toplumsal gerçekliğin evrimini anlayabilmek için tarihin derinliklerine kısa bir yolculuk yapma gereğine dayanmıştır. Çünkü bu tarihsel gerçeklikleri, tarih-dışı bir tutum ile kavramsallaştırarak ortaya koymak mümkün görünmemiştir.

1.1. Sosyalist Yugoslavya Öncesi Döneme Kadar Kosova Sorunu

Kosova’da Arnavutların ve Sırların tarihi, bir çatışmalar tarihidir. Çünkü Kosova, her iki etnik grubun birbirleriyle çelişen tarihsel iddialarına konu olmuştur. Kosovalı Arnavutlar, geçmişi İliryalılar’a kadar geri götürülebilecek olan bölgenin otokton halkı olduklarını iddia ederken,²⁴⁵ Sırlar ise, 5. ve 6. yüzyıllardan beri bölgede var olduklarını, Kosova’nın ortaçağ Sırp Krallığı’nın merkezi olduğunu ve bu nedenle Sırlar açısından kültürel ve dini bir öneme sahip olduğunu vurgulamışlardır. 1389 tarihli Kosova Savaşı’ndan sonra Kosova’nın Sırp hâkimiyetinden çıkarak Osmanlı İmparatorluğu’nun hâkimiyetine girmesi ile birlikte bölgenin demografik yapısı Arnavutlar lehine gelişmeye başlamıştır.²⁴⁶

Fransız Devrimi’nin yarattığı milliyetçilik dalgasının Balkanlar’a olan etkisi 19. yüzyılda belirgin bir hal almıştır.²⁴⁷ Bu tarihten sonra Balkanlar’daki Slav ulusları,

²⁴⁵ Arnavutların İliryalıların devamı oldukları iddiası, milletlerin ve milliyetçiliğin eski çağlardan beri var olduğu şeklindeki eskilci (*perennialist*) milliyetçilik anlayışı ile uyumludur. Eskilcilere göre bugünün milletleri, yüzyıllardan beri var olan bir birlikteliğin günümüzdeki uzantısıdır. “Milli öz” aynı kalırken, değişen tek şey milletlerin büründükleri biçimdir. Eskilci milliyetçilik görüşü için bkz. Umut Özkırımlı, **Milliyetçilik Kuramları, Eleştirel Bir Bakış**, 3. baskı, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2009, s. 86-94.

²⁴⁶ Miranda Vickers, **Between Serb and Albanian: A History of Kosovo**, Londra, Hurst and Company, 1998, s. 17.

²⁴⁷ Balkanlar’daki milliyetçi hareketlerin ortaya çıkışları ve gelişimleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ, **Balkanlar El Kitabı Cilt. I: Tarih**, Ankara, Karam ve Vadi Yayınları, 2006, s. 397-588.

Osmanlı yönetimine karşı milliyetçi taleplerini açıkça ortaya koymaya başlamışlardır. Fakat farklı etnik grupların iç içe geçmişliği ve tarihsel “haklar” ile demografik gerçeklerin uyuşmaması, bölgedeki etnik grupların milliyetçi isteklerinin çatışmasına yol açmıştır. Balkanlar’daki milliyetçi hareketlenmenin başlangıcı olan 1804-1813 Sırp isyanı²⁴⁸ da, Sırp-Arnavut ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

Milliyetçiliğin yükselişinden önce dini farklılıklar, Arnavutlar ve Sırpalar arasındaki en önemli ayrımı oluşturmuştur.²⁴⁹ Fakat Maria Todorova’nın da belirttiği gibi, 19. yüzyılda Balkanlar’da Hristiyan-Müslüman ikiliği yerini uluslar çerçevesinde ortaya çıkan bir karşıtlığa bırakmıştır.²⁵⁰ 1878 tarihli Berlin Kongresi’nde Sırbistan’ın egemenliğini kazanması ve bağımsız bir devlet olarak tanınmasından sonra da Kosova’da Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki bölünme etnik bir nitelik kazanarak, Sırpalar ve Arnavutlar arasındaki bölünmeye dönüşmüştür.²⁵¹

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’ndan sonra Arnavutların yaşadığı bölgelerin yeni kurulan Balkan devletlerinin toprakları içinde kalması endişesi nedeniyle Arnavutlar, Berlin Kongresi’nin toplanmasından üç gün önce, 10 Haziran 1878’de, modern Arnavut milliyetçiliğinin temellerini atan Arnavut Ulusunun Haklarını Savunma Ligi’ni (Prizren Ligi) Kosova’nın Prizren şehrinde toplamışlardır.²⁵² Prizren Ligi, Kosova’nın diğer Balkan ulusları arasında paylaşılmasını önlemeyi ve bölgedeki Osmanlı hâkimiyetinin sürmesini hedeflemiştir. Bu dönemde Arnavutlar, Kosova’nın

²⁴⁸ Sırp isyanı ve uluslararası boyutları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Selim Aslantaş, “Sırp İsyanının Uluslararası Boyutu (1804-1813)”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt. 6, Sayı. 21 (Bahar 2009), s. 109-136.

²⁴⁹ Vickers, **op. cit.**, s. 25.

²⁵⁰ Maria Todorova, **Balkanlar’ı Tahayyül Etmek**, 2. baskı, çev. Dilek Şendil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006, s. 151.

²⁵¹ Igor Ordev, “Erasing the Past: Destruction and Preservation of Cultural Heritage in Former Yugoslavia”, **Religion in Eastern Europe**, Vol. 29, No. 1 (February 2009), s. 3.

²⁵² Emir Türkoğlu, “Kosova Arnavutlarının Milliyetçiliği”, **Balkan Diplomasisi**, Ömer E. Lütem ve Birgül Demirtaş Coşkun ed., Ankara, ASAM Yayınları, 2001, s. 109; Branka Magas, **The Destruction of Yugoslavia: Tracking the Break-up 1980-1992**, Londra, Verso, 1993, s. 21.

Osmanlı İmparatorluğu içindeki idari ve kültürel özerkliğini, ulusal çıkarlarının ve güvenliklerinin en önemli garantisi olarak görmüşlerdir.²⁵³ Genel olarak, Arnavut milliyetçiliği, Balkanlar'daki diğer milliyetçi hareketlerle karşılaştırıldığında geç bir milliyetçilik olarak tanımlanabilir. Arnavut milliyetçiliği, Osmanlı'nın yıkılış sürecinde Arnavutların yaşadıkları toprakların, kurulması olası Hristiyan devletleri arasında paylaşılmasına bir tepki olarak şekillenmiştir.²⁵⁴

Birinci Balkan Savaşı²⁵⁵ sırasında Osmanlı hâkimiyetinden çıkan Kosova 1912'de Sırbistan tarafından ilhak edilene kadar hukuken hiçbir zaman Sırbistan'ın bir parçası olmamıştır.²⁵⁶ Sırbistan, bu dönemde Kosova'daki Sırp yönetimini haklı göstermek amacıyla üç gerekçe sıralamıştır: "Daha uygar olan toplumun manevi hakkı"; bölgenin, Sırp Ortodoks Kilisesi'ne bağlı yapılar içermesinden ve ortaçağ Sırp Krallığı'na bağlı olmasından kaynaklanan tarihi ve kültürel hak ve geçmişte bir zamanlar Kosova'da Sırpların çoğunluk oluşturmaya dayanan bir tür etnografik hak.²⁵⁷ Bu gerekçelerin de etkisiyle 1913'de toplanan Londra Konferansı'nda Kosova'nın Sırbistan'ın sınırları içinde kalması kararlaştırılmıştır.²⁵⁸ 1916-1918 tarihleri arasında Avusturya'nın işgaline uğramış olan Kosova'da 300'den fazla Arnavut okulunun açılmasına izin verilerek, bölgedeki Sırp varlığı azaltılmaya

²⁵³ Vickers, *op. cit.*, s. 44-45.

²⁵⁴ 19. yüzyılda Arnavut milliyetçiliğinin gelişimi için bkz. Nuray Bozbora, "Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimi", **Balkanlar El Kitabı, Cilt. I: Tarih**, Ankara, Karam ve Vadi Yayınları, 2006, s. 568-588.

²⁵⁵ Balkan savaşları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Okur, "Balkan Savaşları", **Balkanlar El Kitabı, Cilt. I: Tarih**, Ankara, Karam ve Vadi Yayınları, 2006, s. 612-624. Bu savaş sırasında Sırp ordusu, Sırbistan'ın Kosova üzerindeki iddialarını güçlendirmek için Kosova'nın etnik yapısını değiştirmek amacıyla Kosovalı Arnavutlara karşı etnik temizlik politikası uygulamış ve bu süreçte 100.000'den fazla Arnavut Kosova'yı terk etmiştir. Bkz. Kate Transchel, **The Breakup of Yugoslavia, Conflict in the Balkans**, New York, Chelsea House Publishers, 2007, s. 59-62.

²⁵⁶ 1903 tarihli Sırbistan Anayasası'nın 4. maddesine göre, Sırbistan Meclisi'nin onayı olmaksızın Sırbistan sınırlarında hiçbir değişiklik yapılamazdı. Nitekim Sırbistan'ın sınırlarını genişletmek amacıyla hiçbir zaman Sırp Meclisi toplantıya çağırılmamıştır. Noel Malcolm, **Kosova: Balkanları Anlamak İçin**, çev. Özden Arıkan, İstanbul, Sabah Kitapçılık, 1998, s. 322.

²⁵⁷ *Ibid.*, s. 16-18.

²⁵⁸ Derek Hall, "Albanian Identity and Balkan Roles", **Reconstructing the Balkans: A Geography of the New Southeast Europe**, Derek Hall ve Darrick Danta ed., New York, John Wiley and Sons, 1996, s. 123.

çalışılmıştır.²⁵⁹ Ekim 1918 tarihinde ise Sırp güçleri Kosova'nın kontrolünü ele geçirdikten sonra bu okullar kapatılmış ve Arnavutlara karşı intikam amaçlı faaliyetlere girişilmiştir.²⁶⁰ Bu girişim, önemli sayıda Arnavut'un Arnavutluk'a göçü ile sonuçlanmıştır. Görüldüğü gibi, 19. yüzyılın başından itibaren bölge üzerindeki mücadelede eğitim, kültür ve demografik yapı gibi konular önem kazanmaya başlamıştır.

Kosova, Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1 Aralık 1918'de kurulan Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın bir parçası haline gelmiştir.²⁶¹ Yugoslav siyasal tarihinde "Birinci Yugoslavya" olarak da anılan bu dönemde kullanılan Yugoslav adı, Güney Slavları'nın yurdu anlamına gelmesinden dolayı Kosovalı Arnavutları yeni kurulan devlete yabancılaştırmıştır. Bu kapsamda Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı döneminde oluşturulan siyasal yapının içselleştirici olmadığı gerçeğinin altını çizmek gerekir.²⁶² Krallık yönetimi, Arnavutları ulusal azınlık olarak kabul etmediği için, Arnavutların kendi dillerinde eğitim hakkını tanınamış ve Kosova'da Arnavutlara ait okullar ve kültür kurumları kapatılmıştır.²⁶³ Merkeziyetçi yönetim yapısında Arnavut kimliğinin tanınmaması ve Sırp baskısı nedeniyle, Kaçak olarak bilinen Arnavut silahlı grupları

²⁵⁹ Vickers, **op. cit.**, s. 92.

²⁶⁰ **Ibid.**, s. 93.

²⁶¹ Sırp-Hırvat-Sloven Krallığı'nın kuruluş süreci ile ilgili olarak bkz. Momir Stojkovic, "Global Balance of Powers as a Factor of Creation and Disintegration of the Yugoslav State", **Review of International Affairs**, Vol. 49 (November-December 1998), s. 10-16.

²⁶² Bkz. Mustafa Türkeş, "Yugoslav Devletinin Kuruluşu ve Krallık Dönemi", **Balkanlar El Kitabı, Cilt. II: Çağdaş Balkanlar**, Ankara, Karam ve Vadi Yayınları, 2007, s. 5.

²⁶³ 1921 nüfus sayımına göre Arnavutça konuşanlar, bütün Yugoslavya'da 439.657 olarak, Kosova'da ise 288.900 olarak tespit edilmiştir. Bir yandan yüz binlerce Arnavut bu sayımda kayda geçirilirken, diğer yandan da Kosova ile Makedonya'da azınlık yaşamadığı öne sürülmüştür. Arnavutça konuşanlar etnik anlamda Arnavut değil, Arnavutça konuşan Sırp olarak kabul edilmiştir. Böylece, 19. yüzyıl sonlarında geliştirilen "Arnautas" tezi, önce Sırp Krallığı'nın, ardından da Yugoslav devletinin resmi ideolojisinin bir parçası haline getirilmiştir. Bkz. Paul Shoup, "Yugoslavia's National Minorities Under Communism", **Slavic Review**, Vol. 22, No. 1 (March 1963), s. 65; Malcolm, **op. cit.**, s. 326.

ile Sırp güçleri arasında çatışmalar yaşanmıştır.²⁶⁴ Kaçak hareketinin öncelikli amacı, Kosova'nın Arnavutluk'la birleşmesi için uluslararası toplumu ikna etmek olmuştur.

İki savaş arası dönemde Arnavutça eğitim, Arnavutça'nın kullanımı, Sırp kolonileşmesi ve Arnavut göçü Kosova ile ilgili önemli sorunlar olmuştur. Bu dönemde Kosova'daki Sırp hâkimiyeti, Arnavutları politik sisteme dâhil etmekten çok güç kullanarak bölgede kontrolü sağlamayı amaçlamıştır. İki savaş arası dönemde Arnavutlara karşı izlenen devlet politikasının bir yönünü Sırpça eğitim üzerinden asimilasyon oluşturmuş ve bu çerçevede okullarda Arnavutça eğitim yasaklanmıştır.²⁶⁵ Bu ortamda Kosovalı Arnavutlar, kültürel bir topluluk olarak kendilerine yeterlilik sağlamak amacıyla kendi evlerinde eğitim-öğretim faaliyetleri örgütlemişlerdir.²⁶⁶

İki savaş arası dönemde Kosovalı Arnavutların talepleri şu şekilde sıralanabilir; kendi kendini yönetme hakkının tanınması, iskân programına son verilmesi, Arnavutça eğitim veren okulların açılması, Arnavutça'nın resmi yönetim dili haline getirilmesi ve isyancıların ailelerini tutuklama ve alıkoyma uygulamasından vazgeçilmesi.²⁶⁷ Bu taleplerin bir uzantısı olarak 1921'de Kosovalı Arnavutlar, Milletler Cemiyeti'nden (MC) yeni kurulan Yugoslav devletinden ayrılma yetkisi istemişlerdir.²⁶⁸ Fakat Kosovalı Arnavutların bu girişimi bir sonuç doğurmamış ve her iki taraf arasındaki gerilimi arttırmıştır.

6 Ocak 1929'da parlamentoyu feshederek diktatörlüğünü ilan eden Kral Alexander, ülkenin adını “Yugoslavya Krallığı” olarak değiştirerek, üniter sistemi

²⁶⁴ **Ibid.**, s. 331-333.

²⁶⁵ Bu yasak, Yugoslavya Krallığı'nın diğer büyük iki azınlığı olan Almanlar'a ve Macarlar'a uygulanmamıştır. Bkz. Tim Judah, **Kosovo: What Everyone Needs to Know**, Oxford, Oxford University Press, 2008, s. 45.

²⁶⁶ Bu faaliyetlerin ayrıntıları için bkz. Malcolm, **op. cit.**, s. 325-330.

²⁶⁷ **Ibid.**, s. 332-333.

²⁶⁸ Balint Szolcsanyi, “Historical, Legal and Political Dimensions of the Kosovo Crisis”, **EU Working Papers**, No. 2 (2008), s. 50.

güçlendirmeyi amaçlamıştır. 1931 tarihli Yugoslavya Krallığı anayasasında da, dini ve etnik temelli politik örgütlenmeler yasaklanarak,²⁶⁹ ülkenin politik sisteminde etnik, kültürel ve dini çeşitliliğin öne çıkması engellenmiştir. Bu dönemde Yugoslav yetkililer, kolonileştirme programı aracılığıyla Kosova'nın etnik yapısını değiştirmeye çalışmışlardır. 1939 yılına kadar 53.884 Sırp kolonileştirme programı kapsamında Kosova'ya yerleştirilmiştir.²⁷⁰ Kosovalı Arnavutlar ise, 1912'den önce Kosova'ya yerleşen Sırları “yerli Sırlar” olarak tanımlarken,²⁷¹ kolonileştirme programı çerçevesinde gelen Sırları “yabancı” ya da “işgalci” olarak görmüşlerdir.

Noel Malcolm, iki savaş arası dönemde 90.000 ile 150.000 arasında Arnavut'un Kosova dışına göçe zorlandığını belirtmiştir.²⁷² Zorla göç ettirme politikası sonucunda 1921 nüfus sayımına göre, Kosova'daki Arnavutların oranı %65,8 iken, 1939'da bu oran %54,4'e düşmüş, buna karşılık Sırların oranı %21,1'den %33,1'e çıkmıştır.²⁷³ Fakat resmi Yugoslav tarih yazımı, iki savaş arası dönemde binlerce Arnavut'un Yugoslavya dışına göçünün gönüllü gerçekleştiğini, çünkü Arnavutların yeni devletten memnun olmadıklarını ileri sürmüştür.²⁷⁴

İki savaş arası dönemde maruz kaldıkları baskılara karşı Arnavutlar, politik eylemler, gizli dayanışma örgütleri ve şiddet içeren isyanlarla tepki göstermişlerdir. Sonuç olarak, bu dönemde Kosovalı Arnavutlar, Sırların egemenliğindeki

²⁶⁹ Mitja Zagar, “Yugoslavia, What Went Wrong? Constitutional Development and Collapse of a Multiethnic State”, **Reconcilable Differences, Turning Points in Ethnopolitical Conflict**, Sean Byrne ve Cynthia L. Irvin ed., Connecticut, Kumarian Press, 2000, s. 130.

²⁷⁰ Valon Murati, Blerim Ahmeti, Selatin Kllloqi ve Glauk Konjufca, **Actors and Processes of Ethno-National Mobilization in Kosovo**, Bozan-Bolzano, European Academy Reserach, 2007, s. 33-34.

²⁷¹ Vickers, **op. cit.**, s. 108.

²⁷² Malcom, **op. cit.**, s. 282.

²⁷³ Julie Mertus, **Kosovo: How Myths and Truths Started a War**, Los Angeles, University of California Press, 1999, s. 315.

²⁷⁴ Vickers, **op. cit.**, s. 118.

Yugoslavya ile ne bütünleşmişler, ne de asimile olmuşlardır.²⁷⁵ Kosovalı Arnavutlar gibi kimi etnik grupların kimliğinin resmen tanınmamış olması, siyasi istikrarsızlığın temel kaynaklarından birisi haline gelerek, Nisan 1941 tarihinde Yugoslav devletinin hızlı bir biçimde dağılması sonucunu doğurmuştur.

İkinci Dünya Savaşı sırasında var olan merkeziyetçi ve anti-demokratik politik sistem, gerekli toplumsal bağlaşmayı sağlayamamıştır. Bu nedenle, Nisan 1941’de Mihver devletlerinin saldırısına uğrayan Yugoslavya Krallığı kurumları kısa zamanda parçalanmıştır. Bu durum, Krallık dönemindeki politik sistemin kırılganlığını ortaya koymuştur. İkinci Dünya Savaşı’nda Yugoslavya’nın önemli bir bölümünü işgal eden Almanya, Kosova’nın denetimini İtalya’ya bırakmıştır. İtalyan işgali döneminde Arnavutlar, Kosova’nın denetimini İtalya ile işbirliğinin karşılığında ele geçirmişlerdir. Bu dönemde Arnavut milliyetçilerinden oluşan “Ulusal Cephe (*Balli Kombetar*)” adlı hareket Sırları Kosova’dan göçe zorlamak için Mihver devletleri ile işbirliği yapmıştır.²⁷⁶ Bu dönemde Kosovalı Arnavutların Sırlara yönelik şiddet eylemlerinin ana hedefi kolonileşme çabaları ile Kosova’ya yerleştirilen Sırlar olmuştur.²⁷⁷ İkinci Dünya Savaşı’nda Kosova’nın Arnavutların eline geçtiği dönemi Sırlar, “terör dönemi” olarak adlandırmışlardır.

İkinci Dünya Savaşı sırasında işgal güçlerine karşı Josip Broz Tito’nun liderliğinde örgütlenen direniş hareketi, ülkenin etnik yapısını yansıtacak bir biçimde çok etnikli bir niteliğe sahip olmuştur. Partizan hareketine katılmayan ve bu harekete

²⁷⁵ Mustafa Türkeş ve Said Akşit, “International Engagement, Transformation of the Kosova Question and Its Implications”, **The Turkish Yearbook of International Relations**, Vol. 38 (2007), s. 85.

²⁷⁶ Malcolm, **op. cit.**, s. 305-313.

²⁷⁷ Tahmini rakamlara göre, bu dönemde yaşanan şiddet olayları sonucunda 10.000 Sırp ölmüş ve 70.000 Sırp mülteci konumuna düşmüştür. Bkz. Tim Judah, **The Serbs: History, Myth, and The Destruction of Yugoslavia**, Connecticut, Yale University Press, 1997, s. 131.

karşı silaha sarılan tek etnik grup ise Kosovalı Arnavutlar olmuştur.²⁷⁸ Çünkü Kosovalı Arnavutlar, Komünistlerin önderliğindeki Partizan hareketini, bir başka Sırp hegemonyasının bölgeye dayatılması girişimi olarak görmüşlerdir.

19 Kasım 1943'te Bosna'da toplanan Yugoslavya Anti-Faşist Ulusal Kurtuluş Konseyi (*Anti-Fasist Council of the National Liberation of Yugoslavia*), yeni Yugoslavya'nın kurulmasını kararlaştırmıştır. Tito, kurulacak yeni devletin tüm ulusların eşitliğini garanti altına alacağını açıkça belirtmiştir. Nitekim Partizanlar, İkinci Dünya Savaşı sırasında işgalcilere karşı mücadelelerini “Birlik ve Kardeşlik” sloganı altında sürdürmüştür.²⁷⁹ 31 Aralık 1943'de Kosova'dan Arnavut ve Sırp komünist temsilcilerin topladığı Bujan Konferansı'nda Kosova'nın Arnavutluk ile birleşmesi seçeneği desteklenmişse de,²⁸⁰ Partizanların bölgeyi ele geçirmesinden sonra Kosova tekrar Sırbistan'a bağlanmıştır. Kosova'nın Sırbistan'a bağlanmasında yeni anayasal düzene Sırpların desteğini sağlamak önemli rol oynamıştır. Neticede, Sırpların müttefik güçleri desteklediği, Arnavutların ise, Mihver devletleri ile işbirliği yaptığı İkinci Dünya Savaşı, her iki etnik grup arasındaki bölünmeyi derinleştirmiştir.

1.2. Tito Yugoslavyası'nda Kosova Sorunu

Monarşi yönetimine son veren Kasım 1945'teki seçimlerin ardından Ocak 1946'da toplanan Kurucu Meclis, Yugoslavya Federal Halk Cumhuriyeti (YFHC) anayasasını kabul etmiştir.²⁸¹ 1946 Anayasası ile kurulan federasyonda altı cumhuriyet (Sırbistan, Hırvatistan, Slovenya, Karadağ, Makedonya ve Bosna-Hersek) ve

²⁷⁸ Franke Wilmer, **The Social Construction of Man, The State and War: Identity, Conflict and Violence in the Former Yugoslavia**, New York, Routledge, 2002, s. 40.

²⁷⁹ Transchel, **op. cit.**, s. 92-93.

²⁸⁰ Murati, Ahmeti, Kllokoqi ve Konjufca, **op. cit.**, s. 71.

²⁸¹ Zagar, **op. cit.**, s. 130-134.

Sırbistan'a bağlı bir özerk bölge (Voyvodina) ve bir özerk toprak (Kosova) oluşturulmuştur. Bu anayasanın 1. maddesinde Yugoslavya'nın "ayrılma hakkı da dâhil kendini kaderini tayin hakkı temelinde, iradelerini bir arada yaşama şeklinde belirtmiş olan eşit halklar topluluğu" olduğu ifade edilmiştir.²⁸²

Teorik açıdan milliyetçilik ve Marksizm birbirleri ile uyumlu kavramlar değildirler.²⁸³ Marksizm'e göre kapitalizmin ürünleri olarak ele alınan millet ve milliyetçilik, üstyapının parçaları olarak görülür ve burjuvazi tarafından kendi sınıfsal çıkarlarına ulaşmak için bir araç olarak kullanılırlar. Bununla birlikte, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından sonra milliyetçiliğin sınıf bilincinden çok daha güçlü bir çekim gücü olduğunu anlayan Lenin, milliyetçiliğin öneminin farkına vararak, ulus sorununun çözümü için kendini kaderini tayin kavramını ve ulusal birimlerin siyasi ayrılma hakkını uygulamaya koymuştur. Ayrılma hakkının tanınmasının arkasında yatan mantık, ulusal birimlerin ayrılma haklarını bilmeleri, bağımsızlık için mücadele etmelerine gerek bırakmayacak ve bunun yerine ekonomik refahlarına odaklanacakları tahmini olmuştur. Lenin'in ulus politikasının bir diğer önemli ayağı, federasyon içinde kendi istekleri ile bulunan tüm ulusal birimlerin eşitliğidir.

Ulusal soruna yönelik Marksist-Leninist çözüm kapsamında Tito da, ulusal özerklik ve eşitliğin milliyetler sorununa bir çözüm olacağını düşünmüştür. Gerçekten Yugoslavya deneyiminde azınlık haklarının korunmasına nispeten dikkat edilirken,

²⁸² Aleksa Djilas, **The Contested Country: Yugoslav Unity and Communist Revolution, 1919-1953**, Cambridge, Harvard University Press, 1991, s. 167'den aktaran İlhan Uzgel, "Sosyalizmden Ulusçuluğa: Yugoslavya'da Ulusçuluğun Yeniden Canlanması", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt. 47, Sayı. 1-2 (Ocak-Haziran 1992), s. 224.

²⁸³ Milliyetçi ideolojide bireyler, etnik-milliyetçi çizgilerde gruplara bölünür. Diğer taraftan Marksist düşüncenin temel argümanı, ulus bilincinden daha güçlü olan sınıf bilincini gerektiren bir biçimde bireylerin sınıfsal ayrımlara tabi oldukları şeklindedir. Bu konuda bkz. Vesna V. Godina, "The Outbreak of Nationalism on Former Yugoslav Territory: A Historical Perspective on the Problem of Supranational Identity", **Nations and Nationalism**, Vol. 4, No. 3 (1998), s. 409-422.

uluslar her türlü kültürel, ekonomik ve siyasal gelişimlerini sürdürmüşlerdir.²⁸⁴

Yugoslavya modelinin ideoloğu olan Edward Kardelj de, ulusların serbest bir biçimde kültürel gelişimleri sonucu ulusçuluğu aşacaklarını öngörmüştür. Bu çerçevede, tarihlerinde ilk kez Makedonlar, Karadağlılar ve Müslümanlar ayrı bir ulus sayılarak cumhuriyetlerini kurmuşlar, Arnavutlar ise özerk bir bölge içinde yer almışlardır.²⁸⁵

Sosyalist Yugoslavya'nın kuruluş sürecinde özerk bölgelerin neden cumhuriyetlere dönüştürülmediği sorusunun biri teorik, diğeri pratik olmak üzere iki cevabı bulunmaktadır. Teorik cevap, cumhuriyetlerin birer 'milliyet'i değil, 'millet'i temsil ettiği anlayışına dayanmıştır. Millet, devlet kurma potansiyeli olan bir birim olarak ele alınmıştır. Buna karşın milliyet ise, bir milletin, ana bölümü kendi yurdu dışında bir yerde yaşayan, yani kendi merkezinden uzak bir parçasıydı; bir federasyon içinde kurucu unsur olamazdı. Kosovalı Arnavutlar bir milliyetti, çünkü Arnavut 'milleti'nin Arnavutluk'ta kendi devleti vardı.²⁸⁶ Yugoslavya içinde millet statüsü elde edemeyen Arnavutların ve diğer milliyetlerin kendi kaderini tayin hakkını ayrılık yönünde kullanabilmeleri anayasal olarak mümkün değildi.²⁸⁷ Yugoslavya'nın kuruluşu sırasında Arnavutlara devletin kurucu unsuru statüsü verilmemesi ve kurucu ulus ile kurucu olmayan ulus arasında bir ayrım yapılması, doğal olarak hiyerarşiyi gerektirdiğinden, Kosovalı Arnavutlar öncelikle bu ayrıma karşı çıkmışlardır. Bu karşı çıkıştaki temel amaç, Arnavut kimliğini bir azınlık kimliği olmaktan çıkarmak ve bir ulus kimliği olarak tanınmasını sağlamak olmuştur.

Kosova'ya cumhuriyet statüsü tanınmamasının asıl nedeni ise, pratikteki politik nedenlerdir. En çok korkulan şey, 'Kosova Cumhuriyeti'nin Yugoslavya'dan

²⁸⁴ Uzgel, *op. cit.*, s. 217-221.

²⁸⁵ *Ibid.*, s. 221-224.

²⁸⁶ Malcolm, *op. cit.*, s. 386.

²⁸⁷ Şule Kut, *Balkanlar'da Kimlik ve Egemenlik*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005, s. 150.

ayrılarak Arnavutluk ile birleşmesi olmuştur. Bir başka korku nedeni ise, özerk bölgelere cumhuriyet statüsü tanınmasının, Kosova'da yaşayan Sırlar'dan başka doğrudan Sırbistan'da da büyük bir tepki doğurmasıydı. Çünkü halihâzırda birçok Sırp mevcut özerk bölgelere büyük tepki duymakta ve bunları Tito'nun Sırları cezalandırma amacıyla Sırbistan'ı güdükleştirmesi olarak görmekteydi.²⁸⁸

YFHC'nin kurucu unsuru olarak tanınmamış olsalar da, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Yugoslavya'daki etnik Arnavutların resmi konumlarında önemli ilerlemeler yaşanmıştır. İlk kez Arnavutlar ayrı bir ulusal grup olarak tanınmış, Arnavutça'ya Yugoslavya'nın resmi dilleri arasında yer verilmiş ve ayrıca kendi dillerinde eğitim hakkı tanınmıştır. Fakat tüm bu kazanımlar, Yugoslav polis örgütünden sorumlu olan Alexander Rankoviç'in baskıcı politikalarına maruz kalmıştır.²⁸⁹ Yugoslavya'nın merkeziyetçi bir karaktere sahip olduğu 1945-1966 döneminde Arnavutları Yugoslav toplumu ile bütünleştirmek yerine baskıcı ve ayrımcı politikalar öne çıkarılmış ve Arnavut kimliğinin teşviki, Yugoslav birliğine yönelik bir tehdit olarak görülmüştür.²⁹⁰

Rankoviç döneminde bölgedeki tüm önemli pozisyonlar, bölgede azınlığı oluşturan Sırlara verilmiştir. Örneğin, 1953 yılı nüfus sayımına göre, Kosova'daki nüfusun %23'ünü oluşturan Sırlar ve Karadağlılar, bölgedeki ekonomik, politik ve idari görevlerin %75'ine hâkim olmuşlardır.²⁹¹ Bu dönemde Arnavutları Yugoslav toplumu ile bütünleştiren çok az girişim söz konusu olmuştur. Kosovalı Arnavutlar da,

²⁸⁸ Sırların bu tepkisinin de etkisiyle ne federal anayasa, ne de Sırbistan Halk Cumhuriyeti Anayasası, Vovodina ve Kosova özerk bölgelerine sahip olsa da, Sırbistan'ı bir federasyon olarak tanımlamamıştır. Zagar, **op. cit.**, s. 135.

²⁸⁹ Birgül Demirtaş-Coşkun, "Kosova'nın Bağımsızlığı ve Türk Dış Politikası (1990-2008)", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt. 7, Sayı. 27 (Güz 2010), s. 57.

²⁹⁰ Mertus, **op. cit.**, s. 19.

²⁹¹ Gani Asllani, **The Status of Kosova Debated: The 1967-1974 Internal Constitutional and Political Debates in Kosova**, Stirling Üniversitesi, Politika Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008, s. 62-63.

kendi yaşam biçimleri, değer sistemleri ve kurumları ile Yugoslavya'yla bütünleşememişler ve büyük oranda izole olarak kalmışlardır.²⁹²

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Arnavutlar azınlık statüsü kazanmış olmakla birlikte, bu statüyü kabul etmemişlerdir. Çünkü Yugoslavya'nın en büyük Slav olmayan etnik grubunu oluşturmuşlar ve sayıca Karadağlılar'dan ve Makedonlar'dan üstün olmuşlardır. Bu dönemde Kosovalı Arnavutların bölgedeki konumunu etkileyen bir başka gelişme, uluslararası antlaşmalar ile Kosova dışına göç ettirilmeleridir. Örneğin, 1945-1966 yılları arasında tüm Yugoslavya'dan yaklaşık 246.000 kişi Türkiye'ye göç etmiştir. Aynı dönemde Kosova'dan toplam 100.000 kişinin göç etmiş olduğu düşünülmektedir.²⁹³ Söz konusu antlaşmalarla gerçekleştirilmek istenen amaç, Kosova'nın demografik yapısını Slav nüfus lehinde değiştirmek olmuştur.

1963 Anayasası, Yugoslavya'da özyönetim kavramı etrafında gelişen reform hareketinin önünü açmakla birlikte, Kosova'nın özerk konumunda temel değişikliklere yol açmamıştır. Bu anayasa ile ülkenin adı “Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti” (YSFC) olarak değiştirilirken, özerk bölgeler, Sırbistan Cumhuriyeti içerisindeki sosyo-politik topluluklar olarak tanımlanarak Sırbistan'ın iç düzenlemelerine bağlanmışlardır. Böylece, Kosovalı Arnavutların Sırbistan içerisindeki azınlık statüsü devam etmiştir.²⁹⁴ Ancak Arnavut karşıtı politikayı yönlendiren Rankoviç'in 1966 yılında görevinden alınmasından sonra merkeziyetçilik karşıtları siyasal alanda kontrolü ele geçirmişlerdir.²⁹⁵ Gerçekten, ülkede yaşanan ekonomik sıkıntılar nedeniyle 1965 yılında “pazar sosyalizmi”ne geçilmesi ile birlikte ekonomide yaşanan liberalleşme, siyasal anlamda merkeziyetçilikten uzaklaşma

²⁹² Marina Blagojevic, “Kosovo: In/visible Civil War”, **Kosovo: Avoiding Another Balkan War**, Thanos Veremis ve Evangelos Kofos ed., Athens, ELIAMEP, 1998, s. 295.

²⁹³ Malcolm, **op. cit.**, s. 381.

²⁹⁴ Zagar, **op. cit.**, s. 137.

²⁹⁵ Nebojsa Vladislavljevic, **Serbia's Antibureaucratic Revolution, Milošević, the Fall of Communism and Nationalist Mobilization**, New York, Palgrave MacMillan, 2008, s. 33.

anlamına gelmiştir. Kardelj de, eski sistemin bürokratik merkeziyetçiliğe ve devlet hegemonyasına yol açtığını belirterek, siyasal sistemin merkezsizleşmesinin gereğini vurgulamıştır.²⁹⁶ Merkezsizleşme sürecinin hız kazandığı Rankoviç sonrası dönem, Kosova’da reformların ve genişletilmiş özerkliğin önünü açmış ve ilerleyen dönemlerde yapılan anayasal değişiklikler ile Arnavutlar, Yugoslavya siyasal hayatının gerçek bir aktörü haline gelebilmişlerdir.

Yeni dönemde uygulanan sınırlı liberalleşme çabalarını Kosovalı Arnavutlar daha fazla özerklik için baskı uygulamak amacıyla kullanmışlardır. Fakat Arnavutların daha fazla özerklik talebi, Belgrad yönetiminde destek bulmamıştır. Kosovalı Arnavutlar, 1968 yılında düzenledikleri gösterilerde Kosova’ya cumhuriyet statüsü verilmesini, Arnavutça’nın eşit dil olmasını, Kosova’da bağımsız bir üniversite kurulmasını ve özerk bölgenin resmi isminden “Metohija”²⁹⁷ ibaresinin çıkarılmasını istemişlerdir. Cumhuriyet statüsü talebi reddedilirken, Kosovalı Arnavutların beklentileri yönünde bazı düzenlemeler de yapılmıştır. Bu kapsamda, Arnavutça ilk ve orta dereceli okullarda eğitim dili haline getirilmiş²⁹⁸ ve 1969-1970 eğitim yılında Priştine Üniversitesi açılmıştır.²⁹⁹ Ayrıca yapılan anayasal düzenleme ile Kosova-Metohija adı Kosova Sosyalist Özerk Bölgesi olarak değiştirilmiştir.

Bu gelişmelere rağmen, Mart-Nisan 1971 tarihleri arasında Kosovalı Arnavutların cumhuriyet statüsü talebi nedeniyle bölgede geniş çaplı huzursuzluklar yaşanmıştır. Yaşanan bu huzursuzlukların da etkisiyle 1971 yılında yapılan anayasa

²⁹⁶ Yugoslav siyasal sisteminin merkezsizleşmesi süreci hakkında bkz. Uzel, **op. cit.**, s. 226-227.

²⁹⁷ Kosova-Metohija adı, Arnavutlar tarafından kullanılmaz. Çünkü “kilise mülkü” anlamına gelen “Metohija” kelimesi, bölgenin Sırp kökenlerine ve kimliğine atıf yapmaktadır. Ordev, **op. cit.**, s. 7.

²⁹⁸ Tanıl Bora, **Yugoslavya: Milliyetçiliğin Provokasyonu**, İstanbul, Birikim Yayınları, 1991, s. 78.

²⁹⁹ 1970’li yıllarda Priştine Üniversitesi, özellikle Arnavut tarihi ve edebiyatı alanlarında uzmanlaşmıştır ve bu üniversiteden mezun olan Arnavutlar, 1980’li yıllardaki Arnavut milliyetçisi hareketlerin belkemiğini oluşturmuşlardır. Bkz. Dejan Guzina, “Kosovo or Kosova - Could It Be Both? The Case of Interlocking Serbian and Albanian Nationalisms”, **Understanding the War in Kosovo**, Florian Bieber ve Zidas Daskalovski ed., Londra, Frank Cass, 2003, s. 34.

değişikliği ile Kosova ve Voyvodina özerk bölgelerinin Federal Başkanlık Konseyi'nde temsil edilmesi öngörülmüştür.³⁰⁰ Fakat bu değişiklik, cumhuriyet statüsü talep eden Arnavut milliyetçilerini tatmin etmemiştir. Genel olarak, 1960'lı yılların sonu ile 1970'li yılların başında yapılan anayasal düzenlemelerle Yugoslavya'da etnik gruplar arası ilişkilerde yaşanan sorunların giderilmesi amaçlanmıştır. İronik olarak, ülkedeki etnik gruplar arasında birlik teşvik edilmeye çalışılırken, bu etnik grupların oluşturduğu çeşitlilik de tanınmıştır.³⁰¹

Kosova'nın özerk statüsünde yapılan iyileştirmeler, 1974 Anayasası'nın kabulüyle en uç noktaya ulaşmıştır. Bu anayasa ile Kosova, kendi anayasasına, hükümetine, mahkemelerine ve ulusal bankasına sahip olarak, klasik anlamda bir devletin sahip olduğu temel unsurları elde etmiştir. 1974 Anayasası ile özerk bölge meclislerinin kendilerini ilgilendiren sorunlar üzerinde veto hakkına sahip olmaları sonucunda Belgrad, Sırbistan'ın içişleri üzerindeki mutlak kontrolünü yitirmiştir.³⁰²

1974 Anayasası ile birlikte merkeziyetçilik yerini devlet yapılarının merkezsizleşmesine bırakmıştır. Bu tarihten itibaren Miloşević iktidarına kadar Kosovalı Arnavutlar siyasal ve kültürel anlamda önceki dönemler göz önüne alındığında görece daha iyi bir konumda olmuşlardır. Yeni anayasal statüsü ile birlikte Kosova'nın diğer altı cumhuriyetten tek farkı, federasyondan ayrılma hakkının olmamasıydı.³⁰³ Fakat genel olarak, yapılan anayasal düzenlemeler Kosovalı Arnavutları tatmin etmekten uzak kalmış ve YSFC'ne bağılıklarını sağlayamamıştır.

³⁰⁰ Predrag Simic, "The Kosovo and Metohia Problem and Regional Security in the Balkans", **Kosovo: Avoiding Another Balkan War**, Thanos Veremis ve Evangelos Kofos ed., Athens, ELIAMEP, 1998, s. 189.

³⁰¹ Vickers, **op. cit.**, s. 174-175.

³⁰² **Ibid.**, s. 178.

³⁰³ 1974 Anayasası'na göre, Sırp, Hırvat, Sloven, Müslüman, Karadağlı ve Makedonlar "millet", Arnavut, Türk, Bulgar, Çek, Slovak, İtalyan, Macar, Romen ve Ukraynalılar "milliyet", Çingeneler ve Ulahlar "etnik grup" olarak kabul edilmiştir. Milletlerin eski Yugoslavya Federasyonu içinde kendi federe cumhuriyetleri vardı. Milliyetler, Yugoslavya Federasyonu dışında kendi bağımsız soydaş/ana-

1974 yılından sonra Kosova’da yaşanan anayasal ve politik ilerlemeler, fakirlik, eğitim ve işsizlik gibi birçok önemli sorunu maskeleymiştir. 1974 yılında Kosova’da işsizlik %31 iken, Federasyon’un ortalaması %8,3 olmuş³⁰⁴ ve genel olarak bölgesel ekonomik eşitsizlikler, Sırlar ve Arnavutlar arasındaki gerilimi beslemiştir. 1977 yılında Edward Kardelj, Kosova’daki ekonomik sorunların ve etnik gruplar arası gerilimli ilişkilerin ortadan kaldırılmaması halinde, bölgede şiddet olaylarının yaşanabileceği uyarısını yapmıştır.³⁰⁵ 1974’te sağlanan anayasal haklara karşın bölgede Arnavut milliyetçiliğinin gelişmeye devam etmesinde, Kosova’nın ekonomik açıdan Yugoslavya’nın en geri bölgesi olmasının etkisi yadsınamaz.

1974 Anayasası’nın Kosova’ya Cumhuriyetler ile eşit haklar tanınması, bir yandan Kosova’da ayrılıkçı milliyetçiliğin etkisini arttırmış, diğer yandan da buna tepki olarak Sırp milliyetçiliğinin artması ile sonuçlanmıştır. Sırp milliyetçileri, 1974 Anayasası’na bir yandan “bölücü” eğilimlere yol açacağı için, bir yandan da ülkedeki Sırp bölünmüşlüğü pekiştiren bir düzenleme olduğu için karşı çıkmışlardır. Bu çerçevede, 1974 Anayasası’nın getirdiklerinin Kosova ve Voyvodina özerk bölgelerine “egemenlik” tanıyarak, Sırbistan’ın ülke bütünlüğünü ortadan kaldırdığına inanmışlardır. Fakat 1974 Anayasası da önceki anayasalarda olduğu gibi, Sırbistan’ı bünyesinde özerk bölgeler barındırmasına rağmen, bir federasyon olarak tanımlamamıştır.³⁰⁶ Kosova ve Voyvodina özerk bölgelerinin diğer cumhuriyetlerle de

devletleri olan halklardı. Etnik grupların ise, Yugoslavya içinde cumhuriyetleri ya da dışında ana devletleri yoktu. Kut, **op. cit.**, s. 98-99.

³⁰⁴ Ana istihdam kaynağının devlet sektörü olduğu Kosova’da, Sırların nüfuslarına oranla daha büyük bir sayıda kamu sektöründe istihdam ediliyor olmaları da Arnavutlar arasında rahatsızlığa sebep olmuştur. Murati, Ahmeti, Killokoqi ve Konjufca, **op. cit.**, s. 53.

³⁰⁵ Yugoslavya’da bölgeler arası ekonomik eşitsizliği göstermesi bakımından 1979 yılında Kosova’da kişi başına düşen milli gelir 795 dolar iken, ülke ortalaması 2695 dolar olmuştur. Vickers, **op. cit.**, s. 184-192.

³⁰⁶ Zagar, **op. cit.**, s. 139.

facto eşitliğinin kendi cumhuriyetlerini zayıflatacağını düşünen Sırlar, 1980’lerde 1974 Anayasası’nı asıl hedeflerinden birisi haline getirmişlerdir.³⁰⁷

1968-1981 döneminde Kosova’daki politik, hukuki ve toplumsal bağlam Arnavutların lehine gelişmiş ve bölgede hızlı bir Arnavutlaşma yaşanmıştır.³⁰⁸ Özellikle 1974 sonrası dönemde Arnavutlar, Kosova’nın bürokrasi, hukuk ve polis örgütlenmesinde üst düzeyde yer almaya başlamışlardır.³⁰⁹ Sırlar, yerel iktidar organlarının hızla Arnavutlaşmasının, Slavlara karşı yaygın bir ayrımcılıkla sonuçlandığını ileri sürmüşlerdir.³¹⁰ Bu dönemde gerçekleştirilen anayasal değişikliklere rağmen, Kosovalı Arnavutların sadece işlevsel bir azınlık haline gelmesi, Arnavut milliyetçiliğinin gelişimini sürdürmesine yol açmıştır.

Sırların yaşadığı rahatsızlıklar ise, Rankoviç sonrası liberalleşme önlemleri bağlamında yoğunluğunu arttırmıştır. Arnavutların kendi ulusal kimliklerini daha güçlü bir biçimde ortaya koymaları ve federal yetkililerin 1970’ler boyunca Kosova ve Arnavutluk arasında artan kültürel bağlara kapı açmaları bu durumda etkili olmuştur.³¹¹ Çünkü Sırlar, Arnavutluk ile Kosova arasında yaşanan kültürel etkileşimi, Kosova’nın Arnavutlaşması’nın teşviki olarak görmüşlerdir.

Sırların 1974 Anayasası ile ilgili memnuniyetsizliğini yansıtan örgütlü ilk girişimi, Kosova ile ilgili analizleri içeren ve 1977’de Tito’ya sunulan “Mavi Kitap” adlı belgedir. Belgrad’ın Kosova üzerindeki kontrolünün yeniden sağlanmasını talep eden bu girişim, Kardelj tarafından reddedilmiş ve Tito’nun ölümüne kadar bir daha

³⁰⁷ Uzgel, *op. cit.*, s. 229.

³⁰⁸ Howard Clark, **Civil Resistance in Kosovo**, Londra, Pluto Press, 2000, s. 13.

³⁰⁹ İlhan Uzgel, “The Role of Muslim Minorities in Interstate Relations in the Balkans”, **Turkish Yearbook of International Relations**, Vol. 21 (1982-1991), s. 115.

³¹⁰ Malcolm, *op. cit.*, s. 385.

³¹¹ Patrick F. R. Artisien, “A Note on Kosovo and the Future of Yugoslav-Albanian Relations: A Balkan Perspective”, **Soviet Studies**, Vol. 36, No. 2 (April 1984), s. 270.

gündeme getirilmemiştir.³¹² Buna karşın, 1974'ten sonra Sırpların Kosova dışına zorla sürüldüğü, soykırıma uğradıkları ve Kosova'nın "Arnavutlaştırıldığı" suçlamaları, Sırp siyasi söyleminin temel özelliği haline gelmiştir.

2. Tito Sonrası Dönemde Kosova Sorunu

Temel özelliği merkeziyetsizlik, Sırp egemenliğini önleme ve uluslara geniş özgürlükler sağlamak olan Yugoslav modeli, içerdiği bütün demokratik öğelere ve ulus sorunu konusundaki ılımlı tavrına karşın ulusçuluğun gelişmesini önleyememiştir.³¹³ Tito'nun 1980 yılında ölümüyle birlikte de önemli bir siyasal denge unsuru ortadan kalkmış³¹⁴ ve ülkeyi oluşturan cumhuriyetler arasında entegrasyonu amaçlayan kurumlar gücünü yitirmeye başlamıştır. Bu ortamda, 1980 yılından YSFC'nin dağılmasına kadar geçen süre içinde politik ve ekonomik sorunlar ile etnik gruplar arasında artan milliyetçilik, merkezi kurumların sürekliliğinin sorgulanmasını beraberinde getirmiştir.³¹⁵

Yugoslavya'yı oluşturan uluslar ve halklar arasında Tito tarafından kurulan dengenin, ölümünden sonra da devam etmesi için 1974 Anayasası ile Kolektif Başkanlık Konseyi oluşturulmuştur. Bu sistem ile her yıl farklı bir federe birimin YSFC'nin başkanlığını üstlenmesi öngörülmüştür. Fakat Tito'nun ölümünün ardından milliyetçilik, hem toplumsal hem de politik anlamda en önemli ideoloji haline gelmeye başlamıştır. Bu nedenle, rotasyon usulüyle görev yapan cumhuriyetlerin

³¹² Veton Surroi, "Kosovo and The Constitutional Solutions", **Kosovo: Avoiding Another Balkan War**, Thanos Veremis ve Evangelos Kofos ed., Athens, ELIAMEP, 1998, s. 147.

³¹³ Uzgel, "Sosyalizmden Ulusçuluğa...", s. 228-230.

³¹⁴ Tito'nun otoritesi çeşitli kaynaklara dayanmıştır. Birincisi, Tito, YSFC'nin birleştirici unsuru ve komünist rejimin kurucusu olarak görülmüştür. İkincisi, Tito, YKP Genel Sekreterliği'ni ve Devlet Başkanlığı'nı elinde bulundurmuştur. Üçüncüsü, ülkenin uluslararası alandaki prestijli konumu nedeniyle Yugoslavya halkı Tito'ya büyük bir saygı duymuştur. Bkz. Vladislavljovic, **op. cit.**, s. 44.

³¹⁵ Magas, **op. cit.**, s. 77.

liderleri, Yugoslavya'nın tamamına hâkim bir imaj ve uygulama ortaya koyamadılar.³¹⁶ Neticede, 1980'ler YSFC için, bir yandan ekonomik ve politik sorunların yaşandığı, diğer yandan da milliyetçi eğilimlerin güçlendiği bir dönem olmuştur. Özellikle, Tito döneminde büyük ölçüde denetim altında tutulan Sırp milliyetçiliği, Sırbistan içinde giderek baskın bir nitelik kazanmıştır.

2.1. 1981 Yılı Öğrenci Olayları ve Sırp Milliyetçiliğinin Yükselişi

Sırlar ve Arnavutlar arasındaki karşılıklı olumsuz algılamalar, “Birlik ve Kardeşlik” sloganı etrafında oluşturulmaya çalışılan uzlaşma ile baskı altına alınmış, fakat ortadan kaldırılamamıştır. Uygulanan özyönetim sisteminin ülkedeki etnik gruplar arasındaki çatışmacı ve merkezkaç eğilimlere karşı güçlü bir engel teşkil edeceği düşünülmüştür.³¹⁷ Fakat ulusal haklar ve kimlikler üzerine kurulu olan YSFC'nin merkezsizleşmiş siyasi yapısı, toplumsal grupların milliyetçi çizgilerde harekete geçmelerini kolaylaştırmıştır. Tito'nun ölümünden sonra, ulusal sorunların kontrolü ve dengelenmesi sistemi, yaşanan ekonomik sorunların da etkisiyle işlerliğini kaybetmeye başlamıştır. Bu kapsamda, ülke içinde Yugoslav sisteminin sorgulanmasına, 1980'li yılların başında Kosovalı Arnavutların cumhuriyet statüsü elde etmek için gerçekleştirdikleri kitlesel gösteriler eşlik etmiştir.³¹⁸

³¹⁶ 15 Mayıs 1986-15 Mayıs 1987 tarihleri arasında Yugoslavya Komünistler Birliği üyesi olan Kosovalı Arnavut Sinan Hasani, rotasyon usulüne göre işleyen YSFC Kolektif Başkanlık Konseyi başkanlığı görevini üstlenmiştir. http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_heads_of_state_of_Yugoslavia, (05.08.2012).

³¹⁷ Sergej Flere, “Explaining Ethnic Antagonism in Yugoslavia”, **European Sociological Review**, Vol. 7, No. 3 (December 1991), s. 183.

³¹⁸ 1981 nüfus sayımına göre, 22,4 milyonluk toplam nüfusun sadece 1,2 milyonu (%5,4) kendisini Yugoslav olarak tanımlarken, bu oran Kosova'da %0,2 olarak gerçekleşmiştir. Bu oranın da gösterdiği gibi, “Birlik ve Kardeşlik” sloganı etrafında bir “Yugoslav” ulusu yaratma arayışının en başarısız olduğu bölge Kosova olmuştur. Bkz. Paul Lendvai ve Lis Parcell, “Yugoslavia without Yugoslavs: The Roots of the Crisis”, **International Affairs**, Vol. 67, No. 2 (April 1991), s. 253.

11 Mart 1981’de Arnavut öğrencilerin Priştine Üniversitesi’ndeki koşulların iyileştirilmesi için düzenledikleri gösteriler, “Kosova Cumhuriyeti”nin kurulması ve Arnavutluk ile birlik talepleri ile birlikte geniş çaplı bir ayaklanmaya dönüştü.³¹⁹ Bu gösterilerde seslendirilen “Biz Arnavutuz, Yugoslav değil” sloganı, Yugoslav üst kimliğinde toplumu bütünleştirme çabalarına olan tepkinin bir tezahürü olmuştur. Arnavutların düzenledikleri gösteriler ve dile getirdikleri talepler, Yugoslavya’nın toprak bütünlüğüne yönelik bir tehdit olarak görülmüş ve sert bir biçimde bastırılmıştır. Yaşanan olaylar üzerine üç ay sürecek olan bir olağanüstü hal ilan edilmiş ve Kosova’ya ordu birlikleri gönderilmiştir.³²⁰

Kosova’daki bu gösterilere yönelik politik tepki, göstericilerin sosyal, ekonomik ve politik taleplerini göz önüne almaksızın, bütün hepsini “karşı devrimci” olarak nitелеmek biçiminde gelişmiştir.³²¹ Bu politik tepkinin en zarar verici sonucu ise, Arnavutlar ve Sırlar arasındaki milliyetçilik tartışmalarını yeniden alevlendirmesi olmuştur. Malcolm, bu dönemi, her iki taraf arasında kültür savaşı olarak adlandırılabilir sürece giriş olarak tanımlamaktadır.³²²

1981 yılında Kosovalı Arnavutların düzenledikleri gösteriler, Kosovalı Sırlar’da güvensizlik duygusunu arttırarak, ortak eyleme geçmelerinin yolunu açmıştır. Bu kapsamda Kosovalı Sırlar, anayasal değişiklik talep etmeye ve Kosova’daki konumlarından duydukları rahatsızlığı dile getirmeye başlamışlardır. Böylece Sırlar, 1974 Anayasası’na olan tepkileri ve Kosova’da yaşadıkları güvensizlik algısı çerçevesinde bir araya gelmişlerdir.

³¹⁹ 1981 yılındaki öğrenci olaylarının ayrıntıları için bkz. Judah, Kosovo: What Everyone..., s. 57-69.

³²⁰ 1981 yılından sonra polis baskısı Kosova’daki yaşamın normal bir parçası haline gelmiştir. Örneğin, 1981 yılındaki gösterilerden sonra Yugoslavya’da siyasi suçluların %60’ını Kosovalı Arnavutlar oluşturmuştur. Mertus, **op. cit.**, s. 97.

³²¹ Bu süreçte Kosova Komünist Partisi’nde bir temizlik harekâtı başlamış ve 1981’de partiden atılanların sayısı 500’ü geçmiştir. Bkz. Malcolm, **op. cit.**, s. 393-394.

³²² **Ibid.**, s. 395.

1980’li yılların başında “Kosova Cumhuriyeti” arayışı, Arnavutlar arasında geniş bir ilgi ve destek görmeye başlasa da, ağır Sırp baskısı altında kazanılan hakların ileri götürülmesinden ziyade bir var olma mücadelesi verilmiştir. Çünkü 1980 sonrası dönem fiilen Sırpların hâkim olduğu bir dönem olmuştur. Kosova’nın azınlık unsurları arasında olan Sırp, işlevsel çoğunluk niteliği kazanmışlardır. Bu çerçevede, 1981 ve 1991 yılları arasında Kosova’da gayrı-resmi bir *apartheid* rejiminin söz konusu olduğu ileri sürülmüştür.³²³

Apartheid rejimi iddiasına karşın, 1980’li yılların ortalarından itibaren Kosova’daki etnik Sırp, maruz kaldıklarını iddia ettikleri “etnik temizliğe” karşı daha etkili bir şekilde karşı koymak için örgütlenmeye ve merkezi hükümet nezdinde lobi yapmaya başladılar.³²⁴ Ekim 1985’de Kosovalı Sırp, üst düzey parti organlarına gönderdikleri bir dilekçe ile Kosova’da hukukun ve düzenin sağlanmasını talep ettiler. Bu dönemde Martinoviç Vakası³²⁵ gibi yaşanan kimi olaylar, Sırp ve Arnavutlar arasındaki ilişkilerin gerilmesine yol açarak, bölgedeki toplumsal psikolojinin hassasiyetini ortaya koymuştur. Bu ve benzeri olayları, Arnavut milliyetçiliğinin Sırp ulusuna karşı saldırıları olarak değerlendirmeye başlayan Kosovalı Sırp, özerk bölge yetkilileri Sırpın korunmasını sağlayamazsa, Kosova’nın tekrar Sırbistan’ın kontrolü altına sokulmasını talep ettiler.³²⁶ Kosovalı Sırpın bu talepleri federal düzeyde ele alınmazken, onlar dikkatlerini Sırbistan

³²³ Cathie Carmichael, **Ethnic Cleansing in the Balkans: Nationalism and the Destruction of Tradition**, Londra, Routledge, 2002, s. 66.

³²⁴ Kosova sorunu kapsamında etnik temizlik kavramı, ilk kez Sırp tarafından Arnavutların niyetlerine karşı bir suçlama olarak ortaya konmuştur. Ivo Banac, “What Happened in the Balkans (or Rather ex Yugoslavia)?”, **East European Politics and Societies**, Vol. 23, No. 4 (Fall 2009), s. 464.

³²⁵ 1 Mayıs 1985 tarihinde 56 yaşındaki Djorđe Martinoviç adlı bir Sırp çiftçinin tarlasında iki Arnavutun saldırısına uğradığı ve bu saldırıda bir şişe ile cinsel saldırıya maruz kaldığı bildirilmiştir. Martinoviç olayının ayrıntıları için bkz. Mertus, **op. cit.**, s. 95-121.

³²⁶ Fakat Julie Mertus, 1981 ve 1987 yılları arasında Kosova’daki suç oranının Yugoslavya’daki en düşük suç oranı olduğunu ve bu dönemde etnik gruplar arası sadece beş öldürme vakasının yaşandığını belirtmektedir. **Ibid.**, s. 108.

liderliği üzerine yoğunlaştırdılar. Sırbistan Komünist Partisi (SKP) lideri Ivan Stambolić, Sırların protestolarını göz ardı ederken, Slobodan Miloşeviç ise, bu protestoları siyasi amaçları için kullanmaya çalışmıştır.³²⁷

1980’lerde Kosovalı Sırların Arnavutların baskılarına maruz kaldıkları yönündeki iddiaları, Kosova’nın heterojen etnik yapısının tehdit edildiği ve bu durumun YSFC’nin çok uluslu yapısını tehlikeye attığı savlarıyla desteklenmiştir. Sırp entelektüellerinin ve Sırp Ortodoks Kilisesi’nin desteğini alan Kosovalı Sırların örgütlü hareketi ve dile getirdikleri taleplerin de etkisiyle 1980’lerin ortasından itibaren Kosova sorunu, Sırp siyasal hayatının belirleyici konusu haline gelmiştir.

2.2. Sırp Milliyetçiliğinin Entelektüel Çıkışı: Sırbistan Bilimler ve Sanatlar Akademisi Memorandumu

1980’lerin ortalarında Sırbistan’da artan milliyetçilik düşünce hayatında faaliyet gösteren insanlara da yansımıştır. Bunun ilk örneği olarak, Ocak 1986’da 200 önde gelen Sırp entelektüel, Kosovalı Sırların içinde bulunduğu duruma dikkat çekmek amacıyla Yugoslavya ve Sırbistan meclislerine dilekçe göndermişlerdir. Fakat Sırp milliyetçiliğinin entelektüel anlamdaki en önemli çıkışı, Sırbistan Bilimler ve Sanatlar Akademisi’nin (*Srpska Akademija Nauka i Umetnosti-SANU*), Eylül 1986’da Kosova’daki Sırlara karşı “soykırım” olarak tanımladıkları gelişmeler ile ilgili bir memorandum yayınlaması olmuştur.³²⁸ Her ne kadar bu memorandum, Stambolić

³²⁷ Vladislavljević, **op. cit.**, s. 5.

³²⁸ Sırbistan Bilimler ve Sanatlar Akademisi’ne bağlı iyi tanınmış Sırp yazarlar, ekonomistler, felsefeciler, tarihçiler ve dil bilimcilerden oluşan bir komitenin yayınladığı bu memorandum, resmi olarak düzenlenmemiştir. Memorandumun tam metni için bkz. <http://www.ess.uwe.ac.uk/Kosovo/Kosovo-Background17.htm>, (10.07.2009). Belgrad gazetesi *Vecernje Novosti*, SANU tarafından Mayıs 1985’ten beri hazırlanmakta olan memorandumun taslak halindeki bölümlerini yayınlamıştır. Lenard Cohen, “‘Serpent in the Bossom’: Slobodan Miloşeviç and

önderliğindeki SKP tarafından resmen onaylanmasa da, SKP Merkez Komitesi üyesi olan Slobodan Milošević, komitedeki arkadaşlarını bu metni kınamamaları için ikna etmiştir.³²⁹

Yugoslavya’da devam eden krizlerin nedenlerini ve “çözüm” önerilerini ele alan bu memorandum ile özellikle 1974 Anayasası’nın uygulanması aracılığıyla Tito’nun Sırbistan’a karşı politik ve ekonomik bir ayrımcılık uyguladığı ileri sürülmüştür. YSFC’ye karşı Sırp bakış açısının ürünü olan bu belge, Tito Yugoslavyası’na üç eleştiri yöneltmiştir. Birinci eleştiriye göre, 1945’ten beri tüm federal hükümetler Sırbistan’a karşı ekonomik ayrımcılık uygulamışlardır. İkincisi, Kosova ve Vojvodina özerk bölgelerinin oluşturulması ve özellikle 1974 sonrası dönemde bunların Sırbistan’ı dikkate almayarak karar alma sürecine doğrudan katılmaları Sırbistan’a yönelik bir başka haksızlıktır. Üçüncü eleştiri ise, Arnavut ayrılıkçıların Sırp olmayan cumhuriyetlerin de desteğiyle Kosova’da sistematik bir anti-Sırp politika izledikleri şeklindedir.³³⁰

Bu memorandumda, Yugoslav politik sisteminde yerel, bölgesel ve milliyetçi egoizm çerçevesinde merkezkaç güçlerin önemli hale gelmeye başladığı vurgulanmıştır. Bu nedenle, ayrılıkçılığın ve milliyetçiliğin toplumsal alanda aktif hale geldiği, fakat bu tür eğilimlerin 1974 Anayasası ile olanaklı kılındığı yönünde yeterli bir farkındalığın bulunmadığı ileri sürülmüştür. 1974 Anayasası’nın Sırbistan’ı üç parçaya ayırdığı ve yetkileri artırılan özerk bölgelerin her anlamda Cumhuriyetler ile eşit düzeye yükseltildiği ve tek farkın birer devlet olarak tanımlanmamış olmaları olduğu ifade edilmiştir. Bu nedenle, Yugoslavya politik sisteminde var olan

Serbian Nationalism”, **State-Society Relations in Yugoslavia, 1945-1992**, Melissa K. Bokovoy, Jill A. Irvine ve Carol S. Lilly ed., New York, St. Martin’s Press, 1997, s. 322.

³²⁹ Malcolm, **op. cit.**, s. 398.

³³⁰ Bkz. SANU Memorandumu, **op. cit.**

eksikliklerle mücadelenin öncelikle 1974 Anayasası'nın gözden geçirilmesi ile başlaması gerektiği vurgulanmıştır.³³¹

Bir Sırp ulus-devletinin yaratılmasının ve Sırpların siyasal ve kültürel birliğinin sağlanmasının öncelikli amaçlar olarak belirlendiği bu memorandumda, Sırbistan'ın kendi ülkesel alanındaki egemenliğinin kısıtlandığı ve hukuku ve düzeni sağlayacak araçların elinden alındığı ve bu nedenle Kosova'daki “soykırımı” ve Kosovalı Sırpların evlerinden zorla uzaklaştırılmalarını durduramadığı ileri sürülmüştür. Sırbistan'ın içişlerinin diğerleri tarafından düzenlendiği bir ortamda, Kosova'daki saldırgan Arnavut milliyetçiliğini durdurmanın mümkün olamayacağı belirtilmiştir. Kosova'nın özerk statüsünün kaldırılması, bölgenin Arnavutluk ile olan ilişkilerine son verilmesi ve bölge üzerinde Arnavut hâkimiyetinin sona erdirilmesi talep edilmiştir.³³²

1987 yılında Miloşeviç'in SKP Merkez Komitesi'nin lideri olmasıyla Sırp milliyetçiler, SANU'nun ifade ettiği milliyetçi düşünceler ile aynı doğrultuda olan militan bir lidere sahip olmuşlardır. Miloşeviç de SANU'nun yayınladığı memorandumu kendi politik amaçlarını gerçekleştirmek için kullanmıştır. Böylece yayınlanan bu memorandum, genel olarak, Sırp milliyetçiliğinin yükselişinin gerçek anlamda başlangıcını oluşturmuş,³³³ özel olarak ise, Kosova sorununun güvenlikleştirilmesi sürecindeki en önemli gelişmelerden birisi olmuştur. Nitekim teorik temellerini bu memorandumda bulan Miloşeviç'in milliyetçi politikasının ilk uygulama alanı Kosova olmuştur.

³³¹ Bkz. **Ibid.**

³³² Vickers, **op. cit.**, s. 222.

³³³ Hugh Poulton, **Balkans, Minorities and States in Conflict**, Londra, Minority Rights Publications, 1991, s. 17.

2.3. Kosova Miti ve Sırp Milliyetçiliği

Mitler, bugünü tarihselleştirerek ve geçmişi bugüne taşıyarak, geçmiş ve bugün arasındaki tarihi ayrımı ortadan kaldırır. Bu çerçevede, Kosova miti, çağdaş Sırp ulusu ile ortaçağ Sırp ulusu arasında tarihi bir süreklilik oluşturur.³³⁴ Bu mite göre, Prens Lazar'a Tanrı tarafından Ruhani Krallık ile Dünyevi Krallık arasında bir seçim yapması önerilmiş ve Lazar, Kosova Savaşı'nı kaybetme pahasına da olsa tercihini Ruhani Krallık'tan yana kullanarak, Sırp'ların seçilmiş bir halk haline gelmesini sağlamıştır.³³⁵ Sırp kimliğinin oluşmasında Kosova'da Osmanlı'ya karşı alınan yenilginin etkisi büyüktür ve Sırp'lar hala Kosova Savaşı'nın yıldönümü olan 28 Haziran'ı Sırbistan'ın ulusal günü olarak kutlarlar.³³⁶

Kosova miti, Sırp'ların Osmanlı yönetimine karşı ayaklanmaya başladığı 19. yüzyılın başından itibaren önemli bir politik rol oynamaya başlamıştır. Sırbistan'ın bağımsızlığını kazanması ile birlikte bu mit kurumsal bir nitelik kazanmıştır.³³⁷ İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde Kosova mitinin önemi Partizanların mücadeleleri ile ilgili mitler karşısında azalmıştır. Yeni devletin çok etnikli yapısı nedeniyle Kosova mitinin araçsallaştırılması önlenmiş³³⁸ ve Yugoslavya'da sosyalist toplumun kurulması ile Kosova miti tedricen önemini kaybetmiştir.

³³⁴ Kosova Savaşı'nın Sırp ulusal bilincindeki yeri ve bir mit olarak gelişimi için bkz. Malcolm, **op. cit.**, s. 86-111.

³³⁵ Florian Bieber, "Nationalist Mobilization and Stories of Serb Suffering: The Kosovo Myth from 600th Anniversary to the Present", **Rethinking History**, Vol. 6, No. 1 (2002), s. 96.

³³⁶ Kosova Savaşı 28 Haziran 1389'da yaşanmıştır. Yine 28 Haziran 1914'de bir Sırp milliyetçisi Arşidük Franz Ferdinand'ı öldürmüştür. 1919 yılında Versay Antlaşması'nın imza günü olarak da 28 Haziran günü seçilmiştir. Bundan başka, 1921 yılındaki Yugoslav Anayasası da 28 Haziran günü kabul edilmiştir. Lene Kühle ve Carsten Bagge Laustsen, "The Kosovo Myth: Nationalism and Revenge", **Kosovo Between War and Peace: Nationalism, Peacebuilding and International Trusteeship**, Tonny Brems Knudsen ve Carsten Bagge Laustsen ed., New York, Routledge, 2006, s. 25. Miloşević'in Uluslararası Savaş Suçları Mahkemesi'ne teslim edilişi de, 28 Haziran 2001 tarihinde gerçekleşmiştir.

³³⁷ Örneğin, 1892'de Sırp Ortodoks Kilisesi, Kosova Savaşı'nın tarihini dini bayram olarak kabul etmiştir. Bieber, **op. cit.**, s. 99.

³³⁸ **Ibid.**, s. 99.

Buna karşın Kosova miti, 1981 yılındaki Kosovalı Arnavutların gösterileri sonrasında Sırp ulusal bilincine tekrar giriş yapmıştır.³³⁹ Kosova miti, Milošević yönetimi ile Sırp Ortodoks Kilisesi tarafından Sırplığın ahlaki üstünlüğünün bir anlatısı olarak kullanılmıştır.³⁴⁰ Kosova mitinin milliyetçi politikalar doğrultusunda kullanılmasının bir örneğini, 28 Haziran 1989’da gerçekleştirilen ve komünist dönemden beri ilk anma özelliğini taşıyan Kosova Savaşı’nın 600. yıldönümü kutlamaları oluşturmuştur. Bu kutlamalar kapsamında Prens Lazar’ın naşı mezarından çıkarılıp, tüm Sırbistan’da gezdirildiği bir yıllık turun sonunda Kosova’ya getirilmiştir. Vamık Volkan, Sırpların, Kosova Savaşı ile ilgili bu seçilmiş travmayı YSFC’nin parçalanması sürecinde Sırp kimliğinin pekişmesine yardımcı olmak amacıyla kullandığı düşüncesindedir.³⁴¹ Bununla birlikte, çalışmanın kavramsal bölümü ile bağlantılı olarak, Kosova’da yaşananların milliyetçi mitlerin politik amaçlar doğrultusunda kullanılmasına indirgenemeyecek kadar karmaşık bir sosyo-politik arkaplana sahip olduğunun belirtilmesi gerekir.

2.4. Kosova Sorununda Din Faktörünün Rolü

Balkanların ulusal unsurları bağlı oldukları dinden de beslenerek kendilerini “öteki”ne karşı tanımlamışlar ve milliyetçiliklerini dini motiflerle desteklemişlerdir. Yugoslavya’daki milliyetçiliklerin de dinsel faaliyet ve inançlarla iç içe olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Nitekim Sırplar ve Arnavutlar arasındaki etnik sınır, her iki grubu bölen dini sınır ile daha da güçlenmiş ve böylece Kosova sorununda din

³³⁹ *Ibid.*, s. 99.

³⁴⁰ Bkz. Kühle ve Laustsen, *op. cit.*, s. 19-20.

³⁴¹ Vamık Volkan, *Kimlik Adına Öldürmek: Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme*, çev. Medine Banu Büyükkal, İstanbul, Everest Yayınları, 2007.

unsuru, ötekileştirmenin bir aracı olarak öne çıkarılmıştır.³⁴² Fakat Kosova sorununda dinin bir etken olduğundan söz edilecekse, bu esas olarak Sırlar için geçerlidir. Sırlar, ‘kutsal’ Sırp çıkarlarını savunmak adına sık sık dinsel söyleme başvurmuşlardır.³⁴³ Kosova sorununda dinsel önyargılar belirli bir kalıba oturtulmuş, ancak kalıbın kendisi büyük ölçüde sosyo-politik nitelikte kalmıştır.

Sırp kimliğini tanımlayan kilit unsurlardan birisi olan Sırp Ortodoks Kilisesi, 1219’da Kosova’nın İpek kentinde Rum Ortodoks Kilisesi içinde özerk statüde kurulmuş ve 1346’da da bağımsız olmuştur.³⁴⁴ Bu nedenle Sırlar, Kosova’yı Sırp Ortodoks Kilisesi’nin “Kudüs”ü olarak görürler. 19. yüzyılda ulus-devlet kavramı yayılmaya başlayınca, Sırp Ortodoks Kilisesi’nin mensubu olmak, Sırp kimliğini oluşturan hazır bir kategori haline gelmiş³⁴⁵ ve böylece Sırp milliyetçiliği ile Ortodoks inancı arasında yakın bir bağ kurulmuştur. Osmanlı millet sistemi³⁴⁶ çerçevesinde sahip olduğu dini ve hukuki özerklik sayesinde Sırp Ortodoks Kilisesi, ayrı bir Sırp ulusal kimliğinin hayatta kalmasını sağlamıştır. Sırp milliyetçiliğinde din unsurunun taşıdığı önemin bir yansıması olarak, Kosovalı Arnavutların Müslüman kimliği, Sırların Arnavutlar ile ilgili sahip olduğu olumsuz imajı desteklemiştir. YSFC döneminde Sırp Ortodoks Kilisesi, Komünizm’e karşı sürekli muhalefet etmiş olsa da, özellikle Kosova’daki Sırların korunması hususunda Miloşević ile aynı safta kalmıştır.³⁴⁷

³⁴² Din faktörünün Kosova sorununda oynadığı rolün ayrıntıları için bkz. Murati, Ahmeti, Kllokoqi ve Konjufca, **op. cit.**, s. 63-68.

³⁴³ Malcolm, **op. cit.**, s. 14.

³⁴⁴ Kosova’nın Sırp Ortodoksluğu bakımından kutsallığı için bkz. **Ibid.**, s. 17.

³⁴⁵ **Ibid.**, s. 35.

³⁴⁶ Osmanlı millet sisteminin Balkanlar’da oynadığı rolün ayrıntıları için bkz. Vickers, **op. cit.**, s. 19; Poulton, **op. cit.**, s. 2-3.

³⁴⁷ Osman Karatay, “Miloşević Dönemi Yugoslav Dış Siyaseti: Başarısız Bir Miras Yedilik Olayı”, **Balkan Diplomasisi**, Ömer E. Lütem ve Birgül Demirtaş Coşkun ed., Ankara, ASAM Yayınları, 2001, s. 140.

Arnavutlar, ulusal kimliklerini daha çok etnik kimlik ve dil üzerinden tanımladıkları için din unsurunun Arnavut kimliği üzerindeki rolü Sırlara nazaran çok daha sınırlıdır. Arnavut milliyetçiliği, “Arnavutların inancı Arnavut milliyetçiliğidir” sloganının da gösterdiği gibi seküler bir doğaya sahiptir. Ayrıca farklı dini inançlara sahip olan Arnavutları, tek bir dini inanç etrafında bir araya getirmek zordur.³⁴⁸ Kosova sorunu çerçevesinde ise, Sırların Arnavut ulusal kimliğini Müslüman aşırıcılık anlamında tanımlama ısrarı, süreç içerisinde Arnavutların kendi dini kimlikleri üzerine yaptıkları vurguyu azaltmaları ile sonuçlanmıştır.

2.5. 1980’li Yıllarda Kosova’da Göç ve Demografi Sorunu

1980’li yıllarda bozulan ekonomik durum ve artan etnik gerginlik nedeniyle Sırların Kosova’dan göçü hız kazanmıştır.³⁴⁹ 1961 nüfus sayımına göre Sırlar Kosova nüfusunun %23,5’ini (227.016) oluştururken, bu oran 1981 nüfus sayımında %13,2’ye (209.498) gerilemiştir. 1991’de ise Sırların Kosova nüfusundaki oranları %9,9 (194.190) düzeyinde gerçekleşmiştir.³⁵⁰ Ekonomik nedenler, Kosova’dan göç için güçlü gerekçeler sağlamakla birlikte, Sırların göç etmesi yaşadıkları güvensizlik algısıyla yakından ilgilidir. Sırlar, Arnavutları ayrımcılık uygulamakla ve bölgedeki Sırları göçe zorlayarak, etnik olarak ‘saf’ bir Kosova yaratmakla suçlamışlardır. Sırlar, toplumsal ve ekonomik olarak daha avantajlı bir konuma sahip olsalar da, maruz kaldıkları ayrımcı uygulamalar nedeniyle göç etmeye zorlandıkları ileri

³⁴⁸ Laurie Johnston, “Religion in Kosovo and the Balkans – Blessing or Curse?”, **Understanding the War in Kosovo**, Florian Bieber ve Zidas Daskalovski ed., Londra, Frank Cass, 2003, s. 188.

³⁴⁹ Poulton, **op. cit.**, s. 66.

³⁵⁰ Kosova’nın toplam nüfusu içinde Sırların oranını gösteren istatistik için bkz. Blagojevic, **op. cit.**, s. 271.

sürülmüştür.³⁵¹ Buna karşın Miranda Vickers, bu dönemde Kosova dışına yaşanan Sırp göçünün en önemli sebebinin bölgenin ekonomik az gelişmişliği olduğunu belirtmiştir.³⁵²

Kosova'dan ayrılan birçok Sırp için ekonomik etkenler önde gelmekle birlikte, bu göç hareketini yalnızca ekonomik nedenlere dayandırmak yanlış olacaktır. Kosova dışına yaşanan Sırp göçünün arkasında yatan bir başka sebep de güvensizliktir. İnsanların tehdit altında oldukları ya da kendilerini tehdit altında hissettikleri için Kosova'dan ayrıldıkları konusu önemlidir. Bir kez böyle bir atmosfer gelişince, Kosova toplumunda meydana gelen Martinoviç Vakası gibi münferit olaylar, politik içerikli eylemler olarak yorumlanmaya başlanmıştır. Sırpların Kosova dışına göç etmesinin bir başka sebebi de, Kosova idari sisteminin tedricen "Arnavutlaşması"dır.³⁵³ Eğitim, kültür ve medya alanlarında Arnavutların etkisinin artması sonucunda Slav azınlığın önceki ayrıcalıklı konumu tehdit altına girmiştir.

Etnik Arnavutlar ise, bölgedeki ekonomik koşullar ve iktidarın bölgedeki azınlık Sırlardan çoğunluk Arnavutlara geçmesinden kaynaklanan rahatsızlık nedeniyle Sırpların göç ettiğini iddia etmişlerdir.³⁵⁴ Nebojsa Vladislavljeviç'in ileri sürdüğü üzere, Kosovalı Sırlar, ekonomik ve kültürel nedenlerle merkezi Sırbistan'a göç ederken,³⁵⁵ Kosovalı Arnavutlar açısından gelenek ve kültürel nedenler ekonomik sıkıntılara ağır basmış ve bölgede kalmışlardır.³⁵⁶ 1961 nüfus sayımına göre Kosova nüfusunun %67,1'ini (646.605) oluşturan Arnavutların oranı 1981 nüfus sayımında

³⁵¹ **Ibid.**, s. 271.

³⁵² Vickers, bu iddiasını desteklemek amacıyla 1971-1981 yılları arasında 44.808 Arnavutun ağırlıklı olarak ekonomik sebeplerle Kosova dışına göç ettiğini belirtmiştir. Vickers, **op. cit.**, s. 195-196.

³⁵³ Magas, **op. cit.**, s. 195.

³⁵⁴ Thanos Veremis, "The Kosovo Puzzle", **Kosovo: Avoiding Another Balkan War**, Thanos Veremis ve Evangelos Kofos ed., Athens, ELIAMEP, 1998, s. 24.

³⁵⁵ Vladislavljevic, **op. cit.**, s. 85.

³⁵⁶ Vickers, **op. cit.**, s. 196.

%77,4 (1.226.736) olarak belirlenmiştir.³⁵⁷ Görüldüğü üzere, Kosova'nın nüfus yapısında Arnavutlar önemli bir demografik gelişim göstermişlerdir.

Kosovalı Sırp'ların ve Sırp milliyetçilerinin demografi ile ilgili bir başka rahatsızlık noktası da Arnavutlar arasındaki yüksek doğum oranı olmuştur. 1980'lerde Arnavutların doğum oranı, Yugoslavya ortalamasının üç kat üstünde gerçekleşirken, 1985 yılında Kosova, %4,32'lik doğum oranıyla Avrupa'daki en yüksek doğum oranına sahip bölge olmuştur.³⁵⁸ Bununla birlikte, Kosova'da Sırp nüfus oranındaki düşüşün belirleyici nedeni tek başına Arnavutların yüksek doğurganlığı değildir. Görüldüğü gibi, 1980'li yılların ortalarında Sırp'ların Kosova dışına göçü ve demografi, YSFC'deki en önemli politik sorunlardan birisi olmuştur.

3. Milošević'in İktidara Gelişi ve Kosova'da Sonun Başlangıcı

Tito sonrası dönemde Sırp milliyetçilerinin Yugoslavya siyasi hayatındaki yükselişleri, Milošević'in 1987'de SKP lideri seçilmesi ile doruk noktasına ulaşmıştır. Milošević iktidara geldiğinde dört temel amacı bulunmaktaydı: Sırbistan içinde kontrolü sağlamak, Kosova ve Vojvodina üzerinde Sırp kontrolünü tekrar kurmak, 1974 Anayasası'na son vermek ve Yugoslavya'yı Sırp kontrolü altında merkezileştirmek. 1974 Anayasası ile birlikte Kosova ve Vojvodina'nın Sırbistan içerisinde *de facto* cumhuriyetler haline geldiğini belirten Milošević, bu durumun Sırbistan'ın diğer cumhuriyetler ile ilişkilerinde dezavantajlar yarattığını ileri sürmüştür.³⁵⁹ Bu kapsamda, Titocu federalizme karşı Sırp tepkisinin temel figürü

³⁵⁷ Simic, **op. cit.**, s. 175.

³⁵⁸ Stefan Troebst, **Conflict in Kosovo: Failure of Prevention? An Analytical Documentation, 1992-1998**, Flensburg, ECMI, 1998, s. 13.

³⁵⁹ Mertus, **op. cit.**, s. 175.

olarak Miloşeviç'in iktidara gelmesi, Kosova sorunu ile ilgili önemli dönüm noktalarından birisi olmuştur.

Kendi anayasasında değişiklik yapma hakkı olduğunu federal düzeyde savunmaya başlayan Miloşeviç yönetiminin taleplerinin Kosova Komünist Partisi tarafından kabul görmemesi üzerine, özerklik statüsünün kaldırılmasına karşı çıkan Azem Vllasi ve Katusa Yasari gibi üyeler görevlerinden alındılar. Bunun üzerine, Kasım 1988'de Kosova'da Arnavut maden işçileri, Sırbistan Anayasası'nda değişiklik öngören teklifi ve bölge liderlerinin görevden alınmalarını protesto etmek için greve gittiler. Arnavutların haklarının genişletilmesi ve 1974 Anayasası'nın muhafazası için Priştine'ye doğru yürüyüş düzenleyen maden işçilerine diğer sektörlerden işçiler ve öğrenciler de katılınca, bölgede sıkıyönetim ilan edildi.³⁶⁰ Şubat 1989'da ise, 1350 Arnavut maden işçisi Trepça madeninde 1974 Anayasası'nın temel ilkelerinin korunması ve ayrımcı politikalara son verilmesi talepleri ile açlık grevi başlattılar.³⁶¹ Bu gelişmelere tepki olarak Belgrad'da toplanan mitingde yaptığı konuşmada Miloşeviç, "Her milletin sonsuza dek kalbinde sıcaklığını hissettiği bir aşkı vardır ve Sırbistan için bu, Kosova'dır" açıklamasını yapmıştır.³⁶² Kosova'nın özerkliğinin kısıtlanmak üzere olduğunu gören Kosovalı Arnavutlar, bir dizi yeni protesto eylemi başlatmıştır.

1981 yılında Kosovalı Arnavutların düzenledikleri gösteriler ağırlıklı olarak öğrencilerin hâkim olduğu gösteriler iken, 1988-1989 yıllarında düzenlenen protestolar Kosovalı Arnavut toplumunun tüm katmanlarını içerisinde barındırmıştır. 1981 yılında göstericilerin temel talebi, Kosova'ya cumhuriyet statüsü verilmesi iken,

³⁶⁰ Vickers, **op. cit.**, s. 231-234; Clark, **op. cit.**, s. 47.

³⁶¹ Murati, Ahmeti, Kllokoqi ve Konjufca, **op. cit.**, s. 22.

³⁶² Malcolm, **op. cit.**, s. 400.

Kasım 1988 ve Şubat 1989 tarihlerindeki gösteriler anayasal değişikliklere direniş ile sınırlı kalmıştır.³⁶³

Miloşeviç, Kosova’da Sırlar’a karşı terör uygulandığı iddialarını milliyetçi-popülist politikaları için başarıyla kullanmıştır. Örneğin, 24 Nisan 1987’de Kosova Polje’deki bir kültür merkezinde bir toplantı düzenleyen Miloşeviç, dışarıda polisle çatışan Sırlar’a polisin sert müdahalesi üzerine bulunduğu binanın dışına çıkarak, televizyon kameraları önünde “sizi kimse dövmeye cesaret edemez” söylemini kullanmıştır.³⁶⁴ Bu tarihten itibaren Miloşeviç, Kosova sorununa büyük bir ilgi göstermeye başlamış ve Yugoslavya Komünist Partisi Merkez Komitesi’ni Kosova politikasını görüşmek üzere toplantıya çağırmıştır. Böylece, Kosova sorunu, 1981 yılındaki gösterilerden sonra ilk kez federal yönetim organlarının gündemine girmiştir.

YSFC’ni oluşturan cumhuriyetlerin etnik gruplar ile tanımlanma eğiliminde olması, bu cumhuriyetlerde bulunan Sırlar açısında bir güvensizlik durumu yaratmıştır. Çünkü Sırlar, kendi cumhuriyetleri dışında yaşayan en büyük etnik grubu oluşturmuşlardır. Bu nedenle Sırlar, YSFC merkezi yönetiminden cumhuriyetlere daha fazla yetki verilmesi girişimlerine karşı çıkmışlardır.³⁶⁵ Sırbistan devleti ile Sırp ulusunun özdeşliğinden ve merkeziyetçi bir siyasal yapılanmadan yana olan Miloşeviç de, sosyalist söylemin klasik ideolojik çizgisini terk ederek kitlelerin rağbet ettiği milliyetçiliğin sözcülüğünü yapmaya başlamıştır. Nitekim Miloşeviç’in liderliğini yaptığı SKP, 1988 yılı boyunca Yugoslavya’nın değişik kentlerinde Kosova Sırları ile dayanışma gösterileri düzenlemiştir.

Milliyetçi düşüncelerin kitleler üzerindeki etkisi, yeni meşruiyet kaynağı arayışındaki siyasi elitlerin milliyetçi stratejiler uygulamasına zemin hazırlamıştır.

³⁶³ Vladislavljovic, **op. cit.**, s. 188-193.

³⁶⁴ Clark, **op. cit.**, s. 18.

³⁶⁵ Vickers, **op. cit.**, s. 214.

Karar alıcılar, içinde bulundukları toplumsal grubun kimliğinin şekillendirdiği değerlerin etkisi altındadırlar ve “öteki” algıları, içinde bulundukları toplumsal grubun kimlik anlayışı ile yakından ilgilidir. Kosova örneğinde de hem politikacılar milliyetçiliği yaratmışlar, hem de mevcut milliyetçilikler siyasi iktidar mücadelesini şekillendirmiştir.³⁶⁶ Miloşeviç’in siyasal amaçlarla etnik Sırp kimliğini araçsallaştırması ile kimlik, politik amaçlar doğrultusunda kullanılmış olsa da, kullanılan Sırp kimliği, geçmişi Kosova Savaşı’na kadar geri götürülebilecek şekilde çok daha önceden sosyal olarak inşa edilmiştir.³⁶⁷ Bu nedenle Miloşeviç, “Pandora’nın Kutusu”nu açmış olsa da, bu kutudan çıkan duygular Miloşeviç’ten daha eskidir.

4. Kosova’nın Özerkliğinin Kaldırılması ve Arnavut Kimliğinin Marjinalleşme Süreci

Politik karar alma süreçlerine katılım eksikliği, devlet iktidarının merkezileşme düzeyinin artması ve fırsat eşitsizliği gibi konular, etnik çatışmaların ortaya çıkmasında, sürmesinde ve tırmanmasında önemli rol oynayan faktörlerdir. Bu faktörler, bir etnik grubun hâkim grup tarafından toplumun ikincil unsuru olarak görülerek, haklarının ve özgürlüklerinin yok sayılması, toplumsal, kültürel ve ekonomik gelişiminin engellenmesi ve politik katılım kanallarının kapatılması olarak tanımlanabilecek olan ayrımcılık uygulamaları ile sonuçlanır.³⁶⁸ Kosova’nın özerkliğinin kaldırılması ile bu tür bir süreç yaşayan Arnavutlar, Kosova’da azınlığı

³⁶⁶ Mertus, **op. cit.** s. 232.

³⁶⁷ Milliyetçilik literatüründe araçsalcılık olarak adlandırılan düşünce akımı, toplulukların kültür ve değerlerinin iktidar ya da ekonomik güç peşinde olan seçkinlere siyasi kaynak oluşturduğunu ve seçkinlerin de etnik kimlikleri ve milliyetçiliği iktidar mücadelelerinde kullandıkları bir ‘araç’ olarak gördüğünü ileri sürmektedir. Araçsalcı milliyetçilik görüşü için bkz. Özkırımlı, **op. cit.**, s. 132-146.

³⁶⁸ Christian P. Scherrer, **Ethnicity, Nationalism and Violence: Conflict Management, Human Rights, and Multilateral Regimes**, Aldershot, Ashgate, 2003, s. 173.

oluşturan Sırp ların çoğunluğu oluşturan Arnavutlar üzerinde kuvvet kullanarak hâkimiyet kurdukları bir baskı dönemi yaşamışlardır.

Kosova'nın özerkliğinin kaldırılması, Mart 1989'da Sırbistan Anayasası'nda yapılan değişiklikler ile başlamıştır. Bu merkeziyetçi düzenleme, Kosova'nın anayasal statüsünü ortadan kaldırarak, bu bölgeyi doğrudan Sırbistan'a bağlamıştır. 23 Mart 1989'da da Kosova Meclisi, Sırp polis ve askeri güçlerinin yoğun baskısı altında söz konusu anayasal değişiklikleri kabul etmiştir.³⁶⁹ Bu değişikliklerden sonra gerçekleştirilen kitlesel gösteriler sonucunda Kosova'da önemli şiddet olayları yaşanmış ve sonuç olarak bölgede olağanüstü hal ilan edilmiştir.

23 Ocak 1990'da Kosovalı Arnavutlar düzenledikleri gösterilerde serbest seçimlerin yapılmasını ve olağanüstü halin sona erdirilmesini talep etmişlerdir. Bu gösteriler sonrasında Belgrad'daki öğrencilerin Kosova'daki Sırp ları korumak için silah talep etmeleri ile Kosovalı Sırp lar ve Arnavutlar arasındaki gerilim üst düzeye çıkmıştır.³⁷⁰ 20 Şubat 1990'da Yugoslav yetkilileri, Kosova'daki ordu birliklerine, bölgede yeniden başlayabilecek ayaklanmaların bastırılması için emir vermişlerdir.³⁷¹ Mart 1990'da ise Kosova'daki yerel polis ve güvenlik güçleri silahsızlandırılmıştır.³⁷² Görüldüğü üzere, Yugoslavya'nın dağılması sürecinde Federasyonu oluşturan birimlerdeki çoğunluk grupları azınlıkları tehdit edici bir öteki olarak görürken, bu durum azınlıklar için de aynı şekilde gelişmiştir.

Mart-Nisan 1990 tarihlerinde meydana gelen bir dizi esrarengiz olayda binlerce çocuk zehirlenme şüphesiyle hastaneye kaldırılmış ve çocukların okullarda

³⁶⁹ Carsten Stahn, "Constitution Without a State? Kosovo Under the United Nations Constitutional Framework for Self-Government", *Leiden Journal of International Law*, Vol. 14 (2001), s. 534.

³⁷⁰ Poulton, *op. cit.*, s. 67-68.

³⁷¹ Bu tarihe kadar göstericilere karşı sadece polis kuvvetleri kullanılmaktaydı. Bkz. Hüseyin Emiroğlu, **Soğuk Savaş Sonrası Kosova Sorunu, 1989-2000**, Ankara, Asil Yayınları, 2010, s. 121.

³⁷² Shkelzen Maliqi, **Kosova Separate Worlds: Reflections and Analyses, 1989-1998**, Prishtina, Dukagjini PH, 1998, s. 22.

kasıtlı olarak zehirlendiğine dair söylentiler yayılmaya başlamıştır.³⁷³ Sırbistan İçişleri Bakanlığı, 28 Mart 1990'da yaptığı açıklamada, Arnavut öğrencilerin zehirlenmesi olayını, milliyetçi ve ayrılıkçı Arnavutların propaganda eylemi olarak nitelendirmiştir.³⁷⁴ Bu kitlesel zehirlenme vakaları nedeniyle Arnavutların yerel Sırlara karşı saldırılar düzenlemesi üzerine Kosova başbakanı ve altı bakan görevlerinden ayrılmış ve Kosova hükümetinin başına vekil statüsü ile bir Sırp başbakan olarak atanmıştır.³⁷⁵ Böylece Sırbistan, Kosova'daki yönetim organları üzerindeki doğrudan kontrolünü arttırmıştır.

Sırbistan'ın Kosova üzerindeki doğrudan denetiminin tekrar sağlanması yönündeki ilk adım, 22 Mart 1990'da Sırbistan Meclisi tarafından Kosova Barış, Özgürlük, Eşitlik ve Refah Programı'nın kabul edilmesidir. Temel amacı Kosova'daki tüm etnik grupların "barış içinde bir arada yaşaması" olan bu program, Arnavut ayrılıkçılığı bu amaca karşı temel tehdit olarak ilan etmiştir.³⁷⁶ Bu program çerçevesinde Sırların Kosova'daki konumlarını pekiştirmeye yönelik olarak bölgede yeni belediyeler oluşturulması, yatırımların Sırların yoğunlukta olduğu bölgelerde yoğunlaştırılması, Kosova'ya dönen Sırlar için yeni evler yapılması, Arnavutların Yugoslavya'nın başka yerlerinde iş aramaya özendirilmesi ve bölgeden ayrılan Sırların Arnavutlara yaptığı mülk satışlarının geçmişe dönük iptali gibi önlemler alınması kararlaştırılmıştır.³⁷⁷ Görüldüğü gibi Kosova'daki Sırp varlığını ve kimliğini güçlendirmeyi amaçlayan faaliyetleri ile Sırbistan devleti, Kosovalı Arnavut kimliği için bir tehdit kaynağı haline gelmiştir.

³⁷³ Arnavut öğrencilerin zehirlenmesi olayının ayrıntıları için bkz. Mertus, **op. cit.**, s. 175-213.

³⁷⁴ Ancak sonradan zehirlenme konusunda uzman bir BM görevlisi, çocukların kan ve idrar örneklerinde kimyasal silahlarda kullanılan Sarin ya da Tabun gibi maddelere rastlandığını açıklamıştır. Nitekim 1995'te Yugoslav ordusunun Sarin ürettiğine dair bulgular ele geçmiştir. Bkz. Malcolm, **op. cit.**, s. 402.

³⁷⁵ Poulton, **op. cit.**, s. 68.

³⁷⁶ Vickers, **op. cit.**, s. 243.

³⁷⁷ Malcolm, **op. cit.**, s. 403.

Bu program çerçevesinde çıkarılan yasalar ile Kosova’da azınlıkların eğitim, sağlık, öz-yönetim, ekonomi ve kültür gibi alanlarda sahip oldukları haklara son verilmiştir. Sırbistan yönetimi, 26 Haziran 1990’da yürürlüğe giren Olağanüstü Koşullarda Cumhuriyet Yönetimi Kanunu’nu kullanarak, bölgenin siyasi ve idari kadrolarını Sırp lar ile değiştirmiştir. Bu kanun ve Emek İlişkileri Kanunu ile 100.000’den fazla Arnavut işten çıkarılmıştır. Bu kitlesel işten çıkarmalar, Kosova’da istihdam edilen Arnavutların %70’ini etkilemiştir.³⁷⁸ Temmuz 1990’da yürürlüğe konan Enformasyon Kanunu ile Kosova Bilim ve Sanatlar Akademisi, Kosova Tarih Enstitüsü ve Arnavutça Çalışmaları Enstitüsü gibi kültür kurumları kapatılmış ve Arnavutça *Rilindja* gazetesinin yayını durdurulmuştur.³⁷⁹ Belgrad’ın 1987 yılından beri gerçekleştirdiği müdahaleler ile yaratılan fiili politik ortam, çıkarılan kanunlar ve olağanüstü hal durumu ile totaliter bir şekle bürünmüştür. Böylece, Kosovalı Arnavut kimliği, hukuki ve bürokratik nitelikteki toplumsal güvenlik tehditlerine maruz kalmaya başlamıştır.

Bu yasal uygulamaların da gösterdiği üzere, geleneksel güvenlik anlayışının devletin güvenliğini önceleyen bakış açısı, 1990’lı yıllarda Sırbistan’ın güvenlik anlayışının temelini oluşturmuştur. Bir çıkarsama yapmak gerekirse, bu dönemde ulusal güvenliğin “ulus” tarafı bütüncül bir yaklaşım ile değil, daha çok Sırp devletinin ana kurucu unsuru olan Sırp kimliği ön plana çıkarılarak dışlayıcı bir biçimde tanımlanmıştır. Burada ilgi çekici nokta, Kosova’da Arnavutların bağımsızlığı amaçlayan mücadeleleri Sırbistan’ın toprak bütünlüğünü ve egemenliğini tehdit etse de, Belgrad yönetimi, sorunun tanımlanmasında “ulusal güvenlik” kavramını kullanmaktan kaçınmış olmasıdır. Bu durumun bir nedeni olarak, Kosova

³⁷⁸ Maliqi, **op. cit.**, s. 108.

³⁷⁹ Malcolm, **op. cit.**, s. 403.

sorununun Sırbistan'ın bir iç sorunu olarak ele alınmasının rol oynadığı ileri sürülebilir. Bir başka nedeni ise, 1990'lı yıllarda Sırbistan'ın bir ulusal güvenlik strateji belgesinin olmamasının rol oynadığı ileri sürülebilir. Sırbistan yönetimi, 1990'lı yıllarda Kosova'da yaşanan sorunu bir "Arnavut sorunu" olarak tanımlama eğiliminde olmuştur.³⁸⁰ Temel amacı bölgede Sırp kimliği üzerinden kontrolün sağlanması olan Sırbistan yönetimi, Kosova'yı da içerecek şekilde egemenliğinin ve toprak bütünlüğünün korunması anlamında savunmacı bir duruş sergilemiştir. Kosova'daki yönetim yapılarının Sırplaştırılması ve eğitim ve kültür hayatında Arnavut hâkimiyetine son verilmesi, bölgenin Sırplaştırılması olarak algılansa da, Arnavutların bu sürece yönelik tepkileri nedeniyle, asıl amacın bölge üzerinde kontrolün sağlanması olduğu ileri sürülebilir.³⁸¹ Sırbistan yönetimi, bu kontrol çabası ile rızadan çok zora ve güce dayalı bir birliktelik kurmayı amaçlamıştır.

Teorik anlamda, belirli bir etnik grubun hâkimiyetindeki devlet, diğer etnik gruplar için bir politik temsil sorunu yaratarak, sadece hâkim etnik grubun çıkarlarına hizmet eder hale gelirse, ötekileştirilen diğer etnik grupların gözünde meşruiyeti tartışmalı hale gelir. Sosyo-politik bağlaşma düzeyleri anlamında zayıf bir niteliğe sahip olan bu tür devletler, farklılıkları yönetme konusunda başarısız olarak dağılma riski ile karşı karşıya kalabilirler. Bu tür devletlerde katılımcı ve çoğulcu bir politik ortam yerine, dar milliyetçi ve popülist söylemler politikaya egemen olur.

Ulusal azınlıkların ayrı bir ulusal kimliğe sahip oldukları duygusunu yok etmek için alınan çeşitli önlemler, bu azınlık gruplarının sadakatinden söz edilemeyeceği ve potansiyel olarak ayrılıktan yana olacakları gerekçesiyle haklı

³⁸⁰ Dusan T. Batakovic, "Kosovo and Metohija: Serbia's Troublesome Province", **Balkanica**, No. 39 (2008), s. 261.

³⁸¹ Bu dönemde Sırbistan'ın Kosova'daki Arnavut çoğunluk üzerinde sistematik ayrımcılık ve insan hakları ihlalleri gibi anti-demokratik yöntemlerle hegemonik bir kontrol kurmaya çalıştığı belirtilmiştir. Bkz. Enver Hoxhaj, "The Politics of Ethnic Conflict Regulation in Kosovo", The Center for the Study of Global Governance, **Discosion Paper**, No. 39 (2005), s. 5.

çıkarılırlar.³⁸² Bu doğrultuda Sırlar, Arnavutların değişen yoğunluklardaki ve farklı zamanlardaki bağımsızlık arayışlarının Sırbistan’a olan sadakatsizlikleri, isyanları, gösterileri ve Sırlar’a ve mülklerine olan saldırıları ile somutluk kazandığını ileri sürmüşlerdir. Fakat devlet, ne zaman azınlığın ayrı ulus olma duygusuna saldırırsa, sonuç genelde sadakatsizliğin artması ve ayrılıkçı hareket tehlikesinin çoğalması olmuştur.

Gerçekten Milošević yönetimi, Sırların Kosova’daki Arnavut ayrılıkçılığı tarafından tehdit edildiği söylemini kullanarak, sorunla başa çıkmak için uyguladığı önlemleri meşrulaştırmaya çalışmış ve bu iddiası genel olarak Sırp toplumundan destek görmüştür. Sırp yönetimi, özellikle Arnavut ayrılıkçılığı, irredentizm ve terörizm söylemini, toplumsal hayatın tümünü etkileyen acil durum önlemlerini meşrulaştırmak için kullanmıştır. Böylece, Kosova sorunu güvenlikleştirilmiş; olağanüstü hal ilan edilerek sivil ve siyasi haklar askıya alınmış ve sorun “normal” politika alanının dışına taşınmıştır. Bu kapsamda, Kosova’nın özerkliğinin kaldırılması sürecinde olağanüstü hal ilan edilmesi ve Kosovalı Arnavutların kitleler halinde kamusal alanın dışına çıkarılmaları örnek olaylar olmuştur.

Milošević’in 1989’dan itibaren Kosova’yı Belgrad’dan yönetmeye başlaması, Kosova’da baskıların ve insan hakları ihlallerinin artmasını da beraberinde getirmiştir. Kosova’nın özerkliğinin kaldırılmasından sonra, bölgede yoğun bir Sırplaştırma süreci başlamıştır.³⁸³ Örneğin Arnavutça olan cadde isimleri Sırpça olanlar ile değiştirilirken, Arnavutların yetkililerden izin almadan mülk almaları ya da satmaları suç haline getirilmiştir. Bu dönemde uygulanan ayrımcı politikalar, iki etnik grubun birbirleri ile ilgili algılarının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır.

³⁸² Kymlicka, **op. cit.**, s. 16.

³⁸³ Bu sürecin ayrıntıları için bkz. Maliqi, **op. cit.**

Kosova'nın özerkliğinin kaldırılmasından önce özerk bölge yönetimi etnik olarak karma bir niteliğe sahipken, özerkliğin kaybı, buradaki yönetim yapısının da değişmesini beraberinde getirdi. Yıllardır özerk statüde ağırlıklı olarak Arnavutlar tarafından yönetilen bu bölge, Belgrad'dan atanan yöneticiler tarafından yönetilmeye başlandı.³⁸⁴ Bunu Arnavut memurların, özellikle güvenlik görevlilerinin, hâkimlerin, öğretmenlerin, doktorların görevden alınması izledi. Olağanüstü hal önlemleri, idari kararname ve bir günlük protesto grevine katılmış olan herkesin işten çıkarılmasını öngören yasalarla Sırp makamları, resmi kademelerde çalışan Arnavutların ezici bir çoğunluğunu 1990'da işsiz bırakmıştır. Örneğin Mart 1991 tarihi itibarıyla 21.000 öğretmen ve 1855 doktor işlerinden çıkarılmıştır.³⁸⁵ Kosovalı Arnavutların kitleler halinde işlerinden çıkarılmaları ve yerlerine Sırp'ların yerleştirilmesi ile bölgedeki Sırp kimliğinin güçlendirilmesi amaçlanmıştır.

Bu dönemde Sırpça'nın resmi dil olduğu ve başka bir dil kullanılmayacağı ilan edilmiştir. Halkın çoğunluğunun konuştuğu dilin tâli bir konumda bırakılması, ülkenin toplumsal gerçekleriyle bağdaşmayan ayrımcı bir uygulama olarak değerlendirilmiştir. Örneğin, doktor reçetelerinin Sırpça yazılması zorunluluğunun getirilmesi, buna karşı çıkan Arnavut doktorların işlerini kaybetmeleri sonucunu doğurmuştur. Sırp yetkililer ise, Arnavut doktorların işten çıkarılmalarına gerekçe olarak onların mesleki yetersizliklerini ve Kosova'daki Türklere, Çingene'lere ve Sırp'lara doğru dürüst sağlık hizmeti veremediklerini göstermiştir. Arnavutlar arasında ise Sırp doktorlara

³⁸⁴ Besnik Pula, "The Emergence of the Kosovo "Parallel State," 1988-1992", **Nationalities Papers**, Vol. 32, No. 4 (2004), s. 797-826.

³⁸⁵ Judah, **op. cit.**, s. 73.

güvensizlik yaygınlaşmaya başlamış ve bu yüzden hamile kadınlar hastanelerde doğum yapmayı reddeder hale gelmişlerdir.³⁸⁶

20 Haziran 1990'da Kosova Meclisi'nin 61 Arnavut üyesi, bölgenin özerk konumunu kaldırmayı amaçlayan yeni Sırbistan anayasasını engellemeye çalışmış ve bunun yerine Kosova'yı cumhuriyet statüsüne taşıyan yeni bir anayasa teklifinde bulunmuştur. Bunun üzerine 26 Haziran 1990'da Sırbistan Meclisi, Kosova Meclisi'nin geçici olarak kapatılmasını kararlaştırmıştır. Kosova Meclisi'nin Arnavut üyelerinin yeni Sırbistan anayasasını engelleme girişimlerine karşılık olarak, bir Sırp olan Kosova Meclis Başkanı Djordje Bozoviç, meclisin toplanmasını ertelemiş ve 2 Temmuz'da toplanacağı sözünü vermiştir. Bununla birlikte Bozoviç, bu tarihi 5 Temmuz'a çekerek, 1-2 Temmuz tarihleri arasında Sırbistan anayasası için yapılacak referandum ile çakışmasını önlemiştir. 2 Temmuz 1990'da Sırbistan'da çok partili seçimlerin düzenlenebilmesi için anayasa değişikliği yapılması amacıyla bir referandum yapılmıştır. Sırpların %86'sı anayasa değişikliğini desteklerken, Kosovalı Arnavutlar Kosova'nın özerkliğini sona erdireceği gerekçesiyle referanduma katılmamışlardır. Çünkü referandumun sonucu, bir sonraki seçimlerde Kosova'nın Sırbistan'ın bir parçası olarak değerlendirileceği ve Arnavutların siyasal olarak etkili konumlarını kaybedecekleri anlamına geliyordu.

Sırbistan'da yapılacak referandum nedeniyle kapalı olan Kosova Meclisi önünde toplanan 114 Arnavut meclis üyesi, Kosova'nın Sırbistan'dan bağımsızlığını ilan eden bir bildiri yayınladılar. Bu bildiride Arnavut milletvekilleri, Yugoslavya dışında farklı bir ülke oluşumunu değil, yine Yugoslavya içinde fakat diğer cumhuriyetlerle eşit hak talebini dile getirdiler. Bunun üzerine Sırbistan Meclisi, 5

³⁸⁶ Doğan Tılıç, **Milliyetçiliğin Pençesindeki Kartal Kosova**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1999, s. 113-115.

Temmuz 1990'da Kosova Meclisi'ni ve hükümetini fesheden ve Kosova'nın tüm özerklik haklarını Sırbistan Meclisi'ne devreden bir karar aldı.³⁸⁷ Ayrıca, Kosova Meclisi'nin geçici olarak kapatılması kararı, 5 Temmuz'da sürekli hale getirildi.³⁸⁸ Kosova Meclisi'nin kapatılması, Arnavut toplumunun kendisini demokratik yollar ile ifade etmesini olanaksız kılmıştır. Bu durum, Kosovalı Arnavutlar için mevcut siyasi sistemde demokratik yollar ile var olmalarının engellenmesi anlamına gelmiştir.

1974 Anayasası'nın Kosova'ya sağladığı özerk statünün Sırbistan içinde *de facto* bir cumhuriyet meydana getirdiği düşüncesi ile Milošević yönetimi, Kosova'nın özerkliğine son vermiştir. Fakat 1974 Anayasası'na göre, Kosova Meclisi'nin Kosova'yı ilgilendiren konularda veto hakkına sahip olması nedeniyle Kosova Meclisi'nin ve hükümetinin feshedilmesinin anayasal bir temeli bulunmamaktaydı. Branka Magas da, Kosova Meclisi'nin bir kararı olmadan, Meclisin feshi yönünde alınan kararın gayri-meşru ve hukuk-dışı olduğunu belirtmektedir.³⁸⁹ Kosovalı Arnavutlar, Sırbistan Meclisi'nin bu kararına, seçimleri ve devlet kurumlarını boykot ederek karşılık vermişlerdir. Arnavutların gösterdiği en önemli tepki ise, feshedilen Kosova Meclisi'nin 111 Arnavut üyesinin 7 Eylül 1990'da Kaçanik'te gizlice toplanarak Kosova Cumhuriyeti Anayasası'nı kabul etmeleri olmuştur.

Sırbistan Meclisi, 28 Eylül 1990'da Kosova'nın özerkliğini kaldıran yeni anayasayı kabul etmiş ve bölgenin adı “Kosovo-Metohija” olarak değiştirilmiştir. Bölgenin isminin değiştirilmesindeki amaç, bölge üzerindeki Sırp iddialarının sembolik olarak güçlendirilmesi olmuştur.³⁹⁰ Yeni Sırbistan Anayasası ile Kosova, federal sistemin dışına çıkarılarak, tamamen Sırbistan'ın bir iç bölgesi haline

³⁸⁷ Poulton, **op. cit.**, s. 69.

³⁸⁸ Troebst, **op. cit.**, s. 17.

³⁸⁹ Magas, **op. cit.**, s. 310-311.

³⁹⁰ Poulton, **op. cit.**, s. 17.

getirilmiştir. Bununla birlikte, 1990 tarihli Sırbistan Anayasası'nın 6. maddesi, ülkesel özerklik (*territorial autonomy*) şeklinde klasik devlet işlevlerinden arındırılmış olarak Voyvodina ve Kosova-Metohija özerk bölgelerinin kurulmasını hükme bağlamıştır.³⁹¹ Yine de Sırbistan'ın Kosova üzerinde doğrudan kontrol kurması, Arnavutların merkeziyetçilik karşıtı eğilimleri ile tezatlık oluşturmuştur.

1990 yılında Kosovalı Arnavutların temel talebi, Sırbistan'ın yaptığı anayasal değişikliklerin iptal edilmesi ve Kosova'nın YSFC içerisinde bir cumhuriyet olarak tanınması anlamında savunmacı bir niteliğe sahip olmuştur. Mayıs 1991'de toplanan Kosova Demokratik Ligi'nin (KDL) ilk kongresinde Kosova'nın YSFC içerisinde bir cumhuriyet olması gerektiği belirtilmiştir.³⁹² Ancak Kosovalı Arnavutlar, ilerleyen dönemde YSFC'nin dağıldığını öne sürerek, 'yedinci cumhuriyet olma' taleplerini bağımsızlık eksenine kaydırmışlardır. Her ne kadar Kaçanik Anayasası Kosova sorununa YSFC içerisinde bir çözüm aramış olsa da, Slovenya ve Hırvatistan'ın bağımsızlık ilanları Arnavutları konumlarını değiştirmeye itmiştir. Yaşanan bu gelişmeler üzerine 22 Eylül 1991'de bağımsız Kosova Cumhuriyeti ilan edilmiştir. Kosova'nın bağımsız ve egemen bir devlet olduğunu ilan eden bu karar, 26-30 Eylül 1991 tarihleri arasında referanduma sunulmuş ve %99,87'lik oran ile bağımsızlık ilanı kabul edilmiştir.³⁹³ Referandumun sonucu, Kosovalı Arnavutların toplumsal kimliklerini bağımsız bir siyasal alanda sürdürme isteklerini göstermiştir.

Yapılan referandumu Kosovalı Sırlar boykot ederken, Sırbistan yönetimi de referandumu yasadışı ilan ederek sonuçlarını tanımadığını duyurmuştur. Uluslararası

³⁹¹ 1990 tarihli Sırbistan Cumhuriyeti Anayasası'nın 108. maddesi özerk bölgelerin tarihi, kültürel ve ulusal nedenlerle oluşturulduğunu belirtmiştir. Bkz. <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/untc/unpan019071.pdf>, (10.01.2012).

³⁹² Yeni gevşek bir federasyon talebi, aynı dönemde Slovenya ve Hırvatistan tarafından da savunulan bir talep olmuştur. Bkz. **op. cit.**, s. 806.

³⁹³ Oylamada 164 kişi karşı oy ve 933 kişi geçersiz oy kullanmıştır. Oylamaya katılım ise %87 oranında gerçekleşmiştir. Vickers, **op. cit.**, s. 251.

alandaki Kosovalı Arnavutların bağımsızlık ilanı sadece Arnavutluk tarafından tanınmıştır. Referandumdan sonra Kosova Meclisi, Kaçanik Anayasası'nda değişiklik yapmış ve 19 Ekim 1991'de bağımsız ve egemen bir devlet olarak Kosova Cumhuriyeti ilan edilmiştir. 23 Ekim 1991 tarihinde de KDL'nin liderliğinde ve Bujar Bukoshi'nin başbakanlığında geçici koalisyon hükümeti kurulmuştur.

Ekim 1991'de İbrahim Rugova'nın başkanlığını yaptığı Yugoslavya Arnavut Siyasi Partileri Koordinasyon Komitesi, bir bildiri yayınlarak “Yugoslavya'daki Arnavut Sorunu”nun çözümü için üç seçenek ortaya koymuştur.³⁹⁴ Birincisi, eğer YSFC'nin iç ve dış sınırları değişmeden kalırsa, Yugoslavya içerisinde bağımsız ve egemen bir devlet statüsü talep edilecekti. İkincisi, YSFC'nin iç sınırları değişir ve dış sınırları değişmezse, Kosova'nın dışında Sırbistan'da, Karadağ'da ve Makedonya'da Arnavutların yaşadıkları bölgelerin Arnavutluk Cumhuriyeti adı altında birleşmesi çağrısı yapılacaktı. Üçüncüsü ise, dış sınırların değişmesi halinde, Arnavutlar referandum ile Arnavutluk'la birleşme talebinde bulunacaklardı.³⁹⁵ Bu üç seçenek ile ilgili olarak, İbrahim Rugova, herhangi bir silahlı faaliyet içinde olmayacaklarını ve şiddet eylemlerinden uzak duracaklarını vurgulamıştır.³⁹⁶

Yugoslavya'nın dağılmasından sonra azınlıklar konusu içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Arnavutlar, Kosova nüfusunun %90'ını oluşturmalarına karşılık, Kosova'nın özerk statüsüne son verilmesiyle birlikte Sırbistan'ın bir azınlığı haline gelmişlerdir. Kosova'nın özerkliğinin kaldırılması, Arnavutlara göre “milliyet”lere verilen hakların

³⁹⁴ KDL dışında 1990 yılında Kosova'da Kosova Sosyal Demokrat Partisi, Kosova Çiftçi Partisi, Kosova Parlamenter Partisi, Kosova Yeşiller Hareketi, Arnavut Demokrat Hristiyan Partisi, Ulusal Birlik Partisi, Kosova Cumhuriyetçi Partisi, Kosova Ulusal Demokrat Partisi, Kosova Liberal Partisi ve Ulusal Cephe Partisi kurulmuştur. Bu siyasi örgütlenmeleri gerçek birer siyasi partiden çok, Arnavut ulusal kurtuluş hareketinin farklı kollarını temsil etmişlerdir. Shkelzen Maliqi, “A Demand for a New Status: The Albanian Movement in Kosova”, **Kosovo: Avoiding Another Balkan War**, Thanos Veremis ve Evangelos Kofos ed., Athens, ELIAMEP, 1998, s. 225-234.

³⁹⁵ Simic, **op. cit.**, s. 195; Surroi, **op. cit.**, s. 162.

³⁹⁶ Le Monde, 8 November 1993'den aktaran Uzgel, “The Role of Muslim...”, s. 117.

verilenlerce alınabileceğinin bir kanıtı olmuştur.³⁹⁷ Arnavutların azınlık statüsüne indirilmesi, kaçınılmaz olarak kimlik ve aidiyet tartışmalarını, ötekileştirmeyi ve ayrılıkçı istemlerin tırmanmasını beraberinde getirmiştir.

Etnik bir azınlık sayılmak, Kosovalı Arnavutların kendi kendilerini yönetmekten aciz olduğu ve Sırbistan'a bağlı bir kadere mahkûm olduğu anlamına geldiği için, Kosova'nın politik ve toplumsal hayatında milliyetçi ideolojinin etkisi düşünüldüğünde, bunun kabullenilmesinin zor olduğu anlaşılabılır. Bu nedenle, Arnavutların Kosova'da gerçekleştirdikleri mücadele azınlık hakları bağlamında değil, "Arnavut hakları" bağlamında gelişmiştir. Genel olarak, 1990'lı yıllarda Kosova'da çoğunluğu oluşturan Arnavutlar siyaseten bir azınlık haline gelmişken, azınlığı oluşturan Sırlar ise siyaseten bir çoğunluk oluşturmışlardır.

Sırbistan'da iktidarı ele geçiren Miloşević, tabanda gelişmekte olan milliyetçi dalgayı da arkasına alarak, 1989'da Kosova'nın özerkliğini ortadan kaldırınca, Kosova'daki çatışma sürecinin de önünü açmıştır. Cumhuriyet ve hatta bağımsızlık için mücadele ederken, özerkliklerinin ellerinden alınması, Kosovalı Arnavutların Belgrad'a yönelik tepkilerini zirveye çıkarmıştır. Her iki tarafta da birbirlerini hedef alan Sırp ve Arnavut milliyetçilikleri, çatışan her milliyetçilikte görüldüğü gibi, birbirlerini besleyerek gelişmiştir.

Sonuç olarak, bir yanda bir azınlık grubunun kültürel kimliğine dayalı olarak gerçekleştirdiği bağımsızlık arayışının içinde bulunduğu devletin toprak bütünlüğüne yönelik oluşturduğu bir tehdit söz konusu iken, diğer yanda ise, dışlayıcı bir yaklaşım ortaya koyan devlet politikasının söz konusu kültürel kimliğe karşı ortaya koyduğu tehdit söz konusudur. Genellikle çoğunluğu oluşturan hâkim etnik kimliğin temsilcisi olan devlet aygıtı, siyasi birliği korumayı amaçlarken, azınlık grup ise kültürel

³⁹⁷ Kut, **op. cit.**, s. 32.

kimliğini korumayı amaçlar. Çoğunluk grubunun kontrolü altında olan devletin ulusal güvenliği koruma yönündeki uygulamaları, toplumsal kimliğin yeniden üretimi için önemli olan hakları baskı altına alan milliyetçi hareketlere dönüşebilmektedir. Arnavutlar da, özellikle 1989 yılında Kosova'nın özerkliğine son verilmesinden sonra, daha baskın hale gelen Sırp kültürel kimliğinden kaynaklanan bir yatay rekabet korkusu yaşamaya başlamışlardır. Bölgede yürürlüğe konan Sırplaştırma politikası ve uygulanan ayrımcılık, Arnavutlar arasında sahip oldukları etnik kimliğin bir toplumsal bağlaşma aracı olarak güçlenmesi ile sonuçlanmıştır. Bu ortamda, dışarıda bırakılan bir kimlik olarak Arnavutların hem Sırbistan devleti ile hem de Sırp toplumu ile bir sosyo-politik bağlaşma ilişkisi kurması olanaksız hale gelmiş ve paralel devlet yapılarının oluşumuna giden sürecin önü açılmıştır.

4.1. Paralel Devlet Yapıları'nın Oluşumu, Amaçları ve Özellikleri

Politik ve toplumsal kurumlar, genellikle egemen çoğunluk kültüre uygun bir biçimde şekillendirilir ve onun toplumsal yeniden üretiminin bir aracı olarak görev yaparlar. Bu ortamda azınlık kültürlerinin üyeleri, egemen çoğunluğun normlarını, değerlerini, kimlik ve kültürünü yansıtan, fakat kendilerininkini yansıtmayan bir kamusal alanda, sosyal, eğitimsel, siyasal ve ekonomik kurumlarda faaliyet göstermek durumunda kalırlar. Azınlık grupları kültürlerinin mevcudiyeti bakımından marjinalleşmişler ve bu yüzden kültürel haklarını kullanma yetenekleri bakımından dezavantajlı kılınmışlardır.³⁹⁸ Böyle bir ortamda temsil sorunu yaşayan ve dışlanan toplumlar, karşılıklı güvensizlik koşulu altında izole bir yaşam sürdürmeyi tercih

³⁹⁸ Nafiz Tok, "Nationalism, State and Cultural Survival", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt. 57, No. 2 (2002), s. 158.

edebilirler. Böylece dışlanan topluluklar, politik ve sosyal alana katılım göstermezler. Bu tür bir durum, devletin kendisini güvenlik sorunlarının kaynağı haline getirerek, güvenliğin referans nesnesinin devletten çok, toplumsal gruplar anlamında tanımlanmasına yol açar. Çünkü bir toplumsal grubun sahip olduğu kültürün göreceli özerkliği, kültürel devamlılık ve kültürün yeniden üretimi için bir önkoşuldur.

Etnik-milliyetçi hareketlenme, bir etnik topluluğun kendi kolektif çıkarları doğrultusunda politikleşmesi anlamına gelir.³⁹⁹ Bu süreçte, farkındalığı arttırmak amacıyla söz konusu etnik topluluğun hayati kolektif çıkarlarını korumak amacıyla politik eylemler düzenlenir. Bu farkındalık, etnik grubu oluşturan bireylerin etnik-milliyetçi hareketlenmeye katılımlarını teşvik eder. Kosova'daki etnik-milliyetçi hareketlenmede yukarıda belirtilen sürecin işlediği ileri sürülebilir.

Arnavutlar, Milošević yönetiminin gerçekleştirdiği anayasa değişikliğine, uyguladığı baskıya ve kültürel alanda Sırp kimliğini hâkim kılma arayışlarına paralel devlet yapılarını oluşturarak karşılık vermişlerdir. Sırbistan anayasal düzeninde hukuk-dışı ilan edilen bu sistem, parlamento seçimini, başkanlık pozisyonunun belirlenmesini, “bağımsız” Kosova Cumhuriyeti'nin yönetim birimlerinin ve kurumlarının oluşturulmasını içermiştir. Kosovalı Arnavutlar, Sırp yönetimini meşru görmediklerinin bir ifadesi olarak, Sırbistan ve Yugoslavya Federal Cumhuriyeti (YFC) seçimlerini boykot etmişler, Sırpların denetimindeki okullara çocuklarını göndermemişler ve Sırp doktorların çalıştığı hastanelere gitmemişlerdir.⁴⁰⁰ Bu süreçte Kosovalı Arnavutların Sırp'lar'a karşı güvensizliğindeki artış, Arnavut milliyetçilerinin her türlü anti-Sırp propagandasının kolayca kabul görmesine yol açmıştır.⁴⁰¹

³⁹⁹ Murati, Ahmeti, Klllokoqi ve Konjufca, **op. cit.**, s. 6.

⁴⁰⁰ Kut, **op. cit.**, s. 151-152.

⁴⁰¹ Örneğin bu nedenle, 1993 başında Kosovalı çocukların %90'ı Belgrad'dan gönderilen ilaçların onları kısırlaştıracağı inancıyla aşılatılmamıştır. Tiliç, **op. cit.**, s. 106.

Kosovalı Arnavutlar, oluşturdukları paralel yaşam tarzı aracılığıyla, insan hakları terminolojisini kendi toplumları arasında yaygınlaştırmışlardır. Kosovalı Arnavutların insan haklarına yönelik bu duyarlılığı, şiddet içermeyen pasif direniş stratejisinin önemli bir parçası olmuştur. Arnavutlar, kendi kimliklerini insan hakları ihlallerine maruz kalan, fakat mücadelelerini şiddet içermeyen yollardan sürdüren bir anlayış üzerine inşa etmişlerdir. Arnavutların insan hakları söylemini kullanma stratejileri, uluslararası toplumun dikkatini çekmeyi amaçlamıştır. Artan Sırp baskısı ve iki toplum arasındaki ilişkilerin kötüleşmesi, Arnavutların lkesel hak taleplerine yönelik inançlarını da pekiştirmiştir. Fakat lkesel hak taleplerinin doğal sonucu tam bağımsızlık olunca, Rugova'nın barışçıl izgisi Sırp tarafında karşılığını bulamamıştır.

1990'lı yıllarda Sırbistan'ın Kosova zerindeki otoritesi tartışma götürmez bir biçimde kendisini gösterirken, daha önceki dönemlerde olduğu gibi adalet ve meşruiyet gibi soyut alanlarda sahip olduğu otoritesi ciddi anlamda tartışılır ve hatta yok sayılır bir durumdaydı. Çünkü Sırp yönetiminin Kosova'da uyguladığı baskı ve etnik temelde hakların ortadan kaldırılması, Arnavutlar için Sırbistan yönetiminde yaşamayı kabul edilemez kılmıř⁴⁰² ve oluşturulan paralel kurumlar sonucunda Arnavutlar, Sırp toplumu ve devleti ile ortak hayatın her aşamasından çekilmişlerdir.

Kosova'da Miloşeviç rejiminin baskıcı politikası, öncelikle Kosovalı Arnavutları kendi varlıklarını sürdürmeye yoğunlaştırmıştır. Rugova yönetimi, Arnavutların hâkim olduğu politik, kültürel, eğitim, sağlık ve medya yapıları oluşturarak, paralel bir yaşamı teşvik etmiştir. Bu yolla bir "gölge devlet" yaratarak, Kosova'nın bağımsızlığını elde etmesini sağlamayı amaçlamıştır. Rugova'nın bu stratejisi dört temel nokta üzerine inşa edilmiştir. Birincisi, seçimleri ve sayımları

⁴⁰² 1995 yılında Belgrad merkezli bağımsız bir araştırma şirketinin düzenlediği kamuoyu yoklamasında Sırpların %54,5'i Arnavutlar ile ortak bir devlet içinde yaşayabileceklerini belirtirken, Arnavutların %65'i aksi yönde görüş bildirmiştir. Mertus, **op. cit.**, s. 319.

boykot ederek ve Kosova ‘Cumhuriyeti’ devlet aygıtını ana hatlarıyla oluşturarak Sırp yönetiminin meşruiyetinin sorgulanmasıdır. İkincisi, Sırp güvenlik güçlerinin ve paramiliter gruplarının şiddeti tırmandırmayı hedefleyen provokasyonlarına kapılmayarak şiddet içeren eylemlerden uzak durmaktır. Üçüncüsü, uluslararası toplumun desteğini harekete geçirmektir. Dördüncüsü ise, Kosova’da Arnavut toplumunun bekasını sağlamaktır.⁴⁰³ Bu stratejide hayati öneme sahip olan paralel devlet yapıları aracılığıyla kendisini ortaya koyan Arnavutların dayanışması, kendi aralarındaki homojenliği sağlamanın temel unsuru olmuştur. Kosovalı Arnavutlar arasındaki toplumsal bağlaşmanın ve dayanışmanın bir yansıması olan paralel devlet yapıları ile Kosovalı Arnavut kimliği kurumsal bir nitelik kazanmıştır.

Pasif direniş ve kurum inşası süreci, uygulamada Kosova’daki iktidar ilişkilerini de önemli ölçüde değiştirmiştir. Paralel devlet yapıları aracılığıyla Arnavutlar, yönetim deneyimi anlamında devlet olmanın temel gereklerini yerine getirmeye başlamışlardır. Diğer yandan Sırp yetkililer, bu paralel sistemi yok hükmünde değerlendirmişlerdir. Nüfusun çoğunluğu açısından egemenlik bu paralel devlet yapılarına ait olarak görülürken, Sırpların güç kullanma tekeline sahip olmaları, egemenliğin etkin kullanımının Belgrad’a ait olduğu anlamına gelmiştir. Bununla birlikte, 1990’lı yıllarda Kosova üzerindeki Sırp hâkimiyeti, gerçek bir kontrole dönüşmemiştir. Çünkü oluşturulan paralel sistem, Kosovalı Arnavutların Sırp yönetimini meşru görmediklerinin bir ifadesi olmuştur.

Yugoslavya’nın dağılması sürecinde yerel aktörler, amaçlarına ulaşmak için şiddeti kullanmayı seçerken, Kosovalı Arnavutların oluşturduğu paralel devlet yapılarının temel karakterini şiddet içermeyen direniş hareketi oluşturmuştur. Bu nedenle, Rugova’nın Kosova sorunu ile ilgili yaklaşımı, sorunun çözümü için tek

⁴⁰³ Clark, **op. cit.**, s. 70-71.

yolun savaş olduğunu düşünenlere göre son derece barışçı bir özelliğe sahiptir. Ancak Howard Clark'ın belirttiği gibi, Rugova pasifist bir lider olarak görülse de, izlediği politika daha çok pragmatik olarak nitelendirilebilir.⁴⁰⁴ Çünkü Kosova, tüm Arnavut polislerin silahsızlandırılması nedeniyle kendi polis gücü üzerindeki kontrolünü yitirmişti. Eğer Kosovalı Arnavutlar, kendi polis güçlerine sahip olmayı sürdürselerdi, politik amaçları doğrultusunda silahlı güç kullanmaları mümkün olabilirdi.⁴⁰⁵ Bunun dışında, 1991'den sonra Hırvatistan ve Bosna'daki savaşlar da, Kosovalı Arnavutlar açısından Sırbistan ile girişilecek bir askeri mücadelenin olası sonuçlarını göstermiştir.

Bu dönemde Kosova'da olası bir savaşın sonucu, Arnavutların etnik temizliğe maruz kalmaları olabilecekti. 1992 yılında İbrahim Rugova, "Kosova'daki Sırp askeri varlığının gücü ile ilgili kesin bir bilgilerinin bulunmadığını, fakat bu varlığın güçlü olduğunu bildiklerini ve Sırların elindeki modern silahlara karşı koyacak imkânlarının olmadığını" söylemiştir. Daha sonra Rugova, Sırp ordusuna karşı başarı ile direnme şanslarının bulunmadığını belirterek, Sırların, tüm Arnavutları Kosova dışına sürmek için bu tür bir silahlı direnişi beklediklerini belirtmiştir. Bu çerçevede yapacakları tek şeyin katliama uğramaktansa, hayatta kalmak olduğunu ifade etmiştir.⁴⁰⁶ Böylece, pasif direniş stratejisi, Kosovalı Arnavutlara Sırp hâkimiyeti altında hayatta kalma fırsatı tanımıştır. Pasif direniş stratejisi, şiddet eylemlerinden uzak durmayı içermesinden dolayı Kosovalı Arnavutlar açısından fiziksel varlıklarının bekasının sağlanması ile ilişkilendirilebilecekken, paralel yönetim yapıları ise, kültürel kimliğin yeniden üretimindeki rolleri nedeniyle toplumsal güvenliğin sağlanması anlamında ele alınabilirler. Fakat bu paralel yönetim yapılarının toplumsal güvenlik

⁴⁰⁴ *Ibid.*, s. 6.

⁴⁰⁵ Michael Salla, "Kosovo, Non-violence and the Break-up of Yugoslavia", *Security Dialogue*, Vol. 26, No. 4 (1995), s. 432.

⁴⁰⁶ İbrahim Rugova, *Impact International*, 10 April-7 May, 1992, s. 10'dan aktaran Vickers, *op. cit.*, s. 264.

gereksinimlerinin karşılanmasına ek olarak, “bağımsız” Kosova Cumhuriyeti’nin devletleşmesine de katkıda bulunduğu belirtilmelidir.

4.1.1. Paralel Eğitim ve Sağlık Sistemleri

Eğitim konusu, Sırp-Arnavut mücadelesinde her zaman önemli bir sorun olmuştur. Kosova sorunu yatay rekabet açısından değerlendirildiğinde, Milošević yönetiminin uyguladığı kültür, dil ve eğitim politikaları nedeniyle, Kosovalı Arnavutlar kendi kimliklerinin tehdit edildiği algısını geliştirmişlerdir.⁴⁰⁷ Zor kullanarak gerçekleştirilen bir asimilasyon, bir etnik grubun geleneklerini ve kültürünü ortadan kaldırarak cebren bir başka grubun parçası haline gelmesi sonucunu doğurur. Nitekim Kosova’da Arnavutça eğitimin engellenmesinin asimilasyon politikasının en önemli aracı olduğu ileri sürülmüştür.⁴⁰⁸ Sırlar ve Arnavutlar arasında etnik temelde yaşanan ayrılma, kendisini öncelikle Kosova eğitim sisteminde göstermiştir. Fakat uygulamaya konan paralel eğitim sistemi, Arnavut kimliğinin kendisini yeniden üretmesine yardımcı olmuştur.

Kosova’da Sırp politikasının temel hedefi Kosova’nın idari yapısının Sırbistan ile bütünleştirilmesi olmuştur. Bu kapsamda, 7 Ağustos 1990’da Sırbistan Meclisi, azınlık toplumlarının kültürel gereksinimlerini önemsemeksizin, Sırbistan’daki tüm okullarda tek tip bir eğitim programının uygulanmasını kararlaştırmıştır. Örneğin, bu karar sonrasında Sırp dili ve edebiyatı sınavlarında başarılı olamayan Arnavut

⁴⁰⁷ Pula, **op. cit.**, s. 805-806. Kosova’da gerçekleştirilen alan araştırmasında yapılan görüşmelerde, özellikle paralel eğitim sistemi uygulamaya konulana kadar geçen süreç içerisinde Arnavutların kendi kimliklerini yitirme algısına sahip oldukları gözlemlenmiştir.

⁴⁰⁸ Kosova sorununda eğitim konusunun oynadığı rol ile ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. Kostovicova, **op. cit.**

öğrencilerin ortaöğretime geçişine izin verilmemiştir.⁴⁰⁹ 1991-1992 eğitim yılında Kosova’da Arnavutça eğitim, tüm eğitim düzeylerindeki öğretmenlerin Sırp yönetimi tarafından işlerinden çıkarılması ile tamamen engellenmiştir. Sırp yönetimi, bu durumu, Arnavutların Sırp okul müfredatları ile çalışmak istememeleri şeklinde açıklamıştır.⁴¹⁰ Mart 1991’de Sırbistan yönetimi, uygulanması öngörülen müfredatın uygulanmadığı ilk ve ortaöğretim kurumlarına ekonomik desteği kesme kararı almıştır. Bunun dışında, Sırpça eğitim müfredatını kabul etmeleri karşılığında daha yüksek maaş teklifi, Arnavut öğretmenleri ikna etmekte başarı sağlayamamıştır.⁴¹¹

Ocak 1992’de ilk paralel eğitim kurumları faaliyetlerine başlamıştır. Bu kurumlar, Arnavutların Sırp devletine ve politikalarına karşı direnişlerinin sembolü haline gelmiş ve paralel sistemin en önemli başarısı olmuştur.⁴¹² 1993 yılında paralel eğitim sistemi, 20.000 öğretmen, profesör ve idari görevli, 5291 anaokulu öğrencisi, 312.000 ilkokul öğrencisi, 56.920 ortaokul öğrencisi, 2 engelliler okulu ve 12.000 üniversite öğrencisi içermektedir.⁴¹³ NATO müdahalesinin hemen öncesinde baskının ve çatışmanın yoğunlaştığı bir ortamda bile, bu kurumlarda 267.000 Kosovalı Arnavut eğitim almaktaydı.⁴¹⁴

Kosovalı Arnavutlar için, paralel eğitim sistemi, kendi ulusal kimliklerinin muhafazası ve güçlendirilmesi sürecinde önemli rol oynamıştır. Fakat Sırp, bu kurumları, Arnavut ayrılıkçılığı ile eş anlamlı görerek,⁴¹⁵ sistematik baskılara maruz bırakmışlardır. Kısaca, Kosova eğitim sistemi üzerindeki kontrol, hem Sırp hem de

⁴⁰⁹ Vickers, **op. cit.**, s. 247.

⁴¹⁰ Ivanka Nedeva, “Kosovo/a: Different Perspectives”, **Kosovo: Avoiding Another Balkan War**, Thanos Veremis ve Evangelos Kofos ed., Athens, ELIAMEP, 1998, s. 112.

⁴¹¹ Kostovicova, **op. cit.**, s. 87.

⁴¹² Clark, **op. cit.**, s. 96.

⁴¹³ The Independent International Commission on Kosovo, **Kosovo Report: Conflict, International Response and Lessons Learned**, Oxford, Oxford University Press, 2000, s. 46.

⁴¹⁴ Marc Sommers ve Peter Buckland, **Parallel Worlds: Rebuilding the Education System in Kosovo**, Paris, International Institute for Educational Planning, 2004, s. 45.

⁴¹⁵ Kostovicova, **op. cit.**, s. 12.

Arnavutlar için, kendi ulusal kimliklerinin korunması anlamında büyük önem taşımıştır. Bağımsızlığı ilan edilen “Kosova Cumhuriyeti”nin gerçek anlamda faaliyet gösteren tek kurumu olan paralel eğitim sistemi, “Kosova Cumhuriyeti”nin kurumsallaşmasına da katkıda bulunmuştur.

Paralel sağlık sistemi ise, Arnavut sağlık çalışanlarının işlerinden çıkarılmalarının sonucu olarak faaliyete başlamıştır. Bu işten çıkarmalar neticesinde kamusal sağlık hizmetlerinden ve sosyal güvenceden mahrum bırakılan insanlar için tek alternatif, paralel sağlık merkezleri olmuştur.⁴¹⁶ 1991 yılında faaliyetlerine başlayan paralel sağlık sistemi, 1998 yılı itibariyle 91 klinik ve 7.000 gönüllüsü ile 350.000 kişiye tıbbi yardımda bulunmuştur.⁴¹⁷ Fakat bu sistem, modern standartlara göre tatmin edici olmaktan uzak bir nitelikte olmuştur.

4.1.2. Paralel Devlet Yapılarının Finansal Boyutu

Kosovalı Arnavutların oluşturdukları paralel devlet yapılarının finansal desteği iki kaynaktan gelmiştir. Bunlar, 1992’nin başlarında Kosova’da kurulan Kosova Merkezi Finans Konseyi ve sürgünde faaliyet gösteren Kosova hükümeti tarafından koordine edilen ve yurtdışında kurulan Kosova Cumhuriyeti Hükümeti Fonu’dur.⁴¹⁸ Bu kurumlar aracılığıyla sağlanan mali kaynaklar, eğitim, sağlık, kültür, bilim, spor, tarım ve sosyal yardım gibi alanlarda kullanılmıştır.

Kitlemel işten çıkarmalar, paralel devlet yapılarının oluşumunun arkasında yatan temel nedenlerden birisini oluşturmuştur. İşsizlik sorununu ve sosyal

⁴¹⁶ Vickers, **op. cit.**, s. 262.

⁴¹⁷ Clark, **op. cit.**, s. 106-107.

⁴¹⁸ Anna Danielson, “Tracing the Roots of Kosovar Informality”, <http://student.statsvet.uu.se/modules/kurser/visadokument.aspx?id=12718>, (12.07.2011).

hizmetlerdeki eksiklikleri gidermeye yönelik olarak Rugova yönetimi, işlerinden çıkartılan Arnavutları istihdam etmeye çalışmıştır. Bu istihdam girişiminin mali kaynağını, tüm Kosovalı Arnavutlar'dan alınan %3 gelir vergisi ve şirketlerden alınan %10 oranındaki vergi oluşturmuştur.⁴¹⁹ Bu vergiler, gönüllülük esasına göre toplanmış ve herhangi bir hukuki yaptırım içermemiştir. Bu gönüllü mali destek, toplumsal direniş düşüncesi üzerine oturmuştur.

4.1.3. Milošević Rejiminin Paralel Devlet Yapılarına Tepkisi

Kosovalı Arnavutların Belgrad ile işbirliği yapmamasının ve ayrı bir yönetim sistemi kurmasının, Sırbistan yönetiminin Arnavutları siyasi, ekonomik ve toplumsal hayatın dışına itmesine ve Kosova'daki devlet kurumlarında Sırpların konumlarının geliştirilmesine yardımcı olduğu ileri sürülmüştür.⁴²⁰ Bununla birlikte, Sırbistan yönetimi, tüm paralel kurumları yasadışı ilan etmiş ve ciddi baskılara maruz bırakmıştır. Gerçekten, çeşitli insan hakları örgütlerinin raporlarının da belirttiği gibi, Sırp yönetimi, özellikle 1992 yılından sonra Kosovalı Arnavutlara karşı daha baskıcı bir tutum takınmıştır.⁴²¹ Polisin uyguladığı baskı günlük bir hal almış ve bu baskının en önemli hedefi, paralel kurumlarda görev alan Arnavutlar olmuştur.

Sırplar, polis ve ordunun yardımıyla Kosova'yı yöneten ve kontrol eden ayrıcalıklı bir azınlık haline gelirken, Arnavutlar ise maruz kaldıkları baskılar sonucunda siyasi, toplumsal ve ekonomik hayatın dışına çıkarılmışlardır.⁴²² Bu dönemdeki tutuklamaların büyük bölümü eski Yugoslavya ordusunda görevli

⁴¹⁹ Judah, **op. cit.**, s. 73.

⁴²⁰ Salla, **op. cit.**, s. 430.

⁴²¹ Human Rights Abuses in Kosovo 1990-1992, <http://www.hrw.org/legacy/reports/1992/yugoslavia/>, (09.09.2009).

⁴²² Maliqi, Kosova Separate..., s. 98.

askerlere, Arnavut entelektüellere, siyasi liderlere ve eski siyasi tutuklulara yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Bu tutuklamalar, iki amaca hizmet etmiştir. Birincisi, Sırp polisi eski Arnavut askerleri Yugoslavya'yı yıkma girişiminde oldukları gerekçesiyle tutuklayarak, Arnavutların bir askeri ayaklanma planladıkları korkusunu yaymıştır. İkincisi ise, eğer bir ayaklanma gerçekleşirse, Arnavutların etkili bir biçimde harekete geçmesini ve organize olmalarını engellemek olmuştur.⁴²³

Milošević, Kosova'daki çatışmayı yönetilebilir bir düzeyde tutmaya çalışmış ve böylece, Kosova sorununu bir iç sorun olarak ilan ederek uluslararası toplumun müdahalesinden kaçınmayı amaçlamıştır. Bu nedenle Belgrad yönetimi, Kosovalı Arnavutların kurduğu paralel devlet yapılarına ve şiddet içermeyen direnişlerine tolerans göstermiştir.⁴²⁴ Çünkü Rugova'nın şiddetten kaçınmaya dayalı stratejisi Kosova'da barışın korunmasında etkili olmuştur. Ayrılıkçı bir mücadelenin lideri olsa da Rugova, bağımsız Kosova mücadelesini politik ve barışçıl araçları kullanarak sağlamaya çalışması nedeniyle, Milošević yönetimi tarafından dışlanmamıştır. Kosovalı Arnavutların pasif direniş hareketine tolerans gösterilmesinin bir başka nedeni ise, Bosna'daki çatışmaların sürdüğü bir dönemde bir başka cephenin açılmasının istenmemesi olmuştur.

4.2. Seçim Boykotları ve Demokratik Temsil Sorunu

Raymond Aron, bir devletteki toplumsal sözleşmenin yönetimin meşru olduğu, yani yurttaşların onayını aldığı veya bu yönde iradesini ifade ettiği şartları içerdiğini

⁴²³ Human Rights Watch, "Human Rights Abuses of Non-Serbs in Kosovo, Sandzak and Vojvodina", **Human Rights Watch**, Vol. 6, No. 6 (May 1994), s. 2-3.

⁴²⁴ Richard Caplan, "International Diplomacy and the Crisis in Kosovo", **International Affairs**, Vol. 74, No. 4 (1998), s. 751.

belirtmektedir.⁴²⁵ Kosovalı Arnavutlar ise, 1990'lı yıllarda Sırbistan'da düzenlenen çok partili seçimlere katılmayarak, Kosova üzerindeki Sırp yönetiminin meşruiyetini tanımadıklarını göstermişlerdir. Arnavutlar, bu seçimlere katılmanın bölgedeki şiddeti meşrulaştıracağını ve kendi rızaları olmadan yapılan anayasal değişikliklerin tanınması sonucunu doğuracağını düşünmüşlerdir.⁴²⁶ Kosova gibi etnik olarak bölünmüş toplumlarda gerçekleştirilen seçimler, söz konusu bölgedeki etnik ayrımı yansıtır ve meşru otorite yapıları haline dönüşürler.⁴²⁷ Fakat diğer yandan, bu tür seçimler, azınlıkların siyasal hayata katılarak kendilerini ifade etmelerinin yolunu da açabilir. Buna karşın Arnavutlar, tek amaç olarak bağımsız ve egemen bir Kosova belirledikleri için Sırbistan siyasi hayatına katılmayı reddetmişlerdir.

9 Aralık 1990'da Sırbistan'daki ilk çok partili seçimler sonucunda SKP'nin devamı niteliğinde olan Miloşević liderliğindeki Sırbistan Sosyalist Partisi (SSP), meclisteki 250 sandalyenin 194'ünü kazanmış⁴²⁸ ve Miloşević, Sırbistan Devlet Başkanı olarak seçilmiştir. Arnavutlar, Sırbistan'da düzenlenen bu seçimleri boykot etmişlerdir. Demokratikleşme sürecinin başlangıcında etnik grupların yapısal konumlarının ele alınması önemlidir. Fakat Yugoslavya'nın gerçek bir demokrasi ile tanışmak üzere olduğu bir dönemde, Miloşević'in merkezîyetçiliği öne çıkaran söylem ve uygulamaları, Kosovalı Arnavutlar tarafından tepki ile karşılanmıştır.

Kosovalı Arnavutların 1990'lı yıllardaki seçim boykotları, Sırbistan ve YFC meclislerinde Kosova'yı temsil eden sandalyelerin Miloşević'in SSP'sine ve aşırı milliyetçi Vojislav Seselj'in Sırbistan Radikal Partisi'ne gitmesine yol açarak,

⁴²⁵ Raymond Aron, **Demokrasi ve Totalitarizm**, çev. Vahdi Hatay, Ankara, Kadim Yayınları, 2011, s. 50.

⁴²⁶ Maliqi, **op. cit.**, s. 38.

⁴²⁷ Hâkim grup ile etnik azınlıklar arasındaki ilişkilerin işbirliğinden çok düşmanlıkla tanımlandığı durumlarda, bölünmüş toplum kavramından bahsedilebilir. Bölünmüş toplum kavramı ile ilgili bir çalışma için bkz. Anthony Oberschall, **Conflict and Peace Building in Divided Societies: Responses to Ethnic Violence**, Londra, Routledge, 2007.

⁴²⁸ Poulton, **op. cit.**, s. 20.

Sırbistan'daki liberal seslerin kendilerini daha güçlü bir biçimde ifade etmelerinin önünü tıkamıştır.⁴²⁹ Bunun dışında, Kosovalı Arnavutlar, Miloşeviç rejimine muhalif olan demokrasi yanlısı Sırp siyasi aktörleri ile işbirliği gerçekleştirme arayışında olmamışlardır.⁴³⁰ Diğer bir deyişle, Kosovalı Arnavutların Sırp siyasal hayatına katılmayı reddetmeleri sonucunda, Arnavutlar ile demokrasi yanlısı Sırp siyasi aktörleri arasında bir diyalog kurmak mümkün olmamıştır.

Temmuz 1992'de Milan Paniç'in Sırbistan Başbakanı olması, KDL ile diyalog ve uluslararası toplumun Kosova sorununun çözümünde rol alması hususunda bir fırsat yaratmıştır. Ağustos 1992'de Londra'da Rugova ile görüşen Paniç, Kosova'da insan haklarının iyileştirilmesi ve özerk statü konusunun görüşülmesi sözünü vermiştir.⁴³¹ Ekim 1992'de Kosova'yı ziyaret eden Paniç'in başkanlık seçimlerinde destek olması için Rugova ile anlaşmaya çalışması, Rugova'yı siyasal bir aktör olarak kabul ettiğinin bir göstergesi olmuştur. Fakat bu çaba başarısız olmuş ve Aralık 1992'deki seçimleri Miloşeviç kazanmıştır. Eğer Arnavutlar bu seçimlere katılmış olsalardı, Miloşeviç devlet başkanı olarak seçilmeyebilirdi. Çünkü 1992'den beri Sırbistan'da düzenlenen seçimlerde Miloşeviç'in seçim zaferleri çok az oy farkları ile gerçekleşmiştir.⁴³² Arnavutların nüfus oranı düşünüldüğünde, Sırbistan Meclisi'nin %10'unu oluşturma potansiyelleri bulunmaktaydı.⁴³³ Böylece Kosovalı Arnavutlar, 1992 seçimlerinde Sırbistan'daki Miloşeviç muhalifi partiler ile birlikte hareket etmek yerine, dolaylı olarak Miloşeviç'e 'destek' vermişlerdir.

⁴²⁹ Hakan Wiberg, "The Roles of Civil Society: Case of Kosovo/a", **Conference Report - International Migration, Development and Integration**, Kristof Tamas ve Malin Hansson ed., Stockholm, Ministry of Foreign Affairs, 1999, s. 90.

⁴³⁰ Clark, **op. cit.**, s. 94.

⁴³¹ Vickers, **op. cit.**, s. 267.

⁴³² Judah, **op. cit.**, s. 70.

⁴³³ Tom Gallagher, **The Balkans in the New Millennium: In the Shadow of War and Peace**, Londra, Routledge, 2005, s. 30.

Kosovalı Arnavutların seçim boykotu, sadece bağımsızlık isteklerini yansıtmamış, ayrıca o dönemdeki uluslararası kamuoyunun doğru bir değerlendirmesi de olmuştur. Miranda Vickers, bu durumu, 1992 seçimlerinde Arnavut oylarının Milošević iktidarına son verebileceğine, fakat Sırbistan uluslararası toplum tarafından dışlanmaya devam etmezse, Arnavutların amaçlarına ulaşamayabilecekleri şeklinde açıklamaktadır.⁴³⁴ Aynı şekilde KDL'nin başkan yardımcısı olan Fehmi Agani de, Milošević'in Yugoslavya'nın dağılmasını sağladığını ve bu şekilde devam ederse, Sırbistan'ın da dağılacığını ve bu nedenle, Milošević iktidarının devamının Arnavutların mücadelesi için daha iyi olacağını belirtmiştir.⁴³⁵

Kosovalı Arnavutların Yugoslavya'daki seçimleri boykot etmesinin bir başka açıklaması olarak, Sırp baskısı ve iki etnik grup arasındaki ilişkilerdeki bozulmanın, Kosova sorununun bölgedeki insan hakları sorununun çözümü ile değil, Arnavutların ülkesel hak taleplerinin karşılanması ile çözülebileceği inancını güçlendirmesidir. Bu nedenle, 1990'lı yıllarda Sırbistan'da yapılan seçimler, Kosovalı Arnavutlar tarafından siyasi değişimin birer aracı olarak görülmemişlerdir. Bu durum, KDL'nin Sırbistan siyasi hayatında Milošević rejimi karşıtı politik gruplar ile işbirliği yapmak yerine, uluslararası toplumun desteğini sağlamaya çalışmasının bir nedeni olmuştur.

Seçimlerin boykot edilmesinin yanı sıra düzenlenen paralel seçimler, Sırp yönetiminin meşruiyetinin reddinde önemli olmuşlardır. Bu çerçevede, 24 Mayıs 1992'de Kosovalı Arnavutlar, kendilerini uluslararası topluma bir devlet olarak tanıtmak amacıyla parlamento ve başkanlık seçimleri düzenlediler. Bu seçimler sonucunda kendi meclislerini oluşturan Arnavutlar, İbrahim Rugova'yı "Kosova Cumhuriyeti"nin başkanı olarak seçmişlerdir. Bu seçimlerle Kosovalı Arnavutların

⁴³⁴ Vickers, **op. cit.**, s. 268.

⁴³⁵ The Independent International Commission on Kosovo, **op. cit.**, s. 48-49.

paralel devlet oluşturma çabalarının kurumsal yapısı tamamlanmıştır. Sırbistan, Kosova üzerindeki hukuki yetkilerini sürdürürken, Rugova yönetimi büyük bir meşruiyete sahip olan paralel bir otorite haline gelmiştir. Kosova’da şiddet dolu gergin bir ortamın hüküm sürdüğü 22 Mart 1998’de Kosovalı Arnavutlar, “Kosova Cumhuriyeti”nin yasama organı ve başkanlık makamı için seçimler düzenlemeye devam etmişlerdir. Arnavutlar, 1990’lı yıllarda düzenledikleri seçimler aracılığıyla oluşturdukları siyasi yapıların sürekliliğini sağlamışlardır. Sırp yönetimi ise, düzenlenen bu seçimleri yasadışı bir politik eylem olarak görse de, Kosovalı Arnavutların siyasal olarak kendi varlıklarını ortaya koymalarının en önemli yolu olan bu seçimlerin silahlı mücadele yöntemini dışarıda bırakması nedeniyle, engellemek için bir çaba göstermemiştir.

Kosovalı Arnavutların Ocak 1994’te Yugoslavya’da düzenlenen seçimleri boykot etmeleri, sadece Milošević’in iktidarını sürdürmesine katkıda bulunmamış fakat ayrıca “Arkan” olarak da bilinen aşırı Sırp milliyetçisi paramiliter grup lideri Zeljko Raznatović’in Kosova milletvekili olarak seçilmesi sonucunu doğurmuştur.⁴³⁶ Raznatović’in seçim kampanyasında, “size hiçbir şey için söz vermiyorum, sadece Sırp halkının korunması gerektiğini söylüyorum” şeklindeki ifadesi,⁴³⁷ tüm ekonomik ve toplumsal sorunların milliyetçi ideoloji karşısında ikincil bir önemde olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

⁴³⁶ Kosova’dan seçilen 24 milletvekilinin 21’i Sırbistan Sosyalist Partisi’nden, ikisi Vojislav Seselj’in aşırı milliyetçi Radikal Partisi’nden ve bir tanesi Demokratik Muhalefet’ten seçilmiştir. Vickers, **op. cit.**, s. 279-280.

⁴³⁷ Susan Woodward, **Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War**, Washington, Brookings Institution Press, 1995, s. 354.

4.3. Uluslararası Toplumun Kosova Sorununa Yaklaşımı ve Dayton Anlaşması Sonrası Dönem

Başlarda uluslararası toplum tarafından Kosova sorunu, Sırbistan içerisinde bir insan hakları ve özerk statü sorunu olarak görülmüştür. Örneğin, Aralık 1994’de BM Genel Kurulu, Kosova’daki insan hakları ve özerklik sorunu ile ilgili kaygılarını dile getiren kararında, Sırbistan’ın bölge üzerindeki yönetimini ve otoritesini sorgulayan bir ifade kullanmamıştır.⁴³⁸ Böylece, uluslararası toplum, 1998’e kadar bölgede yaşanan insan hakları sorunları ile Arnavutların özerk statü sorununa ve Sırbistan’ın toprak bütünlüğünün korunmasına öncelik veren bir tutum takınmıştır.

Eski Yugoslavya’da yaşanan çatışmalar, uluslararası toplumda ciddi kaygılar uyandırırken, aynı dönemde Kosova sorunu benzer kaygılara yol açmamıştır. Uluslararası toplumun Kosova sorununa dikkat göstermemesinin temel nedenleri arasında, bölgede somut bir çatışmanın bulunmaması ve Hırvatistan ve Bosna-Hersek’teki çatışmaların öncelik kazanması bulunmaktadır. Nitekim Kosova’nın bağımsızlık ilanının tanınması yönündeki talebin uluslararası toplum tarafından kabul görmemesinin bir açıklaması, bu yönde bir kararın bölgesel barış ve istikrarı tehlikeye sokabileceği değerlendirmesi olmuştur.⁴³⁹ Bununla birlikte, Bosna-Hersek sorununun çözülmesi ve Kosova’daki baskıların etnik temelli saldırılara ve çatışmalara dönüşmesi, uluslararası toplumun dikkatini bu bölgeye yöneltmesine yol açmıştır. Uluslararası toplum, özellikle, çatışmanın artmasından, insani sonuçlarından ve diğer bölge ülkelerine yayılması riskinden son derece kaygı duymuştur.

⁴³⁸ Salla, **op. cit.**, s. 434-435.

⁴³⁹ Gerçekten uluslararası toplumun Kosovalı Arnavutların tanınma talebini reddetmesinin bir açıklaması, böyle bir kararın Hırvatistan’da, Makedonya’da ve Bosna-Hersek’te de benzer eğilimlere yol açabileceği kaygısı olmuştur. Enver Hasani, **Dissolution of Yugoslavia and the Case of Kosovo: Political and Legal Aspects**, Tirana, Albanian Institute of International Studies, 2000, s. 47-48.

Kosova sorununu ele alan ilk uluslararası örgüt Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) olmuştur. 1-19 Temmuz 1991 tarihleri arasında yapılan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı Ulusal Azınlıklar Uzmanlar toplantısında Sırbistan, Kosova politikası nedeniyle ağır bir biçimde eleştirilmiştir.⁴⁴⁰ AGİT dışında uluslararası toplumun Kosova'ya yönelik ilgisini göstermesi açısından bir hükümet-dışı örgüt olan İnsan Hakları İzleme Örgütü, 1990'lı yılların başından itibaren Kosova'daki insan hakları ihlallerini yakından izlemeye almıştır.⁴⁴¹ Fakat uluslararası toplumun Kosova sorununa yönelik tavrının belirlenmesinde 1990'lı yılların ilk yarısında Kosova'daki insan hakları ihlalleri ile ilgili raporların çok az etkisi olmuştur.

27 Ağustos 1991'de Avrupa Topluluğu (AT), Fransa Anayasa Mahkemesi Başkanı Robert Badinter başkanlığında bir komisyon kurmuştur. Badinter Komisyonu olarak da bilinen bu komisyon, 29 Kasım 1991'de açıkladığı kararlarında, sadece cumhuriyetlerin bağımsızlık ilan edebileceklerini ve özerk bölgelerin kendi kaderini tayin hakkı çerçevesinde bağımsızlık ilan edemeyeceklerini belirtmiştir.⁴⁴² Bu çerçevede, AT'nin Yugoslavya'dan ayrılma isteğinde olan devletlerin tanınması ile ilgili kararı 16 Aralık 1991'de Brüksel'de toplanan Bakanlar Konseyi'nde alınırken,⁴⁴³ Badinter Komisyonu'nun kararları çerçevesinde Kosovalı Arnavutların 23 Aralık tarihinde yaptıkları devlet olarak tanınma talebi geri çevrilmiştir.⁴⁴⁴ Badinter Komisyonu, Arnavutların, Kosova'nın kolektif federal başkanlık düzeyinde temsil

⁴⁴⁰ Bkz. Troebst, **op. cit.**, s. 36-43. 1 Ağustos 1975'te toplanan Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı, 1994 yılındaki Budapeşte Zirvesi'nde Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı adını alarak kurumsal bir nitelik kazanmıştır.

⁴⁴¹ Human Rights Abuses in Kosovo, 1990-1992, **op. cit.**

⁴⁴² Cumhuriyetlerin, uluslararası hukukun *uti possidetis juris* ilkesi doğrultusunda daha önce sahip oldukları sınırlar çerçevesinde bağımsız olabilecekleri kaydedilmiştir. Bu ilke, bağımsızlıklarını yeni kazanan devletlerin bağımsızlıktan önce sahip oldukları aynı sınırlar içinde egemen olabileceklerini belirtmektedir. Gezim Krasniqi, "Citizenship as a Tool of State-building in Kosovo: Status, Rights, and Identity in the New State", **CITSEE Working Paper Series**, No. 10 (2010), s. 7.

⁴⁴³ Richard Caplan, **Europe and the Recognition of New States in Yugoslavia**, Cambridge, Cambridge University Press, 2005, s. 15.

⁴⁴⁴ Bkz. Bartram S. Brown, "Human Rights, Sovereignty, and The Final Status of Kosovo", **Chicago-Kent Law Review**, Vol. 80 (2005), s. 235-272; Caplan, **op. cit.**, s. 70.

edilmesinin, egemen federe bir birim olarak tanınmayı beraberinde getireceği argümanını dikkate almamıştır. Gerçekten uluslararası toplumun Sırbistan yönetiminin yıllardır süren baskısına direnen Arnavutların davasına uzun süre Sırbistan'ın toprak bütünlüğü korunarak bir çözüm bulunması yönündeki tercihinde, Kosova'nın eski Yugoslavya zamanında federe cumhuriyet değil de, “sadece” özerk bölge olmuş olması önemli bir gerekçe oluşturmuştur.⁴⁴⁵

1992 yılının yaz aylarında İngiltere ve BM öncülüğünde Bosna'daki etnik temizliği sona erdirmek amacıyla Londra'da toplanan uluslararası konferansta Kosovalı Arnavut temsilciler, konferansın katılımcısı olarak değil, gözlemcisi olarak yer almışlardır. Bu konferansın Kosova sorunu ile ilgili tek sonucu, Kosova'ya insan hakları gözlemcilerinin yerleştirilmesi kararı olmuştur.⁴⁴⁶ Bu dönemde Kosova sorunu ile ilgili en önemli uluslararası gelişme, 27 Aralık 1992'de ABD Başkanı George Bush'un, Kosova politikası nedeniyle Milošević'e Sırbistan'daki stratejik hedeflere hava saldırısı düzenlenebileceği tehdidinde bulunması ve bu tehdidin, 10 Şubat 1993'de yeni ABD Başkanı Bill Clinton tarafından tekrarlanması olmuştur.⁴⁴⁷ Hem Bush, hem de Clinton yönetimlerinin Kosovalı Arnavutlara uygulanan etnik temizliği durdurmak için tüm araçları kullanabileceklerini belirtmesi, silahlı mücadele taraftarı radikal Arnavut unsurları güçlendiren bir unsur olarak görülebilir.

Kosova'da çatışmaların başlamasından önce uluslararası topluma Sırp azınlık ile Arnavut çoğunluk arasındaki etnik nefretin tırmanmasının önlenmesi için etkili önlemler alması çağrıları yapılmıştır. Bu çağrılarda çatışan taraflar arasında siyasi diyalog ve müzakerelerin başlatılması, Kosovalı Arnavutların insan haklarının sağlanması, ekonomik yardımın genişletilmesi ve sivil toplumun güçlendirilmesi yer

⁴⁴⁵ Bu yöndeki bir değerlendirme için bkz. Kut, **op. cit.**, s. 96.

⁴⁴⁶ Vickers, **op. cit.**, s. 266.

⁴⁴⁷ Woodward, **op. cit.**, s. 306 ve 500.

almıştır.⁴⁴⁸ Fakat bu çağrılara rağmen uluslararası toplumun soruna politik çözüm bulmak hususunda gerekli adımları atmakta geç kalması ve göreceli isteksizliği ve de Sırp yönetiminin uzlaşmaz tavrı, sorununun şiddette dönüşmesinde önemli rol oynamıştır. Örneğin, 1993'te Sırp yetkililer, BM İnsan Hakları Komisyonu Özel Raportörü'nün Yugoslavya'da ofis açma girişimlerini engellemişler, BM personeline vize vermemişler ve UAÖ'nün Kosova'yı ziyaret isteğini geri çevirmişlerdir.⁴⁴⁹

Howard Clark, Kosova'nın Sırbistan'ın politik hâkimiyetinden savaş olmadan kurtulabileceğini ileri sürmekle birlikte, uluslararası toplum tarafından bu yönde bir girişimin söz konusu olmadığını belirtmiştir.⁴⁵⁰ Çünkü Yugoslavya'nın parçalanması sürecinde NATO, AB, Batı Avrupa Birliği ve hatta BM gibi kurumlar kendi rollerinin yeniden tanımlanması çabası içinde olmuşlardır. Batılı devletler, Hırvatistan ve Bosna'daki çatışmaların sona erdirilmesine öncelik verdikleri için, Kosovalı Arnavutların uyguladığı pasif direniş stratejisi işlerini kolaylaştırmıştır.

Kosovalı Arnavutlar, Sırp baskısına karşı barışçı direnişleri nedeniyle dünyanın sempatisini kazanmış olsalar da, bu sempatinin, sorunun kendi istedikleri yönde çözümü için destek anlamına gelmediğini bütün açıklığıyla 1995'te görmüşlerdir. Bosna-Hersek'teki savaşı sonlandıran 14 Aralık 1995 tarihli Dayton Anlaşması'nda Kosova sorununa, YFC'ne uygulanan ambargoların kaldırılması ile ilgili ön koşullarla bağlantılı olarak sadece bir defa değinilmiştir. İki nedenden dolayı Kosova, Dayton Anlaşması ile sonuçlanan sürecin gündeminde yer almamıştır. Birincisi, Dayton Anlaşması kapsamında müzakere edilecek çok fazla konu olduğu için, diğer önemli sorunlar gündeme alınmamıştır. İkincisi, Bosnalı Sırları gerekli uzlaşmaya zorlayabilecek olan Milošević yabancılaştırılmak istenmemiştir. Çünkü

⁴⁴⁸ The Independent International Commission on Kosovo, **op. cit.**, s. 76.

⁴⁴⁹ Human Rights Watch, **op. cit.**, s. 4.

⁴⁵⁰ Clark, **op. cit.**

Milošević'in işbirliğinin anlaşmanın başarısı için gerekli olduğu düşünülmüştür. Dayton Anlaşması'nın gündemine Kosova sorununun alınmamasının bir başka nedeni, henüz Kosova'da bir çatışma olmaması ve bu nedenle bu sorunu ele almayı gerektirecek bir aciliyetin olmadığı düşünülmesidir.⁴⁵¹

Dayton sürecinde Milošević yönetimine, Kosova'daki insan hakları ihlalleri ile ilgili ciddi bir suçlamada bulunulmamıştır. Aksine, Dayton Anlaşması'nın yaratıcılarından birisi olarak görülmesi, Milošević'i Kosova konusunda rahatlatmıştır. Bu nedenle, Batı, Dayton sürecinde Milošević'e karşı kullanabileceği bir pazarlık şansını yitirmiştir. Dayton sonrası dönemde de uluslararası toplum, Milošević üzerinde baskı uygulamakta isteksiz görünürken, Milošević yönetimi de, Kosova'da çatışmaların başladığı döneme kadar görece "barış yanlısı" bir çizgi izlemiş ve kendisini Balkanlar'ın istikrarının önemli bir faktörü olarak sunmuştur.

Dayton Anlaşması sırasında kendi durumlarının uluslararası kamuoyunun ilgisini çekmemesi, kendilerinin anlaşma sürecinde temsil edilmemesi ve Milošević'e bu anlaşma ile barışın garantörü statüsü verilmesi, Kosovalı Arnavutlar'da tam bir hayal kırıklığı yaratmış ve sürdürdükleri pasif direnişin kendilerini bir yere götürmeyeceği yönünde bir düşünce uyandırmıştır. Dayton sonrası dönemde hem Kosova'da, hem de Arnavut diasporası⁴⁵² arasında Rugova'nın savunduğu barışçıl siyasetin reddi yönünde bir eğilim gelişmeye başlamıştır. Daha önce de bu yönde eğilimler söz konusu olsa da, bu defa daha güçlü ve organize bir nitelik göstermiştir. Muhalefet liderlerinden Adem Demaçi ve Kosova dışındaki hükümetin başbakanı

⁴⁵¹ Caplan, "International Diplomacy...", s. 750-751.

⁴⁵² Örneğin, Kosova'da çatışmalar başladıktan sonra, Arnavut diasporası "Vatan Çağırıyor" fonu aracılığıyla KKO'ya ciddi destek sağlamıştır. Arnavut diasporası ile ilgili bir çalışma için bkz. Victor Gray, "The Albanian Diaspora and Security in the Balkans", **European Security**, Vol. 8, No. 3 (1999), s. 133-148.

Bujar Bukoshi'nin isimleri giderek daha çok duyulur olmuştur.⁴⁵³ Arnavutların büyük çoğunluğu açısından Kosova'daki statüko sürdürülemez olarak değerlendirilmiştir. Dayton Anlaşması sürecinin de gösterdiği gibi Rugova'nın şiddet içermeyen yaklaşımının somut sonuçlar doğurmayarak Kosova sorununu uluslararası katılımlı bir müzakereye taşıyamamasına bağlı olarak Arnavutlar, barışçıl bir strateji ile mücadelelerinin bir sonuca varamayacağını düşünmeye başlamışlardır.

Robert Caplan, KKO'nun Rugova'nın ılımlı politikalarına bir tepki olarak ortaya çıktığını ve Bosna-Hersek'teki etnik sınırların meşrulaşmasından esinlendiğini belirtmiştir.⁴⁵⁴ Gerçekten, Dayton Anlaşması'nda Bosnalı Sırlara kendi cumhuriyetlerine sahip olma hakkı tanınması, Kosovalı Arnavutlar tarafından Balkanlar'da etnik temelli ülkesel düzenlemelerin Batı tarafından meşru görüldüğü ve sadece kuvvet kullanımı ile Batı'nın dikkatinin çekilebileceği şeklinde algılanmıştır.⁴⁵⁵ Böylece, Kosovalı Arnavutlar arasında eğer savaşa katılmazlarsa, müzakere masasında yer alamayacakları yönündeki görüş güçlenirken, uluslararası toplumun Kosova'yı ciddi bir sorun olarak görmemesi nedeniyle, sorunun çözümü yolunda politik ve diplomatik araçların tükendiği düşünülmeye başlamıştır.

Demokrasi, hukukun üstünlüğü ve insan ve azınlık haklarına saygı, eski komünist federasyonlarda yer alan ülkelerin uluslararası alanda egemen devletler olarak tanınmasının önkoşulları olarak Batılı devletler tarafından ortaya konmuş olan değerlerdir. Fakat Nisan 1996'da AB'nin, Kosova'daki baskıların sürdüğü bir dönemde ve söz konusu değerler doğrultusunda bir ilerlemenin kaydedilmediği bir zamanda YFC'ni tanıma kararı alması, Kosovalı Arnavutları öfkelenmiştir. Milošević'in Kosova üzerinde elini rahatlatan AB'nin bu tavrı, pasif direniş

⁴⁵³ Kut, **op. cit.**, s. 152.

⁴⁵⁴ Caplan, **op. cit.**, s. 745-761.

⁴⁵⁵ Gallagher, **op. cit.**, s. 34.

stratejisini zayıflatmış ve silahlı direnişe yönelik desteği arttırmıştır. Bu çerçevede, Nisan 1996'da yaşanan şiddet olayları, AB'nin YFC'ni tanıma kararına bir tepki olarak görülebilir. Önceleri bu şiddet olaylarının sorumluluğunu hiçbir grup üstlenmezken, BBC'ye gönderilen bir mektup ile Decan ve Pec şehirlerinde öldürülen Sırların sorumluluğu KKO tarafından üstlenilmiştir.⁴⁵⁶ Görüldüğü üzere, Kosova sorunu ile ilgili olarak uluslararası toplumun görece edilgen tutumunun Kosovalı Arnavutların radikalleşmesine katkıda bulunduğu ileri sürülebilir.

Arnavutlar için kısa dönemdeki stratejik hedef, uluslararası toplumun dikkatini Kosova sorununa yoğunlaştırmasını sağlamak olmuştur. Sırbistan liderliği açısından ise, uluslararası toplumun Kosova sorununa yönelik dikkatini dağıtmak, tavsatmak ve temel tezleri olan “bu sorunun Yugoslavya'nın bir iç sorunu olduğunu” kabul ettirebileceği bir sürece sokmak olmuştur.⁴⁵⁷ Bu noktada Sırbistan liderliği, Kosova krizinin başlangıcından itibaren Kosova'nın Sırbistan'ın egemenliğinde olduğunu belirtmiştir. Egemenlik nosyonu, Sırp söylemine hâkim olmuş ve bu çerçevede içişlerine müdahaleden ve saldırıdan korunmayı önceleyen geleneksel ulus-devlet anlayışı, Sırp ulusal politikasının temel dayanağını oluşturmuştur.

Her ne kadar Rugova, ABD ile özel ilişkiler kurduğunu iddia etse de, Ağustos 1997'de Washington'a yaptığı ziyaret sırasında, ABD Dışişleri Bakanı Madeleine Albright, KDL'nin “Kosova Cumhuriyeti” hedefinin ABD'nin Balkan politikası ile uyumlu olmadığını belirterek, Kosova sorununa çözümün YFC ve Sırbistan içerisinde bulunması gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁵⁸ Genel olarak NATO müdahalesi öncesine kadar uluslararası toplum, ne Sırların temel amacı olan statükonun devamını, ne de Arnavutların temel amacı olan ayrılmayı bir seçenek olarak görmüştür.

⁴⁵⁶ Vickers, **op. cit.**, s. 292.

⁴⁵⁷ Türkeş ve Sait, **op. cit.**, s. 89.

⁴⁵⁸ Troebst, **op. cit.**, s. 75.

Tim Judah’a göre, eğer Sırp yönetimi ve uluslararası toplum Kosova sorununa farklı bir biçimde yaklaşıyorsa, KKO var olmayabilir ve uygulanan pasif direniş stratejisi başarı kazanabilirdi.⁴⁵⁹ Gerçekten Kosova’da Sırp baskısının artması ve uluslararası toplumun Kosovalı Arnavutlara yönelik duyarsız tavrının sürmesi, KKO’nun ortaya çıkışının psikolojik temelini oluşturmuştur. Böylece, 1990’lı yılların ilk yarısında Arnavutların sürdürdüğü pasif direnişe yönelik uluslararası toplumun ilgisizliği, insan hakları ihlalleri üzerinden dile getirilen iddiaların değil, silahlı mücadelenin önem kazanmasına yol açmıştır.

4.4. Kosovalı Arnavutların Kimliklerini Savunma Şekilleri

Kültürel milliyetçilik, mevcut devlet yapısı içinde faaliyet göstererek, kültürel yeniden üretim için önemli olan hakları sağlamaya çalışır. Kültürel milliyetçiliğin amacı, mevcut düzeni değiştirmek değil, bu düzen içinde değişiklikler yapmaktır. Bu niteliğinden dolayı revizyonist olmaktan çok statüko yanlısıdır.⁴⁶⁰ Fakat kültürel özerklik arayışındaki bir azınlık grubunun içinde bulunduğu devlette kimliğini korumak ve geliştirmek için kimi kültür unsurları ile ilgili talepleri ve arayışları, çoğunluk grup tarafından ayrılıkçı taleplerin bir uzantısı olarak görülebilir. Çoğunluk grubu tarafından azınlık grubunun kültürel özerklik taleplerinin reddi yönündeki tavrı, taraflar arasında çatışmacı ilişkilerin doğmasına yol açabilir. Çünkü baskı, eğitimin ve kültürel kurumların yasaklanması, yasal ve anayasal hakların kaldırılması gibi askeri olmayan güvensizlikler çatışmaya dönüşme potansiyeline sahiptirler.

⁴⁵⁹ Tim Judah, “The Kosovo Liberation Army”, *Perceptions*, Vol. 5, No. 3 (September-November 2000), s. 61-62.

⁴⁶⁰ Roe, *op. cit.*, s. 64.

Bu ortamda, azınlık grubu tarafından özerk bölge uygulamalarından mevcut devletten ayrılmaya kadar varabilen seçenekleri içeren ülkesellik ile yakından ilgili talepler gündeme getirilebilir.⁴⁶¹ Bu tür talepler, devletin otoritesine, birliğine ve toprak bütünlüğüne meydan okuma olarak algılanabilir. Çünkü bu talepleri ortaya koyan toplumsal gruplar, hâkim ulusal kimlik ve kültür ile bütünleşmeyi kabul etmezler. Nitekim toplumsal güvenlik kavramı da, birçok durumda devletin güvenliği ile toplumsal güvenliğin örtüşmeyeceğini ve hatta karşı karşıya gelebileceğini vurgulamaktadır.⁴⁶² Kosovalı Arnavutların 1990'lı yıllardaki temel talepleri de daha önceleri sahip oldukları özerk statünün yeniden ihdasından, tam bağımsızlık mücadelesine doğru bir evrim geçirmiştir.

Çalışmanın teorik çerçevesi ile uyumlu bir biçimde Kosovalı Arnavutlar, kimliklerine yönelik tehditlere karşı iki şekilde tepki göstermişlerdir. Birincisi, izledikleri pasif direniş stratejisi ve oluşturdukları paralel devlet yapıları aracılığıyla kültürel ve kurumsal araçları kullanarak kimliklerini ve varlıklarını korumaya çalışmışlardır. İkincisi ise, KKO'nun ortaya çıkışı, Sırp yönetiminin meşru kuvvet kullanma tekeline karşı bir meydan okuma anlamına gelmiş ve Arnavutlar, silahlı güç şeklinde örgütlenerek sorunu askeri güvenlik sektörüne taşımışlardır. Bu çerçevede, 1990'lı yıllarda Kosova'daki Sırp hâkimiyetine yönelik Arnavut direnişi, Rugova liderliğindeki şiddet içermeyen pasif direniş ile KKO'nun silahlı mücadelesi olmak üzere iki şekil almıştır.

⁴⁶¹ **Ibid.**, s. 64.

⁴⁶² Wæver, Buzan, Kelstrup ve Lemaitre, **op. cit.**, s. 185-186.

4.4.1. Pasif Direniş Stratejisinden Aktif Direniş Çağrısına

Pasif direniş stratejisinin en önemli aktörü, İbrahim Rugova'nın liderliğinde 23 Aralık 1989'da Priştine'de kurulan KDL'dir. KDL'nin kuruluşunda "lig" kelimesinin kullanılmasında 1878 yılında Prizren Ligi adı altında kurulan ilk Arnavut milli hareketine gönderme yapılması amaçlanmıştır. Kendisini bir siyasi partiden çok bir ulusal hareket olarak ortaya koyan KDL, Kosova'da paralel kurumların oluşturulması ve örgütlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. KDL'nin oluşturduğu danışma komiteleri eğitim, sağlık, ekonomi ve kültür gibi alanlarda devlet bakanlıkları gibi faaliyet göstermişlerdir.⁴⁶³ Bu durum, KDL'nin Arnavutlar üzerinde tam bir kontrol kurmasıyla sonuçlanmıştır.

Rugova yönetimi ve uyguladığı pasif direniş stratejisi, siyasal özerkliği kültürel ve politik araçları kullanarak gerçekleştirmeyi amaçlamıştır. Fakat Kosovalı Arnavutların hareketleri bir kültürel haklar mücadelesi olarak tanımlanırsa, o zaman bir takım hakların sağlanması ile sorunun çözümüne ulaşılabileceği imajı ortaya çıkar. Oysaki Arnavutların temel talebi kendi kendilerini yönetmek olmuş ve Sırbistan'ın toprak bütünlüğünü tehdit etmelerinin temel nedeni de kendi siyasi iktidarlarını talep etmeleri olmuştur. Gerçekten, Kosova'da Arnavutlar ve Sırpalar arasındaki anlaşmazlık, bölge üzerinde siyasi iktidar mücadelesinden ayrılıkçı amaçlar içeren bir kendi kaderini tayin mücadelesine dönüşmüştür.⁴⁶⁴ Belki de pasif direniş

⁴⁶³ Guzina, **op. cit.**, s. 43.

⁴⁶⁴ Azınlık hakları ile kendi kaderini tayin hakkı arasındaki niteliksel fark; kültürel, ekonomik ve siyasal alana ilişkin bütün hakları içinde barındıran kendi kaderini tayin hakkının, özünde, siyasi statüyü belirleme hakkı olması, azınlık haklarının ise kültürel kimlik etrafında şekillenmesidir. Kosova sorununu kendi kaderini tayin hakkı çerçevesinde ele alan çalışmalar için bkz. Brown, **op. cit.**, s. 235-272; Füsün Arsava, "Self-Determinasyon Hakkı ve Kosova", **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt. 5, No. 17 (2009), s. 1-21.

stratejisinin başarısız olmasının en temel sebebi, tarafların üzerinde uzlaşılması mümkün olmayan talepleri olmuştur.

KDL'nin liderliğinde Arnavutlar, provokasyonlardan uzak durmaya, paralel kurumları sürdürmeye ve uluslararası toplumun desteğini kazanmaya çalışmışlardır. Bu çabaları, Arnavutların toplumsal bağlaşmasını güçlendirerek ve oluşturulan paralel kurumların işlemlerini sağlayarak, bir yandan Sırp saldırganlığının sınırlandırılmasında ve savaştan kaçınılmasında başarı göstermiş ve diğer yandan da insan hakları ihlalleri kapsamında uluslararası toplumun Sırbistan üzerindeki baskısını arttırmıştır. Fakat devam eden Sırp baskısı ve Arnavutların mücadelesinde somut gelişmelerin olmaması, hem KDL içerisinde, hem de diğer Arnavut gruplardan şiddet içermeyen aktif direnişin başlatılması çağrılarının yükselmesine yol açmıştır.

1990'ların ortalarına kadar Rugova, Arnavut toplumunun tartışmasız lideri olmuş ve Kosovalı Arnavutların siyasi partileri arasındaki farklılıklar bir kenara bırakılarak ortak siyasi amaçlar doğrultusunda tam bir kararlık sağlanmıştır. Fakat Rugova'nın politikaları Kosova'daki durumu değiştirmekte başarısız olmuş ve söz konusu kararlılık yerini eleştirilere bırakmıştır. Özellikle Dayton'dan sonra yaşanan hayal kırıklığı, uluslararası toplumun dikkatini çekebilmek amacıyla aktif direniş çağrılarını arttırmıştır.

Ancak daha Mart 1994 gibi erken bir tarihte ABD'ye yaptığı bir ziyarette sürgündeki Kosova hükümetinin Başbakanı Bujar Bukoshi, izlenen pasif yaklaşımın Arnavutlar arasındaki inandırıcılığını yitirmeye başladığını belirtmiştir.⁴⁶⁵ Bu kapsamda Bukoshi, daha aktif bir direniş izlenmesi gerektiğini dile getirmiştir. Aktif direniş çağrıları doğrultusunda kapatılmış olan Kosova Meclisi'nin toplanması

⁴⁶⁵ Clark, **op. cit.**, s. 118.

önerilmiştir. Çünkü gerçekleştirilen paralel seçimlerin Meclis'in faaliyette olmadığı bir ortamda bir anlam taşımadığı ileri sürülmüştür.

Bununla birlikte Rugova, Dayton Anlaşması'ndan sonra da barışçıl müzakere politikasını sürdürmüştür. Bu kapsamda, 1 Eylül 1996'da Katolik din örgütü Sant'Egidio'nun aracılığı ile Milošević ve Rugova arasında Arnavutça eğitim sistemi ile ilgili bir anlaşmaya varılmıştır.⁴⁶⁶ Bu anlaşma ile Arnavut öğretmenlerin ve öğrencilerin okullarına geri dönmesi öngörülmüştür. Sırp tarafı, anlaşmayı Kosovalı öğrencilerin Sırp eğitim sistemi ile tekrar bütünleşmesi olarak değerlendirmişken, Arnavutlar, öğrencilerin koşulsuz olarak kendi okullarına dönebilecekleri bir anlaşma olarak görmüşlerdir.

Eğitim anlaşmasının uygulanmasındaki başarısızlık, Kosova'daki ortamı önemli ölçüde değiştirmiştir. İbrahim Rugova, Kosova'nın bağımsızlık mücadelesini kültürel özerkliğe indirgemekle eleştirilirken,⁴⁶⁷ statüko ile ilgili olarak yaşanan rahatsızlıklar, Arnavut öğrenci hareketlerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu öğrenci hareketlerinin liderlerinden Albin Kurti, Rugova'nın izlediği politikanın insanların enerjilerini engellediğini, bu enerji engellenirse, hissedilen öfkenin patlayacağını belirterek, uluslararası toplumun desteğini sağlamaya çalışmanın dışında başka şeyler yapılması gerektiğini dile getirmiştir.⁴⁶⁸ Sonuç olarak, Kosovalı Arnavutların mücadelesi ciddi bir dönüşüm geçirmiştir. Barışçıl ve pasif direniş yerini, şiddet içermeyen fakat sokak gösterileri gibi eylemleri içeren aktif bir direnişe bırakmaya başlamıştır. Bu dönüşümde uluslararası toplumun oynadığı rol önemlidir. Rugova'nın pasif direniş stratejisi uluslararası toplum tarafından desteklense de, sürdürülen mücadelenin temel amacı olan bağımsızlık, uluslararası toplumda

⁴⁶⁶ Bu anlaşma için bkz. Troebst, **op. cit.**, s. 79-81.

⁴⁶⁷ Kostovicova, **op. cit.**, s. 190.

⁴⁶⁸ Gallagher, **op. cit.**, s. 35.

karşılığını bulmamıştır. Bu durum, KDL'nin Kosovalı Arnavut toplumundaki konumunu olumsuz etkileyen bir gelişme olmuştur.

4.4.2. KKO'nun Ortaya Çıkışı ve Silahlı Mücadele Dönemi

İnsanların barışçıl karşı çıkışlarının devlet tarafından görmezden gelindiği durumlarda, bu barışçıl mücadele stratejisi yerini şiddet içeren eylemlere bırakabilmektedir. Devlet, şiddet içeren baskı politikalarına kurumsal bir nitelik kazandırdığı zaman, toplumsal grupların amaçlarına ulaşmak için meşru araçları kullanma kanalları sınırlanmış olur. Böylece, toplumsal grubu temsil eden silahlı güç kullanan gruplar, devlet şiddetinden korunmanın bir alternatifi haline gelirler. Bu tür bir durum, söz konusu silahlı gruba toplum içinden katılımı arttıran sonuçlar doğurur. Toplumsal güvenlik yaklaşımı da, toplumsal kimliğin savunulmasında kültürel unsurlar gibi askeri olmayan unsurların yanı sıra, askeri araçların da rol oynayabileceğini belirtmektedir.⁴⁶⁹

1990'lı yıllarda Kosovalı Arnavutlar, ekonomik, toplumsal ve politik anlamda ciddi bir marjinalleşme süreci yaşamışlardır. Söz konusu marjinalleşme sonucunda ortaya çıkan umutsuzluk ve oluşan etnik temelli birlik duygusu, Arnavutları Sırp devletine karşı şiddet eylemlerine yöneltmiştir. Böylece, önceleri pasif direniş stratejisi çerçevesinde bağımsızlık mücadelelerini sürdüren Arnavutlar, somut sonuçlar elde edemeyince, mücadele yöntemlerini radikal bir biçimde değiştirerek, silahlı mücadeleye başlamışlardır.

Bu silahlı mücadelenin en temel aktörü olan KKO'nun kökenleri, 1980'li yılların başlarında Kosova'da cumhuriyet statüsü talep eden Marksist-Leninist

⁴⁶⁹ Roe, **op. cit.**, s. 58.

gruplara kadar geri götürülebilir. 1981 yılındaki gösteriler bastırılırken, birçok katılımcı hapse atılmış ve serbest kaldıklarında Kosova Cumhuriyeti Halk Hareketi (*Popular Movement for the Republic of Kosova-LPRK*) adında bir yer altı örgütü kurmuşlardır.⁴⁷⁰ Ağustos 1993'te yapılan gizli bir toplantıda LPRK, Kosova Kurtuluş Halk Hareketi (*National Movement for the Liberation of Kosova-LKCK*) ve Kosova Halk Hareketi (*Popular Movement of Kosova-LPK*) olarak ikiye bölünmüştür. Aralık 1993'teki bir başka gizli toplantıda LPK, KKO adını almıştır.⁴⁷¹ KKO, başlangıçta ağırlıklı olarak kırsal kesimlerde örgütlenmiştir, fakat zaman içerisinde meşruiyet zeminini tüm Kosova'ya yaymıştır.

İbrahim Rugova liderliğinde sürdürülen pasif direnişin yeterli olmadığı değerlendirilmesine bağlı olarak, Batı'nın dikkatini çekebilmek için şiddete gerek olduğu tespitine dayanılarak KKO gündeme gelmiştir. KKO, öncelikle “Büyük Arnavutluk” hedefinin gerçekleştirilmesi için mücadele eden bir örgüt olarak kurulmuştur.⁴⁷² Temmuz 1998'de KKO sözcüsü Jakup Krasniqi de, KKO'nun amacının Arnavutların yaşadığı tüm toprakların birleştirilmesi olduğunu açıklamıştır.⁴⁷³ Fakat bu hedefin uluslararası toplum tarafından destek görmeyeceği anlaşıncı, “Büyük Arnavutluk” için mücadelenin yerini Kosovalı Arnavutların hakları için mücadele almıştır. Bu kapsamda KKO'nun amacı, Kosova sorununu

⁴⁷⁰ 17 Ocak 1982'de Almanya'da üç Kosovalı Arnavut öldürülmüştür. Öldürülenler Jusuf ve Bardhash Gervalla kardeşler ve gazeteci Kadri Zeka idi. Bu suikastlerden Yugoslav gizli servisinin sorumlu olduğu ileri sürüldü. Suikastleri takiben, Gervalla kardeşlere ve Zeka'ya yakın olanlar, Kosova'da gizli hücre yapılanması ile faaliyet gösteren LPRK'yı kurmuşlardır. 1980'ler boyunca bu hareket marjinal bir yer altı hareketi olarak kalmıştır. Bkz. Judah, **op. cit.**, s. 62-64.

⁴⁷¹ **Ibid.**, s. 67.

⁴⁷² Kosova Kurtuluş Ordusu mensuplarının gerçekleştirdikleri yemin merasiminde okudukları yemin metni, “Kosova Kurtuluş Ordusu'nun bir mensubu olarak, Arnavutluk'un işgal edilmiş topraklarının kurtuluşu ve bu toprakların birleştirilmesi için savaşacağım...” ifadesi ile başlamaktadır. Yemin metninin orijinali ve Türkçe çevirisi için bkz. Ek 1. KKO'nun “Büyük Arnavutluk”u kurma amacı hakkında bkz. International Crisis Group, **Pan-Albanianism: How Big a Threat to Balkan Stability?**, Europe Report No. 153 (February 2004), <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/153%20Pan-Albanianism%20How%20Big%20-%20amended.pdf>, (05.08.2012).

⁴⁷³ **Ibid.**, s. 6.

uluslararası gündeme taşıyarak Batı'nın desteğini almak olmuştur.⁴⁷⁴ Başlıca taktiği, Sırp güçlerine saldırılar düzenleyerek, Sırp'ların Arnavutlara karşı saldırıya geçmelerini sağlamak olmuştur. Çıkan çatışmalarda Sırp'lar sivillere saldırdıkça, Kosova sorunu uluslararası toplumun gündeminde daha fazla yer işgal etmeye başlamış ve bu şekilde Arnavutlar bekledikleri desteği Batı'dan sağlayabileceklerini düşünmüşlerdir. Dönemin ABD Dışişleri Bakanı Madeleine Albright da, KKO'nun ayırım gözetmeden gerçekleştirdiği saldırılar ile kitlesel Sırp saldırılarını teşvik ederek, uluslararası müdahaleyi kaçınılmaz hale getirdiğini belirtmiştir.⁴⁷⁵ Fakat herhangi bir KKO operasyonunun Sırp tepkisini provoke etmek amacıyla gerçekleştirildiğini gösteren bir delil bulunmadığı ileri sürülmektedir.⁴⁷⁶

KKO, Sırp güvenlik güçlerine karşı ilk planlı saldırısını Nisan 1996'da gerçekleştirmiş⁴⁷⁷ ve 1997'den itibaren de Kosova'da Sırp güvenlik güçlerine karşı düzenlenen saldırıların sorumluluğunu üstlenerek, Kosova sorununun önemli bir parçası haline gelmiştir. Aralık 1997'de KKO, Sırp polisi tarafından öldürülen bir Arnavut öğretmenin cenaze töreninde üç KKO üyesinin üniformalı olarak ellerinde otomatik silahlar ile görünmesi ile ilk defa kamuoyunun önüne çıkmıştır.⁴⁷⁸

1997 yılının sonlarına kadar Kosova'daki silahlı direniş grupları küçük boyutlarda kalmışlar ve bölgede sürekli bir üs temin edememişlerdir. Fakat 1997 yılında Arnavutluk devlet sisteminin ve kurumlarının yıkılması, Kosova'daki durumu önemli ölçüde değiştirmiştir. KKO, mücadelesinde silah desteğini ağırlıklı olarak Arnavutluk'ta yaşanan kaos ortamından yararlanarak, bu ülkede yağmalanan askeri

⁴⁷⁴ Judah, **op. cit.**, s. 61-77.

⁴⁷⁵ Madeleine Albright, **Madam Secretary: A Memoir**, New York, Miramax, 2003, s. 386.

⁴⁷⁶ Henry H. Perritt, Jr, **Road to Independence for Kosovo: A Chronicle of the Ahtisaari Plan**, Cambridge, Cambridge University Press, 2010, s. 43-50.

⁴⁷⁷ Keiichi Kubo, "Why Kosovar Albanians Took Up Arms against the Serbian Regime: The Genesis and Expansion of the UCK in Kosovo", **Europe-Asia Studies**, Vol. 62, No. 7 (2010), s. 1142.

⁴⁷⁸ Vickers, **op. cit.**, s. 313.

depolardan sağlamıştır.⁴⁷⁹ KKO liderlerinden Ramush Haradinaj, Arnavutluk'taki istikrarsız ortamının KKO için silah tedarikinde önemli fırsatlar yarattığını belirtmiştir.⁴⁸⁰ Böylece, Kosova'daki siyasi mücadelenin askeri bir nitelik kazanması kolaylaşmıştır.

KKO'nun Sırp güvenlik güçlerine karşı örgütlü şiddet eylemlerine başladığı 1998 yılı, Kosova sorununda yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur. 1 Ocak-30 Ağustos 1998 tarihleri arasında KKO tarafından 1126 saldırı eylemi gerçekleştirilmiştir.⁴⁸¹ KKO'nun bu eylemlerine Sırp güvenlik güçleri de aynı sertlikte karşılık vermiştir. Kosova'da Sırp şiddetinin artmasına paralel olarak Kosovalı Arnavutların radikalleşme eğilimleri artmış ve böylece uzlaşya dayalı bir çözüm için gerekli zemin daralmıştır. Bir başka deyişle, Sırp güvenlik güçlerinin şiddeti tırmandırması üzerine Rugova'nın savunduğu barışçıl direniş stratejisinin başarısızlığı, KKO'nun silahlı direniş stratejisine meşruiyet zemini sağlamıştır.⁴⁸² Çünkü Kosova sorununun siyasi müzakereler yoluyla çözülememesi nedeniyle sorunun toplumsallaşma eğilimi artmış ve yaşanan şiddet, yaygınlık kazanarak toplumsal bir meşruiyete sahip olmaya başlamıştır. Savaş koşullarında KKO'nun artan oranda destek kazanması ve bu desteğin protesto gösterilerinde açıkça ifade edilmesi, Kosova siyaset arenasında önemli bir değişimin yolunu açmıştır.

Sonuç olarak, Sırp yönetiminin Kosova sorununda askeri gücü öne çıkaran yaklaşımı ve yaşanan çatışma ortamı, Arnavutların yaşadığı toplumsal güvenlik sorunlarını yoğunlaştırmıştır. Bunun en önemli göstergesi, bölgedeki Arnavut

⁴⁷⁹ 1997 yılında Arnavutluk'ta yaşanan banker skandalı ve sonrasındaki kaos ortamı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Kut, **op. cit.**, s. 113-119.

⁴⁸⁰ Judah, *The Serbs: History...*, s. 80.

⁴⁸¹ Bu saldırılarda 74 polis ve 81 sivil ölmüştür. Bkz. Lazar Nikolic, "Ethnic Prejudices and Discrimination: The Case of Kosovo", **Understanding the War in Kosovo**, Florian Bieber ve Zidas Daskalovski ed., Londra, Frank Cass, 2003, s. 65.

⁴⁸² James Anderson ve James A. Phillips, "The Kosovo Liberation Army and the Future of Kosovo", **The Heritage Foundation**, <http://www.heritage.org/Research/Europe/BG1280.cfm>, (10.08.2011).

kimliğini yok etmenin en doğrudan yolu olan Arnavutların Kosova dışına olan göçü olmuştur. Buna karşın, yaşanan şiddet ortamı, Kosovalı Arnavutlar arasındaki dayanışmayı ve grup kimliğini güçlendiren bir etkiye de yol açmıştır. Rugova'nın ihtiyatlı ve savunmacı politikasına dayanan pasif direniş stratejisi şiddeti ertelemiş, fakat ortaya çıkmasını engelleyememiştir.

4.5. 1989-1999 Döneminde Kosova'da Göç Sorunu ve Demografik Değişim

1990'lı yıllarda Kosova sorununun önemli bir boyutunu yaşanan göç ve demografik değişim oluşturmuştur. Ağırlıklı olarak Arnavutların maruz kaldıkları baskıdan dolayı Kosova dışına göçü ile kendisini gösteren bu sorun, söz konusu etnik grup açısından önemli bir toplumsal güvenlik tehdidi oluşturmuştur. Gerçekten 1990'lı yıllarda Sırp yönetimi, etnik temizlik, Sırp yerleşimciler, asimilasyon ve zorla göçün sonucu olarak Kosova'nın demografik yapısını Sırlar lehine değiştirmeyi amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda Sırp yönetimi, Hırvatistan ve Bosna-Hersek'ten gelen Sırp mültecileri bu bölgeye yerleştirmiştir. Bu mültecilerin Kosova'ya gönderilmeleri ile ilgili resmi gerekçe, Kosova'nın "ulusal" yapısının geliştirilerek, bölgede nüfus dengesinin sağlanması olarak belirtilse de, asıl amaç demografik olarak bölgenin Sırplaştırılması olmuştur. Arnavutlar, Sırp mültecilerin Kosova'ya yerleştirilmesini protesto ederken, 1996 yılında Kosova'daki Sırp mülteci ve iskâncı sayısı 19.000'e çıkmıştır.⁴⁸³ Fakat bu önlem, mevcut nüfus ve doğum oranları dikkate alındığında, kısa dönemde demografik yapı üzerinde çok az bir etki yaratmıştır.

Kosova'da çoğunluğu oluşturan Arnavut nüfus ve bu nüfusun hızlı artış oranı nedeniyle Kosova'nın tamamen Arnavutlaşacağı ve Kosova'da Sırp nüfus

⁴⁸³ Malcolm, **op. cit.**, s. 409.

kalmayacağı tehlikesini dile getiren entelektüeller olmuştur. Örneğin, 1996 yılında SANU Başkanı Aleksander Despiç, Kosova'daki Arnavut nüfusun demografik genişlemesinin Sırp birliği için yapılan mücadeleden elde edilecek kazanımları tehlikeye atacağını belirterek, Kosova'nın bazı parçalarının Arnavut hâkimiyetinde ayrılması düşüncesini desteklemiştir. Despiç, demokratik bir toplumda Arnavutlar lehine gerçekleşecek bir nüfus değişiminin Sırbistan'daki politik iktidarda bir değişime de yansması olacağını ve demografik sorunun Sırp ulusunun birinci varoluşsal sorunu olduğu sonucunu çıkarmıştır. Despiç, dar Sırpçılığı destekleyerek, Sırbistan'ın birinci önceliğinin birlik mücadelesi değil, Sırbistan'daki Sırp hâkimiyetinin korunması olması gerektiğini ileri sürmüştür.⁴⁸⁴ Görüldüğü üzere Arnavut nüfusun artış hızı, Sırp entelektüeller arasında da kaygılara yol açmış ve bu kaygılar, Kosova sınırlarını aşarak, tüm Sırbistan'ı kapsayacak şekilde dile getirilmiştir. Fakat Kosova özelinde düşünüldüğünde, Arnavutların demografik üstünlüğü sadece politik olarak değil, bölgedeki hâkim kimliği temsil etmesi nedeniyle toplumsal olarak da Sırp için bir sorun oluşturmuştur.

Sırbistan, bölgenin etnik yapısını tersine çevirmek amacıyla bölgeye yerleşmek isteyen Sırlara kredi, barınma ve istihdam olanakları önermiştir; fakat Mart 1992 itibariyle 3000'den az Sırp bu öneriyi kabul etmiştir.⁴⁸⁵ Görüldüğü üzere, Sırp yönetiminin istihdam ve barınma garantilerine rağmen, Kosova'ya Sırp yerleşimcileri çekme girişimleri sınırlı başarılar sağlamıştır. Bu nedenle, Kosova'nın demografik yapısının değiştirilmesi amacıyla, bölgedeki Sırp varlığını arttırmaya çalışmak yerine, Arnavutları demografik olarak azaltmaya yönelinmiştir. Politik baskılar ve yaşanan ekonomik ve toplumsal güvensizlikler sonucunda Kosova'da çoğunluğu oluşturan

⁴⁸⁴ Bkz. Aleksander Pavkovic, "From Yugoslavism to Serbism: The Serb National Idea 1986-1996", **Nations and Nationalism**, Vol. 4, No. 4 (1998), s. 523.

⁴⁸⁵ Vickers, **op. cit.**, s. 263.

Arnavutların bölgeden ayrılmaları hedeflenmiştir. Nitekim 1993 yılına kadar 400.000 Kosovalı Arnavut bölgeden ayrılmıştır.⁴⁸⁶ Sonuç olarak, Arnavutların göçe zorlanmaları ve bölgeye Sırp göçmenlerin yerleştirilmesi, Arnavutlar açısından göç çerçevesinde bir toplumsal güvenlik tehdidi yaratmıştır.

Bazı devletler, zorla göç ettirmeyi yerel kimlikleri ortadan kaldırmanın bir aracı olarak kullanmışlardır. Bu çerçevede, SKP ve Sırbistan muhalefeti arasında “sadık” olmayan Arnavutların Arnavutluk’a gönderilmesi olasılığı tartışılmaya başlanmıştır. Arnavutluk’tan göç etmiş olan 300.000 kişiden 30 gün içinde ülkeden ayrılmaları istenmiştir. Fakat daha sonra bu rakam, 732 kişi şeklinde değiştirilmiştir.⁴⁸⁷ Fakat bu tür yöntemler ile yerel kimliklere yönelik olarak ortaya konan tehditler, toplumsal grubun bağlaşmasını arttırarak, kimliklerine olan bağlılıklarını yoğunlaştıran sonuçlar doğurabilmektedir.⁴⁸⁸

Bu dönemde Kosova’da Sırp nüfusun azalması, ekonomik nedenlerin yanı sıra bölgedeki iç savaş benzeri koşullarla ve KKO’nun Sırp sivilleri hedef alan eylemleri ile de ilişkilendirilebilir.⁴⁸⁹ 1990’lı yıllarda Sırpların Kosova dışına göçü, Kosovalı Arnavutlara uygulanan baskı ve topluluk haklarının ortadan kaldırılması çerçevesinde ahlaki bir argüman olarak kullanılmıştır. Bu çerçevede, 1990’lı yıllarda Arnavutlara uygulanan baskının “ahlaki” temelini bu bölgede kalan Sırpları koruma gereği oluşturmuştur.⁴⁹⁰ Demografik anlamda bölgedeki Arnavut varlığı azaltılarak ve Sırp varlığı güçlendirilerek, Kosova Sırbistan ile bütünleştirilmeye çalışılmıştır. Zorla göç ettirme, yerleşimciler politikası, etnik temizlik ve asimilasyon gibi yöntemler ile

⁴⁸⁶ Independent International Commission on Kosovo, **op. cit.**, s. 47.

⁴⁸⁷ Ayrıntılı bilgi için bkz. Poulton, **op. cit.**, s. 68.

⁴⁸⁸ Wæver, Buzan, Kelstrup ve Lemaitre, **op. cit.**, s. 43.

⁴⁸⁹ KKO’nun gerçekleştirdiği insan hakları ihlalleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. **Under Orders War Crimes in Kosovo**, Human Rights Watch, New York, 2001, s. 50-53.

⁴⁹⁰ Blagojevic, **op. cit.**, s. 268-269.

bölgedeki Arnavut kimliği yok sayılmış ve bu yöntemlerle Sırbistan'ın ve Sırp kimliğinin güvenliğinin sağlanabileceği düşünülmüştür.

4.6. Yoğunlaşan Çatışmalar ve Uluslararası Toplumun Devreye Girmesi

Yaşanan şiddet ortamı neticesinde Kosova sorunu, 1998'den itibaren uluslararası toplumun dikkatini yoğun bir biçimde çekmeye başlamıştır. Her ne kadar Milošević rejimi, Kosova sorununun Sırbistan'ın bir iç meselesi olduğunu savunsa da, uyguladığı önlemler neticesinde bu sorun uluslararası bir nitelik kazanmıştır. Çatışma ortamında uluslararası toplumun tepkisi, ana hatları ile kabul edilen BM Güvenlik Konseyi kararlarını, görevlendirilen özel temsilci misyonlarını ve AGİT gibi uluslararası örgütlerin girişim ve faaliyetlerini içermiştir.

22 Şubat 1998'de ABD'nin Kosova Özel Temsilcisi Robert Gelbard, bir yandan Sırp yönetiminin uyguladığı şiddeti eleştirmiş, diğer yandan da KKO'yu terörist bir grup olarak tanımlamıştır.⁴⁹¹ Bu açıklamadan kısa bir süre sonra 28 Şubat 1998'de Sırp yetkililer, ağırlıklı olarak KKO militanları olmak üzere etnik Arnavut nüfusu hedef alan büyük ölçekli bir saldırı başlattılar. Milošević, başlatılan bu saldırıları terörizm karşıtı bir operasyon olarak tanımlamıştır.⁴⁹² Bu operasyonda uygulanan şiddet önlemleri, KKO'nun terörist bir örgüt olarak tanımlanması ile kendisine meşru bir zemin bulmuş görünmüştür. Bu operasyon sonrasında Arnavutlar arasında KKO'ya olan destek artarken, KKO daha örgütlü bir hale gelmeye

⁴⁹¹ New York Times, 13 March 1998'den aktaran Caplan, **op. cit.**, s. 753.

⁴⁹² **Ibid.**, s. 753-754.

başlamıştır.⁴⁹³ Haziran ayının ortalarında 400 ölü ve binlerce insanın yerlerinden edilmesi ile sonuçlanan bu saldırıların sonucunda, Kosovalı Sırp lar da silahlı Arnavut güçlerinin saldırılarına maruz kalmışlardır.⁴⁹⁴

BM Güvenlik Konseyi'nin Kosova krizine ilk müdahalesi 31 Mart 1998'de kabul ettiği 1160 sayılı karar ile olmuştur. Bu kararda, KKO terörist bir grup olarak tanımlanmış ve Kosova'nın Sırbistan'ın bir parçası olduğu belirtilmiş olmakla birlikte, Kosova'da yaşanan krizin uluslararası barış ve güvenliğe yönelik bir tehdit oluşturduğu ifade edilmiştir. Buna karşın, Kosova'nın Sırbistan'ın bir iç sorunu olduğu görüşünü desteklemek için Miloşeviç, 23 Nisan 1998'de Kosova sorunu çerçevesinde uluslararası arabuluculuğun kabulü ile ilgili bir referandum yapılmasını kararlaştırmıştır. Referandumda Sırp ların %94,73'ü uluslararası arabuluculuğu reddederek, Miloşeviç yönetiminin tutumunu desteklemiştir.⁴⁹⁵ Sırp halkının yabancı arabuluculuğu reddetmesi, Miloşeviç yönetiminin kararlarına meşruiyet kazandıran “demokratik” bir araç olmuştur. Bu referandum, Kosova sorununun kamuoyunda tartışılmasını sağlamak yerine, bölgede uygulanan baskı için bir zemin yaratmıştır.

Referandumun sağladığı “demokratik” meşruiyetin de yardımıyla Nisan 1998 tarihinde Miloşeviç, Temas Grubu⁴⁹⁶ tarafından ortaya konan Kosova'dan özel polis kuvvetlerinin geri çekilmesi ve müzakerelerin başlatılması yönündeki talepleri, Kosova'da ayrılıkçıları güçlendireceği gerekçesi ile reddetmiştir. Aynı ay içinde Kosovalı Arnavutlar, Sırp yönetimini protesto etmek amacıyla, barışçıl gösteriler adını verdikleri bir süreci başlatmışlardır. Günlük olarak düzenlenen bu gösteriler,

⁴⁹³ Şiddetin artmasına paralel olarak, 10 Mart 1998 tarihinde Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi, Kosova'da yaşanan şiddet olaylarını da incelemeye alma kararı vermiştir. Bkz. Under Orders War Crimes in Kosovo, **op. cit.**, s. 39.

⁴⁹⁴ Caplan, **op. cit.**, s. 745.

⁴⁹⁵ Gallagher, **op. cit.**, s. 39.

⁴⁹⁶ ABD, İngiltere, Fransa, Almanya, İtalya ve Rusya'dan oluşan Temas Grubu, 1995 yılında Bosna'daki çatışmaların sona erdirilmesi ve barışçıl çözüme ulaşılması amacıyla kurulmuştur.

uluslararası toplumun dikkatinin canlı tutulmasında etkili olmuştur.⁴⁹⁷ Sorunun çözümü yönündeki uluslararası çabalar çerçevesinde Temas Grubu, Mayıs 1998’de Sırbistan hükümeti Kosovalı Arnavutlar ile 9 Mayıs’a kadar müzakerelere başlamazsa, bütün yardımların durdurulacağı uyarısında bulunmuştur. Kosovalı Arnavutlar, Sırp yetkilileri ile özel polis kuvvetlerinin geri çekilmesinden sonra yabancı arabuluculuk ile bağımsızlık taleplerini tartışabileceklerini belirtmişlerdir.⁴⁹⁸

Uluslararası toplum, 1998 yazı itibariyle Kosova’da yaşananların artık sadece bir insan hakları sorunu olmadığını, Kosova’da bölgesel istikrarı etkileyebilecek nitelikte bir iç savaşın hüküm sürdüğünü kabul etme noktasına gelmiştir.⁴⁹⁹ Eylül 1998 itibariyle Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK), Sırp askeri operasyonlarının ve etnik temizlik politikasının 250.000’den fazla Kosovalı Arnavut’un içsel olarak yerlerinden edilmesine ya da Arnavutluk, Makedonya ve Karadağ’da mülteci konumuna düşmelerine yol açtığını bildirmiştir.⁵⁰⁰ James Ron ise, 1998 yılında Sırp güvenlik güçlerinin yürüttüğü operasyonların ağırlıklı olarak KKO’yu hedef aldığını ve bu operasyonlar sonucunda insanların yerlerinden edilmiş olmasının bir etnik temizlik harekâtının sonucu olmadığını ileri sürmüştür.⁵⁰¹ Eylül 1998’de Kosova’da durum kötüleşirken, ABD, dolaylı görüşmelerin başlatılması çağrısında bulunmuştur. Bu süreç, ABD’nin Makedonya Büyükelçisi Chris Hill tarafından sürdürülmüş ve 1 Ekim 1998’de Kosova sorununun çözümü için ilk taslak

⁴⁹⁷ Emiroğlu, *op. cit.*, s. 155.

⁴⁹⁸ *Ibid.*, s. 156-157.

⁴⁹⁹ Michael Ignatieff, *Sanal Savaş, Kosova ve Ötesi*, çev. Gürol Koca, İstanbul, Everest Yayınları, 2000, s. 55.

⁵⁰⁰ Stefan Wolff, “The Limits of Non-Military International Intervention: A Case Study of the Kosovo Conflict”, *Understanding the War in Kosovo*, Florian Bieber ve Zidas Daskalovski ed., Londra, Frank Cass, 2003, s. 94.

⁵⁰¹ Bkz. James Ron, *Frontiers and Ghettos, State Violence in Serbia and Israel*, Berkeley, University of California Press, 2003.

ortaya konmuştur.⁵⁰² Hill'in Kosova'ya üst düzey özerklik verilmesini içeren önerisi, hem Sırlar hem de Arnavutlar tarafından reddedilmiştir. Kosovalı Sırlar, güçlendirilmiş özerklik statüsüne sahip bir Kosova'da kendilerinin büyük bir baskı altında olacaklarını ve tedricen asimile edileceklerini düşünmüşlerdir.⁵⁰³ Sırbistan'ın azınlık hakları ve bireysel insan haklarının sağlanması yoluyla sorunun çözülebileceği yönündeki yaklaşımı da, taraflar arasında mevcut olan karşılıklı düşmanlık ilişkisi nedeniyle yeterli görülmemiştir. Görüldüğü gibi, ne Sırlar, ne de Arnavutlar, Kosova'nın 1974 Anayasası ile sağlanan özerk statüye geri dönüş seçeneğini kabul etmemişlerdir.

Sırbistan yönetimi, bir yandan “terörist grup” olarak nitelendirdiği KKO'ya karşı askeri operasyonlarını sürdürürken,⁵⁰⁴ diğer yandan uluslararası toplumun baskılarını hafifletecek, köklü değişim içermeyen politikaları da uygulamaya koymuştur. Bu bağlamda Miloşeviç, Rugova ile Kosova sorununun geleceğini görüşmeyi kabul etmiştir. Rugova ve Miloşeviç arasındaki toplantı, 15 Mayıs 1998'de Belgrad'da gerçekleşmiş,⁵⁰⁵ fakat sorunun çözümü doğrultusunda somut bir ilerleme sağlanamamıştır.

Eylül 1998'in başından itibaren, Sırp güvenlik güçleri tarafından yürütülen ve sivilleri yerlerinden etme amacına dönük askeri operasyonlar yoğunluk kazanmıştır. Bu gelişmeler üzerine BM Güvenlik Konseyi, 23 Eylül 1998'de toplanarak Kosova'daki şiddet eylemlerini kınayan 1199 sayılı kararı almıştır. Bu kararda,

⁵⁰² Marc Weller, “The Rambouillet Conference on Kosovo”, **International Affairs**, Vol. 75, No. 2 (1999), s. 219.

⁵⁰³ Emiroğlu, **op. cit.**, s. 129.

⁵⁰⁴ 1998 yılında Sırbistan yönetiminin yayınladığı “Kosova ve Metohija'da Terörizm” adlı belgede, “Arnavut terörizminin etnik olarak saf bir Kosova yaratmak ve bölgenin ayrılmasını sağlamak için Sırlar ve diğer Arnavut olmayan nüfusu Kosova dışına sürmeyi amaçlamaktadır” biçiminde bir değerlendirme yapmıştır. Bkz. Terrorism in Kosovo and Metohija and Albania-The White Book, Belgrade, Federal Ministry of Foreign Affairs, 1998, <http://www.srbia-info.com/news/kosovo/terrorism.html>, (15.11.2010).

⁵⁰⁵ Emiroğlu, **op. cit.**, s. 160-165.

Kosova'daki durumun kötüye gitmesinin “uluslararası barış ve güvenliğe tehdit” oluşturduğu teyit edilmiş ve çatışan taraflar 1160 sayılı kararda belirtilen önlemleri almaya davet edilmiştir. Artan uluslararası baskılar ve NATO'nun askeri harekât tehditleri nedeniyle, 28 Eylül 1998'de Sırbistan Başbakanı Mirko Marjanoviç, KKO'ya karşı yürütülen operasyonların sona erdirildiğini açıklamıştır. Ancak Marjanoviç'in bu açıklamasına karşın çatışmalar devam etmiştir.⁵⁰⁶

1199 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararının alınmasından sonra Temas Grubu'nu temsil eden ABD Kosova Özel Temsilcisi Richard Holbrooke, 13 Ekim 1998'de Belgrad'da Miloşeviç ile yaptığı görüşmeyi bir anlaşmayla sonuçlandırmıştır.⁵⁰⁷ Aynı gün NATO, Yugoslav güvenlik güçleri Kosova'dan çekilmezse, hava harekâtı yapılması için yetki kararı almıştır. Miloşeviç bu anlaşma ile Sırp kuvvetlerinin çekilmesini, ateşkes ilan edilmesini ve AGİT'ten 2000 gözlemcinin Kosova'ya konuşlanmasını kabul etmiştir. Holbrooke-Miloşeviç anlaşması, Nisan ayında Sırbistan'da düzenlenen referandumun anlamını yitirdiğinin de bir göstergesi olmuştur. 16 Ekim 1998'de görevine başlayan AGİT Kosova Gözetim Misyonu'nun temel amacı, YFC'nin BM Güvenlik Konseyi'nin 1160 ve 1199 sayılı kararlarına uymasını, ateşkesin uygulanmasını ve insan hakları ile demokrasinin güçlendirilmesini denetlemek olmuştur.⁵⁰⁸ Ancak Holbrooke-Miloşeviç anlaşması, KKO tarafından kabul edilmemiş ve kısa bir süre sonra çatışmalar yeniden başlamıştır.

Yaşanan şiddet ve çatışma ortamında BM Güvenlik Konseyi, 24 Ekim 1998'de kabul ettiği 1203 sayılı kararda, Kosova krizinin barışçıl bir şekilde çözümüne

⁵⁰⁶ **Ibid.**, s. 183.

⁵⁰⁷ Amacı Kosova sorununa diplomatik bir çözüm bulmak olan Holbrooke misyonu, 14 Mayıs 1998'de görevine başlamıştır. Judah, **op. cit.**, s. 82-84.

⁵⁰⁸ AGİT Kosova Gözetim Misyonu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. William G. Walker, “OSCE Verification Experiences in Kosovo: November 1998-June 1999”, **The Kosovo Tragedy: The Human Rights Dimensions**, Ken Booth ed., Londra, Frank Cass, 2001, s. 127-142.

değınmiş ve YFC'nin ve Kosovalı Arnavutların BM Güvenlik Konseyi'nin 1160 ve 1199 sayılı kararlarının gereklerini yerine getirmelerini istemiştir. Kasım 1998'de yaşanan şiddetin bir sarmala dönüşmesi nedeniyle, Kosova sorununun çözümüne yönelik diplomatik temaslar yoğunluk kazanmıştır.

4.6.1. Son Diplomatik Girişim: Rambouillet Süreci

16 Ocak 1999'da uluslararası toplumu harekete geçmesi yönünde etkileyen çok önemli bir gelişme yaşanmıştır. Priştine'nin güneybatısındaki Racak köyünde 45 sivil Arnavut'un cesedi bulunmuştur. Bu olay, her iki toplumun bir arada yaşaması için gerekli olan güven unsurunu ortadan kaldıran en önemli olaylardan birisidir. Racak katliamı sonrasında Batılı ülkeler tarafından yapılan sert açıklamalar, Sırbistan üzerindeki baskıların artması ile sonuçlanmıştır. 28 Ocak 1999'da NATO Genel Sekreteri Javier Solana, uluslararası toplumun taleplerinin karşılanmasını sağlamak için NATO'nun askeri hazırlıkları arttırdığını açıklamıştır.⁵⁰⁹ Bu açıklamadan bir gün sonra Temas Grubu, Kosovalı Arnavutları ve Sırbistan yönetimini 6 Şubat'ta Paris/Rambouillet'de müzakerelere başlamaya davet etmiştir. 30 Ocak 1999'da Kuzey Atlantik Konseyi, NATO Genel Sekreteri'nin YFC'ne karşı hava saldırılarına yetki verebileceğini duyurmuştur.⁵¹⁰ Bu karar, Rambouillet'deki görüşmelerden önce YFC'ni görüşme koşullarını kabul etmeye zorlamak için alınmıştır. Bunun dışında, Sırpların Ocak 1999'un sonlarına doğru şiddetin dozunu düşürmelerinde ve KKO'nun Sırp saldırılarına çok fazla karşılık vermemesinde, Paris'te yapılacak barış

⁵⁰⁹ Weller, **op. cit.**, s. 221.

⁵¹⁰ **Ibid.**, s. 222.

müzakerelerine katılacak olmalarının önemli oranda etkisi vardır. Her iki taraf da, şiddet uygulayan veya şiddeti tırmandıran taraf olarak görülmek istememiştir.

Barış ve Özyönetim Geçici Antlaşması'nın müzakerelerinin yapıldığı⁵¹¹ Rambouillet'deki Sırp delegasyonu, bir bütün olarak Kosova'yı sadece Arnavutların temsil etmediğini vurgulamak amacıyla Kosova'daki diğer etnik grupların temsilcilerini de içermiştir.⁵¹² Arnavut tarafında ise, KDL'nin hâkimiyetindeki Arnavut delegasyonu, Kosova içinden gelen baskılar neticesinde Kosova'daki muhalif parti temsilcilerini ve beş KKO üyesini de bünyesine almıştır. Böylece, Kosova hükümeti, Arnavut delegasyonunun sadece üçte birini oluşturmuştur. KKO üyesi Haşim Taci, delegasyon üyeleri tarafından Kosova delegasyonunun başkanlığına atanmıştır.⁵¹³ Görüldüğü üzere, Rambouillet'ye gelirken, Rugova etkisini önemli ölçüde yitirmiş ve KKO öne çıkmıştır. Bundan daha önemlisi ise, Rambouillet süreci ile birlikte KKO'nun Kosova sorununun meşru bir aktörü olarak uluslararası alanda tanınmış olmasıdır.

6 Şubat tarihinde başlayan birinci tur görüşmeler, iki tarafın bir anlaşmaya varamaması sonucunda 23 Şubat tarihinde kesilmiştir. Arnavut delegasyonu, Kosova halkı ve kurumları ile danıştıktan sonra anlaşmayı imzalama seçenekleri olduğunu oybirliği ile duyurmuştur. 27 Şubat 1999'da ABD ile görüşen KKO temsilcileri anlaşmayı kabul etmek istemediklerini bildirmişlerdir. Bunun en önemli nedeni, anlaşmada Kosova'nın bağımsızlığına dair hiçbir garanti verilmemiş olmasıdır. Sırbistan ise, kendi topraklarına konuşlanacak olan uluslararası askeri varlığa karşı çıkararak anlaşmayı imzalamaya yanaşmamıştır.

⁵¹¹ Rambouillet Anlaşmaları'nın tam metni için bkz. http://www.state.gov/www/regions/eur/ksvo_rambouillet_text.html, (10.12.2010).

⁵¹² Wolff, **op. cit.**, s. 92.

⁵¹³ Weller, **op. cit.**, s. 227.

Rambouillet görüşmelerinde Arnavutlara ve Sırlara sunulan metin, şiddetin sona erdirilmesi, YFC asker, polis ve paramiliter güçlerinin Kosova'dan geri çekilmesi, NATO liderliğinde bir askeri gücün konuşlandırılması, mültecilerin ve yerlerinden edilmiş insanların güvenli bir biçimde geri dönüşlerinin sağlanması ve Kosova'ya genişletilmiş bir özerklik tanınması olmak üzere beş temel noktayı içermiştir.⁵¹⁴ Rambouillet'de Sırlar, bir özerklik formülü üzerinde anlaşmak hususunda istekli görünmüşken, Kosova'ya NATO öncülüğünde gerektiği takdirde tüm Yugoslavya'da görev yapabilecek olan bir askeri güç konuşlandırılması ve bağımsızlık referandumu ile sonuçlanabilecek üç yıllık geçiş süreci şartları nedeniyle anlaşmaya yanaşmamışlardır. Arnavut tarafı ise, genişletilmiş özerklik seçeneği nedeniyle anlaşmayı kabul etmemiştir.

Rambouillet'de öne sürülen şartlar, uluslararası askeri güce NATO'nun önderlik etmesini, bu gücün bütün YFC'de soruşturma yapma yetkisine sahip olmasını ve üyelerinin eylemlerinden ötürü yerel mahkemeler karşısında her türlü sorumluluktan muaf tutulmasını öngörüyordu. Sırbistan ise, AGİT'in varlığını kabul etmiş ve uluslararası varlığın niteliğini müzakereye hazır olduğunu bildirmişken, yabancı askeri birlikleri ve bunların YFC'nin herhangi bir yerinde serbestçe faaliyet gösterme haklarını kabul etmemiştir.⁵¹⁵ Çünkü bu tür bir uluslararası askeri varlık ile Sırp yönetiminin Kosova sorununun Sırbistan'ın bir iç sorunu olduğu tezi büyük bir darbe almış olacaktı.

15 Mart 1999'da başlayan ikinci tur görüşmelerin sonucunda kesinleşen anlaşma metni Kosovalı Arnavutlar tarafından imzalanmıştır. Fakat Sırbistan'ın

⁵¹⁴ Abazi, *op. cit.*, s. 28.

⁵¹⁵ Heikki Patomaki, "Kosovo and the End of the United Nations?", **Mapping European Security after Kosovo**, Peter van Ham ve Sergei Medvedev ed., Manchester, Manchester University Press, 2002, s. 94.

anlaşmayı imzalamaya yanaşmaması üzerine 18 Mart tarihinde görüşmeler sona ermiştir. 22 Mart 1999'da Richard Holbrooke, Milošević'i Rambouillet şartlarını kabul etmeye ikna etmek için Belgrad'a gitmiştir. Fakat Holbrooke'un çabaları Sırbistan Meclisi'nin geçici anlaşmayı reddeden bir karar alması ile sonuçsuz kalmıştır.⁵¹⁶ Sonuç olarak, amacı Sırp ve Arnavutlar arasında bir barış anlaşmasına ulaşmak olan Rambouillet süreci, NATO müdahalesi öncesinde Kosova sorununun çözümü için en kapsamlı diplomatik girişim olmuştur.

Uluslararası toplumun Kosova'daki tek varlığı olan AGİT Kosova Gözetim Misyonu, 20 Mart 1999'da görevini yerine getiremeyecek derecede Sırp güçleri tarafından engellendiğini ve bölgedeki güvenlik koşullarının kötüleşmesini gerekçe göstererek bölgeden çekilmiştir.⁵¹⁷ Kosova Gözetim Misyonu'na yönelik olarak Sırbistan'ın işbirliğinden uzak tutumu ile ilgili olarak Vatroslav Vekarić, KKO'ya karşı yapılması planlanan operasyonların yabancı gözlemcilerin önünde gerçekleştirilmek istenmemesine ve de misyonun "tarafsız" olmayan tutumuna bağlı olduğunu belirtmiştir.⁵¹⁸ Kosova Gözetim Misyonu'nun bölgeden ayrılması, sorunun çözümü yönündeki diplomatik sürecin sona erdiğini ve kuvvet kullanılarak sorunun ele alınması sürecinin başlamak üzere olduğunu simgelemiştir.

4.6.2. NATO Müdahalesi

Kosova sorununun geniş ölçekte kuvvet kullanımı, kitlesel öldürmeler ve Kosovalı Arnavutlara yönelik etnik temizlik nedenleri ile ağırlaşması ve diplomatik

⁵¹⁶ Weller, **op. cit.**, s. 235-236.

⁵¹⁷ Kosova Gözetim Misyonu, Kosova'dan ayrıldıktan sonra Üsküp'e konuşlanmış ve görevini buradan yürütmeye devam etmiştir.

⁵¹⁸ Bkz. Vatroslav Vekarić, "Beyond NATO Intervention in Yugoslavia: Motivations and Behavior of the Serbian Leadership during the Kosovo Crisis", The Independent Center for Strategic Studies, 25 May 2000, s. 1-41. Bkz. <http://www.oocities.org/capitolhill/2890/stuvekisa.html>, (10.08.2012).

bir çözüm bulmaktaki başarısızlık Sırbistan'ın 24 Mart 1999'da NATO tarafından bombalanmaya başlanmasına yol açmıştır. NATO, Sırbistan'a yönelik hava harekâtı kararını, böyle bir harekâtı yetkilendiren herhangi bir BM Güvenlik Konseyi kararı olmadan almıştır.⁵¹⁹ 78 gün devam eden hava saldırıları 10 Haziran 1999'da NATO Genel Sekreteri Javier Solana'nın verdiği talimat ile sona ermiştir.⁵²⁰

Hava harekâtının başladığı gün NATO, beş temel amacın yerine getirilmesini beklediğini açıklamıştır. Bunlar; şiddete, baskıya ve tüm Sırp askeri eylemlerine son vermeyi, tüm Sırp asker, polis ve paramiliter güçlerinin geri çekilmesini sağlamayı, Kosova'ya uluslararası askeri bir gücün yerleştirilmesini sağlamayı, tüm mültecilerin ve yerlerinden edilmiş insanların koşulsuz ve güvenli geri dönüşünü temin etmeyi ve Rambouillet koşulları temelinde politik bir çözüm yönünde çalışılmasını sağlamaktır.⁵²¹ ABD Başkanı Clinton, Sırbistan'a karşı hava saldırılarının başladığı gün yaptığı ulusa sesleniş konuşmasında, masum insanları korumak ve savaşın yayılmasını önlemek amacıyla harekete geçtiklerini belirtmiştir.⁵²² Miloşević ise, aynı gün Sırp kamuoyuna yaptığı konuşmada, "Kosova bizim için çok önemli olsa da, sorun sadece Kosova sorunu değildir. Tüm ülkemizin özgürlüğü tehlike altındadır ve Kosova, büyük değerlerimizin tehlikeye düşmesine ve yabancı birliklerin içeri girmesine hizmet etmektedir" ifadesini kullanmıştır.⁵²³ Voyvodina ve Sancak bölgelerinde de önemli azınlıklar bulunması nedeniyle Miloşević, eğer NATO

⁵¹⁹ İnsani müdahale ve Kosova sorunu ile ilgili olarak bkz. Gabor Sulyok, "The Theory of Humanitarian with Special Regard to NATO's Kosovo Mission", **Understanding the War in Kosovo**, Florian Bieber ve Zidas Daskalovski ed., Londra, Frank Cass, 2003, s. 146-165.

⁵²⁰ Michael Ignatieff, NATO'nun Kosova müdahalesini bir sanal savaş olarak nitelendirmektedir. Çünkü NATO ülkelerinin yurttaşları bu savaşa bir nefer olarak değil, seyirci olarak katılmışlardır. Kosova çatışması, politik ve hukuksal anlamda da sanal bir savaştı. Ignatieff, **op. cit.**, s. 3-4.

⁵²¹ Gallagher, **op. cit.**, s. 56.

⁵²² Kosova müdahalesi ile ilgili olarak ABD'deki karar alma sürecinin işleyişi için bkz. Steven B. Redd, "The Influence of Advisers and Decision Strategies on Foreign Policy Choices: President Clinton's Decision to Use Force in Kosovo", **International Studies Perspectives**, Vol. 6 (2005), s. 129-150.

⁵²³ Yugoslavia President Miloşević Addresses the Nation, March 24, 1999, <http://www.serbia-info.com/news/1999-03/24/10032.html>, (12.10.2010).

Sırbistan'a ve Kosova'ya yerleşirse, bu azınlıklara da destek verebileceği ihtimaline dikkat çekmeye çalışmıştır.⁵²⁴

NATO müdahalesinin temel hedeflerinden birisi Kosova'da yaşanan etnik temizliği önlemek olsa da, ortaya çıkardığı sonuç, etnik temizliğin yoğunluk kazanması olmuştur. Sırp yönetimi, etnik Arnavutlar'dan temizlenmiş bir Kosova yaratmak amacıyla NATO müdahalesini bir araç olarak kullanmaya çalışmış ve tüm Arnavut nüfusu Kosova'dan uzaklaştırmak için bir plan yürürlüğe sokmuştur. Sırp güvenlik güçlerinin “At Nalı Operasyonu” olarak anılan Kosova'daki planlı saldırıları 20 Mart 1999'da başlamıştır.⁵²⁵ 1998 yılının sonlarında Sırbistan Savunma Bakanı'nın ve YFC Genelkurmay Başkanı'nın değiştirilmesi, bu tür bir saldırının ön hazırlıkları olarak görülebilir.⁵²⁶ Racak katliamının komutanı olan General Sreten Lukić de, “At Nalı Operasyonu” ile örgütlü katliamlar ve Arnavutlara ait mülklerin sistematik bir biçimde yol edilmesi yoluyla Kosova'daki Arnavutların bu bölgeyi terk etmelerinin amaçlandığını belirtmiştir.⁵²⁷ Görüldüğü üzere, Kosova'da etnik temizlik, tanım gereği belirli bir kolektif kimliğin temsilcileri hedef alınarak uygulanmıştır. Kosova krizinin çatışma dönemi olan 1998-1999 döneminde 10.000'den fazla etnik Arnavutun öldürüldüğü tahmin edilmiştir.⁵²⁸ 30 Mart 1999'da BMMYK, Sırp kuvvetlerini

⁵²⁴ 2003 nüfus sayımına göre Sancak bölgesinin %51,6'sını Boşnak ve Müslüman nüfus oluştururken, Vojvodina nüfusunun %14,3'ünü ise etnik Macarlar oluşturmaktadır. Değerlendirme için bkz. Barry R. Posen, “The War for Kosovo: Serbia's Political-Military Strategy”, **International Security**, Vol. 24, No. 4 (Spring 2000), s. 48.

⁵²⁵ Uluslararası Bağımsız Kosova Komisyonu, “Atnalı Operasyonu” ile ilgili somut deliller bulunmadığını, fakat Arnavutların örgütlü ve planlı bir operasyonun sonucunda kitlesel olarak yerlerinden edildiğinin açık olduğunu belirtmiştir. Bkz. Independent International Commission on Kosovo, **op. cit.**, s. 88.

⁵²⁶ Under Orders War Crimes in Kosovo, **op. cit.**, s. 3-4.

⁵²⁷ General Sreten Lukic, Kosova'da Arnavut sivillere karşı şiddet ve terör eylemlerini planlamak ve uygulamak iddiaları ile Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi tarafından yargılanmış ve 22 Şubat 2009'da 22 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Eski Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi'nin General Sreten Lukic hakkında düzenlediği iddianame için bkz. <http://www.icty.org/x/cases/pavkovic/ind/en/pav-ii031002e.htm>, (04.08.2012).

⁵²⁸ Kosova'da yaşanan çatışmalar sırasında kaç kişinin öldüğü konusunda uzlaşmaya varılmış bir sayı yoktur. Yugoslavya Uluslararası Ceza Mahkemesi Baş Savcısı Carla Del Ponte, BM Güvenlik

Kosova’da etnik temizlik kampanyası organize etmekle suçlarken, Nisan 1999’da BM Genel Sekreteri Kofi Annan da, Sırp yetkililerin Kosovalı Arnavutlara karşı uyguladığı etnik temizliği kınamıştır.⁵²⁹

NATO müdahalesi sırasında yaklaşık 863.000 Arnavut mülteci konumuna düşmüş ve 590.000 kişi Kosova içerisinde yerlerinden edilmiştir. Bunların 444.600’ü Arnavutluk’a, 244.500’ü Makedonya’ya, 69.000’i Karadağ’a ve 91.057’si diğer ülkelere göç etmiştir. Bu rakamlar, Kosovalı Arnavutların %90’ının yerlerinden edildiğini göstermektedir.⁵³⁰ NATO müdahalesi sırasında Arnavutların Kosova dışına sürülmelerinin nedenlerinden birisi, bölgenin demografik yapısını değiştirmek olmuştur.

6 Mayıs 1999’da G-8 ülkeleri Dışişleri Bakanları toplantısında Kosova sorununun siyasi çözümü için yedi temel ilke belirlenmiştir. Bunlar; Kosova’da baskı ve şiddete son verilmesini, Kosova’dan asker, polis ve paramiliter güçlerin çekilmesini, Kosova’ya uluslararası sivil ve askeri varlığın yerleşmesini, Kosova’da geçici bir uluslararası yönetimin kurulmasını, mültecilerin ve yerlerinden edilmiş insanların güven içinde geri dönüşlerinin sağlanmasını, Rambouillet sürecini ve YFC ve diğer bölge ülkelerinin egemenlik ve toprak bütünlüğünü göz önüne alan ve KKO’nun silahsızlandırılmasını içeren bir politik sürecin başlamasını ve bölgenin istikrarının ve ekonomik gelişiminin sağlanmasını içermiştir.⁵³¹ Genel olarak bu

Konseyi’ne sunduğu raporda 11.000 kişinin öldüğünü belirtmiştir. ABD Savunma Bakanlığı ise 6.000 kişinin öldüğünü ve toplu mezarlar ile bu rakamın 10.000’e yaklaşacağı tahmininde bulunmuştur. NATO müdahalesi sırasında Sırbistan güvenlik güçlerinin işlediği savaş suçları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Under Orders War Crimes in Kosovo, **op. cit.**; Patrick Ball, Wendy Betts, Fritz Scheuren, Jana Dudukovich ve Jana Asher, “Killings and Refugee Flow in Kosovo, March-June 1999”, **Conflict in Numbers: Casualties of the 1990s War in the Former Yugoslavia, 1991-1999**, Ewa Tabeau ed., Belgrade, Helsinki Committee for Human Rights in Serbia, 2009, s. 879-996.

⁵²⁹ Carrie Booth Walling, “The History and Politics of Ethnic Cleansing”, **The Kosovo Tragedy: The Human Rights Dimensions**, Ken Booth ed., Londra, Frank Cass, 2001, s. 60.

⁵³⁰ Independent International Commission on Kosovo, **op. cit.**, s. 90.

⁵³¹ James Ker-Lindsay, **Kosovo: The Path to Contested Statehood in the Balkans**, Londra, I.B.Tauris, 2009, s. 131-132.

ilkeler, özerklik üzerine kurulu bir çözüm ortaya koymuştur. 27 Mayıs 1999'da Uluslararası Ceza Mahkemesi Slobodan Miloşeviç'i, 1 Ocak 1999'dan beri Kosova'da işlenen savaş suçlarının faili ilan ederken, ABD Dışışleri Bakanlığı, bu iddianamenin bir anlaşma için girilecek müzakerelere zarar verebileceğini ifade etmiştir.⁵³²

NATO müdahalesi sırasında Sırbistan'ın politik stratejisi, NATO içindeki ayrılıkları kullanmaya çalışmak olmuştur, fakat bu strateji, müdahalenin başlamasını veya yavaşlamasını önleyememiştir. Bu strateji çerçevesinde, müdahale sırasında NATO güçlerinin sivil kayıplara yol açan eylemleri, Rusya'nın diplomatik desteği ve mülteci sorunu kullanılmaya çalışılmıştır.⁵³³ 19 Mayıs 1999'da Rusya Federasyonu Dışışleri Bakanı Victor Chernomyrdin'in Belgrad'ı ziyareti sonucunda Miloşeviç, G-8'in belirlediği müzakere koşullarını kabul etmiştir. Böylece, Sırp politik stratejisi açısından Rusya'nın diplomatik desteği sınırlılıklarını göstermiştir.⁵³⁴ Ayrıca Sırp yönetimi, kitlesel göçler nedeniyle komşu ülkelerin istikrarsızlığa sürüklenebileceklerini düşünmüş olsa da, düşünülenin aksine yaşanan kitlesel göç olayları, uluslararası toplumun kararlılığını arttırmıştır.

NATO müdahalesi, Yugoslavya'nın iç siyasal sisteminde daha radikal söylemlerin ortaya çıkmasına ve radikal milliyetçi politikaların uygulanmasına dönük isteklerin öne çıkmasına neden olmuştur. Örneğin, Nisan 1999'da YFC yasama meclisi, Rusya ve Beyaz Rusya'nın oluşturduğu Pan-Slav birliğine katılmak için başvuruda bulunmayı onaylamıştır.⁵³⁵ Bunun dışında NATO müdahalesi, hâlihazırda Sırp milliyetçiliğinin desteğini arkasına almış olan Miloşeviç'in ortalama Sırpların da desteğini kazanmasına yol açmıştır. Çünkü NATO müdahalesi sırasında Sırp halkını,

⁵³² Bir devletin işbaşındaki bir devlet başkanı tarihte ilk kez savaş suçlusu ilan edilmiştir. Bkz. Ignatieff, **op. cit.**, s. 117-118.

⁵³³ Posen, **op. cit.**, s. 51-52.

⁵³⁴ **Ibid.**, s. 54-55.

⁵³⁵ Sembolik bir değeri olan bu girişimin amacı, Rusya ve Beyaz Rusya'nın kamuoylarına hitap ederek bu devletlerin yardımını sağlamak olmuştur. Bkz. Emiroğlu, **op. cit.**, s. 300-301.

Batı'nın Sırlar'dan nefret ettiğine ve tüm dünyanın Sırlara karşı olduğuna inandırmak kolay olmuştur.

4.6.3. NATO Müdahalesinin Sonu ve UNMIK'e Giden Süreç

NATO müdahalesinin son haftalarında Miloşević'e bir barış planını kabul ettirmeye yönelik diplomatik müzakereler yoğunluk kazanmıştır. Müzakereler Kosova'da şiddete ve baskıya son verilmesini, Yugoslav silahlı güçlerinin geri çekilmesini, uluslararası sivil ve askeri varlığın kabulünü ve tüm mültecilerin geri dönmesini öngören Ahtisaari-Chernomyrdin planını 3 Haziran 1999'da Miloşević'in kabul etmesi ile sona ermiştir. Aynı gün toplanan Sırbistan Meclisi 74 ret, 3 çekimser oya karşı 136 kabul oyuyla bu planı onaylayarak, BM'nin barış planını uygulama sürecinin yolunu açmıştır. ABD Başkanı Bill Clinton'ın kara savaşının bir seçenek olarak değerlendirebileceği yönündeki söyleminin, Miloşević'in barış planını kabul etmesinde önemli rol oynadığı ileri sürülmüştür.⁵³⁶

9 Haziran 1999'da NATO ve YFC arasında Sırp kuvvetlerinin 11 gün içinde Kosova'dan geri çekilmesini ve Kosova Gücü'nün (*Kosovo Force*-KFOR) bölgeye konuşlanmasını içeren Askeri-Teknik Anlaşması⁵³⁷ Makedonya'nın Kumanova şehrinde imzalanmıştır. Bu anlaşmanın imzalanmasından hemen sonra hava saldırıları durdurulmuştur. Bu anlaşmanın imzalanmasıyla Kosova, hukuksal olmasa da fiilen Sırbistan'ın denetiminden alınarak UNMIK'e devredilmiştir.

10 Haziran 1999'da BM Güvenlik Konseyi'nin aldığı 1244 sayılı karar, BM gözetiminde Kosova'ya uluslararası sivil ve askeri varlığın konuşlanmasını

⁵³⁶ *Ibid.*, s. 346-347.

⁵³⁷ Military Technical Agreement, June 9, 1999, <http://www.nato.int/kosovo/docu/a990609a.htm>, (12.12.2011).

öngörmüştür. 1244 sayılı karar uyarınca BM, Kosova'yı sivil personeli ile yönetmeye başlasa da, Kosova resmi olarak Sırbistan'ın bir parçası sayılmıştır. Ayrıca bu karar, Kosova'nın gelecekteki statüsünün politik bir süreç sonucunda belirlenmesi ifadesini kullanarak, bir nihai statü biçimi tespit etmekten kaçınmıştır.⁵³⁸

1244 sayılı kararda beş aşamalı bir strateji öngöröldü. Birinci aşamada, UNMIK'in kontrolünde bir geçici sivil yönetim kurulması amaçlandı. İkinci aşamada seçim hazırlıkları başlatılırken, geçici yönetimin güçlendirilmesi ve Kosova halkına yetki transferinin tedricen gerçekleşmesi öngöröldü. Üçüncü aşama olarak seçimlerin yapılması belirlendi. Seçimlerin gerçekleşmesinden sonra dördüncü aşama olarak geçici yönetim kurumlarının oluşturulması öngöröldü. Beşinci aşamada ise, Kosova'nın nihai statüsü belirlendikten sonra, geçici yönetim kurumlarının ve tüm Kosova'nın yönetiminin yerel halka bırakılması öngöröldü. Bu stratejide belirtilen amaçların gerçekleştirilebilmesi için, Kosova'da farklı örgütler tarafından gerçekleştirilen görevlerin bütüncül bir biçimde yönetimini sağlamak amacıyla UNMIK'in başkanı olarak bir BM Genel Sekreter Özel Temsilcisi atanmıştır.

Rambouillet şartları ile karşılaştırıldığında, NATO müdahalesi sonrasında Sırbistan beş kazanımda bulunmuştur. Birincisi, Kosova'da hâkim siyasi otorite NATO değil, BM olmuştur. Böylece Sırbistan, Kosova'nın nihai statüsünün belirlenmesi sürecinde Rusya ve Çin'in desteğini kazanabileceğini düşünmüştür. İkincisi, Kosova'nın bağımsızlığının meşru siyasi temeli ortadan kalkmıştır. Rambouillet'de öngörülen üç senelik bir geçiş süreci ve sonrasında uluslararası bir toplantı sonucunda nihai statünün belirlenmesi koşulu ortadan kalkarken, Kosova üzerinde Sırp egemenliğinin hukuken devamı sağlanmıştır. Üçüncüsü, 1244 sayılı BM

⁵³⁸ BM Güvenlik Konseyi 1244 sayılı kararı 14 lehte ve bir çekimser oy ile kabul etmiştir. Oylamada Çin çekimser oy kullanmıştır. 1244 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararının metni için bkz. [http://www.un.org/Docs/journal/asp/ws.asp?m=S/RES/1244\(1999\), \(05.07.2010\).](http://www.un.org/Docs/journal/asp/ws.asp?m=S/RES/1244(1999), (05.07.2010).)

Güvenlik Konseyi kararı, YFC'nin egemenliğini ve toprak bütünlüğünü vurgulamıştır. Dördüncüsü, Rus birliklerinin de Kosova'ya konuşlanacak olması, Sırbistan açısından bir kazanç olarak görülmüştür. Beşincisi ise, NATO'ya Sırp topraklarında harekât yapma hakkı veren Rambouillet şartları ortadan kalkmıştır.⁵³⁹

⁵³⁹ Posen, **op. cit.**, s. 79-80; Tarık Ali, **Evrenin Efendileri? NATO'nun Balkan Seferi**, çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Om Yayınları, 2001, s. 13.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

1999-2008 ARASI DÖNEMDE UNMIK YÖNETİMİ ALTINDA ARNAVUT HÂKİMİYETİ ve YAŞANAN TOPLUMSAL GÜVENLİK SORUNLARI

1. UNMIK Yönetimi'nin Kurulması ve Yerel Aktörler Tarafından Algılanışı

1244 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararına göre UNMIK'in temel görevleri, Kosova'da geçici bir sivil yönetim oluşturmak, düzenin ve hukukun korunmasını sağlamak, özerk yönetimin kurulmasını teşvik etmek ve Kosova'nın nihai statüsünü belirleyecek olan politik süreci kolaylaştırmak şeklinde belirlenmiştir.⁵⁴⁰ Kosova sorununun da gösterdiği gibi, uluslararası yönetimler, sadece yeni yönetim yapılarının oluşturulmasında değil, ayrıca yönetimleri altında bulundurdıkları bölgenin statü sorunundan kaynaklanan egemenlik sorunlarıyla da uğraşmak zorunda kalmaktadırlar. Fakat Kosova sorununun temel nedenleri ile ilgili bir tespitte bulunmayan 1244 sayılı karar, Kosova'nın nihai statüsünün belirlenmesinde ne tür bir yol izleneceğini ve olası statünün ne olacağını (özerklik, bağımsızlık, taksim vb.) belirtmemiştir.

Kosova'nın nihai statüsü üzerindeki belirsizlik, soruna sıfır toplamli çözümler arayan Arnavutların ve Sırpaların içinde bulunduğu çatışmanın zorluklarını artırmıştır. Çünkü Kosova'nın nihai statüsü ile ilgili bir anlaşmanın yokluğunda, Arnavutlar bağımsızlık amacını, Kosovalı Sırpalar ise, kendi varlıklarının ve kimliklerinin muhafazası isteği çerçevesinde Kosova'nın Sırbistan'ın hâkimiyetine geri dönmesini amaçlamışlardır. Bu ortamda, Kosova'da UNMIK tarafından alınan kararlar ya da uygulanan politikalar, Arnavutlar tarafından bağımsızlığı destekleyici yönde, Sırpalar

⁵⁴⁰ Bkz. BM Güvenlik Konseyi 1244 sayılı kararı paragraflar 9-11.

tarafından ise Kosova üzerinde Sırbistan'ın hâkimiyetinin yeniden tesisi biçiminde yorumlanmıştır.⁵⁴¹ İlk dönemlerde bu durum, UNMIK'in meşruiyetini zedeleyen ve çalışmalarını zorlaştıran bir sorun oluşturmuştur.

UNMIK, her biri belirli görevleri yerine getiren, ancak tümü bir dereceye kadar BM şemsiyesi altında çalışan farklı örgütlerden oluşan beş ayak üzerine kurulmuştur. Bunlar, mülteciler ve insani yardım işleri ile ilgilenen BMMYK; sivil yönetim görevini yürüten BM; demokratikleşme ve kurum inşası sorumluluğunu üstlenen AGİT; ekonomik yeniden yapılanma sorumluluğunu üstlenen AB⁵⁴² ve güvenlik sorumluluğunu üstlenen NATO'dur.⁵⁴³ Söz konusu aktörlerin sorumluluk alanlarının da gösterdiği üzere, çatışmaların sona ermesinden hemen sonraki dönemde UNMIK önceliği güvenliğin sağlanmasına, ekonominin yeniden yapılandırılmasına, etnik gruplar arası diyalog ortamının oluşturulmasına, yerlerinden edilen kişilerin geri dönüşüne ve yerel kurumların oluşturulmasına vermiştir. Böylece, bu dönemde, müdahale ve “sert güvenlik” konuları yerini güvenli bir ortam yaratılması ve acil insani ihtiyaçların giderilmesi çabaları çerçevesinde yeniden inşa sürecine ve “yumuşak güvenlik” konularına bırakmıştır.

BM Güvenlik Konseyi tarafından yetkilendirilen ve BM Genel Sekreteri'nin Kosova Özel Temsilcisi olan UNMIK Başkanı, Kosova'daki en üst düzey sivil yönetici olmuştur. 2 Temmuz 1999'da Bernard Kouchner UNMIK Başkanı olarak

⁵⁴¹ Alexandros Yannis, **Kosovo Under International Administration: An Unfinished Conflict**, Athens, Hellenic Foundation for European and Foreign Policy, 2001, s. 27-28.

⁵⁴² Kosova'nın yeniden inşası sürecinde üstlendiği rol çerçevesinde 1999-2005 yılları arasında AB'nin Kosova'ya yaptığı yardım miktarı 2,3 milyar Euro düzeyinde gerçekleşmiştir. Ayrıca Avrupa Yeniden İnşa Ajansı, 2000 yılında Priştine'de büro açan ilk AB birimi olurken, faaliyetlerini kurum inşası, ekonomi ve politik reform alanlarına yoğunlaştırmıştır. Bkz. Anthony Cleland Welch, “Achieving Human Security after Intra-State Conflict: The Lessons of Kosovo”, **Journal of Contemporary European Studies**, Vol. 14, No. 2 (2006), s. 223; Dimitris Papadimitriou ve Petar Petrov, “Europeanisation, Conditionality and State Building in Kosovo: The Elusive Pursuit of EU Actorness (1999-2008)”, **The Proceedings of the Fourth International Conference on Security, Challenges to Balkan Security and Contribution of the International Organizations**, 14-15 May 2008, İzmir, Dokuz Eylül University Press, 2009, s. 78.

⁵⁴³ Bkz. BM Güvenlik Konseyi 1244 sayılı kararı 10. ve 11. Paragraflar.

atanmıştır. 12 Haziran 1999’da BM Genel Sekreteri tarafından atanan Sergio de Mello’nun yerini alan Kouchner, bölgedeki en yüksek sivil otorite olmuştur.⁵⁴⁴ Kosova’daki tüm yasama ve yürütme yetkilerinin UNMIK’e devredilmesini öngören 25 Temmuz 1999 tarihli UNMIK’in ilk yönetmeliği, Kosova’da yürürlükte olan hukuki düzeni ilga etmiş ve bir uluslararası vesayet yönetimi kurmuştur. Kosova hukuken YFC’nin bir parçası olarak kalmışsa da, UNMIK’in bu düzenlemeden ve 1244 sayılı Güvenlik Konseyi kararından kaynaklanan gücü, YFC’nin Kosova’daki egemenliğini askıya almıştır.⁵⁴⁵ Fakat 24 Mart 1999 tarihi öncesinde Kosova’da geçerli olan YFC kanunları uluslararası insan hakları standartlarıyla çatışmadıkları sürece uygulanmaya devam etmiştir.⁵⁴⁶ Kosovalı Sırp’lar da, Sırbistan yasalarına bağlı kalarak Sırbistan’ın Kosova üzerindeki söz hakkını canlı tutmaya çalışmışlardır.

NATO müdahalesinden sonra UNMIK ve KFOR, Kosovalı Arnavutlar tarafından “özgürleştirici”ler olarak görülmüş ve Arnavutlar arasında “Batı”ya ve özellikle NATO’ya yönelik olumlu algı, UNMIK’in Arnavutlar tarafından kabulünü kolaylaştırmıştır. Buna karşın, NATO müdahalesinin Arnavutların bağımsızlığı için yapıldığı yönündeki Sırp endişesi, bu dönemdeki Sırp düşüncesine hâkim olmuştur. Bu çerçevede Belgrad yönetimi, Kosova’nın Sırbistan’ın parçası olmaya devam ettiğini ve NATO müdahalesinin Sırbistan’ın Kosova üzerindeki kontrolünü geçici olarak sona erdirdiğini ileri sürmüştür.⁵⁴⁷ Sırbistan, bu iddiasını devlet egemenliği

⁵⁴⁴ Sergio de Melo (12 Haziran 1999-2 Temmuz 1999), Bernard Kouchner (Temmuz 1999-Ocak 2001), Hans Haekkerup (Ocak 2001-Ocak 2002), Michael Steiner (Ocak 2002-Temmuz 2003), Harri Holkeri (Temmuz 2003-Mayıs 2004), Soren Jessen-Petersen (Ağustos 2004-Haziran 2006) ve 2007’nin sonlarında Alman diplomat Joachim Rücker UNMIK başkanlığını üstlenmiştir. 1999 ve 2007 yılları arasında yedi defa başkanlığı değişen UNMIK, Kosova yönetim yapılarının sürekliliği ve istikrarı konusunda önemli soru işaretleri yaratmıştır.

⁵⁴⁵ Yannis, **op. cit.** s. 17; The Independent International Commission on Kosovo, **op. cit.**, s. 263-266.

⁵⁴⁶ Bkz. UNMIK Regulation No. 1999/1, <http://www.unmikonline.org/regulations/1999/reg01-99.htm>, (09.09.2010).

⁵⁴⁷ Vjeran Pavlakovic ve Sabrina Petra Ramet, “Albanian and Serb Rivalry in Kosovo: Realist and Universalist Perspectives on Sovereignty”, **De Facto States: The Quest for Sovereignty**, Tözün Bahçeli, Barry Bartmann ve Henry Srebrnik ed., Londra, Routledge, 2004, s. 91.

ilkesi çerçevesinde savunmuştur. Gerçekten 1244 sayılı kararda Kosova'nın YFC'nin hukuki bir parçası olduğu açıkça belirtilmiş olmasına karşın Kosovalı Arnavutlar, bağımsız bir devlet talebinde ısrar etmişlerdir.

2003 yılında Kosova'da faaliyette bulunan kurumlar ile ilgili olarak yapılan bir araştırmada Kosova hükümeti ile ilgili güven oran %78,1 olarak ortaya çıkarken, UNMIK'in performansından duyulan tatmin düzeyi ise %43,1 olarak belirlenmiştir.⁵⁴⁸ UNDP'nin 2004 yılında yaptığı bir başka kamuoyu araştırmasında ise, Kosova hükümeti %73,4 ile en güvenilir kurum olarak görülürken, UNMIK ise, %24,7 ile en az güvenilen kurum olmuştur. Bu sonuç, Kosovalı Arnavutların bağımsızlık istekleri ile yakından bağlantılıdır.⁵⁴⁹ Nitekim 2004 yılı itibariyle Arnavutlar arasında UNMIK yönetiminin bağımsızlık önünde bir engel olduğu görüşü kabul görmeye başlamıştır. Sırlar ise, bölge üzerinde Sırbistan hâkimiyetinin fiilen sona ermesine ve içinde bulundukları belirsizliğe bağlı olarak UNMIK'in performansı ile ilgili olarak %88,5 oranında memnuniyetsizliklerini ifade etmişlerdir.⁵⁵⁰ Genel olarak, her iki etnik grup, UNMIK'in varlığını Kosova ile ilgili temel amaçları çerçevesinde ele almışlardır.

1.1. Kosova Geçici Konseyi'nin Oluşumu ve Kosovalı Sırların Tutumu

UNMIK, 16 Temmuz 1999'da Priştine'de Sırp ve Arnavut siyasi liderlerini yeni oluşturulan Kosova Geçici Konseyi'nin (KGK) ilk toplantısında bir araya getirmiştir. KGK'nin oluşturulmasının temel amacı, etnik grupların UNMIK'in karar-

⁵⁴⁸ BM Kalkınma Programı tarafından hazırlanan bu araştırma Mayıs-Ağustos 2003 tarihlerini kapsamış ve 987'si Arnavut, 190'ı Sırp ve 163'ü diğer etnik gruplardan olmak üzere toplam 1340 kişi üzerinden düzenlenmiştir. United Nations Development Programme (UNDP), **Kosovo Early Warning Report**, May-August 2003, http://www.kosovo.undp.org/repository/docs/EWS_4_Eng.pdf, (09.09.2010).

⁵⁴⁹ Bkz. Pantelis Sklias ve Spyros Roukhanas, "Development in Post-Conflict Kosovo", **South-Eastern Europe Journal of Economics**, Vol. 2 (2007), s. 282.

⁵⁵⁰ UNDP, **op. cit.**, s. 30.

alma sürecine katkı yapmasını sağlamak olmuştur. Belgrad yönetimi, Kosovalı Sırların bu konseyde yer almamaları için baskı uygulamış ve Milošević rejimine bağlı Kosovalı Sırlar, UNMIK ile temas kurmaktan kaçınmışlardır. Buna karşılık, Kosova Sırp Direniş Hareketi'nin başkanı Momcilo Trajković ve Piskopos Artemije UNMIK ile temas kurarak,⁵⁵¹ Kosova'daki Sırların durumunun gelişmesine katkıda bulunacağı beklentisiyle KGK'ye katılmışlardır.

Her ne kadar Artemije ve Trajković, Sırların içinde bulundukları güvenlik koşullarının olumsuz durumu nedeniyle Eylül 1999'da KGK'den çekilseler de, Ekim 1999'da Milošević rejimine muhalif Kosovalı Sırların UNMIK ile birlikte hareket etmesine imkân verecek olan bir politik platform oluşturmak için Kosova-Metohija Sırp Ulusal Meclisi kurulmuştur.⁵⁵² Genel olarak Sırların UNMIK ile işbirliği yapmalarının temel gereği, bekalari için uluslararası garantiler sağlanması, Kosova'daki politik, ekonomik ve toplumsal gelişmelerin içinde yer almalarının ve Sırların yaşam koşullarının geliştirilmesinin sağlanmasını içermiştir. Bunun dışında Kosova içerisinde Sırların hareket özgürlüğünün arttırılması, Sırların yoğun olduğu bölgelerde öz-yönetim alanlarının genişletilmesi ve Sırp mültecilerin geri dönüş olanaklarının arttırılması konuları da önemli yer tutmuştur.⁵⁵³ Kosovalı Sırların bu tutumunun arkasında yatan asıl sebep, kolektif kimliklerinin bölgedeki varlığını sürdürmesini sağlamak olmuştur.

15 Aralık 1999'da Arnavutlar ile UNMIK arasında Ortak Geçici Yönetim Yapısı'nı ve Kosova Geçici Yönetim Konseyi'ni kuran anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma, Arnavutların UNMIK'in bazı önemli karar-alma mekanizmalarında temsilini

⁵⁵¹ Momcilo Trajković'in başkanlığını yaptığı Sırbistan Direniş Hareketi, 19 üyeli Sırbistan Demokratik Muhalefeti içerisinde yer almıştır. Bkz. International Crisis Group, **Serb Integration in Kosovo: Taking the Plunge**, 2009, s. 3, http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/200_serb_integration_in_kosovo_taking_the_plunge.pdf, (05.07.2010).

⁵⁵² Yannis, **op. cit.**, s. 47-48.

⁵⁵³ **Ibid**, s. 65.

sağlamış ve Kosova’da işleyen bir sivil yönetim oluşturulması sürecinde Arnavutlar ile UNMIK arasındaki işbirliğini sağlamlaştırmıştır.⁵⁵⁴ Arnavutların UNMIK politikalarındaki yapıcı mevcudiyeti, Kosovalı Arnavutlar arasında, Kosova’nın bağımsızlığa doğru geri döndürülemez bir yolda olduğu ya da en azından bir daha asla Sırp hâkimiyeti altına girmeyecekleri inancının oluşmasına yol açmıştır.

Arnavutların UNMIK ile işbirliği yapmasında bir sorun yaşanmazken, UNMIK Başkanı Kouchner, Kasım 1999’da Sırpların UNMIK’in gözetiminde oluşturulan kurumlara katılımını sağlamayı amaçlayan bir girişim olarak Bir Arada Yaşama Gündemi’ni (*Agenda for Coexistence*) başlatmıştır.⁵⁵⁵ Bu girişim, Mart 2000’de UNMIK ile Kosova-Metohija Sırp Ulusal Meclisi arasında yapılan bir anlaşma ile güçlendirilmiştir. Bu anlaşma, Kosovalı Sırpların Ortak Geçici Yönetim Yapıları’nda temsil edilmelerine olanak tanımıştır.⁵⁵⁶ Kosova’da oluşturulan yönetim kurumlarında azınlıkların temsili, ayrımcılıktan kaçınmak ve etnik grupların birlikte çalışmalarını sağlamak için yapılmış bilinçli bir tercih olmuştur.

Bu çerçevede, UNMIK’in Ağustos 2000’de yayınladığı 45 numaralı yönetmelik, belediye meclislerinde azınlıkların korunması ve ayrımcılığın önlenmesi amacıyla Topluluklar Komitesi ile Uzlaştırma Komitesi oluşturulmasını kararlaştırmıştır. Bu komitelerin kurulması ile azınlıkların çıkarlarının yerel yönetimlerde temsil edilmesi amaçlanmıştır. Arnavut olmayan toplulukların sayıca önemli olduğu belediyelerde kurulan Topluluklar Komitesi, topluluk haklarının korunması ve toplulukların belediye düzeyinde kamu hizmetlerine ulaşmalarının

⁵⁵⁴ Bu anlaşma sonrasında Kosovalı Arnavutların paralel devlet yapılarının faaliyetleri 1 Şubat 2000 tarihinde sona erdirilmiş ve sürdürdükleri faaliyetler UNMIK’e devredilmiştir. Bkz. Pavlakovic ve Ramet, **op. cit.**, s. 86.

⁵⁵⁵ Yannis, **op. cit.**, s. 48.

⁵⁵⁶ **Ibid.**, s. 48.

sağlanmasından sorumlu olmuştur.⁵⁵⁷ Ayrıca bu komite, kamu görevlerini yerine getiren kişilerin dil, din ve etnik köken gibi nedenlerle ayrımcılık uygulamamasını sağlamakla görevlendirilmiştir. Bu girişimlere rağmen, 2001 yılı sonu itibariyle birçok belediyede Topluluklar Komitesi oluşturulmazken, bazılarında oluşturulan Uzlaştırma Komiteleri azınlıkların sorunlarını ele almakta işlevsiz kalmıştır.⁵⁵⁸ Örneğin, Nisan 2001’de sadece Prizren’de işten çıkarılan kamu çalışanlarının %70’ini Arnavut olmayan topluluklara üye kişiler oluşturmuştur.⁵⁵⁹

Kosova’da siyasi sistemin yeniden düzenlenmesi yönündeki ilk girişim, yapılan siyasi seçimler olmuştur. Bu kapsamda, Ağustos 2000’de belediye yönetimleri ile ilgili olarak yayınlanan UNMIK yönetmeliğinden sonra 28 Ekim 2000’de Kosova’da yerel seçimler gerçekleştirilmiştir. Bu seçimlerden İbrahim Rugova’nın, eski KKO lideri Haşim Taçi’nin karşısında %58’lik bir oy oranı ile galip çıkması, Kosova’nın statüsünün çözümü konusunda, Arnavutların şiddeti değil, demokratik araçları tercih ettiklerini göstermiştir.⁵⁶⁰ Aslında KKO’nun Kosova Demokratik Partisi (DPK) adını alarak siyasal sürece dâhil olması da, bu örgütün silahlı bir gruptan bir siyasi partiye dönüştüğünün bir kanıtı olmuştur.⁵⁶¹ UNMIK yönetimi altında

⁵⁵⁷ Nazif Mandacı, “Relieving Bosnia from the Orbit of Dysfunctional Consociationalism: Lessons from Kosovo and Ethnocomitology”, **The Proceedings of the Fourth International Conference on Security, Challenges to Balkan Security and Contribution of the International Organizations**, 14-15 May 2008, İzmir, Dokuz Eylül University Press, 2009, s. 167.

⁵⁵⁸ Nisan 2002 itibariyle 30 belediyede 22 Topluluklar Komitesi ve 25 Uzlaştırma Komitesi oluşturulmuştur. Bkz. Nazif Mandacı, “Turks of Kosovo and Protection of Minority Culture at the Local Level”, **Perceptions**, Vol. 9, No. 2 (Summer 2004), s. 71-73.

⁵⁵⁹ **Ibid.**, s. 68-70.

⁵⁶⁰ Bu seçimlere 39 siyasi parti katılmış ve sadece üçü %2’den fazla oy almıştır. Bu seçimlerde KDL 398.872 oy ile %58,0, Kosova Demokratik Partisi 187.821 oy ile %27,3 ve Kosova’nın Geleceği İttifakı 53.074 oy ile %7,7 oy oranı elde etmiştir. Statistical Office of Kosovo, **Kosovo in Figures 2004**, May 2004, http://esk.rks-gov.net/ENG/publikimet/doc_download/508-kosovo-in-figures-2004, (08.08.2009).

⁵⁶¹ Carrie Manning, “Armed Opposition Groups into Political Parties: Comparing Bosnia, Kosovo and Mozambique”, **Studies in Comparative International Development**, Vol. 39, No. 1 (Spring 2004), s. 54-76.

düzenlenen bu ilk siyasal seçimler, Kosova’da politik faaliyet alanının ağırlıklı olarak Arnavutların “tekeli”nde gelişeceğini göstermiştir.

Sırpların Kosova’nın politik ve toplumsal hayatına katılmalarını sağlamak UNMIK yönetiminin en temel amaçlarından birisi olsa da, Sırp, 28 Ekim 2000’de düzenlenen yerel seçimlere katılmamışlardır. Sırbistan ise, gerçekleştirilen belediye seçimlerinin sonuçlarını tanımamıştır. Bunun dışında, Belgrad’ın Kosova’da paralel seçimler düzenleme planlarını, UNMIK Başkanı Kouchner, imkânsız olarak nitelendirerek reddetmiştir. Sırbistan’ın bu girişimini, Kosova üzerinde hâkimiyetinin var olduğunu göstermeye dönük bir manevra olarak nitelendirmek mümkündür.⁵⁶² Kosovalı Arnavutlar, yerel düzeyde ilk yetki transferinin gerçekleştirilmesinin önünü açan bu seçimleri bağımsızlığa doğru atılan ilk adım olarak yorumlamışlardır.

1.2. Geçici Bir “Toplumsal Sözleşme” Girişimi Olarak Kosova Geçici Anayasal Çerçevesi

BM Güvenlik Konseyi’nin 1244 sayılı kararından sonra Kosova ile ilgili en önemli uluslararası belge, 15 Mayıs 2001’de UNMIK Başkanı Hans Haekkerup tarafından ortaya konan Kosova Geçici Yönetimi Anayasal Çerçevesi’dir.⁵⁶³ Anayasal Çerçeve’de Kosova, kendine özgü tarihi, hukuki, kültürel ve dilsel niteliklere sahip bir varlık olarak tanımlanırken, Kosova ile YFC arasındaki ilişkileri ele alan tek bir paragraf yer almamış ve yine bu belgede Kosova, YFC’nin bir parçası olarak

⁵⁶² 22 Aralık 2003’de Kosova Meclisi, Kosova’da düzenlenen Sırbistan parlamento seçimlerinin anayasaya aykırı olduğunu açıklamıştır. Hoxhaj, **op. cit.**, s. 32.

⁵⁶³ Kosova Geçici Yönetimi Anayasal Çerçevesi’nin ortaya konmasına kadar Kosova’nın yönetimi ile ilgili hukuki çerçeveyi, 1244 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı ve ilgili UNMIK yönergeleri ve düzenlemeleri oluşturmuştur. UNMIK Başkanı’nın Kosova Geçici Yönetimi Anayasal Çerçevesi’ni uygulama yetkisi, BM Güvenlik Konseyi’nin 1244 sayılı kararına dayanmıştır. UNMIK Regulation 2001/9, <http://www.un.org/peace/kosovo>, (10.07.2009). Çalışmanın bundan sonraki bölümlerinde Kosova Geçici Anayasal Çerçevesi yerine “Anayasal Çerçeve” kısaltması kullanılacaktır.

tanımlanmamıştır.⁵⁶⁴ Sırbistan, Kosova'nın bağımsız bir devlet olmadığını vurgulayarak bu belgeye karşı çıkarken, Arnavutlar ise, Anayasal Çerçeve'de bağımsızlığa herhangi bir atıfta bulunulmaması nedeniyle eleştiride bulunmuşlardır.

Ağustos 2000'de Kosova Belediyeleri İdari Yönetmeliği'nin uygulamaya konmasıyla⁵⁶⁵ belediye düzeyinde bazı yetkiler yerel aktörlere devredilmiş olsa da, asıl yetki transferi Anayasal Çerçeve'nin uygulanması ile başlamıştır. Bu belge ile birlikte UNMIK, yasama, yürütme ve yargı alanlarındaki yetkilerinin önemli bir bölümünü yerel kurumlara devretmiştir. Fakat dış ilişkiler, azınlık topluluklarının korunması ve bütçe kontrolü gibi alanlar UNMIK'in yetkisinde kalmıştır.⁵⁶⁶ UNMIK, Anayasal Çerçeve ile Kosova Geçici Yönetim Kurumları'nın hangi yetkilere sahip olacağını belirlemiştir.

UNMIK yönetiminin Kosovalı Arnavutlar tarafından kendi yönetimlerini gerçekleştirmelerinin önündeki bir engel olarak algılanmaya başlanması ile UNMIK'in meşruiyeti sorgulanır hale gelmiştir. Bu nedenle, yetki transferi, uluslararası yönetimin meşruiyeti açısından önemli görülmüştür. Bununla birlikte, UNMIK'in yerel kurumlara yetki transferinde bazı ertelemeler söz konusu olmuştur. Erteleme kararında iki temel neden rol oynamıştır. Bunlardan birincisi, Kosova üzerindeki yetkinin UNMIK'te olması, YFC'nin egemenliğinin korunması anlamına gelirken, gümrük, dış ilişkiler ve para politikası gibi devlet olmanın temel yetki alanlarının Kosova kurumlarına transferi bu durumu zorlaştırabilecekti.⁵⁶⁷ Kosovalı

⁵⁶⁴ Bkz. Kosova Geçici Yönetimi Anayasal Çerçevesi, http://www.unmikonline.org/regulations/unmikgazette/06turkish/CF_Turkish_Anayasal_Cerceve.pdf, (10.05.2010).

⁵⁶⁵ Yannis, **op. cit.**, s. 44.

⁵⁶⁶ Anayasal Çerçeve'de Kosova kurumlarına ekonomi, maliye, ticaret, sanayi, tarım, eğitim, sağlık, ulaşım ve iletişim gibi alanlarda yetki devri sağlanmıştır. Bkz. Hoxhaj, **op. cit.**, s. 24.

⁵⁶⁷ Rasmus Abildgaard Kristensen, "Administering Membership of International Society: The Role and Function of UNMIK", **Kosovo Between War and Peace: Nationalism, Peacebuilding and International Trusteeship**, Tonny Brems Knudsen ve Carsten Bagge Laustsen ed., New York, Routledge, 2006, s. 147.

Sırlar da, Kosova kurumlarına yetki transferini ‘bağımsız’ Kosova’nın oluşturulmasına yönelik bir adım olarak görmüşlerdir. ‘Bağımsız Kosova’nın pratik anlamı ise, Arnavutların egemen kimlik olmaları ve yine pratikte Kosovalı Sırların azınlık konumuna düşmeleri olacaktı. Her iki etnik grup arasındaki karşılıklı güvensizlik ve düşmanlık algısının da etkisiyle, Kosovalı Sırlar, yetki transferini yaşadıkları toplumsal güvensizlikleri arttıracak bir gelişme olarak görmüşlerdir.

İkinci neden ise, Kosova kurumlarına daha fazla yetki transferi, sorunun nihai çözümünde uluslararası toplumun karşı karşıya olduğu belirsiz durum nedeniyle sorunu karmaşıktırabilirdi. Örneğin Arnavutlar, Kosova Meclisi’ni bir platform olarak kullanarak, BM Güvenlik Konseyi’nin 1244 sayılı kararını ihlal eden kararlar alabilişlerdir. Mayıs 2002’de Kosova Meclisi, Kosova’nın toprak bütünlüğünü öngören bir karar alırken, Kasım 2002’de alınan bir başka kararda da, Kosova’nın Sırbistan-Karadağ Anayasası’nın giriş bölümünde yer alması kınanmıştır.⁵⁶⁸ Bir başka örnekte ise, Kosova Meclisi, 23 Mayıs 2001’de YFC ile Makedonya arasında Şubat 2001’de imzalanan sınır anlaşmasını gayri-meşru bir anlaşma olarak gören bir karar almıştır. Bu karar üzerine Kosova Meclisi’nin Sırp temsilcileri oturumu terk etmişlerdir. UNMIK Başkanı Michael Steiner ise, dış ilişkiler ve sınır sorunlarının Kosova kurumlarının yetki alanında olmadığını belirterek bu kararı veto etmiştir.⁵⁶⁹

Yetki transferi ile ilgili olarak belirtilen çekincelere ve yaşanan sorunlara rağmen, Anayasal Çerçeve incelendiğinde, temel amaç olarak Kosova toplumunun kendisini yönetme yeteneğinin geliştirilmesi öngörülmüştür. Fakat UNMIK’in sahip olduğu yetkilerin kapsamı düşünüldüğünde bu amaç ile çeliştikleri sonucuna varılabilmektedir. Örneğin, UNMIK Başkanı, Kosova Meclisi’ni dağıtma, yargıçları

⁵⁶⁸ Kosova Meclisi’nin aldığı bu kararlar hem BM Güvenlik Konseyi, hem de AB tarafından kınanmıştır. **Ibid.**, s. 148.

⁵⁶⁹ Pavlakovic ve Ramet, **op. cit.**, s. 91.

atama ve görevden alma, seçimleri yenileme, bütçe düzenlemelerini kararlaştırma ve tüm dış ilişkileri yürütme gibi yetkilere sahip olmuştur. UNMIK Başkanı'nın elinde bulundurduğu yetkiler nedeniyle Kosova kurumlarının yetki alanı oldukça sınırlandırılmıştır.

Kosova'daki yeni siyasi ve idari yapının temellerini atmış olan Anayasal Çerçeve düzenlemesi, Kosova'daki yönetim yapılarının oluşturulması sürecinde en önemli adımı oluşturmuştur. Oluşturulan Ortak Geçici Yönetim Yapıları, Kosova'nın yönetiminde sorumluluğun Kosova toplumuna geçişinin önünü açmıştır. Fakat Anayasal Çerçeve ile ortaya çıkan sistem, daha çok Arnavutların taleplerine karşılık vermiş ve Sırp ve Arnavutlar arasında etkili bir işbirliği sistemi oluşturamamıştır.

Anayasal Çerçeve, Kosova'da etnik çoğulculuğu korumak için geçici yönetim kurumlarının kurumsal çerçevesine etnik temelli haklar ve kontrol mekanizmaları dâhil etmiştir. Bu kapsamda Anayasal Çerçeve'nin dördüncü bölümünde Kosova'da yaşayan etnik azınlıkların kaygılarını gidermek için “ulusal topluluklar” kavramı ortaya atılırken,⁵⁷⁰ Sırlara ve diğer azınlıklara merkezi Kosova kurumlarında temsil edilebilmeleri için kota sağlamak suretiyle “pozitif ayrımcılık” adı verilen modelin uygulanması öngörülmüştür. Bunun dışında, Anayasal Çerçeve'de toplulukların ve topluluk üyelerinin kendi dillerini özgürce kullanma, kendi dillerinde eğitim görme, kamu kurumlarında istihdam edilme ve kamu hizmetlerinden yararlanma konusunda eşit fırsatlara sahip olma, kendi basın ve yayın organlarını oluşturma gibi hakları güvence altına alınmıştır. Anayasal Çerçeve'de ulusal topluluklara kendi kimliklerini yeniden üretebilmelerini sağlayacak hakların tanınmasıyla, toplumsal güvensizliklerin aşılabileceği düşünülmüştür.

⁵⁷⁰ Stahn, **op. cit.**, s. 555.

Karar alma mekanizmalarında çıkarlarının temsil edildiğini ve seslerinin işitildiğini görmek, azınlık grupların üyelerinin bütünün bir parçası olduğunu hissetmelerini sağlar ve onlara bir temsil meşruiyeti duygusu verir.⁵⁷¹ Bu kapsamda, Anayasal Çerçeve’de 120 sandalyeden oluşan Kosova Meclisi’nin 100 sandalyesinin seçimler sonucunda şekillenmesi ve geriye kalan 20 sandalyenin Arnavut olmayan etnik gruplara ayrılması öngörülmüştür. 10 sandalye Sırlara, 4 sandalye Roma, Aşkale ve Mısır topluluklarına, 3 sandalye Boşnaklara, 2 sandalye Türklere ve 1 sandalye Goranilere ayrılmıştır. Kosova Meclisi’nde azınlık grupları için sağlanan bu kotalar, söz konusu toplumsal gruplar için siyasi temsil sorununu ortadan kaldırmayı amaçlayan bir uygulama olmuştur.

Bu kapsamda, Sırbistan Başbakan Yardımcısı ve Kosova Koordinasyon Merkezi Başkanı Nebojsa Cović ve UNMIK Başkanı Hans Haekkerup, Kosovalı Sırların Kasım 2001’de düzenlenen Meclis seçimlerine katılmalarını öngören bir anlaşma yapmışlardır. Bu anlaşmanın karşılığında UNMIK, Kosovalı Sırların güvenlik durumunun geliştirileceğini, hareket özgürlüklerinin arttırılacağını, mültecilerin geri dönüşü ile ilgili bir birim oluşturulacağını, mülkiyet hakları ile ilgili sorunların çözüm sürecinin hızlandırılacağını ve Sırların kendi dillerinde eğitim olanaklarının sağlanacağını taahhüt etmiştir.⁵⁷² Varılan anlaşma sonucunda, Sırp milliyetçisi grupların tehditlerine rağmen, Kosovalı Sırlar meclis seçimlerine katılmışlardır. 17 Kasım 2001’de düzenlenen Kosova Meclisi seçimlerinde KDL %45,6’lık oy oran ile 47 sandalye, DPK %25,7’lik oy oranı ile 26 sandalye, Sırp Povratak Koalisyonu (Geri Dönüş Koalisyonu) %11,3’lük oy oranı ile 12 sandalye ve

⁵⁷¹ Tok, **op. cit.**, s. 287.

⁵⁷² International Crisis Group, **Kosovo’s Ethnic Dilemma: The Need for A Civic Contract**, Balkans Report, No. 143 (28 May 2003), s. 5, <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/Kosovo%20143.pdf>, (04.01.2011).

Ramush Haradinaj'ın Kosova'nın Geleceği İttifakı (AAK) %7,8'lik oy oranı ile 8 sandalye elde etmiştir.⁵⁷³ Seçimler sonucunda Kosova Meclisi'nde Sırlara ayrılan 10 sandalye ile birlikte toplam 22 sandalye Kosovalı Sırlar tarafından temsil edilmiştir. Fakat Sırlar, sık sık yasama çalışmalarına katılmayarak ya da boykot ederek, işbirliğinden uzak bir tutum takınmışlardır.

1.3. Kosova'nın Kurumsal Yapısı ve Yaşanan Toplumsal Güvenlik Sorunları

Kosova Meclisi, Başkanlık Makamı, Hükümet ve mahkemelerden oluşan Kosova Geçici Yönetim Kurumları, Anayasal Çerçeve'nin uygulamaya konmasını takiben oluşturulmaya başlamıştır. Bu kurumların 1244 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararına ve Anayasal Çerçeve'ye göre faaliyet göstermeleri öngörülmüş ve UNMIK nezaretinde oluşturulmuştur. Fakat Kosova Geçici Yönetim Kurumları için en temel problem üstlendikleri işlevleri yerine getirecek yetkilere ve araçlara sahip olamamaları olmuştur.

UNMIK, gerçekleştirdiği görevlerden ve faaliyetlerden dolayı Kosova halkına karşı değil, BM Güvenlik Konseyi'ne karşı sorumlu olmuştur. Ayrıca UNMIK'in Kosova üzerindeki mutlak sorumluluğu, Kosova'daki politik kurumların gerçek bir sorumluluk üstlenmelerini önlemiştir. Çünkü UNMIK Başkanı'nın yasama faaliyetleri üzerinde veto yetkisine sahip olması, Kosova Meclisi'nin çalışmalarını ve etkinliğini sınırlandırmıştır. Her ne kadar Kosova Geçici Yönetim Kurumları demokratik seçimler ile belirlenmiş ve Kosova halkına karşı sorumlu olmuş olsalar da, Arnavutlar,

⁵⁷³ Katılım oranının %64,3 olduğu bu seçimlere 35 siyasi parti katılmış ve sadece 4 siyasi parti %2'lik seçim barajını geçebilmiştir. Robert Bideleux ve Ian Jeffries, **The Balkans: A Post-Communist History**, Londra, Routledge, 2007, s. 565.

seçmiş oldukları politikacıları ekonomi, sosyal reform ve eğitim gibi alanlarda hesap verebilen aktörler olarak görmemiş ve bu durum, ciddi bir temsil krizine neden olmuştur. Nitekim 1999 ve 2008 yılları arasında Kosova kurumlarının performansı birçok açıdan tatmin edici olmaktan uzak olmuştur. Bu dönemde, Arnavutlar ağırlıklı olarak bağımsızlık üzerine yoğunlaşmışlar ve Kosova’da ortaya çıkan sorunların nedeni olarak egemenlik eksikliğine işaret etmişlerdir.⁵⁷⁴ Gerçekten nüfusun %90’ının bağımsızlıktan başka bir seçeneği desteklemediği bir yerde sınırsız idari yetkilere sahip olan UNMIK’in konumu giderek bir kurtarıcıdan bir “işgalci”ye doğru değişmiştir.

Başlangıçta Kosovalı Sırlar bu kurumların varlığını tanımamış ve Kosova’nın Sırbistan’ın bir parçası olduğunu göstermek amacıyla paralel yönetim yapıları oluşturmuşlardır. Kosova’nın etnik çizgilerde *de facto* olarak bölünmesinde, Sırların Kosova kurumlarına katılmayı reddetmeleri önemli rol oynamıştır. Örneğin, 26 Ekim 2002’deki belediye seçimlerine⁵⁷⁵ katılım oranı Kosova genelinde %57 iken, Sırların katılım oranı %20 olmuştur. Sırlar, sadece kendilerinin çoğunluğu oluşturduğu Mitrovica’nın kuzey bölümü, Zvecan, Zubin Potok, Leposavic ve Strpce belediyelerinde seçimlere katılmışlardır.⁵⁷⁶ Görüldüğü üzere, uluslararası toplumun Kosova’da farklı etnik grupların barış içinde bir arada yaşamalarını sağlama çabaları, etnik grupların birbirleri hakkında var olan olumsuz algılamaları nedeniyle kısa ve orta vadede mümkün görünmemiştir.

⁵⁷⁴ Szolcsanyi, **op. cit.**, s. 84.

⁵⁷⁵ Bu seçimlere 68 siyasi parti katılmış ve sadece 4 siyasi parti %2’den fazla oy almıştır. Bu seçimlerde KDL 311.708 oy ile %44,6, DPK 207.012 oy ile %29,6, AAK 61.824 oy ile %8,8 ve Sırp Povratak Koalisyonu 14.220 oy ile %2 oy oranı elde etmişlerdir. Bkz. Statistical Office of Kosovo, **op. cit.**, s. 14.

⁵⁷⁶ Mark Baskin, “Local Governance in Kosovo: A Link to Democratic Development”, **Kosovo Between War and Peace: Nationalism, Peacebuilding and International Trusteeship**, Tonny Brems Knudsen ve Carsten Bagge Laustsen ed., New York, Routledge, 2006, s. 76.

Kosovalı Sırların, Kosova kurumları ile bütünleşmek konusundaki isteksizliğinin bir boyutunu da, Kosovalı Arnavutlar ile ilgili olarak sahip oldukları olumsuz algılamalar oluşturmuştur. Tarihsel olarak Sırp kolektif bilincinde Kosovalı Arnavutlar, ayrılıkçı, isyankâr ve sadakatsiz bir toplumsal kimlik grubu olarak algılanmışlardır. Bu özelliklerinin yanı sıra 1999 sonrası dönemde bölgenin baskın kimliği haline gelmeleri, uluslararası toplumun aksi yöndeki çabalarına rağmen, Kosovalı Sırların bölgede marjinalleşen bir kimlik grubu haline gelmesi ile sonuçlanmıştır. Görüldüğü üzere, her iki toplumsal grup arasındaki karşılıklı algılamalar, bu yeni dönemde de taraflar arasındaki ilişkilerin kurucu unsurlarından birisi olarak belirginleşmiştir.

İki etnik grup arasındaki politik kutuplaşma, Kosova'nın demokratikleşmesinin önündeki temel engeldir. Bu bağlamda en temel problem ise, Kosova'nın en büyük ve politik olarak önem taşıyan etnik azınlığı olan Sırların Kosova yönetim yapıları ile bütünleşmemesidir. Çünkü Sırlar, Kosova kurumlarına dâhil olmalarının, Kosova'daki hâkim (Arnavut) kültürün ve kimliğin bir parçası olmaları sonucunu doğuracağını düşünmüşlerdir. Sırlar, bu tür bir süreci, kendi kimliklerinin Kosova toplumu ile bütünleşmesi yoluyla asimile edilmesi olarak değerlendirmişlerdir. Kosova'nın statüsü ile ilgili belirsizlik de Sırların, Kosova kurumlarına ve kamusal hayatına eklemlenmelerini olumsuz etkilemiştir. Arnavutların baskın olduğu Kosova kurumları ile Kosovalı Sırların güvenlik ihtiyaçları ve çıkarları büyük oranda ters düşerken, bu hususta özellikle belirgin olan durum, Kosova'nın geleceği ile ilgili rakip iddiaların varlığı olmuştur.

1.4. Toplumsal Güvenlik Sorunları Açısından “Statüden Önce Standartlar” Politikası

UNMIK, 1244 sayılı kararda kendisine verilen nihai statünün görüşülmesi için uygun ortamı hazırlama görevi doğrultusunda, Kosova’da demokrasiyi ve etnik çeşitliliği esas alan bir siyasi yapı oluşturmak amacıyla standartlar benimseme sürecini başlatmıştır. Bu kapsamda Nisan 2002’de UNMIK yönetimi, Arnavutların bağımsızlık yönündeki baskısını azaltmak için “statüden önce standartlar” politikasına geçme kararı almıştır. “Statüden önce standartlar” politikası, nihai statü görüşmeleri başlamadan önce Kosova kurumlarının demokrasi, insan hakları ve iyi yönetim alanlarında belirli bir gelişmişlik düzeyini karşılamalarını gerektirmiştir. Bu kapsamda UNMIK Başkanı Steiner, Kosova’nın nihai statüsünün kurumları, ekonomisi ve politik kültürü bir dış desteğe ihtiyaç duymadan işleyecek düzeye gelene kadar ele alınamayacağını belirtmiştir.⁵⁷⁷ Genel olarak “statüden önce standartlar” politikası ile Kosova toplumunun UNMIK ile işbirliği yapma isteğinin artırılması amaçlanmıştır.

“Statüden önce standartlar” politikasının pratik anlamı ise, uluslararası toplumun Kosova’nın nihai statüsünü belirlemeyi ertelemesi olmuştur. Fakat nihai statü konusunu ele almayı ertelemek ve sadece standartlar üzerine yoğunlaşmak bölgedeki istikrara zarar verme potansiyeli de taşımıştır. Çünkü statü konusundaki belirsizlik, Arnavutlar arasında standartlara olan desteği azaltmış ve uygulamada karşılaşılan sorunlar, Arnavutları UNMIK ile karşı karşıya getirmiştir.

Örneğin, Arnavutlar, Kosova’da gerçekleştirilen siyasal seçimleri bağımsızlık yönünde atılmış adımlar olarak görürken, uluslararası toplum ise, Kosova’nın statü

⁵⁷⁷ Michael Steiner, “First Things First: Step by Step in Kosovo”, **International Herald Tribune**, July 24, 2002, http://www.ihf.com/articles/2002/07/24/edsteiner_ed3_php, (05.07.2009).

sorunundan önce demokratik standartların geliştirilmesi gereği üzerinde durmuştur. Bu nedenle, Arnavutların beklentileri ve uluslararası toplumun tutumu arasında önemli görüş ayrılıkları meydana gelmiştir. Fakat bağımsızlığın gündemde olmadığı bir dönemde düzenlenen seçimlerin ve iktidarın tedricen yerel halka transferinin Arnavutları siyasi sürecin içerisinde tutmaya yardımcı olduğu ileri sürülebilir.

Standartlar sürecini Kosova'nın bağımsızlığına giden yolda bir aşama olarak gören Belgrad ve Kosovalı Sırlar ise, bu süreci Sırp mültecilerin geri dönüşü ve 1244 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararının tam olarak uygulanması ile birlikte değerlendirerek,⁵⁷⁸ standartlar sürecini sekteye uğratmaya yönelik bir tavır belirlemişlerdir. Ayrıca bölgede yaşanan sorunu bir özerklik sorunu olarak gören Belgrad yönetimi ve Kosovalı Sırlar, UNMIK'in standartlarını bu sorunun çözümü için kabul edilemez bir çerçeve olarak görmüşlerdir.

UNMIK Başkanı Harri Holkeri, söz konusu standartları 10 Aralık 2003'te ortaya koyduğu “Kosova İçin Standartlar” adlı metinde somutlaştırmıştır. Buna göre Kosova'nın yerine getirmesi gereken sekiz standart şunlardır; demokratik kurumların oluşturulması ve işlemesi, hukukun üstünlüğü, hareket özgürlüğünün sağlanması, mültecilerin geri dönüşü, ekonomik gelişme, mülkiyet hakları, Kosova Koruma Birlikleri (KKB) ve etnik topluluklar arasında diyalogun başlamasıdır.⁵⁷⁹ Bu standartlar ile bölgede çağdaş normların uygulanması ve insan hakları standartlarının geliştirilmesi için gerekli mekanizmaların kurulması öngörülmüş ve Kosova'da etnik çatışmaların sona erdirilerek toplumsal bütünleşmenin sağlanması amaçlanmıştır.

Bu standartların nihai statünün belirlenmesi süreci başlamadan önce hayata geçirilmesi öngörülerek, standartlar ile nihai statü arasında doğrudan bir bağ

⁵⁷⁸ Baskin, **op. cit.**, s. 82.

⁵⁷⁹ UNMIK, Standards for Kosovo, UNMIK/PR/1078 December 10, 2003, <http://www.unmikonline.org/press/2003/pressr/pr1078.pdf>, (05.04.2011).

kurulmuştur. Fakat Uluslararası Kriz Grubu, “statüden önce standartlar” politikasının temelinde UNMIK yönetiminin devamını meşrulaştırmak olduğunu belirtmiştir.⁵⁸⁰ Bu değerlendirmeyi doğrulayacak bazı belirtiler de söz konusu olmuştur. Birincisi, standartların çoğu UNMIK’in yetki alanında olduğu için Kosova toplumunun kendisinden bu alanlarda gelişme göstermesini beklemek mümkün olmamıştır. İkincisi, bu politikanın ilanından sonra UNMIK, Kosova toplumunun bu standartları karşılama düzeyinin nasıl değerlendirileceğini belirtmemiştir.⁵⁸¹ Genel olarak, “Kosova için Standartlar” politikası, ekonomik ve siyasi anlamda Avrupa standartlarına yaklaşan gerçek bir demokratik, çok-etnikli ve istikrarlı Kosova’nın geliştirilmesini içermiştir.

Kosova Standartları’nda Kosova kurumları ile Belgrad arasında teknik konular üzerinde yapıcı ve sürekli bir diyalog oluşturulması öngörülmüştür. 14 Ekim 2003’de Kosovalı Arnavutlar ve Sırpalar Viyana’da BM gözetiminde ilk doğrudan görüşmelerde enerji sorunu, iletişim, mültecilerin geri dönüşü ve kayıp kişiler ile ilgili çalışma grupları kurulması kararlaştırılmıştır.⁵⁸² Uluslararası arabulucuların Kosova’nın nihai statüsünün BM Güvenlik Konseyi tarafından belirleneceği vurgusu nedeniyle bu konu görüşmelerin gündeminde yer almamıştır. Mart 2004 tarihinde yaşanan şiddet olaylarından sonra bu görüşmeler durmuştur.

Mart 2004’teki şiddet olayları,⁵⁸³ Kosova standartlarının uygulanabilirliğini sorunlu hale getirmiştir. Fakat Temas Grubu’nun girişimleri ile UNMIK ve Kosova

⁵⁸⁰ International Crisis Group, **Two to Tango: An Agenda for the New Kosovo SRSG**, Balkans Report, No. 148 (September 2003), <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/Kosovo%20148.pdf>, (05.03.2011).

⁵⁸¹ Kristensen, **op. cit.**, s. 144.

⁵⁸² Priştine ve Belgrad’dan gelen delegasyonlardan oluşan ilk iki çalışma grubu 4 Mart ve 7 Mart 2004 tarihlerinde toplanmıştır. Kosovo Standarts Implementation Plan, s. 106, <http://operationkosovo.kentlaw.edu/symposium/resources/KSIP%20final%20draft%2031%20March%202004b.htm>, (05.07.2011).

⁵⁸³ Yaşanan bu kitlesel şiddet olayları çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılarıyla ele alınacaktır.

kurumlarının işbirliği sonucunda 31 Mart 2004'te Kosova Standartları Uygulama Planı ortaya çıkmıştır. Bu planda standartların uygulanmasındaki zorluklar ele alınmış ve öncelikli eylemler ve politikalar belirlenmeye çalışılmıştır. Kosova Standartları Uygulama Planı'nda Mart 2004'de yaşanan şiddet olaylarının ışığında önceliğin hukukun üstünlüğünün sağlanmasına verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu çerçevede, etnik toplulukların güvenlik koşullarının geliştirilmesi gereği doğrultusunda yargı güçlerine ve polise daha fazla sorumluluk verilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁵⁸⁴ Fakat polis ve yargı alanlarında yerel aktörlerin ilerleme sağlaması, bu alanlardaki yetkilerin UNMIK'e ait olmasından dolayı gerçekçi bir niteliğe sahip olmamıştır.

Kosova Standartları Uygulama Planı, demokratik kurumların oluşturulması, ayrımcılık olmaksızın kamusal hizmetlere ulaşımın sağlanması, kamu yönetiminin performansının güçlendirilmesi, tüm etnik toplulukların kamu kurumlarında istihdam edilmelerinin sağlanabilmesi, şeffaf ve hesap verebilir bir yönetim anlayışının inşası, toplulukların ve topluluk mensuplarının Kosova'nın sosyal, ekonomik ve siyasi hayatına etkin katılımının sağlanması gibi alanları içermiştir.⁵⁸⁵ Bu çerçevede, Kosova Standartları Uygulama Planı'nda Kosova'da hem merkezi, hem de yerel düzeylerde azınlıktaki etnik topluluklar ile bir "toplumsal sözleşme" oluşturması gerektiği belirtilmiştir.⁵⁸⁶ Bu standartların uygulanması ile ilgili gelişmelerin 2005 yılı ortasında değerlendirilmesi ve bu değerlendirmeden olumlu sonuç çıkması halinde nihai statünün görüşülme sürecinin başlatılması BM Güvenlik Konseyi tarafından onaylanmıştır.⁵⁸⁷

⁵⁸⁴ Kosovo Standarts Implementation Plan, *op. cit.*, s. 26.

⁵⁸⁵ Wolfgang Benedek, "Final Status of Kosovo: The Role of Human Rights and Minority Rights", **The Chicago-Kent Law Review**, Vol. 80, No. 1 (2005), s. 225-228.

⁵⁸⁶ Kosovo Standarts Implementation Plan, *op. cit.*, s. 53.

⁵⁸⁷ Statement by the President of the Security Council, http://www.un.org/Docs/sc/unscc_pres_statement03.html, (04.02.2012).

Bu kapsamda, BM Genel Sekreteri Kofi Annan, 27 Mayıs 2005'te kapsamlı gözden geçirmeye onay vermiştir. Kapsamlı gözden geçirmeyi yürütmekle görevlendirilen Kai Eide, Kosova'da demokratik kurumların işleyişini, insan haklarını, ekonomik gelişimi, hukukun üstünlüğünü ve hareket özgürlüğünün durumunu değerlendirdiği raporunu 4 Ekim 2005'te BM Genel Sekreteri'ne sunmuştur. Bu raporda, Kosova'da yerel ve merkezi düzeylerde yürütme, yasama ve yargı organlarının oluşturulduğu belirtilmekle birlikte, Sırpların merkezi Kosova kurumları dışında kalarak kendi paralel kurumlarını kurmayı tercih ettikleri vurgulanmıştır. Etnik gruplar arası suç oranının düşük olduğu, fakat bölgedeki durumun özellikle azınlıklar için karmaşık olduğu ifade edilmiştir. Mülkiyet haklarının büyük bir sorun olduğu ve ticari ve zirai mülklerin yasa-dışı olarak işgal edildiği ve bu durumun mültecilerin geri dönüşünü olumsuz etkilediği vurgulanmıştır.⁵⁸⁸ Özetle Eide raporunda Kosova'nın nihai statüsünün oldukça hassas bir politik sorun olduğu ve standartların kısmen karşılandığı belirtilmiş; fakat nihai statü görüşmelerine erken bir tarihte başlanması ve bu arada standartlar sürecinin de devam etmesi tavsiye edilmiştir.⁵⁸⁹ BM Güvenlik Konseyi, 24 Ekim 2005 tarihinde yaptığı açıklamada Eide raporunu da göz önünde bulundurarak, Kosova'nın nihai statüsünün belirlenmesi için siyasi sürecin başlamasını kararlaştırmıştır.

⁵⁸⁸ Ker-Lindsay, **op. cit.**, s. 134-137.

⁵⁸⁹ Bkz. http://www.un.org/Docs/sc/unsc_presandsg_letters05.htm, (08.05.2011).

2. NATO Müdahalesi Sonrasında Kosova’da Güvenlik Durumu

Balibar ve Wallerstein, “kurtuluşu amaçlayan milliyetçiliğin tahakkümü amaçlayan milliyetçiliklere dönüşmesi deneyimi, bizi her türden milliyetçiliğin baskıcı potansiyelleri konusunda kendimizi sürekli sorgulamaya mecbur bırakmaktadır”⁵⁹⁰ ifadesi ile milliyetçiliğin dışlayıcı niteliğine ve milliyetçi söylemlerdeki ve uygulamalardaki keskin dönüşümlere dikkat çekmektedirler. Gerçekten NATO müdahalesi sonrası Kosova’da Arnavutların siyasi anlamda hâkim duruma gelmeleri, Kosova’da yaşayan Sırlar açısından bir toplumsal güvenlik sorunu meydana getirmiştir. Demografik üstünlüğün siyasal üstünlüğe dönüştüğü müdahale sonrası Kosova’da, Arnavut kimliği egemen kültürel kimlik haline gelirken, özellikle Kosovalı Sırlara karşı uygulanan şiddet olayları, çok etnikli bir toplum yaratma sürecinin önündeki en önemli psikolojik engellerden biri olmuştur.

2.1. Kosovalı Sırların Güvenlik Durumu ve Algılamaları

1999 yılında Kosovalı Arnavutları Sırp baskısından korumak için Kosova’ya müdahale ettikten sonra NATO güçleri, kendilerini Sırları Arnavutlar’dan korur halde bulmuşlardır. Çünkü uluslararası toplum, operasyonel anlamda ve düşünsel olarak NATO müdahalesinden sonra yaşanan şiddet olaylarına karşı hazırlıklı olmadığı için, KFOR ve UNMIK bu şiddet olayları karşısında yetersiz kalmıştır.⁵⁹¹ YFC güçlerinin çekilmesi, Kosova’daki güç dengesini kökten değiştirerek, geçmişin

⁵⁹⁰ Etienne Balibar ve Immanuel Wallerstein, **İrk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler**, 4. baskı, çev. Nazlı Ökten, İstanbul, Metis Yayınları, 2007, s. 62.

⁵⁹¹ Irene Bernabeu, “Laying the Foundations of Democracy? Reconsidering Security Sector Reform Under UN Auspices in Kosovo”, **Security Dialogue**, Vol. 38, No. 1 (March 2007), s. 73.

kurbanlarını bugünün baskı uygulayıcıları haline getirmiştir.⁵⁹² Baskı, ayrımcılık ve çatışma döneminin hatıraları, Kosovalı Arnavutlar arasında derin bir nefrete ve kontrolü zor bir intikam duygusuna dönüşmüştür.

Gerçekten, NATO müdahalesinden sonra Sırlar, Çingeneler ve “işbirlikçi” olarak adlandırılan Arnavutlar, KKO’nun ve silahlı Arnavut sivillerin uyguladığı şiddetin hedefi olmuşlardır.⁵⁹³ Bu şiddet eylemlerinin amacı, korku ve güvensizlik yaratarak, özellikle Sırları Kosova dışına göç etmeye zorlamak olmuştur. Bu çerçevede etnik kimlik, bu şiddet eylemlerinin temel güdüsü olarak görülmüştür. Kosovalı Sırlar da, UNMIK’in ve KFOR’un Kosova’da kalan Sırlara karşı gerçekleştirilen insan hakları ihlallerini önlemede yetersiz kaldıklarını ve bu nedenle Sırlara karşı terör, cinayet ve hırsızlık gibi olayların günlük temelde devam ettiğini ileri sürmüşlerdir.⁵⁹⁴ Bunun dışında, Kosovalı Sırlar, maruz kaldıkları etnik ayrımcılık uygulamalarının ve etnik temizliğin görmezden gelindiğini ileri sürmüşlerdir.⁵⁹⁵ Hedefinde ağırlıklı olarak Sırların olduğu şiddet olayları, Kosova’da güvenli bir ortamının bulunmadığının göstergesi olmuş ve bu çerçevede, Sırlar, UNMIK yönetimini gerekli güvenlik koşullarını ve hareket özgürlüğünü sağlayamamakla eleştirmişlerdir.

Haziran 1999’da YFC güçlerinin Kosova’dan ayrılmasından sonra Sırp siviller için ortaya çıkan güvenlik boşluğu, UNMIK tarafından doldurulmaya çalışılmıştır. Bu

⁵⁹² Kosovalı Sırlar’daki ve Arnavutlar’daki kurbanlaşma imajı ile ilgili olarak bkz. Helena Zdravkovic, “Historical Victimage of Kosovo Serbs and Albanians”, **Kosovo and Metohija Living in the Enclave**, Dusan Batakovic ed., Belgrade, Institute of Balkan Studies, 2007, s. 107-130.

⁵⁹³ Federal Republic of Yugoslavia, Abuses Against Serbs and Roma in the New Kosovo, **Human Rights Watch**, Vol. 11, No. 10 (August 1999), <http://www.hrw.org/legacy/reports/1999/kosov2/>, (02.02.2010); Under Orders War Crimes in Kosovo, **op. cit.**, s. 454.

⁵⁹⁴ News from Kosovo: Statement by Dr. Nebojsa Covic, http://www.kosovo.net/covic_un.html, (06.01.2010).

⁵⁹⁵ Bu yöndeki bir iddia için bkz. Krinka Vidaković Petrov, “Kosovo: Minority Rights versus Independence”, **Serbian Studies: Journal of the North American Society for Serbian Studies**, Vol. 19, No. 2 (2005), s. 242.

çerçevede Kosova'daki güvenlik koşulları, Kosovalı Sırların KFOR'un ve UNMIK polis gücünün koruması altında bulunması sonucunda göreceli bir gelişme göstermiş olsa da,⁵⁹⁶ güvenlik alanındaki tüm çabalara karşın, günlük yaşamda Sırlara yönelik muamele temel insan hakları standartlarını karşılamaktan uzak kalmıştır. KFOR'un varlığına ve çabalarına rağmen, Sırlara yönelik şiddet eylemlerini önlemek mümkün olmamış ve KFOR'un Kosova'ya konuşlanmasından itibaren geçen beş aylık süreçte 316 Sırp öldürülmüş ve 455 kişi de kaçırılmıştır.⁵⁹⁷ Bunun dışında KFOR unsurlarına karşı da silahlı eylemlerde bulunulması, bölgedeki güvenlik ve istikrar ortamının geleceği için büyük bir endişe yaratmıştır.

Şiddetin yoğunlaştığı bu dönemde BMMYK'nin bir raporu, Sırların ve diğer azınlıkların ayrımcılık, hareket özgürlüğünün sınırlandırılması, mülklerin yıkılması, silahlı saldırı ve kundakçılık gibi fiziksel şiddet sorunları nedeniyle uluslararası korumaya ihtiyaç duyduğunu vurgulamıştır.⁵⁹⁸ UAÖ de, UNMIK'i azınlıkların içinde bulunduğu güvenlik durumu ve sosyal ve ekonomik alanlarda yaşanan ayrımcılık nedeniyle eleştirmiştir.⁵⁹⁹ Kış aylarında ve sıcaklığın sıfırın altında olduğu dönemlerde Sırp bölgelerinde ayrımcı bir nitelikte elektrik kesintilerinin yaşanması, ayrımcılık ile ilgili yaşanan sorunların çarpıcı bir örneği olmuştur.⁶⁰⁰ Böylece NATO müdahalesi sonrası dönemde Kosova'da güvenlik anlamındaki istikrarsızlık ve ayrımcılık, politik, toplumsal ve ekonomik ilerlemeden daha fazla dikkat çeker bir hale gelmiştir.

Kosovalı Sırlar için UNMIK'in ve KFOR'un Kosova'ya konuşlanmasından sonraki öncelikli kaygı konusu, Sırp toplumunun bekasının ve güvenliğinin

⁵⁹⁶ Söz konusu dönemde Kosova'da kalan Sırların güvenliklerinin sağlanması çabalarına çarpıcı bir örnek olarak, Priştine'deki NATO askerleri, kalan az sayıdaki Sırp ile birlikte bulundukları binalara taşınarak yaşamaya başlamıştır. Bkz. Yannis, **op. cit.**, s. 37.

⁵⁹⁷ Emiroğlu, **op. cit.**, s. 441.

⁵⁹⁸ Minorities in Kosovo still Face Acute Discrimination, UN Reports, **UNMIK News**, 31 January 2003, <http://www.unmikonline.org/news.htm#3101>, (05.06.2010).

⁵⁹⁹ Bkz. <http://web.amnesty.org/library/Index/ENGEUR700162004>, (05.05.2010).

⁶⁰⁰ Yannis, **op. cit.**, s. 66.

sağlanması olmuştur. 2003 yılında Sırbistan yönetimi, *Kosova ve Metohija'da Arnavut Terörizmi ve Örgütlü Suç* başlıklı bir çalışma yayınlamıştır. Bu çalışmada Haziran 1999-Ağustos 2003 tarihleri arasında Kosova'daki ve Güney Sırbistan'daki Arnavutların Sırlara ve diğer etnik gruplara karşı 6571 saldırı olayına karıştıkları ve bu olaylarda 1206 kişinin öldüğü, 1396 sivilin ve 15 polisin yaralandığı ve 1146 kişinin kaçırıldığı ileri sürülmüştür.⁶⁰¹ Belgrad yönetiminin Kosovalı Sırlara yönelik gerçekleştirilen saldırıları sürekli olarak gündeme taşıması, mültecilerin geri dönüş sürecini ve Sırların Kosova toplumu ve kurumları ile bütünleşmesini zorlaştırmıştır. Ayrıca bu şiddet olayları, bölge dışına yaşanan Sırp göçünün yoğunluğunu arttırmıştır. Sonuç olarak, mevcut şiddet ortamında Arnavutlar ve Sırlar arasındaki ilişkiler günlük politik gelişmelere ve yaşanan trajik olaylara bağlı olarak gelişmiştir.

Bu dönemde Sırlar için önemli olan tarihi ve dini yapıtların zarar görmesi, Kosova sorununun kültürel kimlik ile olan yakın ilişkisini göstermesi açısından önemlidir. 1999'daki savaştan sonra Kosova'daki Sırp kilisesi ve manastırlarının üçte biri zarar görmüştür.⁶⁰² Hem fiziksel, hem demografik ve hem de kültürel anlamda baskı ve şiddete maruz kalan Kosovalı Sırlar, bölgedeki Sırp kimliğinin ortadan kaldırılması anlamında ciddi bir toplumsal güvenlik sorunu ile karşı karşıya kalmışlardır.

Kosova'daki güvenlik durumunun endişe verici düzeye ulaşması nedeniyle 10 Eylül 1999'da UNMIK Başkanı Kouchner, BM'ye bağlı polis gücünün sayısının arttırılmasını talep etmiştir. 31 Mayıs 2000'de NATO Genel Sekreteri Lord Robertson da, bölgede yaşanan etnik şiddet sona ermezse, Kosova'nın, uluslararası toplumun

⁶⁰¹ Government of Republic of Serbia, **Albanian Terrorism and Organized Crime in Kosovo and Metohija**, BIA, Belgrade, 2003, <http://www.apisgroup.org/pr.html?id=64>, (10.10.2009).

⁶⁰² Haziran-Ekim 1999 döneminde Arnavut şiddeti nedeniyle zarar gören ve tahrip edilen Sırp dini yapılarının bir listesi için bkz. Ordev, **op. cit.**, s. 5-7.

desteğini kaybedebileceğini belirtmiştir. Haziran 2000’de ise BM Genel Sekreteri Kofi Annan, Kosova’daki güvenlik durumunun değişmediğini ve azınlık topluluklarının saldırılara ve tehditlere maruz kalmaya devam ettiğini bildirmiştir.⁶⁰³ Uluslararası toplumun tüm girişimlerine rağmen, 27 Eylül 2000 tarihinde UNMIK Başkanı Kouchner, Güvenlik Konseyi’ne verdiği brifingte Kosova’daki en büyük sorunun Arnavut olmayan toplulukların güvenlik durumu olduğunu belirtmiştir.

AGİT’in ve BMMYK’nin raporlarının vurguladığına göre, 2002 yılında etnik temelli suçlarda bir düşüş gözlemlenmiştir. Kosova’da şiddet düzeyinin düşüşüne örnek olarak, 2002 yılı istatistiklerine göre, her 100.000 kişi için cinayet oranı Arnavutluk’ta 12,2, Makedonya’da 6,5 ve Hırvatistan’da 5,8 iken, Kosova’da bu oran 4,6 olarak gerçekleşmiştir.⁶⁰⁴ Bu durum, büyük oranda daha önceden etnik olarak iç içe geçmiş olan bölgelerden birçok Sırp’ın ayrılmış olmasına bağlıdır.

Arnavutların ve Sırpların, Kosova’daki güvenlik durumu ile ilgili algılamaları ve endişeleri birbirlerinden farklıdır. Kosovalı Sırp’lar için bölgede istikrarsızlık yaratabilecek en önemli faktör etnik gruplar arası ilişkilerin şiddetlenmesi ve bölgede hukukun üstünlüğünün yeterli derecede işlememesidir. Bu kapsamda Sırp’ların %46,5’i, Arnavut liderlerinin tavırlarının yaşanabilecek şiddet olaylarının temel sebebi olacağı görüşünde olmuştur. Diğer yandan Arnavutların %61,2’si, bölgede istikrarsızlık yaratabilecek en önemli faktörün Kosova’nın statü sorununun çözülmemiş olması olduğunu düşünmüşlerdir.⁶⁰⁵ Bunun dışında, yüksek işsizlik oranını ve sosyal ve ekonomik problemleri de istikrarsızlık kaynağı olarak

⁶⁰³ The Independent International Commission on Kosovo, **op. cit.**, s. 108.

⁶⁰⁴ <http://www.unmikonline.org/press/2003/pressr/pr984.htm>, (05.03.2009).

⁶⁰⁵ Human Security in Kosovo, A Survey of Perceptions, Forum for Civic Initiatives and Saferworld, May 2007, s. 25-26, <http://www.isn.ethz.ch/isn/Digital-Library/Publications/Detail/?ots591=0c54e3b3-1e9c-be1e-2c24-a6a8c7060233&lng=en&id=39558>, (10.11.2012).

görmüşlerdir.⁶⁰⁶ Genel olarak, Kosovalı Sırpların %84,2'si kendisini güvensiz hissederken, bu oran Arnavutlar için %25,8 olmuştur.⁶⁰⁷

Yaşanan şiddetin toplumda derin yaralar açtığını ve toplumun ortak hafızasına kazındığını belirten Johan Galtung, şiddetin ortak bir zeminde birleşme yeteneklerini kaybetmiş insanlar ürettiğini vurgulamaktadır.⁶⁰⁸ Gerçekten, UNMIK'in ve KFOR'un çabalarına rağmen 1999'dan beri Kosova'da Arnavut olmayan nüfusa karşı gerçekleştirilen şiddet eylemleri, hukukun üstünlüğüne dayalı, çok etnikli ve çok kültürlü bir toplumun inşa edilmesinin önündeki temel engel olmuştur.⁶⁰⁹ Özellikle Mitrovica'da ve Sırp azınlığın bulunduğu Kosova'daki diğer şehirlerde azınlıkların maruz kaldığı şiddet eylemleri, olası bir çözüm olarak Kosova'nın taksimi tartışmalarına yol açmıştır.⁶¹⁰ Bu seçeneğin tartışılmasının en önemli nedeni Arnavutlar ile Sırpların bir arada yaşayamayacakları değerlendirmesidir. Olası bir taksimin, Mitrovica'da yaşayan Sırpların çıkarlarına hizmet edeceği, Ibar nehrinin güneyinde yaşayan Sırpları ise, Arnavut hâkimiyetinde yaşamak ya da kuzeye göç etmek seçenekleri arasında tercih yapmaya zorlayacağı ileri sürülmüştür.⁶¹¹

Etnik gruplar arası şiddet, bir etnik grubun üyelerinin bir diğerinin üyelerine karşı fiziksel ve psikolojik şiddet uyguladığı durumları tanımlamaktadır. Kosovalı Sırpların yoğun olarak yaşadıkları bölgelerde etnik gruplar arası şiddet düzeyi düşük kalmıştır. Çatışma içindeki etnik grupların izolasyonunun güvenlik koşullarını olumlu

⁶⁰⁶ Sırplar dışındaki diğer etnik gruplar da, statü sorununu ve sosyo-ekonomik problemleri çözülmesi gereken en önemli sorunlar olarak değerlendirmişlerdir. Bkz. Sklias ve Roukanas, **op. cit.**, s. 283.

⁶⁰⁷ United Nations Development Programme (UNDP), **Early Warning Report**, July-September 2005, http://www.kosovo.undp.org/publications/ews11/ewr11_engl.pdf, (04.04.2010).

⁶⁰⁸ Galtung, **op. cit.**, s. 106-107.

⁶⁰⁹ Branislav Radeljic, **Kosovo 1998-2008: Human Rights from War to Independence**, Bethany College, Virginia, 2008, http://mpira.ub.uni-muenchen.de/8684/1/MPRA_paper_8684.pdf, (12.05.2010).

⁶¹⁰ Taksim, anlaşmazlık içinde olan tarafların her biri için ayrı egemen birimlerin yaratılması için kullanılan bir yöntemdir. Bu konuda bkz. Eiki Berg ve Guy Ben-Porat, "Themed Section on Partition/Conflict Resolution: Introduction: Partition vs. Power-Sharing?", **Nations and Nationalism**, Vol. 14, No. 1 (2008), s. 29-37.

⁶¹¹ The Independent International Commission on Kosovo, **op. cit.**, s. 266-267.

yönde etkilediği değerlendirmesi kapsamında, NATO müdahalesi sonrasında Sırlara yönelik Arnavut saldırılarına karşı en iyi “çözüm”lerden birisi Sırların UNMIK ve KFOR tarafından korunan enklavlarda yaşamaya başlamaları olmuştur.⁶¹² Kostovicova’nın “küçük Sırbistan” olarak tanımladığı bu enklavlar, Sırlar ile Arnavutlar arasındaki gerilimli ilişkinin önemli bir göstergesi olmuştur.⁶¹³ Enklavlarda yaşamak zorunda kalan Kosovalı Sırlar, “kuşatma altındaki bir halk” izlenimi vermiştir.

2.2. Etnik Ayrışmanın Bir Örneği Olarak Bölünmüş Kent Mitrovica

1999 yılından sonra Kosova’nın kuzeyinde yer alan Mitrovica, Ibar nehrinin güneyinde yer alan Arnavutlar ile kuzeyinde yer alan Sırlar arasında bölünmüş bir kent görünümü kazanmıştır. Bu bölünmüşlüğün bir yansıması olarak Kuzey Mitrovica’da Ibar nehri üzerinde görev yapan Sırp “köprü gözcüleri”nin temel amacı, Arnavutların Kuzey Mitrovica’ya girişlerini önlemek olmuştur.⁶¹⁴ Kosovalı Sırlar da, köprü gözcülerini, Arnavut saldırılarından korunmanın gerekli bir unsuru olarak görmüşlerdir.⁶¹⁵ Demografik verilerin ölçülmesinin zor ve tartışmalı olduğu Mitrovica kentinin kuzeyinde 2008 yılı verilerine göre 17 bin Sırp yaşamaktadır.⁶¹⁶ Mitrovica

⁶¹² Kosovalı Sırların yaşadığı enklavların bulunduğu şehirler, Rahovec, Fushe Kosova, Peja, Decani, Klina ve Lloqan’dır.

⁶¹³ Denisa Kostovicova, “Legitimacy and International Administration: The Ahtisaari Settlement for Kosovo from a Human Security Perspective”, **International Peacekeeping**, Vol. 15, No. 5 (2008), s. 631-647.

⁶¹⁴ Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) Mission in Kosovo, **Parallel Structures in Kosovo**, October 2003, Prishtina, s. 11, <http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/E838164DC63AA515C1256DB800496591-osce-kos-07oct.pdf>, (03.05.2010).

⁶¹⁵ Anna Matveeva ve Wolf-Christian Paes, “Kosovo Serbs, An Ethnic Identity between Collaboration and Defiance”, Bonn International Center for Conversion, Friedrich Naumann Foundation and Safeworld, June 2003, s. 39, http://www.bicc.de/uploads/tx_bicctools/report_kosovo_serbs.pdf, (10.12.2012).

⁶¹⁶ Mitrovica’nın demografik verileri ile ilgili olarak bkz. http://www.ecoi.net/file_upload/1226_1208267667_1191-en.pdf, (01.08.2012).

şehrinin bölünmesi, zamanla Kosova'daki istikrarsızlığın temel nedenlerinden biri haline gelmiştir.

Mitrovica'nın fiili bölünmüşlüğü, UNMIK yönetimi ile işbirliği yapılmaması gerektiğini savunan Mitrovica Sırp Ulusal Meclisi'nin oluşumuna yol açmıştır.⁶¹⁷ Sırp lar için, Kosova'nın fiili bölünmüşlüğü'nün kurumsallaşması, Kosova'nın gelecekteki statüsü hakkındaki belirsizliğe yönelik bir cevap olmuştur. Fakat Arnavutlar, Kuzey Mitrovica'dan ve Kosova'nın kuzeyindeki Trepça madenlerinden vazgeçilmesini içerecek olan bir bölünmeye karşı çıkmışlardır.

Kosova'nın gelecekteki statüsü ile ilgili belirsizlik, bölgedeki güvenlik ve insan hakları durumunu olumsuz etkileyerek her iki toplumsal gruptaki aşırıcılık yanlılarını güçlendirmiştir. Mitrovica şehrindeki fiili bölünme ile ilgili olarak ise Şubat 2004'de Avrupa İstikrar İnisiyatifi, Mitrovica sorununun çözümündeki bir başarısızlığın, gelecekte şiddet olaylarına yol açabileceğine ve Kosova'nın bölünmesine neden olabileceğine dikkat çekmiştir.⁶¹⁸ Bu değerlendirmeden çok kısa bir süre sonra Mart 2004'te yaşanan kitlesel şiddet olayları, hem Mitrovica'nın bölünmüşlüğü'nün, hem de Kosova'nın nihai statü sorununun belirsizliğinin yarattığı potansiyel tehlikeyi gerçeğe dönüştürmüştür. Ahtisaari planında ise, Mitrovica belediyesinin kuzey ve güney olmak üzere iki belediyeye ayrılmasının öngörülmesi, kentte yaşanan fiili bölünmenin kurumsallaşması tehdidini beraberinde getirmiştir.

⁶¹⁷ Yannis, **op. cit.**, s. 47.

⁶¹⁸ European Stability Initiative, "People or Territory?: A Proposal for Mitrovica", http://www.esiweb.org/pdf/esi_document_id_50.pdf, (10.08.2010).

2.3. Mart 2004 Şiddet Olayları

Mart 2004 tarihinde yaşanan kitlesel şiddet olayları, bir dizi küçük olayın kışkırtması sonucunda gerçekleşmiştir. 15 Mart 2004'te Arnavutça konuşan kişiler tarafından bir Sırp gencinin vurulduğu iddia edilmiştir. Aynı gün Kosova'daki Arnavut medyası da, bölgedeki tansiyonu arttıracak şekilde üç Arnavut çocuğun Mitrovica'daki Ibar nehrinde Sırlar tarafından boğulduğuna dair haberler yayınlamıştır.⁶¹⁹ 16 Mart tarihinde ise KKO'yu ve daha önceki Sırp saldırılarına maruz kalanları temsil eden grupların katıldığı gösteriler düzenlenmiştir. Bu gösterilerde KKO liderlerinin savaş suçu işledikleri iddiaları protesto edilmiştir.

Bu gergin ortamda 17 Mart 2004'te Mitrovica'da Sırlar ve Arnavutlar arasında kitlesel çatışmalar başlarken, bu olaylarda KFOR, UNMIK polis gücü ve Kosova polisi bölgede güvenliğin kontrolünü tamamen yitirmiştir.⁶²⁰ Bunun sonucu olarak Mitrovica'da patlak veren şiddet olayları tüm Kosova'da etnik şiddet olayları yaşanmasına yol açmıştır. Bu kitlesel şiddet olayları 19 kişinin ölümü, 730 ev ve 36 Ortodoks kilisesi, manastır ve diğer dini yapıların zarar görmesi ve 4.100 kişinin yerlerinden edilmesi ile sonuçlanmıştır.⁶²¹ Mart 2004'te yaşanan olaylar sırasında Sırlar, kendi kimliklerine yönelik şiddet içeren tehditlere maruz kalırken, Vojislav Kostunica da, Kosovalı Arnavutları Sırp azınlığa karşı etnik temizlik uygulamakla suçlamıştır.⁶²² Bu şiddet olaylarından ağırlıklı olarak Kosovalı Sırlar ve diğer

⁶¹⁹ Bu olay ile ilgili olarak UNMIK tarafından yapılan soruşturmada boğulma olayına Sırların neden olduğuna dair hiçbir kanıt bulunamamıştır. Sonuç olarak Sırlarla ilgili suçlamaların asılsız olduğu anlaşılmış, ancak bu haber daha öncekiler kadar yankı uyandırmamıştır. http://www.unmikonline.org/archives/news04_04full.htm#2804, (08.07.2010).

⁶²⁰ Bkz. Context Analysis of the Security Sector Reform in Kosovo 1999-2009, **Kosovar Center for Security Studies**, November 2011, s. 14, http://qkss.org/new/images/content/PDF/KOS%20-%20KCSS_eng.pdf, (10.04.2011).

⁶²¹ Baskin, **op. cit.**, s. 76.

⁶²² Bideleux ve Jeffries, **op. cit.**, s. 569.

Arnavut olmayan azınlıklar etkilenmişse de, bölgenin kuzeyinde azınlık konumunda bulunan yüzlerce Arnavut yerlerinden edilmiştir.⁶²³

Başbakan Bajram Rexhepi dışındaki Kosova liderliği olayları kınamakta isteksiz görünmüştür.⁶²⁴ Olayların ilk gününde Kosova Meclisi, UNMIK'in tüm Kosova vatandaşlarının güvenliğinin sağlanması hususundaki eksikliğinin altını çizerek, Sırların oluşturduğu paralel yapılara ve Kosovalı vatandaşları öldüren Sırp suç çetelerine gösterilen toleransın yanlış bir politika olduğunu ve Kosova'yı istikrarsızlaştırdığını ifade etmiştir.⁶²⁵ Bu çerçevede, yaşanan şiddet olaylarının bir nedeni olarak, Kosovalı Sırların Belgrad'ın desteğinde oluşturulan paralel kurumlar sayesinde toplumsal ve ekonomik olarak görece daha iyi koşullara sahip olmalarının Arnavutlar arasındaki radikal unsurların tepkisini çektiği ileri sürülmüştür.⁶²⁶ Fakat yaşanan şiddet olayları, Kosovalı Sırların ve Sırbistan yönetiminin oluşturulan paralel yapıların sürdürülmesi yönündeki kararlılıklarını arttıran bir sonuç doğurmuştur.

Kosova'nın nihai statüsü ile ilgili belirsizlik, Kosova üzerindeki mücadelenin farklı araçlar yoluyla sürdürülmesi için uygun bir zemin yaratmıştır. Bu çerçevede, 17-18 Mart 2004 tarihleri arasında yaşanan şiddet olaylarının kısmen Kosova'nın statüsü ile ilgili belirsizliğin bir sonucu olduğu ileri sürülebilir. Bir başka deyişle bu olaylar, UNMIK'in nihai statü görüşmelerini geciktirme çabalarının gerilimi

⁶²³ Not on the Agenda: The Continuing Failure to Address Accountability in Kosovo Post-March 2004, **Human Rights Watch**, Vol. 18, No. 4 (May 2006), s. 6, <http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrc/docs/ngos/hrw-new.pdf>, (22.05.2010).

⁶²⁴ Judah, **op. cit.**, s. 110.

⁶²⁵ Failure to Protect: Anti-Minority Violence in Kosovo, **Human Rights Watch**, Vol. 16, No. 6 (March 2004), s. 1-2.

⁶²⁶ En yüksek insani gelişim düzeyine sahip belediyeler Sırların çoğunlukta olduğu belediyeler olmuştur. Bu konuda bkz. Has Peacebuilding Make a Difference in Kosovo? A Study of the Effectiveness of Peacebuilding in Preventing Violence: Lessons Learned from the March 2004 Riots in Kosovo, July 2006, s. 53, http://www.cdainc.com/cdawww/pdf/book/cdapeacebuildingreportkosovo_Pdf4.pdf, (05.04.2010).

tırmandırması anlamında uluslararası yönetimin başarısızlığı ile ilişkilendirilebilir. Bu eleştiriye karşılık olarak UNMIK'in ortaya koyduğu argüman ise, statü sorununun Kosovalı Arnavutları yönetim kurumlarını ve etnik gruplar arası ilişkileri geliştirmek üzerine odaklanmaya ikna edilmeleri yönünde baskı uygulamak için kullanılabileceği olmuştur.⁶²⁷ Fakat UNMIK tarafından izlenen bu siyaset, Mart 2004 tarihinde yaşanan olaylardan sonra eleştirilmeye başlamıştır. Genel anlamda ise, bu şiddet olayları, UNMIK'in barışı koruma ve kurma stratejilerinin sorgulanmasına yol açmıştır.⁶²⁸ Bu şiddet olaylarının en önemli sonucu ise, Sırp ve Arnavutlar arasındaki güvensizliği arttırması olmuştur.

Mart 2004'te yaşanan şiddet olayları, BM'nin standartlar politikasının uygulanabilirliğinin sorgulanmasına yol açmış olsa da, olaylara rağmen uluslararası toplum, nihai statü konusu ile ilgili olarak standartların kararlılıkla yerine getirilmesine vurgu yapmıştır. BM Özel Temsilcisi Kai Eide de, yaşanan şiddet olaylarından sonra, önceliğin mültecilerin geri dönüşüne, merkezsizleşmeye, yerel yönetimlere, güvenliğe ve bu tür öncelikleri doğrudan destekleyen standartlara verilmesi gerektiğini belirtmiştir.⁶²⁹ Bu çerçevede BM, 31 Mart 2004'te standartları uygulama planını ilan etmiş ve ertesi gün Kosova hükümeti planı kabul etmiştir.

Mart 2004 olayları, Kosova'nın nihai statüsü konusunu konuşmayı tabu olmaktan çıkarması nedeniyle uluslararası toplumun uzun vadede konuya bakışındaki değişikliğin başlangıcı olarak ele alınabilir. Fakat AB ve ABD statü konusunda acele davranılmaması gerektiğini düşündüğü için kısa vadede belirgin bir değişim yaşanmamıştır. Yine de statü sorununu ele alacak bir sürecin yokluğuna rağmen, bu sorun Kosova'daki tüm gündeme hâkim olmuş ve bundan dolayı diğer sorunları

⁶²⁷ Kristensen, **op. cit.**, s. 148-149.

⁶²⁸ Hoxhaj, **op. cit.**, s. 4.

⁶²⁹ Szolcsanyi, **op. cit.**, s. 86.

gündemin dışına itmiştir. Mart 2004 olayları, Arnavutların UNMIK üzerinde Kosova kurumlarına daha fazla yetki devretmesi konusundaki baskılarını arttırmıştır. Bu olaylar, Arnavutların bağımsızlık isteklerinin gerçekleşmemesinden duydukları rahatsızlığın bir dışavurumu olarak değerlendirilebilir.

Mart 2004 olayları ile ilgili olarak polisin ve yargının beklenen etkinliği gösterememesi, Kosova’da etnik ya da siyasi boyutlara sahip suç ile mücadele üzerinde kaygılar yaratmıştır.⁶³⁰ Bu durum, özellikle Kosova kurumlarının yetersizliği konusundaki inancı güçlendirmiştir. Bunun bir yansıması da, mültecilerin geri dönüşlerini olumsuz etkilemesi ve etnik temelde kitlesel şiddet hareketlerinin tekrar yaşanabileceği olasılığını canlı tutması olmuştur. İronik bir biçimde Mart 2004’te yaşanan kitlesel şiddet olayları öncesinde uluslararası toplumda Kosova’daki azınlıkların durumunun istikrar kazandığı yönünde bir algılama söz konusuydu. Fakat Kosova’da güvenliğin sağlanması ve insan hak ve özgürlüklerinin korunması alanlarında yaşanan sorunlar, Mart 2004 tarihinde yaşanan şiddet olayları ile kendisini en açık biçimde göstermiştir.

Sürdürülebilir çok etnikli bir toplumun temeli, tüm etnik toplulukların herhangi bir tehdit ya da korku olmadan yaşayabilmeleri ve ekonomik, toplumsal ve kültürel refahları için gerekli hizmetlere ulaşabilmeleridir.⁶³¹ Fakat Mart 2004’te yaşanan şiddet olayları, etnik toplulukların üyelerinin güven içinde Kosova’da seyahat etme, çalışma ve yaşama kabiliyetini olumsuz etkilemiştir. Bu nedenle, Kosova’daki Arnavut olmayan azınlık gruplarının güvenliğinin ve hareket özgürlüğünün sağlanması, Arnavut liderlerinin tüm düzeylerde çeşitliliğe saygı ve hoşgörüyü

⁶³⁰ Mart 2004 olayları ile ilgili olarak açılan 66 davadan 13’ü Mart 2006 tarihi itibarıyla sonuçlandırılmıştır. Ayrıca UNMIK’in düzenlediği ve “Thor Operasyonu” adı verilen polis araştırma operasyonu, organizasyon, yeterli personelin sağlanamaması ve tanıklara ulaşmakta karşılaştığı sorunların da etkisiyle başarısız olmuştur. Bkz. Not on the Agenda: The Continuing Failure to Address Accountability in Kosovo Post-March 2004, **op. cit.**, s. 35.

⁶³¹ Kosovo Standards Implementation Plan, **op. cit.**, s. 45.

güçlendirecek bir ortama katkıda bulunmalarını gerektirmiştir.⁶³² Nitekim UNMIK de, bu sorunu çok etnikli belediye yönetimlerinin oluşturulmasını destekleyerek ele almıştır. UNMIK, azınlıkların belediyelerdeki istihdam oranını Sırlar arasında %12 ve diğer azınlıklar arasında %3,3 olarak belirlemiştir.⁶³³ UNMIK'in belediye yönetimleri ile ilgili bu düzenlemesi, Kosova'da çok etnikli bir toplumsal yapıyı yaratma ve sürdürme idealinin bir yansıması olmuştur. Fakat UNMIK'in çabalarına rağmen, 2007 yılında yapılan bir araştırmada Kosovalı Sırların %52'si gelecekte toplumlar arası şiddet olaylarının tekrar yaşanma olasılığı olduğunu belirtmiştir.⁶³⁴

2.4. Kosovalı Sırp Mülteciler ve Geri Dönüşleri Sorunu

Mülteciler ve yerlerinden edilmiş kişiler sorunu, Kosova'da toplumsal barışın ve istikrarın yerleşmesi ve güçlenmesi açısından önemli bir faktördür. UNMIK'in en önemli amaçlarından birisi de mültecilerin geri dönüşü konusu olmuştur. Ağustos 1999 tarihi itibarıyla savaş sırasında Kosova dışına göç eden yaklaşık 850.000 Arnavut mültecinin %90'ı geri dönmüştür. Bununla birlikte, benzer bir oran Kosovalı Sırp mülteciler için geçerli olmamıştır.⁶³⁵ Yaklaşık 250.000 Sırp, yerlerinden edilmiş insan statüsü çerçevesinde değerlendirilmiştir. 2005 yılı itibarıyla sadece 13.000 Sırp mülteci geri dönmüştür.⁶³⁶ Sırbistan'ın bölge üzerindeki kontrolünü yitirmesi, Sırp güvenlik güçlerinin Kosova'dan çekilmesi ve yaşanan Arnavut saldırıları ve baskısı bu

⁶³² **Ibid.**, s. 45.

⁶³³ Baskin, **op. cit.**, s. 89.

⁶³⁴ Human Security in Kosovo, A Survey of Perceptions, **op. cit.**, s. 23.

⁶³⁵ Jeremy M. Wilson, "Law and Order in an Emerging Democracy: Lessons from the Reconstruction of Kosovo's Police and Justice Systems", **The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science**, No. 605 (May 2006), s. 166-167.

⁶³⁶ Bkz. Zana Vathi ve Richard Black, "Migration and Poverty Reduction in Kosovo", **Working Paper**, Development Research Center on Migration, Globalisation and Poverty, 2007, s. 12-13, <http://www.dfid.gov.uk/r4d/PDF/Outputs/MigrationGlobPov/WP-C12.pdf>, (11.04.2010).

durumda etkili olmuştur. Öte yandan NATO müdahalesi ve Sırp'ların Kosova dışına göç etmesi, Arnavutlar açısından yaşadıkları toplumsal güvenlik sorunlarını "çözmüştür".

Kosovalı Arnavutlar, yaşadıkları bölgede var olan Sırp'ları, Sırbistan'ın iskân politikasının bir uzantısı ve işgalci bir halk olarak görmüşlerdir. NATO müdahalesi sırasında, Sırp ordu, polis ve paramiliter gruplarının Arnavutlara yönelik saldırılarında, Kosovalı Sırp'ların büyük destek sağladığı inancı gerginliği besleyen bir diğer unsur olmuştur. Bu çerçevede, binlerce Sırp, Kosova'dan çekilen Yugoslav kuvvetlerine katılarak bölgeden kaçmışlardır. Bu kaçışta, KKO üyelerinin ve geri dönen Arnavutların saldırı düzenleme olasılıkları etkili olmuştur.⁶³⁷ Haziran 1999 tarihi itibarıyla 164.000 Sırp, Kosova'yı terk ederek Sırbistan'a ya da Karadağ'a göç etmiş ve önemli bir bölümü de Kosova içerisinde yerlerinden edilmiştir. Kosova'da kalan Sırp'lar ise genellikle bölgenin kuzeyinde Mitrovica ve Orahovac gibi büyük şehirlerde yoğunlaşmışlardır. Diğerleri ise Kosova'nın geri kalan bölümlerinde enklavlar halinde dağılmışlardır.⁶³⁸ Özellikle enklavlarda yaşayan Sırp'lar için Kosova dışına göç bir zorunluluk haline gelirken, Kosova'nın kuzeyindeki Sırp'lar ise, Sırbistan ile doğrudan bağlantılarını sürdürebilmeleri ve bölgede çoğunluk oluşturmaları nedeniyle bulundukları bölgelerde varlıklarını sürdürme şanslarını nispeten korumuşlardır.

Avrupa İstikrar İnisiyatifi'nin yaptığı bir araştırmaya göre, 2004 yılı itibarıyla Kosova'da 130.000 Sırp yaşamaktadır ve bu sayı, savaş öncesi Sırp nüfusunun üçte ikisini oluşturmaktadır.⁶³⁹ Kosova İstatistik Kurumu'nun 2006 yılı verilerine göre ise

⁶³⁷ Emiroğlu, *op. cit.*, s. 373-374.

⁶³⁸ Federal Republic of Yugoslavia, *Abuses Against Serbs and Roma in the New Kosovo*, *op. cit.*

⁶³⁹ European Stability Initiative, *The Lausanne Principal. Multiethnicity, Territory and the Future of Kosovo's Serbs*, Berlin, 2004, s. 2'den aktaran Judah, *op. cit.*, s. 102.

Kosova'nın toplam nüfusu 2.100.000 olarak öngörülürken, %92'si (1.932.000) Arnavut, %5,3'ü (111.300) Sırp, 1,1'i (23.512) Çingene, %0,4'ü (8.400) Türk ve %1,2'si (23.788) diğer etnik gruplar olarak tahmin edilmiştir.⁶⁴⁰ Kosova ile ilgili demografik verilere ihtiyatlı yaklaşılması gerekmele birlikte, Kosova'daki Sırp nüfusunun azalma eğilimi gösterdiği belirtilmelidir.

Sırp mültecilerin geri dönüşü konusu, Kosova'nın statüsü sorunu ile yakından ilgili olmuştur. Belgrad yönetimi, Sırp mültecilerin geri dönüşü konusunu statü müzakerelerinin içine dâhil etmeye çalışırken, uluslararası toplum, mültecilerin geri dönüşünü ve Sırpların Kosova toplumu ile bütünleşmesini, Kosova'daki politik aktörler için bir "test" olarak görmüştür. Bu nedenle 2005 yılı sonunda, mültecilerin geri dönüşü bir duraksama gösterirken, Sırpların mülkiyet hakları ile ilgili yasal düzenlemelerdeki yavaşlık da mültecilerin geri dönüş sürecini etkilemiştir.

Ahtisaari Planı'na göre, tüm mülteciler ve yerlerinden edilmiş kişiler, geri dönme hakkına sahip olacak ve kendi mülkleri ile kişisel mal varlıklarının geri verilmesini isteyebilecektir. Kosova yetkilileri, mülteciler ve yerlerinden edilmiş kişilerin güvenli bir şekilde geri dönmelerinin kolaylaştırılması için gerekli tüm önlemleri alacaktı.⁶⁴¹ Buna karşın, Avrupa İstikrar İnisiyatifi'nin verilerinde, birçok Sırp mültecinin geri dönme niyeti bulunmadığı için mülklerini sattığı belirtilmiştir.⁶⁴² Bu kapsamda, Kosova Standartları'na göre mülkiyet haklarının korunması, mültecilerin ve yerlerinden edilmiş kişilerin geri dönüşlerinin teşviki için gerekli görülmüştür. Fakat Kosova Standartları Uygulama Planı'nda UNMIK'in ve Kosova kurumlarının çabalarına rağmen, mülkiyet haklarının korunmasında yeterli gelişmenin

⁶⁴⁰ Demographic Change of Kosovo Population 1948-2006, Statistical Office of Kosovo, Pristine, February 2008, s. 7, http://esk.rks-gov.net/ENG/publikimet/doc_download/521-demographic-changes-of-the-kosovo-population-1948-2006, (11.10.2012).

⁶⁴¹ Shefqet Balla, **Yeni Bir Kosova'nın Doğuşu**, İzmir, Zeus Kitabevi, 2008, s. 77.

⁶⁴² Bideleux ve Jeffries, **op. cit.**, s. 567.

sağlanamadığı belirtilmiştir.⁶⁴³ Sırp mültecilere ait mülklerin hukuksuz kullanımı ve işgali, Kosova genelinde yaygın bir hal almıştır.

2.5. Kosova’da Güvenlik Alanında Faaliyet Gösteren Aktörler ve Roller

NATO müdahalesi sonrasında Kosova’da güvenlik alanında faaliyet gösteren temel kurumlar, BM Güvenlik Konseyi’nin 1244 sayılı kararı ile bölgeye konuşlanan KFOR, UNMIK’e bağlı polis gücü ve yerel bir güvenlik kurumu olarak örgütlenen Kosova polisi gücüdür. Bu kurumların temel amacı, bölgenin güvenlik koşullarını iyileştirmek, hukukun üstünlüğünü sağlamak ve Kosova’da çok etnikli demokratik bir yapının oluşumu için gerekli güvenlik ortamını sağlamak olmuştur.

Belirtilen amaçların yerine getirilmesi, özellikle Kosovalı Sırpların bölgedeki varlıklarını sürdürmeleri ve Kosova kurumları ile bütünleşmelerinin öncelikli koşulu olarak belirmiştir. Kosova’nın demokratik, toplumsal ve ekonomik gelişimi, her şeyden önce bölgedeki fiziksel güvenlik ortamının olumlu bir çizgide gelişmesini gerektirmiştir. Bu nedenle, güvenlik alanında faaliyet gösteren aktörleri ve oynadıkları rolleri incelemek, özellikle Kosovalı Sırpların toplumsal güvenlik algılamalarının anlaşılmasına yardımcı olabilecektir. Çünkü bir etnik grubun toplumsal güvenlik/güvensizlik koşulları, öncelikli olarak fiziksel güvenlik koşullarının varlığına bağlıdır.

12 Haziran 1999’da “Ortak Koruma Operasyonu” adı altında Kosova’ya konuşlanmaya başlayan KFOR birlikleri, Sırp güvenlik güçleri ile KKO arasında yeni çatışmaları önlemek, KKO’yu silahsızlandırmak, kamu güvenliğini sağlamak, mültecilerin geri dönmeleri için güvenli bir ortam sağlamak ve UNMIK’i

⁶⁴³ Kosovo Standarts Implementation Plan, **op. cit.**, s. 87.

desteklemekle görevlendirilmiştir.⁶⁴⁴ Genel anlamda, Kosova'daki belirsiz durum nedeniyle UNMIK'in etkili bir biçimde çalışabilmesi uluslararası askeri gücün varlığını gerektirmiştir. Bu nedenle, Kosova'nın istikrarının ve yeniden yapılanma sürecinin başarısı, önemli oranda KFOR'un varlığına bağlı olmuştur.⁶⁴⁵ Kosova'daki faaliyetleri anlamında UNMIK ile KFOR arasında bir eşgüdüm mevcut olsa da, resmi anlamda iki ayrı görevi yürütmüşlerdir.

NATO liderliğindeki KFOR, NATO üyesi olan ve olmayan 36 ülkenin katılımı ile oluşturulmuştur. KFOR, barışı koruma görevi çerçevesinde Kosova'yı her biri farklı bir NATO üyesinin kontrolünde olacak şekilde beş bölgeye ayırmıştır. 14 Haziran'da Kosova'nın kuzeyine Fransız birlikleri, güneyine Alman birlikleri, batısına İtalyan birlikleri, doğusuna Amerikan birlikleri ve başkent Priştine'ye İngiliz birlikleri konuşlanmıştır. Rus askeri gücü ise Amerikan, Fransız ve Alman güvenlik bölgelerinde görev almış ve Temmuz 2003'de Kosova'dan ayrılmıştır.⁶⁴⁶

Kosova polis hizmetlerinin etkinliğinin belirli bir düzeye çıktığı zamana kadar, gerçek anlamda bir askeri güç olan KFOR, Kosova'da iç güvenlik alanında bir polis gücü gibi faaliyet göstermiştir. Bununla birlikte, Kosova'da polis hizmetlerinin etkinliği ve gücü arttıkça, KFOR'un varlığı azaltılmıştır. Örneğin 1999'da 45.000 kişiden oluşan KFOR, 2004'te 17.500 kişiye indirilmiştir.⁶⁴⁷ Genel olarak Ağustos 2003 itibarıyla KFOR'un performansı ile ilgili olarak Arnavutlar'ın %85,1'i,

⁶⁴⁴ The Independent International Commission on Kosovo, **op. cit.**, s. 101.

⁶⁴⁵ Lene Mosegaard Sobjerg, "The Kosovo Experiment: Peacebuilding Through an International Trusteeship", **Kosovo Between War and Peace: Nationalism, Peacebuilding and International Trusteeship**, Tonny Brems Knudsen ve Carsten Bagge Laustsen ed., NY, Routledge, 2006, s. 65.

⁶⁴⁶ Rusya'nın KFOR'a katılmasının üç gerekçeye dayandığı ileri sürülmüştür. Birincisi, NATO'nun tek taraflı olarak bölgede daimi bir askeri varlık oluşturmamasını önlemek olmuştur. İkincisi, Rusya'nın bölgedeki çıkarları ile ilgili olmuştur. Üçüncüsü ise, BM Güvenlik Konseyi'nin 1244 sayılı kararı uyarınca KKO'nun silahsızlandırılması ve YFC'nin toprak bütünlüğünün sağlanması ile bölgedeki etnik Sırp azınlığı Arnavut "teröristler"den korumak olmuştur. Bkz. Oksana Antonenko, "Russia, NATO and European Security after Kosovo", **Survival**, Vol. 41, No. 4 (Winter 1999-2000), s. 137.

⁶⁴⁷ Wilson, **op. cit.**, s. 165.

Sırp'ların %26,4'ü ve diğer etnik grupların %81,5'i memnun olduklarını ifade etmişlerdir. Bu oranlar Kosova polis gücü için sırasıyla %89,9, %4,6 ve %85,3 olarak belirmiştir.⁶⁴⁸ Sırp'ların yaşadıkları güvenlik sorunlarının ciddiyeti ve maruz kaldıkları şiddet olayları, KFOR'a yönelik tutumlarını belirlemiştir. Bir başka belirleyici faktör ise, Sırp'ların KFOR'u "işgalci" bir güç olarak görmeleri olmuştur.

Kosova'da güvenlik alanında öne çıkan bir başka aktör olan uluslararası polis gücü, 8 Ağustos 1999'da Kosova'ya ulaşmıştır.⁶⁴⁹ Uluslararası polis gücüne ek olarak, Kosova'da etnik gruplar arası çatışma ihtimali nedeniyle UNMIK, bölgenin etnik yapısını yansıtacak şekilde çok etnikli bir Kosova polis gücü oluşturmayı amaçlamıştır. Bu kapsamda, Eylül 1999'da Kosova Polis Gücü'nün kurulması, Kosova'da güvenlik kurumlarının oluşturulmasının başlangıcı olmuştur. 2003 yılında Kosova polis gücünün %84'ü Arnavutlar'dan, %9'u Sırp'lar'dan ve %7'si diğer etnik azınlıklardan oluşmuştur.⁶⁵⁰

KKO'nun silahsızlandırılması amacı kapsamında NATO'nun 20 Haziran 1999'da KKO ile imzaladığı taahhüname uyarınca, 90 gün içerisinde örgütün silahsızlandırılması öngörülmüştür.⁶⁵¹ Ayrıca bu anlaşmayla Kosova'da sivil yönetim ve polis gücünün oluşumunda KKO üyelerine özel bir önem verilmiştir. Bu süreçte silahsızlandırılan KKO üyelerinin birçoğu 20 Eylül 1999'da UNMIK yönetmeliği ile kurulan KKB'de görev almıştır.⁶⁵² KKO üyelerinin KKB'de görev almasının bu örgütün Kosova'nın yeniden inşasında öne çıkmasına yol açtığı ileri sürülmüş ve her

⁶⁴⁸ UNDP, **op. cit.**, s. 32.

⁶⁴⁹ The Independent International Commission on Kosovo, **op. cit.**, s. 110.

⁶⁵⁰ Kasım 2007 tarihi itibarıyla ise Kosova polis gücünün 6.082'sini Arnavutlar ve 746'sını Sırp'lar ve 414'ünü diğer etnik gruplar oluşturmuştur. Wilson, **op. cit.**, s. 161.

⁶⁵¹ Undertaking of Demilitarisation and Transformation by the UCK, <http://www.nato.int/kosovo/docu/a990620a.htm>, (10.11.2012).

⁶⁵² Bu çerçevede, KKB eğitim programı 5.000 eski KKO üyesini kapsamış ve bunun 3.000'i aktif olarak KKB içinde yer alırken, 2.000'i rezerv olarak değerlendirilmiştir. Bkz. Alpaslan Özerdem, "From a 'Terrorist' Group to a 'Civil Defence' Corps: The 'Transformation' of the Kosovo Liberation Army", **International Peacekeeping**, Vol. 10, No. 3 (2003), s. 85-90.

ne kadar KKO resmen ortadan kalkmış olsa da, fiilen KKB çatısı altında varlığını sürdürdüğü belirtilmiştir.⁶⁵³ Bu nedenle, KKO üyelerini Kosova'nın politik ve kurumsal hayatı ile bütünleştirmeyi amaçlayan bu birliği protesto etmek amacıyla Kosovalı Sırplar UNMIK'in kontrolündeki KGK'den çekilmişlerdir.

Anayasal Çerçeve'de büyük yangınlar, endüstriyel kazalar ve insani yardımların ulaştırılması gibi konularda görevli olması öngörülen KKB'nin kurulması ile KKO'nun Kosova'daki potansiyel istikrarsızlaştırıcı rolünün azaltılması hedeflenmiştir. KKB'nin çok etnikli yapısını sağlamak amacıyla, Kosova'nın demografik yapısını yansıtacak şekilde KKB'nin %10'u azınlıklara ayrılmıştır.⁶⁵⁴ KKB içinde yer alan Arnavutlar, bu birlikleri bağımsız Kosova devletinin ordusunun temellerini oluşturduğunu düşünmüşken, uluslararası toplum ise, KKB'yi ordu olarak değil, bir insani yardım örgütü olarak görmüştür.

3. UNMIK Yönetiminde Kosovalı Sırplar ve Paralel Yapıları

Sırbistan yönetimi, Kosova'nın kuzeyinde oluşturulan paralel yapılara destek vererek, bir yandan Kosova'nın belirli bölgelerinde kontrolünü devam ettirme arayışında olmuş, diğer yandan da 'Kosova Cumhuriyeti'nin üzerine kurulu olduğu tüm ülkesel alanı kontrol edemediğini ve bağımsız bir devlet niteliğine sahip olmadığını göstermeye çalışmıştır. Bu çerçevede, Sırbistan'da iktidara gelen Sırbistan Demokratik Muhalefeti (SDM), Ağustos 2000'de Kosova ve Metohija Koordinasyon Merkezi'ni kurmuştur. Bu merkez, Sırbistan yönetimini Kosova'da temsil eden ana

⁶⁵³ Miroslav Hadzic, "Kosovo and the Security Stabilization of South-East Europe", **International Peacekeeping**, Vol. 7, No. 2 (Summer 2000), s. 85-89.

⁶⁵⁴ Özerdem, **op. cit.**, s. 85-90.

kurum olmuştur.⁶⁵⁵ Bölgenin kuzeyinin *de facto* olarak Sırbistan'ın etki alanında kalması nedeniyle hem Priştine hem de UNMIK, Kosova'nın tamamı üzerinde egemenlik kurmakta başarısız olmuştur.

Aynı şekilde Arnavutlar da, UNMIK yönetiminde Kosova'nın önemli ilerlemeler kaydettiğini, fakat UNMIK'in tüm Kosova'da kontrol kurma kapasitesinden uzak olduğunu belirtmişlerdir. Bu düşünce, Kosova kurumlarından bağımsız olarak Sırbistan yönetiminin etkisi altında olan ve UNMIK'in "tolerans" gösterdiği paralel Sırp kurumlarının faaliyet göstermesine dayanmıştır. Aslında Kosovalı Sırp'ların paralel kurumları, UNMIK yönetimi tarafından tanınmamış ve meşru kabul edilmemişlerdir.⁶⁵⁶ Fakat bu paralel devlet yapılarının faaliyetlerine son verilerek Kosova devlet sistemi ile bütünleştirilememesi, Kosova'da çok etnikli, demokratik ve çoğulcu bir yönetim yapısının kurulmasını zorlaştırmıştır.

Kosova'nın kuzeyinde var olan paralel kurumlardaki sivil görevlilerin maaşları Belgrad tarafından ödenmiş, bu bölgelerde yaşayan insanlar Sırbistan pasaportunu ve taşıt ehliyetlerini kullanmışlardır.⁶⁵⁷ Gerçi Kosovalı Sırp'ların kontrolündeki okullarda çalışan öğretmenler ve diğer çalışanlar, hem Kosova Geçici Yönetim Kurumları'na bağlı Eğitim, Bilim ve Teknoloji Bakanlığı'ndan, hem de Sırbistan Eğitim ve Spor Bakanlığı'ndan maaş almışlardır.⁶⁵⁸ Bu durum, 2006 yılında Viyana'da düzenlenen Kosova'nın nihai statüsü görüşmelerinde Belgrad tarafından hukuk-dışı olarak nitelendirilmiştir.⁶⁵⁹ Çünkü Belgrad yönetimi, Kosova kurumlarının bu eğitim sistemleri ile herhangi bir şekilde bir bağ kurmasının bölge üzerindeki egemenliğine aykırı olduğunu ileri sürmüştür.

⁶⁵⁵ International Crisis Group, Serb Integration in Kosovo: Taking the Plunge, **op. cit.**, s. 4.

⁶⁵⁶ OSCE Mission in Kosovo, **op. cit.**, s. 5.

⁶⁵⁷ Szolcsanyi, **op. cit.**, s. 62.

⁶⁵⁸ OSCE Mission in Kosovo, **op. cit.**, s. 30.

⁶⁵⁹ International Crisis Group, Serb Integration in Kosovo: Taking the Plunge, **op. cit.**, s. 7.

Anlaşılabacağı üzere Sırbistan'ın sağladığı destekler aracılığıyla Kosovalı Sırlar, Sırbistan'daki kurumlar ile bütünleşmeye ve Kosova kurumları ile ilişkilerini azaltmaya teşvik edilmiştir.⁶⁶⁰ Belgrad açısından Sırları Kosova kurumlarına katılmaktan caydırmak, Kosova'nın bağımsızlığını yok sayma çabalarının bir parçası olmuştur. Birçok Kosovalı Sırp da, Kosova yönetim kurumlarına katılmanın Kosova'nın bağımsızlığını tanımak anlamına geleceğini düşünmüştür. Böylece Kosova'nın BM'nin kontrolü altına girmesinden itibaren Kosovalı Sırların Kosova'nın kamusal hayatına katılımları en zorlu sorunlardan birisini oluşturmuştur.

Bu çerçevede, AGİT tarafından hazırlanan bir raporda Kosovalı Sırların oluşturduğu güvenlik, hukuk, yönetim, eğitim ve sağlık alanlarındaki paralel yapıların UNMIK kurumları ile bütünleşmeleri tavsiye edilmiştir.⁶⁶¹ Söz konusu paralel devlet yapılarının ortadan kaldırılmasının en önemli yolu olarak, yerel yönetim, ekonomi ve kültür gibi alanlarda özerklik sağlayan düzenlemelerin yapılması gerektiği vurgulanmıştır.⁶⁶² Fakat bu tür düzenlemelerin Kosova'da oluşturulması amaçlanan çok-etnikli ve demokratik bir ortama ne ölçüde yardımcı olacağı hususu tartışmalıdır. Örneğin Sırların çoğunlukta olduğu belediyelere finansal konularda geniş özerklik tanınması, Sırbistan'dan ekonomik yardım almalarının sağlanması ve Sırp kurumları ile sınır aşan işbirliği olanaklarının sunulması gibi öneriler, demokratikleşme yönündeki adımlar gibi görünse de, Kosova'da toplumlar arası bölünmeyi daha da artırabileceği belirtilmiştir.⁶⁶³ Bu tür önerilerin uygulamaya konmasıyla Kosovalı Sırlar için kendi sorunları üzerinde etkin olma fırsatı yaratılarak, yaşadıkları

⁶⁶⁰ *Ibid.*, s. 19.

⁶⁶¹ OSCE Mission in Kosovo, *op. cit.*, s. 8-10.

⁶⁶² David L. Philips, "Kosova", *Western Balkans Policy Review*, Janusz Bugajski ed., Washington, Center for Strategic and International Studies, 2010, s. 81.

⁶⁶³ Türkeş ve Sait, *op. cit.*, s. 108.

toplumsal güvensizliklerin giderilmesi/azaltılması hedeflenmiş olsa da, Kosova toplumu ile bütünleşme isteklerini zayıflattığı sonucuna da ulaşmak mümkündür.

Bu kurumlar, Sırp toplumunun ve devletinin Kosova'daki varlığını temsil etmeleri nedeniyle büyük bir önem taşımışlar ve Kosovalı Sırp kimliğinin muhafazasında önemli bir işleve sahip olmuşlardır. Kosovalı Sırplar, bu kurumlar aracılığıyla kendi toplumsal güvenliklerinin kurumsal araçlarını oluşturmuşlardır. Bu kurumlar aracılığıyla Kosovalı Sırplar, istihdam, sosyal güvenlik ve yatırım gibi alanlarda Sırbistan'a bağımlı olmuşlardır. Böylece Kosova'da UNMIK yönetimi altında oluşan ikili toplum yapısı, savaş ve düşmanlık sonucunda oluşan bölünmeyi daha da arttırmıştır. Nitekim NATO müdahalesi sonrasında Kosova'da yaşayan halkların bütünleşme sorunu ve bununla bağlantılı olarak özellikle Kosovalı Sırpların yaşadığı toplumsal güvenlik sorunları, bölgedeki temel kaygı noktalarından birisidir. Sırpların insani gereksinimler ve kimlik kaygıları ile oluşturdukları paralel kurumlar, Kosova'da topluluklar arası ilişkilerin marjinalleşme düzeyini daha da arttırmıştır. Çünkü Kosovalı Sırplar, kendi kültürel kimliklerini, kozmopolit bir siyasal topluluğa üye olmaktan daha fazla önemseme eğilimi göstermişlerdir.

Çoğu Kosovalı Sırp, ya kuzey Kosova'da, ya Sırbistan sınırına yakın bölgelerde ya da enklavlarda yaşamaktadırlar.⁶⁶⁴ Paralel kurumlar anlamında Ibar nehrinin güneyindeki Sırp enklavlarında faaliyet gösteren paralel belediye yapılarının durumu farklı olmuştur. Hatta Sırp nüfusunun olmadığı Djakovica ve Malisevo gibi yerlerde, yerlerinden edilmiş Sırplar tarafından seçilmiş paralel belediye yapıları

⁶⁶⁴ Lucia Montanaro, "The Kosovo Statebuilding Conundrum: Addressing Fragility in a Contested State", **Working Paper**, FRIDE, October 2009, s. 5, http://www.initiativeforpeacebuilding.eu/resources/WP91_Kosovo_Statebuilding_Conundrum.pdf, (10.02.2010).

oluşturulmuş olsa da,⁶⁶⁵ enklavlardaki paralel belediyeler, gerçek anlamda faaliyet gösterme kapasitesine sahip olamamışlardır. Ama yine de enklavlardaki paralel kurumlar ve Sırp nüfusun olmadığı yerlerde “temsili” seçimlerin düzenlenmesi, Kosovalı Sırpların direnişinin bir simgesi olarak görülebilir.

Kosovalı Sırpların oluşturduğu paralel yapıların kurumsal anlamdaki en önemli figürü, Kosova’nın kuzeyinde Sırpaların çoğunlukta olduğu belediyeleri kapsayan ve 25 Şubat 2003’de kurulan Kosova-Metohija Sırp Belediyeleri ve Yerleşimleri Birliği’dir. UNMIK’in yasadışı bir girişim olarak gördüğü bu Birlik, Kosova’nın Sırbistan’ın ayrılmaz bir parçası olduğunu belirtmiş ve YFC’nin bütünlüğünün ve egemenliğinin korunması talebinde bulunmuştur.⁶⁶⁶ Kosova’daki gelişmeler anlamında ise, bu Birlik, Kosova’nın fiili taksimi yönünde atılmış bir adım olarak görülmüştür.⁶⁶⁷

Kosovalı Sırpların oluşturduğu paralel yapıların bir yönünü, gerçekleştirilen paralel seçimler oluşturmuştur. Bu seçimler aracılığıyla Arnavutların Kosova siyasal hayatındaki baskın konumları reddedilerek, gayri-meşru görülmüştür. Bu kapsamda, 2001, 2004⁶⁶⁸ ve 2007 yıllarında Kosova’da parlamento seçimleri düzenlenmiş olsa da, Sırpalar bu seçimlere fazla bir katılım göstermemişlerdir. Sırpaların seçim boykotları, UNMIK yönetiminin çok etnikli bir siyasal yapı oluşturma çabalarını olumsuz etkilemiştir. Sırpaların çoğunlukta olduğu bölgelerde düzenlenen yerel seçimler sonucunda da bir paralel seçim dinamiği oluşmuştur. Kosova’nın siyasi istikrarı ve etnik gruplar arası ilişkiler açısından önemli bir sorun oluşturan bu paralel seçimler, Arnavutlar tarafından Kosova’nın taksimi ya da federalleşmesi yönünde

⁶⁶⁵ International Crisis Group, Serb Integration in Kosovo: Taking the Plunge, **op. cit.**, s. 7-9.

⁶⁶⁶ Hoxhaj, **op. cit.**, s. 39.

⁶⁶⁷ International Crisis Group, **op. cit.**, s. 9.

⁶⁶⁸ 23 Ekim 2004’de düzenlenen Kosova Meclisi seçimleri sonucunda Sırpaları, Kosova ve Metohiya Sırp Listesi 8 sandalye ile ve Sırbistan Yurttaşlar İnisiyatifi 2 sandalye ile temsil etmiştir. Sklias ve Roukanas, **op. cit.**, s. 284.

atılmış adımlar olarak görülmüş ve etnik gruplar arası şiddeti devam ettirmek isteyen grupları cesaretlendirebileceği belirtilmiştir. Bu siyasi ortamın da gösterdiği gibi, Kosova’da üst düzey bir etnik kutuplaşma söz konusu olmuştur.

AGİT, Kosova’daki Sırp paralel yapılarının varlığını üç nedene dayanarak açıklamıştır.⁶⁶⁹ Birincisi, NATO müdahalesi sonrası dönemde güvenlik kaygıları ile Kosova’da hareket özgürlükleri kısıtlanan Kosovalı Sırplar, UNMIK’in ve Kosova kurumlarının sağladığı hizmetlere ulaşmakta zorluk çekmişlerdir. Sırpların yaşadığı hareket özgürlüğü sorunu, sağlık ve eğitim hizmetlerine ulaşımdan çalışma hayatına katılıma kadar hayatın tüm yönlerini olumsuz etkilemiştir. Bu şartlar altında Kosovalı Sırplar, güvenlik, idari yönetim, eğitim, adalet ve sağlık gibi alanlarda kendi paralel kurumlarını oluşturmuşlardır.

İkinci neden, Sırpların UNMIK’e ve Arnavutların hakimiyetindeki Kosova kurumlarına duyduğu güvensizliktir. Gerçekten, Kosova kurumlarının Sırp toplumu açısından herhangi bir meşru otoriteye ve ahlaki konuma sahip olmaması nedeniyle, bu kurumların varlığı ve uygulamaları, Sırp toplumu tarafından tehdit edici birer unsur olarak algılanmıştır. Kosova kurumlarının sahip olduğu otoritenin Arnavut kimliği üzerinde inşa edilmesi, Sırp toplumunda kendilerinin ikincil konumda olduğu algısının gelişmesine yol açmıştır. Örneğin, Arnavut yargıçların Sırpların taraf olduğu davalarda adil bir yargılama göstermediği iddiası, Sırpların oluşturduğu paralel kurumların varlık sebebini güçlendirmiştir.⁶⁷⁰ Güvenlik kurumları, devletin meşruiyeti için önemlidir ve bu kurumlar etnik olarak taraflı bir tutum takınırlarsa, demokratik kurumların inşası büyük zarar görebilir. Eğer güvenlik kurumları tüm toplumun güvenliğinin ve haklarının koruyucusu olmakta başarısız olursa, toplumun bazı

⁶⁶⁹ OSCE Mission in Kosovo, **op. cit.**, s. 17.

⁶⁷⁰ Barnebeu, **op. cit.**, s. 88.

kesimlerinin marjinalleşmesine katkıda bulunmuş olurlar. Nitekim Mayıs 2002 tarihi itibariyle 34 yargıcın görev aldığı Kosovalı Sırların oluşturduğu paralel mahkemeler, Sırbistan Adalet Bakanlığı'na bağlı olduklarını açıklamışlardır.⁶⁷¹ Bu tür paralel kurumların varlığı, Kosova'da kurum inşası ve politik geçiş sürecini olumsuz etkilemiştir.

Üçüncüsü ise, statü sorununun çözülmemiş olması, bu paralel yapıların Kosova kurumları ile bütünleşmesi önünde önemli bir engel oluşturmuştur.⁶⁷² Sırlar, “düşman” bir çoğunluğun bulunduğu bir bölgede bir azınlık haline gelmişler ve bu ortamda kimliklerini kaybetme tehlikesi ile karşı karşıya kalmışlardır. Bu nedenle, UNMIK'in Sırların güvenliğini ve hareket özgürlüğünü sağlamakta başarısız olduğunu düşünen Kosovalı Sırlar, Kosova sorununun çözümü konusunda Belgrad'ın Kosova üzerindeki hâkimiyetinin yeniden sağlanmasını tek seçenek olarak değerlendirme eğiliminde olmuşlardır.

Kosovalı Sırların oluşturduğu paralel kurumların pratikteki en önemli işlevi ise, Sırp kimliğinin yeniden üretimi için gerekli olan kurumsal altyapıyı oluşturmak olmuştur. Böylece, bu kurumlar aracılığıyla Kosovalı Sırlar arasında toplumsal bağlaşmanın güçlendirilmesi ve kendi kimliklerinin yeniden üretimini sağlayacak kültürel ve kurumsal araçlar üzerinde söz sahibi olmaları amaçlanmıştır. Arnavutların Kosova siyasal, toplumsal ve ekonomik hayatında baskın aktör haline gelmeleri, Kosovalı Sırlar'ın toplumsal güvenliğine yönelik bir tehdit kaynağı haline gelmiş ve bu tehdide karşı mücadelelerini kültürel ve kurumsal araçlar çerçevesinde örgütlemişlerdir. Bir başka deyişle, Kosovalı Sırlar, kimliklerine ve varlıklarına yönelik tehditlere karşı askeri olmayan araçları kullanarak mücadele etmişlerdir.

⁶⁷¹ OSCE Mission in Kosovo, **op. cit.**, s. 17-23.

⁶⁷² Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) Mission in Kosovo, **Parallel Structures in Kosovo, 2006-2007**, s. 6, <http://www.osce.org/kosovo/24618>, (10.12.2011).

3.1. Kosovalı Sırların Paralel Eğitim Sistemi

UNMIK'in çok etnikli bir Kosova oluşturma girişimlerine rağmen, Arnavut hâkimiyetindeki geçici yönetim, etnik temelli eğitim kurumları oluşturmuştur.⁶⁷³ Böylece, NATO müdahalesi sonrasında Arnavutlar normal koşullarda eğitim sistemlerine geri dönmüşlerdir. Bu durumun Kosova üzerinde Arnavutların kültürel hâkimiyetini güçlendirdiği düşüncesiyle Kosovalı Sırlar, paralel bir eğitim sistemi kurmuşlardır. Sırların paralel eğitim kurumları oluşturmalarının bir başka sebebi, Kosova'da yaşanan güvenlik sorunları nedeniyle bütünleşmiş bir eğitim sisteminin oluşturulamamış olmasıdır. Sırlar, Sırbistan Eğitim ve Spor Bakanlığı'nın desteği ile Kosova'nın kuzey bölgelerinde kendi eğitim sistemlerini güçlendirmişlerdir. Enklavlardaki Sırlar da Sırbistan Eğitim ve Spor Bakanlığı'nın müfredatını ve kitaplarını kullanmışlardır.⁶⁷⁴

2006-2007 eğitim-öğretim döneminde Priştine'de 19, Prizren'de 11, Mitrovica ve Kuzey Kosova'da 34, Pec'de 6 ve Gjilan'da 31 olmak üzere toplam 101 paralel eğitim kurumu faaliyet göstermiştir.⁶⁷⁵ Bu paralel eğitim kurumlarına ek olarak, Şubat 2002 tarihli bir UNMIK yönetmeliği ile Kuzey Kosova Üniversitesi kurulmuş ve bu üniversite 6 Aralık 2002'de Mitrovica Üniversitesi adını almıştır. Mitrovica Üniversitesi, Kosova'da Sırpça yüksek öğretim doğrultusundaki toplumsal ihtiyacın giderilmesine hizmet etmiştir.⁶⁷⁶ Kosova'daki paralel Sırp eğitim sistemi, Sırbistan eğitim sisteminin bir parçası olmuştur. Kosovalı Sırlar için bu durum, Kosova'nın Sırbistan'ın bir parçası olduğunun bir kanıtı olmuştur.

⁶⁷³ Wayne Nelles, "Foundations and Fractures of Kosovo's Educational System: Towards Conflict or Peace?", **Kosovo Between War and Peace: Nationalism, Peacebuilding and International Trusteeship**, Tonny Brems Knudsen ve Carsten Bagge Laustsen ed., NY, Routledge, 2006, s. 98-105.

⁶⁷⁴ **Ibid.**, s. 106.

⁶⁷⁵ OSCE Mission in Kosovo, **op. cit.**, s. 33.

⁶⁷⁶ Nelles, **op. cit.**, s. 106-107.

NATO müdahalesi sonrasında Kosova'daki eğitim sisteminin etnik çizgilerde bölünmesi, Kosova'nın geçmişi, bugünü ve geleceği ile ilgili dışlayıcı tutumların güçlenmesine katkı sağlamıştır. Arnavutlar, oluşturdukları eğitim sistemi ile tarihi kendi bakış açılarına göre öğrenirlerken, Kosova'nın kuzeyinde Belgrad'ın desteği ile oluşturulan Sırp eğitim sistemi aracılığıyla bu bölgede yaşayan Sırlar da kendi tarihlerini aynı tarzda öğrenmektedirler.⁶⁷⁷ Böylece, oluşturulan paralel eğitim sistemleri, bölgedeki bölünmüş toplumsal yapıyı yansıtmıştır.

3.2. Sırları Bütünleştirme Çabaları Kapsamında Merkezileşme Süreci

Merkezileşme, yetkilerin merkezi yönetimden farklı etnik, kültürel ve dilsel grupların çoğunluğu oluşturduğu yerel yönetimlere transferi olarak tanımlanabilir.⁶⁷⁸ Yerel yönetimlerin güçlendirilmesi anlamında daha fazla demokratikleşmeyi gerektiren merkezileşme sürecinin, yerel yönetimlerde hesap verebilirliği, iyi yönetişimi, şeffaflığı ve kamu hizmetlerinin etkinliğini arttıracakı düşünülmüştür. Bu kapsamda 2005 yılında Kosova Meclisi, yerel yönetimlerin daha fazla yönetim sorumluluğu ve finansal kaynaklara sahip olmasını öngören merkezileşme sürecini başlatmıştır. Bu noktada, Mart 2004'te yaşanan şiddet olaylarından sonra merkezileşme sürecinin UNMIK tarafından destek görmeye başlamış olması belirleyici olmuştur. Çünkü UNMIK, Sırların Kosova kurumları ile bütünleşmesinin en önemli araçlarından birisi olarak merkezileşme sürecini görmüştür.

⁶⁷⁷ Tonny Brems Knudsen ve Carsten Bagge Laustsen, "The Politics of International Trusteeship", **Kosovo Between War and Peace: Nationalism, Peacebuilding and International Trusteeship**, Tonny Brems Knudsen ve Carsten Bagge Laustsen ed., NY, Routledge, 2006, s. 14.

⁶⁷⁸ Adem Beha, "Decentralization in Kosovo: A Challenge to Deal With?", **Journal of Peace, Conflict and Development**, No. 17 (August 2011), s. 25.

Merkezsizleşme süreci ile Kosova'daki azınlık topluluklarının kamusal hayata katılmalarının sağlanması ve kamusal hizmetlerin etkinliğinin güçlendirilmesi amaçlanmıştır. Merkezsizleşme sürecinin temel idari birimi olan belediyeler, yerel ekonomik planlama, şehircilik, çevre, temel sağlık hizmetleri, okul öncesi, ilkokul ve ortaokul seviyelerinde eğitim hizmetleri ve kültür gibi alanlarda yetkilere sahip olmuşlardır. Ahtisaari Planı'nda da Sırp'ların yoğun olarak yaşadığı Mitrovica belediyesine bu bölgedeki yüksek eğitim sistemini düzenleme yetkisi verilmiştir.⁶⁷⁹ Uluslararası toplum da, merkezsizleşmenin Sırp'ların Kosova kurumlarına katılmalarını sağlamanın en iyi yolu olduğu görüşünde olmuştur.⁶⁸⁰ Çünkü genel anlamda merkezsizleşme, tüm etnik grupların yönetime etkin katkısını sağlamayı amaçlayan bir stratejidir. Her ne kadar merkezsizleşme, azınlık topluluklarının haklarının korunması ve yerel düzeyde temsili için önemli bir girişim olsa da, etnik bölünmüşlüğü artırma riskini de beraberinde taşımıştır. Bu çerçevede, merkezsizleşmenin Kosova'da etnik gruplar arasındaki gerilimi azaltmaktan çok bölgedeki etnik bölünmeyi arttırdığı ve Kosovalı Sırp'ların ve özellikle kuzey Kosova'nın Sırbistan ile bağlarını güçlendirdiği iddia edilmiştir.⁶⁸¹ Aynı şekilde, merkezsizleşme sürecinin Sırp'ların Kosova kurumlarına dâhil olmalarının yolunu açtığı belirtilmekle birlikte, Sırp toplumunun Kosova toplumu ile bütünleşmesini tam anlamıyla sağlayamadığı ileri sürülmüştür.⁶⁸²

⁶⁷⁹ Uliks Osmani, **Kosovo Mosaic: Public Services and Local Authorities in Focus**, Kosovo, UNDP, 2009, s. 53.

⁶⁸⁰ International Crisis Group, **Serb Integration in Kosovo: Taking the Plunge**, **op. cit.**

⁶⁸¹ Roland Gjoni, Anna Wetterberg ve David Dunbar, "Decentralization as a Conflict Transformation Tool: The Challenge in Kosovo", **Public Administration and Development**, Vol. 30 (2010), s. 291-312.

⁶⁸² Tessa Bakx, **Serb Perspectives on Decentralization and Local Governance in Kosovo: Towards Integration or Exclusion of the Serb Community in the Republic of Kosovo?**, Utrecht University, Conflict Studies and Human Rights, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012, s. 45.

Hem Kosovalı Sırlar, hem de Belgrad, merkezsizleşme stratejisini sorunlu bulmuştur. Bunun bir nedenini Sırların bağımsızlığı öngören Ahtisaari Planı'nın bir parçası olan merkezsizleşme stratejisinin Arnavutların hâkimiyetine yol açacağına dair şüpheleri oluşturmuştur. En önemlisi ise, Kosova'nın bağımsızlığına karşı çıkmaları nedeniyle Belgrad ve birçok Kosovalı Sırp, Kosova kurumları ile işbirliğini reddetmişlerdir.⁶⁸³ Bununla birlikte, merkezsizleşme sürecinin Kosovalı Sırlar açısından, Arnavutların baskın olduğu merkezi Kosova kurumlarının yetki alanından uzak tutacağı için nispeten olumlu bir gelişme olabileceği belirtilmiştir.⁶⁸⁴ Öte yandan Arnavutlar ise, merkezsizleşmenin Kosova'daki merkezi yönetimi zayıflatacağını ve Arnavutların azınlıkta olduğu bölgelerde Sırların etkisini artıracaklarını düşünmüşlerdir. Bu nedenle Arnavutlar, merkezsizleşmenin nihai statü görüşmelerinde yer almasına karşı çıkarak, sadece bir yerel yönetim reformu olarak görme eğiliminde olmuşlardır.

Merkezsizleşmeye büyük önem veren Ahtisaari Planı'nda Kosova'daki yerel yönetim organlarının, azınlık toplulukların kendilerine özgü ihtiyaçlarına ve kaygılarına özel önem vermesi öngörülmüştür. Buna paralel olarak, Kasım 2007'deki yerel seçimler, Ahtisaari Planı kapsamında merkezi yönetimden yerel yönetimlere yetki devri sürecinin başlangıcı olmuştur. Bu yetki devri ile etkili bir yerel yönetim sistemi oluşturmak ve azınlık topluluklarının özyönetimlerini sağlamak amaçlanmıştır. Bu kapsamda Kosova, yönetsel olarak yedi bölgeye ve otuz üç belediyeye ayrılmıştır.⁶⁸⁵ Görüldüğü üzere Kosova gibi ülkesel olarak küçük bir ülkede yerel yönetimlerin mevcut sayısı, merkezsizleşme sürecinin uygulanabilirliği adına uygun bir yönetsel altyapı sağlamıştır.

⁶⁸³ International Crisis Group, Serb Integration in Kosovo: Taking the Plunge, **op. cit.**, s. 23.

⁶⁸⁴ Bu yöndeki bir değerlendirme için bkz. Gjoni, Wetterberg ve Dunbar, **op. cit.**, s. 302.

⁶⁸⁵ Statistical Office of Kosovo, **op. cit.**, s. 7; Osmani, **op. cit.**, s. 43.

Merkezsizleşme süreci, Sırların Kosova yönetimine dâhil olmalarını sağlamanın en iyi yollarından biri olarak değerlendirilmiştir. Merkezsizleşme yoluyla Sırların çoğunluğu oluşturduğu belediyelerde yönetimi üstlenmelerinin sağlanması öngörülmüştür.⁶⁸⁶ Bununla birlikte, merkezsizleşme süreciyle merkezi idarenin belirli yetkilerinin yerel yönetimlere devredilmesi, Kosova'nın fiili olarak bölünmesi tehlikesini de beraberinde getirmiştir. Hatta 2004 Martı'nın başlarında Sırbistan Başbakanı Kostunica, Kosova'nın kantonlara bölünmesi çağrısında bulunurken, 2005 yılında Sırbistan Meclisi tarafından da Kosova'nın Arnavut ve Sırp kantonları halinde bölünmesini içeren bir kanun tasarısı kabul edilmiştir.⁶⁸⁷ Kosova'nın kantonlara bölünmesi fikri, daha çok kültürel kimliğin korunması kaygılarına dayalı bir öneri olarak görülebilir. Fakat ilerleyen dönemde Sırbistan yönetimi söylemini değiştirerek, merkezsizleşme üzerine vurgu yapmaya başlamıştır.⁶⁸⁸ Böylece, Sırların çoğunluğu oluşturdukları yerel yönetim birimlerinde sahip olacakları yetkiler aracılığıyla varlıklarını sürdürmeleri temel amaçlardan birisi olmuştur. Sonuç olarak, bölgede uygulanan merkezsizleşme stratejisi, özellikle Kosovalı Sırların toplumsal güvenlik ihtiyaçlarını karşılayan ve kurumsal niteliği ön plana çıkan bir strateji haline gelmiştir.

4. Miloşeviç Sonrası Sırbistan ve Kosova Sorununa Etkisi

Miloşeviç'in iktidarını sağlamlaştırmak ve muhalefetin toparlanmasını önlemek için bir yıl öne aldığı 24 Eylül 2000 tarihindeki başkanlık seçimlerini, Sırp muhalefet partilerinin oluşturduğu bloğu temsil eden SDM'nin adayı olan Vojislav

⁶⁸⁶ Perritt, Jr., **op. cit.**, s. 146.

⁶⁸⁷ Lisen Bashkurti, "Political Dynamics within the Balkans: The Cases of Bosnia&Herzegovina, Macedonia, Bulgaria, Serbia, and Montenegro", **Chicago-Kent Law Review**, Vol. 80 (2005), s. 69.

⁶⁸⁸ Bideleux ve Jeffries, **op. cit.**, s. 568-569.

Kostunica kazanmıştır. SDM, yerel seçimlerden ve federal parlamento seçimlerinden de zaferle çıkmıştır. İlk etapta seçim sonuçlarının geçerli olmadığını açıklayan Milošević, muhalefetin sokak gösterileri düzenlemesi, ordunun seçim sonuçlarını tanıdığını açıklaması ve 5 Ekim’de muhaliflerin meclis binasını basmasının ardından 6 Ekim 2000’de seçim sonuçlarını kabul ettiğini açıklamıştır.⁶⁸⁹ 7 Ekim 2000’de Kostunica’nın devlet başkanlığı görevine resmen başlaması, sadece Sırlar ve Sırbistan açısından değil, Kosova sorunu açısından da yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

Fakat Kosova sorununun sadece bir demokratikleşme sorunu olmaması ve Arnavutların bağımsızlık talebi ile Sırbistan’ın toprak bütünlüğünü ve egemenliğini koruma çabaları arasında sıkışmış bir niteliğe sahip olması nedeniyle, Belgrad’daki yönetim değişikliğinin Kosova sorunu üzerinde doğrudan bir etkisi olmamıştır. Nitekim Sırbistan’daki seçimlerden iki ay sonra Kostunica’nın diyalog teklifinin Rugova tarafından reddedilmesi, Belgrad’daki yönetim değişikliğinin Kosova sorunu üzerindeki sınırlı etkisinin bir göstergesi olmuştur. İlhan Uzgel’in de belirttiği gibi, Kosovalı Arnavutlar, Kosova sorunu ile ilgili olarak Kostunica’nın Milošević’ten daha az milliyetçi olmadığı görüşüne sahip olmuşlardır.⁶⁹⁰ Nitekim seçim kampanyası sırasında Kosova’ya büyük önem veren Kostunica, bölgeyi üç defa ziyaret etmiş ve bölgedeki Sırların korunmasındaki başarısızlığından dolayı UNMIK’i eleştirmiştir.⁶⁹¹ Genel olarak Sırbistan’daki yönetim değişikliği, bölgenin normalleşmesi yönünde

⁶⁸⁹ Milošević iktidarının sona eriş süreci ile ilgili olarak bkz. İlhan Uzgel, “Yeni Dünya Düzeni, Yeni Yugoslavya ve Milošević Döneminin Sonu”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt. 24, Sayı. 225 (Kasım-Aralık 2000), s. 116-117.

⁶⁹⁰ İlhan Uzgel, “Finishing the Unfinished Revolution: The Return of Yugoslavia to Europe”, **Perceptions**, Vol. 6, No. 1 (March-May 2001), s. 163.

⁶⁹¹ Florian Bieber, “Serbia after the Kosovo War: The Defeat of Nationalism and Change of Regime”, **Understanding the War in Kosovo**, Florian Bieber ve Zidas Daskalovski ed., Londra, Frank Cass, 2003, s. 326.

önemli bir gelişme olsa da, Miloşeviç döneminin milliyetçi ideolojisi Sırp politik sistemine hâkim olmaya devam etmiştir.

Uluslararası toplumun Miloşeviç yönetimini “gayrı-meşru” görmesi nedeniyle, Arnavutlar için Miloşeviç yönetiminin devamı, Kosova’nın bağımsızlığı için en iyi seçenek olarak değerlendirilmiştir. Bu nedenle, Sırbistan’da reformcu ve demokratik bir iktidarın göreve gelmesi, Arnavutların gözünde olumsuz bir gelişme olmuştur.⁶⁹² Nitekim liberal ve demokratik bir Sırbistan’ın varlığında Arnavutlar için Kosova’nın bağımsızlığını kazanmanın çok daha zor olacağı ileri sürülmüştür.⁶⁹³ Çünkü Miloşeviç yönetiminin aksine, Kostunica yönetimi uluslararası toplum tarafından meşru bir yönetim olarak görülmüştür. Fakat Miloşeviç sonrası dönemde hem Rugova hem de Haşim Taçi, Kosova sorununun politik çözümü yönündeki tek uygulanabilir seçeneğin bağımsızlık olduğu hususunda ısrarcı olmuşlardır.⁶⁹⁴

Belgrad’daki yeni yönetimin Kosova politikasının temelini 1244 sayılı Güvenlik Konseyi kararının uygulanması oluşturmuştur. Bu çerçevede, Kosova’nın Sırbistan’ın bir parçası olarak kalması gerektiğini belirten Kostunica yönetimi, bölgedeki geçiş sürecinde UNMIK’in rolünü kabul etmiştir. Aynı zamanda Kostunica yönetimi, Sırp mültecilerin Kosova’ya geri dönüşü ve bölgedeki Sırp’ların güvenlik durumlarının geliştirilmesi üzerinde durmuştur.⁶⁹⁵ Kostunica yönetiminin UNMIK yönetimi ile ilgili görece yapıcı tutumu, Kosova’daki Sırp’lar ve uluslararası yönetim arasındaki işbirliği sürecine hız kazandırmıştır. Bu durum, Kosovalı Sırp’ların kolektif kimlikleri ile bağlantılı olarak yaşadıkları toplumsal güvenlik sorunların UNMIK ile oluşturulabilecek işbirliği yoluyla azaltılabileceği algısına yol açmıştır.

⁶⁹² Bkz. Steven L. Burg, “NGOs and Ethnic Conflict: Lessons from the Work of the Project on Ethnic Relations in the Balkans”, *Negotiation Journal*, Vol. 23, No. 1 (January 2007), s. 12-13.

⁶⁹³ Uzgel, *op. cit.*, s. 163.

⁶⁹⁴ Pavlakovic ve Ramet, *op. cit.*, s. 89.

⁶⁹⁵ Bieber, *op. cit.*, s. 327.

Kasım 2006 tarihinde yürürlüğe giren Sırbistan Anayasası'nda Kosova'nın Sırbistan'ın ayrılmaz bir parçası olduğu belirtilmiştir. Sırbistan'ı Sırpların ve içinde yaşayan tüm vatandaşların devleti olarak tanımlayan Sırbistan Anayasası'nın 1. maddesi, Sırbistan'daki tüm vatandaşların Sırp ulusunun bir parçası olmadığını belirtmektedir.⁶⁹⁶ Bu durum, anayasanın etnik bir ulus anlayışına sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Sırbistan Anayasası'ndaki vatandaşlık tanımının bir yansıması olarak, Sırbistan Savunma Bakanlığı'nın yayınladığı “Beyaz Kitap”ta, güvenliğin referans nesnesi, etnik ve ulusal anlamda tanımlanmıştır.⁶⁹⁷

15 Mayıs 2007'de Sırbistan Meclisi'nde konuşan Kostunica, Kosova'nın Sırbistan'ın ayrılmaz bir parçası olduğunu ve Sırbistan'ın Kosova ile ilgili mücadelesinin hukuki araçlar yoluyla gerçekleştirileceğini belirtmiştir.⁶⁹⁸ Fakat Sırp politik liderlerinin Kosova'nın Sırbistan ile tekrar bütünleşmesi yönündeki iddiaları, gerçekleşebilir bir düşünceden çok, Sırbistan kamuoyuna yönelik söylemler olarak değerlendirilmelidir.

Kostunica'nın liderliğindeki Sırbistan Demokratik Partisi (SDP) için AB üyeliği de dâhil olmak üzere diğer konular Kosova sorununun yanında ikincil önemde kalmıştır. Ocak 2007'de yapılan parlamento seçimlerinin ardından SDP'nin ısrarı ile bir Kosova Bakanlığı kurulması, yeni yönetimin Kosova'ya verdiği önemin bir göstergesi olmuştur.⁶⁹⁹ Bu çerçevede Kostunica, Kosova sorununu siyasi rekabetin merkezine taşımaya çalışırken, Sırbistan Devlet Başkanı Boris Tadić ise, Sırbistan'ın AB ile bütünleşmesi üzerinde durmuştur. 3 Şubat 2008'de ikinci defa Sırbistan Devlet

⁶⁹⁶ Bkz. Republic of Serbia Constitution of 2006, http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=191258, (10.05.2012).

⁶⁹⁷ Bu değerlendirme için bkz. Filip Ejduš ve Marko Savković, “Emergent Concept of National Security Policy in Republic of Serbia”, http://cenaa.org/wp/wp-content/uploads/2009/11/2008-10-30_The_Emergent_Concept_of_National_Security_in_the_Republic_of_Serbia1.doc, (18.12.2011).

⁶⁹⁸ Janine N. Clark, **Serbia in the Shadow of Milošević, The Legacy of Conflict in the Balkans**, Londra, Tauris Academic Studies, 2008, s. 128.

⁶⁹⁹ International Crisis Group, *Serb Integration in Kosovo: Taking the Plunge*, **op. cit.**, s. 5-6.

Başkanı olarak seçilen Boris Tadić, Sırbistan'ın toprak bütünlüğünün ve egemenliğinin korunması için tüm hukuki ve demokratik araçları kullanacaklarını belirtmekle birlikte, Kosova'da ne olursa olsun, Sırbistan'ın AB ile bütünleşmeyi sağlamaktan başka seçeneğinin olmadığını vurgulamıştır. Sırbistan Hükümeti AB Bütünleşme Bürosu'nun Haziran 2007'de yaptığı bir araştırmada da eğer Avrupa Kosova'yı tek taraflı olarak tanırsa, Sırbistan'ın ne şekilde tepki göstermesi gerektiği şeklindeki soruya katılımcıların %71'i AB ile ilişkilerin bozulmadan diplomatik yollarla mücadelenin sürdürülmesi gerektiğini belirtmiştir.⁷⁰⁰

Toplumsal güvenlik anlayışında kimlik, aktörün çıkarının temel belirleyicisidir. Fakat çıkar, aktörün sahip olduğu kimliğin yeniden tanımlamasına yol açabilir. Kosova sorunu çerçevesinde bu konuyu ele aldığımızda, özellikle 1999 sonrası dönemde Sırbistan iç politikasında ağırlık kazanmaya başlayan Avrupalılık ve AB söylemleri ile Kosovalı Sırp'ların belirli haklar karşılığında bağımsız Kosova devletinin kurumları ile bütünleşebileceği söylemi, önceki dönemlerin Sırp milliyetçiliğine dayalı yaklaşımından farklılık göstermiştir.

Avrupalılık söyleminin Sırp siyasal hayatındaki başarısı, büyük ölçüde Sırp politik ve kültürel hayatında ulusal-kurtuluşçu anlayış ile sivil-demokratik anlayış arasındaki mücadelenin kim tarafından kazanılacağına bağlıdır.⁷⁰¹ Sivil-demokratik anlayış, Batılı değerlerin Sırbistan'ın kimliğini tanımlaması gerektiğini savunmakta ve Sırp kimliğine yönelik dışarıdan bir "öteki" tanımlaması yapmamaktadır. Ulusal-kurtuluşçu düşüncenin kimlik anlayışı ise, etnik temellidir ve düşman bir "öteki" varsayımına dayanmaktadır. Bu çerçevede, Kosova'nın uluslararası alanda tanınması ve Güney Sırbistan'daki Arnavutlar, Sırbistan'ın ulusal güvenliğine yönelik en önemli

⁷⁰⁰ Clark, **op. cit.**, s. 133-134.

⁷⁰¹ Bu mücadelenin ayrıntıları için bkz. Filip Ejduš, "Security, Culture and Identity in Serbia", **Western Balkans Security Observer**, No. 7-8 (October 2007-March 2008), s. 38-64.

tehditler olarak görülmüştür.⁷⁰² Bu anlayışa paralel olarak, Kosova'nın nihai statü sorunu ve Arnavutların ayrılıkçı talepleri, Sırbistan tarafından ulusal güvenliğine yönelik en önemli tehditler olarak değerlendirilmiştir.⁷⁰³ Ulusal-kurtuluşçu kültür açısından sembolik bir öneme sahip olan Kosova sorunu nedeniyle, bu kültüre hâkim olan söylem, SDM içerisine de sirayet etmiştir. Nitekim ulusal-kurtuluşçu anlayış ile sivil-demokratik anlayışın ortak bir zeminde bulunduğu en temel sorun, Kosova sorunu olmuştur.⁷⁰⁴

5. Viyana Görüşmeleri ve Bağımsızlık İlanına Giden Süreç

Kosova'nın nihai statü sorununu ele alan Viyana görüşmelerinin başladığı Şubat 2006 tarihine kadar sorunun çözümü ile ilgili olarak diplomatik alanda beş söylem ön plana çıkmıştır. Bunlar, Sırbistan'ın tam egemenliğinin sağlanması, tek taraflı ayrılma, Kosova'nın taksimi, gevşek bir federasyon ve Belgrad'ın Kosova'nın bağımsızlığını kabulüdür. Belgrad'ın Kosova'daki egemenliğinin yeniden sağlanması seçeneği, Sırbistan'ın uluslararası toplumun gözünde ahlaki konumunu yitirmesinden dolayı mümkün görünmemiştir. Arnavutların da bu seçeneği kabul etmelerini beklemek mantıklı olmayacağı gibi, böyle bir durum, Arnavutların tekrar bir silahlı mücadeleye girme olasılığını gündeme getirebilirdi. Diğer taraftan uluslararası toplum, Kosova'nın tek taraflı bir biçimde Sırbistan'dan ayrılmasına izin vermek

⁷⁰² **Ibid.**, s. 45-55.

⁷⁰³ Sırbistan'ın ulusal güvenlik politikası için bkz. Maja Bjelos, "Serbia", **Security Policies in the Western Balkans**, Miroslav Hadzic, Milorad Timotic ve Predrag Petrocic ed., Belgrade, Center for Civil-Military Relations, 2010, s. 141-163.

⁷⁰⁴ Ejodus, **op. cit.**, s. 56-57.

hususunda da isteksiz olmuştur. Çünkü bu tür bir ayrılmanın, ayrılıkçı hareketleri teşvik ederek bölgedeki istikrarsızlığı artıracakı düşünölmüştür.⁷⁰⁵

Taksim seçeneği kapsamında ise, Temmuz 2002’de UNMIK Başkanı Michael Steiner Kosova’da ne taksim in ne de kantonlaşmanın söz konusu olduğunu, bu tür bir yönelimin çok etnikli değil, tek etnikli yapılara yol açacağını belirtmiştir. Ayrıca uluslararası toplum da, sorunun etnisite temelinde çözölmemesi için yoğun çaba gösterdiği için, bu tür bir çözüm, bu çabalara aykırı bir çözüm olarak görölmüştür.⁷⁰⁶ Gevşek federasyon seçeneği kapsamında, Belgrad’daki yeni yönetimin Kosova için yeni özerklik düzenlemeleri yapılabileceği önerileri gündeme gelmiştir. Bu seçenek, devlet egemenliği prensibini zorlasa da, toprak bütönlüğü prensibi ile tutarlı bir yapıya sahip olmuştur. Son seçenek olan Belgrad’ın Kosova’nın bağımsızlığını kabulü seçeneği, uygulanabilir bir seçenek olarak görölse de, bu tür bir çözümün bölgesel düzeyde istikrarsızlık yaratma potansiyeli taşıdığı ileri sürölmüştür.⁷⁰⁷

Statü konusu, hem Arnavutlar hem de Sırlar açısından önemli olmuştur. Arnavutlar, statü konusunu bağımsızlık seçeneği kapsamında ele alırken, Kosovalı Sırlar ise, haklarının ve güvenliklerinin bölgede Sırbistan’ın egemenliğinin yeniden tesis edilmesine bağlı olduğunu düşünmüşlerdir. Bu çerçevede, Kosovalı Sırların bölgede hâkim aktör haline gelen Arnavutları ve bu kimliğin egemenliğinde ilan edilebilecek olan ‘bağımsız’ Kosova’yı kendi varlıklarına ve kimliklerine yönelik bir tehdit olarak tanımladıkları ileri sürölebilir. 2003 yılında yapılan bir araştırmada her iki etnik grup da gerilimli ilişkilerin temel nedeni olarak Kosova’nın statüsü sorunu ile ilgili karşıt görüşlere sahip olmalarını göstermiştir.⁷⁰⁸ Arnavutlar, bölgede yaşanan en

⁷⁰⁵ Kristensen, **op. cit.**, s. 142.

⁷⁰⁶ **Ibid.**, s. 142.

⁷⁰⁷ **Ibid.**, s. 142.

⁷⁰⁸ UNDP, **op. cit.**, s. 2.

önemli sorunlar olarak birinci sırada statü sorununu (%36,3), ikinci sırada işsizlik sorununu (%26,5) ve üçüncü sırada fakirliği (%15,4) görmüşlerdir. Kosovalı Sırlar için ise, %24,5 ile güvenlik birinci sırada, %19 ile statü sorunu ikinci sırada ve %12 ile fakirlik sorunu üçüncü sırada yer almıştır.⁷⁰⁹

Gerçekten UNMIK yönetimi altında Kosova'nın nihai statüsünün belirsizliğini koruduğu bir süreçte, bölgedeki politik, ekonomik ve toplumsal yeniden inşa süreci karmaşık ve kırılgan bir hal almıştır. Bu çerçevede, Kosova'nın çözüme kavuşmamış olan statü sorunu, Arnavutların, Kosova'nın bağımsızlığına karşı olan Sırlara yönelik düşmanlığını arttıran faktörlerden birisi olmuştur. Bu nedenle Kosova'nın belirsiz statüsü ile bölgede yaşanan güvensizlik arasında bir bağ kurmak mümkündür. Bölgede yaşanan şiddet olayları ve toplumlar arası gerilimli ilişkiler, statü konusundaki tartışmaların yoğunlaşması ile sonuçlanmıştır.

Bu çerçevede, özellikle Kosova'da Mart 2004'te yaşanan şiddet olayları, statü konusunun bir an önce ele alınması gerektiğini göstermiştir. Nitekim sorunun krize dönüşeceğinden çekinen ABD, 2005 yılında nihai statü sürecinin başlatılması sürecine ağırlığını koymuştur. ABD Dışişleri Bakanlığı Müsteşarı Nicholas Burns, 18 Mayıs 2005'te nihai statü sorununun çözümü ile ilgili bir dizi öneride bulunmuştur.⁷¹⁰ Bu önerilerde yapılacak kapsamlı gözden geçirme sonucunda standartların kısmen karşılandığı tespit edilse dahi statü sürecinin başlaması gerektiği belirtilmiştir. Çözümün taraflar arasında görüşmelerle bulunması gerektiği belirtilerek, 1999

⁷⁰⁹ Diğer etnik gruplar için ise, %38,3 ile işsizlik birinci sırada, %22,2 ile fakirlik ikinci sırada ve %10,5 ile statü sorunu üçüncü sırada yer almıştır. **Ibid.**, s. 28.

⁷¹⁰ <http://www.state.gov/p/us/rm/2005/46940.htm>, (16.09.2011).

öncesine dönüş, taksim ve başka ülkelerle birleşmenin kabul edilemez olduğu ifade edilmiştir.⁷¹¹

ABD'nin Kosova'nın statüsü ile ilgili tavır değişikliği ve bunun zamanlaması için çeşitli açıklamalar ortaya konabilir. Birincisi, statü konusunun ele alınması ertelenirse, şiddetin yeniden patlak verebileceği yönündeki değerlendirmedir.⁷¹² İkincisi, Kosova'ya ilişkin özellikle 2005 başından itibaren Batı kamuoyunda çözümün şartlı bağımsızlık olması gerektiğine dair konsensüse yakın bir görüş oluşmuştur. Şartlı bağımsızlıktan kastedilen mevcut Kosova yönetiminin güçlendirilmesi ve dışarıda temsil kabiliyeti verilmesi, fakat güvenlik, azınlıkların korunması ve adalet hizmetlerinde uluslararası gözetimin uzunca bir süre daha devam etmesidir. ABD girişiminin zamanlamasını etkileyen üçüncü bir faktör de, görüşmeler başlarsa ilerleme sağlanabileceğine ilişkin oluşan beklentidir. Arnavutların Batı'nın desteğini kaybetmemek için şartlı bağımsızlığı kabul edebilecekleri, Sırp azınlığa etkin garantiler sağlanması ve AB'nin Sırbistan'a katılım sürecinde kolaylıklar sağlaması durumunda da Sırbistan'ın zamanla şartlı bağımsızlığa olumlu bakabileceği beklenmekteydi.

24 Ekim 2005'te toplanan BM Güvenlik Konseyi, Kosova'nın nihai statüsü ile ilgili görüşmelerin başlaması gerektiğini ve bu görüşmelerin amacının çok etnikli ve demokratik bir Kosova'nın kurulması olduğunu belirtmiştir. Güvenlik Konseyi'nde konuşan Sırbistan Başbakanı Kostunica, eğer Güvenlik Konseyi statü görüşmelerinin başlamasına karar verirse, bu görüşmelerin uluslararası hukuka, BM Güvenlik

⁷¹¹ Muhammet Faruk Çakır ve Hüseyin Emiroğlu, "Avrupa Sorunlarının Çözümünde AB'nin Liderliği: Kosova'nın Nihai Statüsü Meselesi (1999-2005)", **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt. 5, No. 17 (2009), s. 97.

⁷¹² Uluslararası Kriz Grubu, Ocak 2005'te yayınladığı bir çalışmada, Kosova'nın nihai statüsü ile ilgili somut gelişmeler olmazsa, bölgede çatışma ortamının tekrar doğabileceği uyarısında bulunmuştur. International Crisis Group, **Kosovo: Towards Final Status**, No. 161 (24 January 2005), http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/161_kosovo_toward_final_status.pdf, (15.08.2012).

Konseyi kararlarına, BM Antlaşması'na ve Helsinki Nihai Senedi'ne uygun olması gerektiğini belirtmiştir.⁷¹³ BM Güvenlik Konseyi'nin nihai statü görüşmelerinin başlaması kararı üzerine 2 Kasım 2005'de BM Genel Sekreteri Kofi Annan, Martti Ahtisaari'yi BM Kosova Elçisi olarak atamıştır.⁷¹⁴ Ahtisaari'nin temel rolü, Kosova'nın nihai statüsünün çözümü ile ilgili öneriler ortaya koymak olmuştur.

Ahtisaari'nin BM Kosova Elçisi olarak atanmasından hemen sonra Temas Grubu Kasım 2005'de, statü görüşmeleri için bazı temel ilkeler belirlemiştir. Bu ilkeler ile herhangi bir nihai çözümün demokrasi, insan hakları ve uluslararası hukuk ilkelerine uygun olması, bölgesel istikrara katkıda bulunması ve çok etnikli bir toplumun yaratılması ile sonuçlanması gerektiği vurgulanmıştır. 1999'dan önceki statüye dönülemeyeceği belirtilerek, Kosova'nın taksimnin veya herhangi bir ülke ile birleşmesinin görüşmelerin gündeminde olmayacağı belirtilmiştir. Ayrıca tek taraflı ya da kuvvet kullanmaya dayalı bir çözümün kabul edilemez olduğu vurgulanmıştır.⁷¹⁵ Bu ilkeler kapsamında yürütülmesi tasarlanan nihai statü görüşmelerinden hemen önce, Aralık 2005'de UNDP'nin yaptığı bir kamuoyu araştırmasında, Arnavutların %93,4'ünün bağımsızlık düşüncesini desteklediği, Kosovalı Sırp'ların %89,6'sının ise Kosova'nın Sırbistan içerisinde özerk bir statüye sahip olması yönünde görüş belirttikleri gözlemlenmiştir.⁷¹⁶

Nihai statü sorunu ile ilgili olarak her iki etnik topluluğa hâkim olan bu karşıt görüşler ortamında, nihai statü görüşmeleri BM nezaretinde 20 Şubat 2006'da Viyana'da başlamıştır. Bu görüşmelerde Belgrad yönetimi, Kosova'nın uluslararası

⁷¹³ Ker-Lindsay, **op. cit.**, s. 26.

⁷¹⁴ Martti Ahtisaari, BM Genel Sekreteri Kosova Elçisi olarak atanmadan önce Namibia BM Özel Temsilcisi, Kuzey İrlanda gözlem misyonu üyesi ve Endonezya'nın Aceh bölgesine özerklik verilmesi sürecinde de arabulucu olarak görev yapmıştır. Martti Ahtisaari'nin uluslararası arabuluculuk deneyimi için bkz. **Ibid.**

⁷¹⁵ **Ibid.**, s. 27.

⁷¹⁶ Bkz. <http://kosovo.undp.org>, (06.01.2010).

anlaşmalar ve devletler hukukuna göre Sırbistan'a ait olduğu ve Kosova'ya geniş bir özerklik tanınacağı yönündeki görüşünü yinelemiş; bağımsızlığı tek seçenek olarak gören Arnavut temsilciler ise bu öneriyi reddetmiştir.⁷¹⁷ 17 Mart 2006'da başlayan ikinci tur görüşmelerde ise, merkezsizleşme konusu ele alınmıştır. 23 Mayıs 2006'da başlayan beşinci tur görüşmelerde dini ve kültürel varlıkların korunması hususunda anlaşmaya varılmıştır. 31 Mayıs 2006'da başlayan altıncı tur görüşmelerin gündemini ekonomik ve mali konular oluşturmuş, fakat bir anlaşmaya ulaşamamıştır.⁷¹⁸ Ağustos 2006'da başlayan sekizinci tur görüşmelerin gündemini Kosova'daki yerel yönetim sistemi ve azınlıkların hakları oluşturmuştur. Fakat kendilerini azınlık olarak görmeyen Kosovalı Sırların görüşmeleri boykot etmesiyle 8 Ağustos 2006'da görüşmeler sona ermiştir. Viyana görüşmeleri sırasında öncelikli olarak toprak bütünlüğünün ve egemenliğin muhafazası üzerine odaklanmış olan Belgrad yönetiminin tutumuna paralel olarak 30 Eylül 2006'da Sırbistan Meclisi, Kosova'nın Sırbistan'ın ayrılmaz bir parçası olduğunu belirten yeni bir anayasa belgesi kabul etmiştir.⁷¹⁹ Ahtisaari'nin nezaretinde yürütülen müzakereler süreci 15 tur sürmüş ve anlaşmaya dayalı bir çözüm ortaya koyamamıştır.

6. Ahtisaari Planı ve Kosova Cumhuriyeti'nin İlanı

Martti Ahtisaari 2 Şubat 2007'de Priştine'ye ve Belgrad'a "Kosova'nın Statü Anlaşması için Kapsamlı Öneriler" paketini sunmuştur. Bu önerilerde Kosova, demokrasiye ve hukukun üstünlüğüne dayalı çok etnikli bir toplum olarak

⁷¹⁷ Viyana görüşmeleri ile ilgili ayrıntılı bir çalışma için bkz. Marc Weller, "The Vienna Negotiations on the Final Status for Kosovo", **International Affairs**, Vol. 84, No. 4 (2008), s. 659-681.

⁷¹⁸ Ker-Lindsay, **op. cit.**, s. 33-37.

⁷¹⁹ Weller, **op. cit.**, s. 676.

tasarlanmıştır. Bu çerçevede, insan hak ve özgürlüklerine saygı gösterilmesi, tüm etnik toplumların haklarının teşvik edilmesi ve korunması gereği ön plana çıkarılmıştır. Ahtisaari Planı'nın genel hükümlerine göre, Kosova'da piyasa ekonomisinin kuralları uygulanacak, Kosova uluslararası antlaşmalara dâhil olabilecek ve uluslararası örgütlere üye olma talebinde bulunabilecekti. Bunun dışında, Kosova, kendi çok etnikli özelliklerini yansıtacak bayrak ve milli marş gibi özel ulusal sembollere sahip olacaktı. Ek olarak, Ahtisaari Planı'nda Kosova'nın hiçbir toprak iddiasının ve herhangi bir devlet ile birleşme talebinin olmayacağı belirtilmiştir.⁷²⁰ Doğrudan statü sorununu ele almadan Kosova'ya devlet olması için gerekli temel unsurları sağladığı iddia edilen⁷²¹ Ahtisaari Planı'nda ortaya konan öneriler, Kosova'nın bağımsızlığı yönündeki bir girişimi olarak algılanmıştır.

Bu öneri paketinin “İnsan Hakları ve Temel Özgürlükler” başlığını taşıyan bölümüne göre, Kosova'da yaşayan herkes ırk, renk, cinsiyet, dil, din, politik düşünce, ulusal veya toplumsal mensubiyet anlamında ayrımcılık yapılmaksızın temel insan hak ve özgürlüklerine sahip olacaktı. “Topluluklar ve Topluluk Mensubu Kişilerin Hakları” başlığı altında ise, Kosova'da yaşayan ulusal, etnik, dil veya dini topluluk üyesi vatandaşların insan hakları ve temel özgürlükler dâhil tüm özel haklara sahip olacağı öngörülmüştür.⁷²² Bu çerçevede topluluk üyeleri, bireysel veya topluluk olarak kültürel özelliklerini yaşatmak, kendi dillerinde okul öncesi, ilkokul ve ortaokul eğitimi almak, özel öğrenim ve eğitim kurumları oluşturabilmek, kendi dillerini özgürce kullanabilmek, kendi medya organlarını oluşturabilmek, kültür, sanat ve bilim dernekleri kurabilmek gibi haklara sahip olabileceklerdi. Fakat örneğin Ahtisaari Planı'na göre, Sırpça eğitimin Sırbistan Eğitim Bakanlığı'nın ders kitaplarına ve

⁷²⁰ Ker-Lindsay, **op. cit.**, s. 156.

⁷²¹ Marc Weller, “Kosovo's Final Status”, **International Affairs**, Vol. 84, No. 6 (2008), s. 1223.

⁷²² Balla, **op. cit.**, s. 75-76.

müfredatına göre yapılmasının öngörülmesi, Kosova’da bütünleşik bir toplumun inşasının önündeki bir engel olarak görülebilir. Bu durum, ayrıca Kosovalı Sırpların Kosova kurumları ile ilgili güven eksikliğinin bir göstergesi olmuştur ve bu güven eksikliği, Kosova kurumlarının kapasite eksikliğinden çok, Arnavut kimliğinin birer unsuru olarak görülmesinden kaynaklanmıştır. “Dini ve Kültürel Miras” başlığına göre ise, Kosova’daki tüm dini mekânların özerkliği ve güvenliği sağlanacaktı. Kosova’daki Sırp Ortodoks Kilisesi’nin faaliyetlerine ve mülklerine güvence sağlanacaktı.⁷²³ Sırp dini ve kültürel mirasının korunmasına verilen önem, bölgede yaşanan sorunların temelinde kültürel kimlik unsurlarının bulunmasına bağlanabilir.

Ahtisaari Planı’nda Kosova’da yapılacak anayasa değişikliklerinin, Kosova Meclisi’nin üçte ikisinin onayına ve Kosova Meclisi’ndeki azınlık toplulukları temsilcilerinin üçte ikisinin onayına bağlı olacağı belirtilmiştir. Böylece, çoğunluğu oluşturan Arnavutların, azınlık toplulukları üzerinde sayısal üstünlüğünü kullanarak tahakküm kurması önlenmek istenmiştir. Böylece, çoğunluğu oluşturan Arnavutların azınlık gruplarını yok sayan anayasal değişiklikler yapmaları önlenmek istenmiştir. Ayrıca Ahtisaari Planı’nda Kosova’nın tüm toplulukların haklarının korunması ve geliştirilmesi için gerekli yasal, anayasal ve kurumsal mekanizmaları oluşturacağı belirtilmiştir. Böylece, hukuki ve kurumsal düzeylerde Kosovalı Sırpların temsili sağlanarak, kendi kültürel kimliklerini yeniden üretebilecekleri bir ortamın yaratılması amaçlanmıştır.

Ahtisaari’nin sunduğu öneri paketine göre, bu plan yürürlüğe girdikten sonra 120 günlük bir geçiş süreci öngörülmüştür. Kosova Meclisi, bu planın koşullarıyla uyumlu olarak geçiş süreci sona ermeden yeni bir anayasa kabul edecekti. Geçiş sürecinin sonucunda UNMIK’in yerini Avrupa Birliği Kosova Hukukun Üstünlüğü

⁷²³ **Ibid.**, s. 79-80.

Misyonu'nun (*European Union Rule of Law Mission in Kosovo-EULEX*) başkanlığını yapacağı bir Uluslararası Sivil Temsilci'nin alması ve NATO'nun uluslararası askeri varlığa liderlik etmesinin sürdürülmesi öngörülmüştür. Planın yürürlüğe girmesinden itibaren 9 ay içinde de genel ve yerel seçimlerin düzenlenmesi kararlaştırılmıştır.⁷²⁴

Kosova'ya azınlık haklarının geniş ölçüde korunduğu denetim altında bir bağımsızlık öneren Ahtisaari Planı, ABD, AB ve NATO ittifakında geniş destek bulmuştur. Kosovalı Arnavutlar ise sonuçta tam bağımsızlığa yol açacağı umuduyla planı desteklemişlerdir.⁷²⁵ Sırbistan Devlet Başkanı Boris Tadić, Ahtisaari Planı'nın bağımsızlığa yol açtığı sürece kabul edilemeyeceğini belirtirken, 9 Şubat 2007'de Mitrovica'da toplanan 10.000 Sırp bu önerileri protesto etmiştir.⁷²⁶ Bu ortamda Sırbistan Meclisi, Ahtisaari Planı'nı 15 kabul oyuna karşılık 225 ret oyu ile reddetmiştir. Planın reddedilme gerekçesinde, "BM'nin planı, Kosova'nın tam bağımsız ülke olmasının koşullarını yaratıyor" görüşü ifade edilmiştir.⁷²⁷

Bu dönemde Karadağ'ın 21 Mayıs 2006'daki halk oylamasının ardından bağımsızlığını ilan etmesi, Kosova'nın nihai statü müzakerelerini etkilemiştir. 2003 yılında Sırbistan ve Karadağ arasında oluşturulan devlet birliği antlaşmasına göre, taraflar, üç yıl içinde referandum yoluyla bağımsızlık ilan edebileceklerdi. Karadağ'ın bağımsızlığını ilan etmesinin sonucu olarak YFC'nin yasal varlığının ortadan kalkması, Kosova'nın statüsü ile ilgili tartışmaları etkilemiştir. Bu çerçevede ortaya atılan iddia, Karadağ'ın ayrılmasından sonra 1244 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararı çerçevesinde Kosova'nın geleceğinin YFC içerisinde aranamayacağı olmuştur.⁷²⁸

Böylece, Karadağ'ın bağımsızlık ilanı, Arnavutların bağımsızlık taleplerini daha güçlü

⁷²⁴ Ker-Lindsay, **op. cit.**, s. 155.

⁷²⁵ Türkeş ve Sait, **op. cit.** s. 80.

⁷²⁶ Ker-Lindsay, **op. cit.**, s. 55.

⁷²⁷ Sırp lar BM'nin Kosova Planı Reddetti, **Milliyet**, 16 Şubat 2007, <http://www.milliyet.com.tr/2007/02/16/dunya/dun06.html>, (04.04.2011).

⁷²⁸ The Independent International Commission on Kosovo, **op. cit.**, s. 238.

bir biçimde dile getirmelerinin yolunu açmıştır. Ayrıca Ahtisaari Planı da Kosova için üç yıllık bir geçiş süreci sonunda bir referandum yapılmasını öngörmüştü. Bu nedenle, aynı dönemde Karadağ deneyimini yaşamış olan Sırp lar için bu tür bir referandum, Kosova'nın bağımsızlığına yol açabileceği düşüncesiyle kabul edilemez bulunmuştur.

Ahtisaari Planı'nda Kosova'nın geleceği ile ilgili belirsizliğin bölgenin demokratik ve ekonomik gelişimini ve etnik gruplar arası ilişkileri olumsuz etkilediği vurgulanarak, UNMIK'ın sağladığı önemli ilerlemelere rağmen, Kosova halkının beklentilerinin uluslararası yönetim çerçevesinde gerçekleştirilemeyeceği ifade edilmiştir.⁷²⁹ Ahtisaari Planı çerçevesinde 21 Şubat 2007'de Viyana'da tekrar başlayan görüşmelerde Ahtisaari'nin Kosova'da sağlanacak en uygun çözümün ve bölgede istikrarın sağlanmasının, bağımsızlığın verilmesi çerçevesinde olacağı yönündeki görüşüne Kosovalı Arnavutlar sıcak bakmıştır. Sırp müzakereciler ise, Ahtisaari önerilerinin Sırbistan'ın egemenliğine ve toprak bütünlüğüne aykırı olduğunu belirtse de, planı bir bütün olarak reddetmemişlerdir.

Ahtisaari Planı'nda ortaya konan önerilere karşı Sırbistan yönetimi, Kosova için genişletilmiş özerklik önerisinde bulunmuştur. Bu öneride yasama, yürütme ve yargı yetkilerinin Kosova'ya devri ve dış politika, savunma, sınır kontrolü, para ve gümrük politikası ve Sırp dini ve kültürel mirasının korunması üzerindeki kontrolün Sırbistan'da kalması öngörülmüştür. Fakat Arnavutlar, Sırbistan'ın genişletilmiş özerklik önerisini reddetmiştir. Kosovalı Arnavutlar, "bağımsızlık dışında hiçbir şey" derken, Sırbistan da "bağımsızlık dışında her şey" formülünde direnmiştir.⁷³⁰ Sonuç olarak, 2 Mart 2007'deki nihai toplantıda Ahtisaari, görüşmelerde bir ilerleme

⁷²⁹ Ahtisaari Planı için bkz. Ker-Lindsay, *op. cit.*, s. 147-165.

⁷³⁰ Burak Tangör, *Avrupa Güvenlik Yönetişimi, Bosna, Kosova ve Makedonya Krizleri*, Ankara, Seçkin Yayınları, 2008, s. 124.

kaydedilmediğini belirtmiştir.⁷³¹ Böylece, Viyana görüşmeleri sonuçsuz kalırken, Kosovalı Arnavutlar, bağımsızlık yolunun açıldığını düşünmeye başlamışlardır.

Viyana görüşmelerin sonuçsuz kalması Kosovalı Arnavutlar için daha anlamlıdır. Çünkü Viyana görüşmelerinde Arnavutlar, kendi kaderini tayin hakkının bir ifadesi olarak Kosova'nın bağımsızlığını savunmuşlardır. Belgrad yönetimi ise, Kosova'nın ayrılmasına yol açmayacak bir çözümü kabul edilebilir olarak değerlendirmiş ve bu çerçevede Kosova'ya maksimum düzeyde özerklik sağlayacak bir çözümü kabul edeceğini belirtmiştir. Sırp Meclisi, Kosova sorunu ile ilgili olarak hukuki nedenler ve BM'nin toprak bütünlüğünün ve egemenliğin ihlal edilemezliği ilkeleri göz önünde bulundurulduğunda, dışarıdan dayatılmış bir çözümün, gayrimeşru, kanunsuz ve geçersiz olacağını kabul etmiştir.⁷³²

26 Mart 2007'de Ahtisaari tarafından hazırlanan nihai statü önerilerinin son hali, BM Güvenlik Konseyi'ne sunulmuştur. Sırbistan, BM Antlaşması'nın, uluslararası hukukun ve Sırbistan Anayasası'nın mutlak bir ihlali olduğunu belirttiği bu önerileri reddetmiş⁷³³ ve görüşmelerin tekrar başlaması çağrısında bulunmuştur. Rusya da Kosova sorununun Belgrad ve Priştine için kabul edilebilir bir çözüm ile sonlandırılmasında ısrar etmiştir. 3 Nisan 2007'de BM Güvenlik Konseyi'nin Ahtisaari Planı ile ilgili olarak yaptığı toplantıda Kostunica, Kosova'ya genişletilmiş özerklik verilmesi önerisini yineleyerek, uluslararası hukuk çerçevesinde hiçbir meşruiyeti bulunmayan bu önerilerin Konsey tarafından reddedilmesi çağrısında bulunmuştur. Güvenlik Konseyi'nin karar metni ile ilgili görüşmelerde Rusya, önerilere olan muhalefetini ifade ederken, ABD ise, Güvenlik Konseyi Ahtisaari Planı

⁷³¹ Ker-Lindsay, **op. cit.**, s. 59.

⁷³² Tatjana Petrovic, "Divergence of the EU and Russian Security Policies: The Case of Independence of Kosovo and the Link with the "Frozen Conflicts" in Moldova and Georgia", **Western Balkans Security Observer**, No. 11 (October-December 2008), s. 53.

⁷³³ Ker-Lindsay, **op. cit.**, s. 64-65.

çerçevesindeki bir karar tasarısını engellerse, Washington'un tek taraflı bir bağımsızlık ilanını tanımaya istekli olduğunu belirtmiştir.⁷³⁴ Güvenlik Konseyi'nde görüşmeler sürerken, Nisan 2007'de yapılan bir kamuoyu araştırmasında Arnavutların %96'sı bağımsızlık seçeneğini desteklemiş, Kosovalı Sırların %82'si ise bağımsızlığa karşı çıkmıştır.⁷³⁵ Görüldüğü üzere, Sırlar ve Arnavutlar, Kosova'nın nihai statüsü ile ilgili tamamen zıt düşüncelere sahip olmuşlardır.

20 Temmuz 2007'de karar tasarısı metni Güvenlik Konseyi'ne sunulmuş ve Rusya'nın veto yetkisini kullanacağı tüm taraflarca anlaşılmıştır. Sonuç olarak, Kosova'nın geleceği ile ilgili görüşmelerin Belgrad ve Priştine arasında sürdürülmesine karar verilmiştir.⁷³⁶ Bu görüşmelerin resmi olarak Rusya, ABD ve AB nezaretinde yürütülmesi kararlaştırılmıştır.⁷³⁷ ABD, AB ve Rusya'dan oluşan Troyka'nın nezaretinde başlayan bu yeni sürecin amacı, Belgrad ve Priştine arasındaki diyalogu kolaylaştırmak olmuştur.

30 Ağustos 2007'de iki taraf Viyana'da ilk tur görüşmeler için bir araya gelmiş, fakat bir ilerleme sağlanamamıştır. Belgrad, özerklik üzerine kurulu bir çözüm çağrısını yinelerken, Priştine ise, iki bağımsız ve egemen devlet arasında iyi komşuluk ilişkilerinin kurulması çağrısı yapmıştır. Böylece, görüşmelerde bir anlaşmaya varılamamıştır.⁷³⁸ 14 Ekim 2007'de Brüksel'de gerçekleştirilen ikinci tur görüşmelerde de bir sonuç alınamamıştır. 26 Kasım 2007'de taraflar Viyana'da altıncı ve son tur doğrudan görüşmeler için bir araya gelmişlerdir. Belgrad, özerklik seçeneği üzerinde dururken, bu öneri Priştine tarafından reddedilmiştir. Ağustos-Aralık 2007

⁷³⁴ *Ibid.*, s. 67-72.

⁷³⁵ Deon Geldenhuys, *Contested States in World Politics*, NY, Palgrave MacMillan, 2009, s. 121.

⁷³⁶ Ker-Lindsay, *op. cit.*, s. 80.

⁷³⁷ Bu görüşmelere ABD ve Rusya'nın Kosova özel temsilcileri Frank Wisner ve Alexander Botsan-Kharchenko ile Almanya'nın Londra Büyükelçisi Wolfgang Ischinger nezaret etmiştir. Weller, *op. cit.*, s. 1226.

⁷³⁸ Ker-Lindsay, *op. cit.*, s. 87.

tarihleri arasında Belgrad ve Priştine arasında Troyka nezaretinde yürütülen görüşmeler, uzlaşmaya dayalı bir çözüm doğrultusundaki son şans olmuş; fakat taraflar arasında Kosova'nın nihai statüsü üzerinde bir anlaşmaya varılamamıştır. Gerçi ABD'nin, bağımsız bir Kosova'yı egemen bir devlet olarak tanıyacağını açıkça ortaya koymasından dolayı, bu görüşmelerin çok az bir şansının olduğu ortadaydı.⁷³⁹ Bu görüşme sürecinin başarısızlıkla sonuçlanması ile Kosova'nın bağımsızlık ilanının önü açılmıştır.

Artık bağımsızlığın zamanının geldiğini düşünen Arnavutlar, bu tür bir hareketin AB ve ABD ile eşgüdüm içinde gerçekleşeceğini ifade etmişlerdir. ABD, 10 Aralık 2007 tarihi itibarıyla iki taraf arasında bir anlaşma mümkün olmazsa, tek taraflı bir bağımsızlık ilanını tanımaya istekli olduğunu bildirmiştir.⁷⁴⁰ Rusya ise, görüşmeler sürecinin 10 Aralık tarihinden sonra da devam etmesi gerektiğini belirtmiş ve eğer Batı, Kosova'nın bağımsız bir devlet olarak tanınması konusunda baskı uygularsa, Rusya'nın uluslararası hukuk çerçevesinde hareket edeceğini duyurmuştur.⁷⁴¹ Sırbistan Devlet Başkanı Boris Tadić ise, Sırbistan'ın şiddet içermeyen tüm araçlar ile bağımsızlık ilanına direneceğini ifade etmiştir.

Kasım 2007'de⁷⁴² Kosova'da ve Ocak 2008'de Sırbistan'daki seçimler nedeniyle bir süre ertelenen Kosova'nın bağımsızlık ilanı 17 Şubat 2008'de gerçekleştirilmiştir. Bağımsızlık ilanında Ahtisaari Planı'na uyulacağı belirtilerek,

⁷³⁹ Szolcsanyi, **op. cit.**, s. 60.

⁷⁴⁰ Ker-Lindsay, **op. cit.**, s. 84-85.

⁷⁴¹ Kosova'nın nihai statü görüşmelerinde Moskova'nın Sırbistan'a olan desteği, Rusya'nın eski bir süper güç olarak rolünü sürdürme çabası ve Sırlar ile kültürel bağları çerçevesinde açıklanmaya çalışılmıştır. Bkz. Enika Abazi, "Kosovo Independence: An Albanian Perspective", **SETA Policy Brief**, No. 11 (April 2008), s. 3.

⁷⁴² 17 Kasım 2007'de Kosova'da düzenlenen genel ve yerel seçimlere katılım oranı %40 olarak gerçekleşerek, 2000 yılından bu yana yaşanan en düşük katılım oranı ile sonuçlanmıştır. Meclis seçimlerini 36 sandalye ile DPK kazanırken, KDL seçimlerde 25 sandalye kazanabilmiştir. Bu seçimler sonucunda 2004'ten beri muhalefette bulunan DPK, 9 Ocak 2008'de KDL ile birlikte bir koalisyon hükümeti kurmuştur. Hemen hemen tüm Sırlar bu seçimleri boykot etmişlerdir. Bkz. Osmani, **op. cit.**, s. 11.

Kosova'nın tüm toplulukların haklarının korunduğu demokratik ve çok etnikli bir cumhuriyet olacağı ilan edilmiştir.⁷⁴³ Bu bağımsızlık ilanı, 120 sandalyeli Kosova Meclisi'nin 109 üyesi tarafından kabul edilirken, Sırp toplumunun 10 üyesi ile bir Gorani üye meclis oturumunu boykot etmiştir.

Kosova'nın bağımsızlık ilanı üzerine 18 Şubat 2008'de BM Güvenlik Konseyi Sırbistan'ın talebi üzerine toplanmıştır. Toplantıda Sırbistan Devlet Başkanı Boris Tadić, Kosova'nın bağımsızlık ilanının Güvenlik Konseyi'nin 1244 sayılı kararının ihlali olduğunu belirtmiş ve *Avrupalı* bir devlet olarak Sırbistan'ın barışçıl bir biçimde hukuk ve adalet için mücadeleye devam edeceğini ifade etmiştir.⁷⁴⁴ Aynı konuşmada Tadić'in Kosova'yı Sırp kimliğinin temelini oluşturan bir bölge olarak tanımlaması, söz konusu bölgenin Sırp kimliği için taşıdığı önemi vurgulamaktadır. Bu kapsamda, Kosova'nın bağımsızlık ilanı, bir egemenlik ve toprak bütünlüğü sorunu olmasının dışında Sırp kimliğine yönelik bir toplumsal güvenlik sorunu olarak da algılanmıştır.

Sırbistan'ın itirazlarına rağmen, 18 Şubat 2008'de ABD, İngiltere ve Fransa Kosova'yı bağımsız bir devlet olarak tanıırken, Brüksel'de toplanan AB Dışişleri Bakanları yayınladıkları bir uzlaşma metninde üye devletlerin Kosova ile ilişkilerine kendilerinin karar vereceğini belirtmişlerdir. Çin ve Rusya ise, Kosova'nın bağımsızlık ilanını hukuksuz bir eylem ve Sırbistan'ın egemenliğine bir saldırı olarak nitelemişlerdir.⁷⁴⁵ Söz konusu karşı çıkışlara rağmen Kosova'nın bağımsızlık ilanından sonraki bir yıl içinde ABD, Kanada, Japonya ve birçok AB üyesi ülke de dâhil olmak üzere 54 ülke tarafından tanınması, Sırbistan açısından Kosova'nın tekrar Sırp denetimi altına giremeyeceğini açıkça göstermiştir.

⁷⁴³ Kosova'nın bağımsızlık bildirgesinin tam metni için bkz. http://www.mfa-ks.net/repository/docs/DEK_PAV_e.pdf, (05.07.2010).

⁷⁴⁴ 18 Şubat 2008 tarihli Güvenlik Konseyi toplantısında tarafların yaptığı açıklamalar için bkz. <http://www.un.org/News/Press/docs/2008/sc9252.doc.htm>, (07.07.2010).

⁷⁴⁵ Perritt Jr., **op. cit.**, s. 217.

Kosova'nın bağımsızlık ilanı üzerine bölgenin denetimli bağımsızlığının sorumluluğu EULEX'e devredilmiştir. EULEX'in Kosova'ya konuşlanması kararı, 16 Şubat 2008'de AB Konseyi tarafından alınmıştır. Rusya'nın BM Güvenlik Konseyi'nde UNMIK'in yetkilerinin EULEX'e devrini veto etmesi nedeniyle EULEX, Güvenlik Konseyi'nin 1244 sayılı kararı kapsamında Kosova'ya konuşlandırılmıştır.⁷⁴⁶ Bölgedeki hukuki konumu ile ilgili olarak yaşanan belirsizlik nedeniyle ancak Aralık 2008'de operasyonel hale gelebilen EULEX'in Kosova'da hukuk, yargı ve polis gibi alanlardaki işlevleri üstlenmesi öngörülmüştür.⁷⁴⁷ Bununla birlikte UNMIK, Sırların çoğunlukta olduğu bölgelerde polis hizmetlerinin sürdürülmesi ve Belgrad ve Priştine arasında diyalogu kolaylaştırma gibi rollerini devam ettirerek, 1244 sayılı Güvenlik Konseyi kararı çerçevesinde bazı yetkilerini sürdürmektedir.⁷⁴⁸ Arnavutlar, EULEX'in bölgeye konuşlanmasına sıcak bakarken, Sırbistan ise, Kosova üzerinde tek meşru uluslararası otorite olarak UNMIK'i gördüğü için, Kosovalı Sırları EULEX ile işbirliği yapmamaya zorlamıştır.

⁷⁴⁶ EULEX'in hukuki statüsü ile ilgili olarak bkz. Erika de Wet, "The Governance of Kosovo: Security Council Resolution 1244 and the Establishment and Functioning of EULEX", **The American Journal of International Law**, Vol. 103, No. 1 (January 2009), s. 83-96.

⁷⁴⁷ **Ibid.**, s. 83-96.

⁷⁴⁸ Weller, **op. cit.**, s. 1238.

SONUÇ

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra pozitivizm ile post-pozitivizm arasındaki kavramsal, normatif ve felsefi tartışma, güvenlik kavramı üzerinde de yansımaları bulmuştur. Bu tartışmada Güvenlik Çalışmaları alanının karşı karşıya kaldığı temel görev, değişen güvenlik ortamının meydan okumalarına karşı genişleyen güvenlik kavramının sınırlarını tanımlamaktır. Eğer bu çabada başarı sağlanırsa, giderek karmaşıklaşan güvenlik gündemi ile başa çıkmada karar alıcılara gerekli analitik araçlar sağlanabilecektir. Bu çerçevede, güvenlik düşüncesinin hem yeni hem de geleneksel güvenlik anlayışını bir araya getirecek bir biçimde düzenlenmesi önem kazanmaktadır. Bir yandan egemen ulus-devletler topluluğu olarak uluslararası sistemin devam eden örgütlenmesi, ulusal güvenlik kaygılarının önceliğini koruduğu anlamını taşıırken, diğer yandan yaşanan güvenlik sorunları ve bunların çözümleri sadece askeri anlamda tanımlanır olmaktan çıkmaktadır. Bu durum, devlet-merkezli yapıların ve varsayımların ötesine geçen güvenlik sorunlarının kaynaklarını ve çözümlerini ele almayı zorunlu kılmaktadır.

Güvenlik Çalışmaları alanı için karmaşık bir araştırma gündemi tanımlayan Kopenhag Okulu'nun çalışmaları, genişleyen güvenlik gündeminin en sistematik açıklamalarından birisini oluşturmuştur. Geleneksel güvenlik anlayışı ile yeni/eleştirel güvenlik yaklaşımlarını bir araya getirme çabası anlamında, Kopenhag Okulu'nun Güvenlik Çalışmaları alanında üçüncü bir yol bulma girişimi, güvenliğin tanımlanmasına yönelik iki adımlı bir yaklaşım içermiştir. Birincisi, politik topluluklar arası çatışma, güvenlik çalışmalarının öncelikli odağı olarak kalmalıdır. Bu odak, güvenlik çalışmalarının analitik odağının muhafazası için gereklidir. Bununla birlikte, neorealistlerin ileri sürdüğü gibi, güvenlik sadece uluslararası toplumda gücün

kullanımı ve yönetimi ile ilgili değildir. Aynı zamanda güvenlik çalışmaları kuvvet kullanımını daha az olası kılan koşullarla da ilgilidir. Bu koşulları önemsememek, güvenlik çalışmalarının analitik faydasını sınırlandıracaktır.

Çalışmamızın birinci bölümünde belirtildiği üzere, kuramsal olarak güvenlik kavramı ile ilgili akademik tartışmalar yoğunluk kazanmış ve bu tartışmaların büyük bölümü geleneksel güvenlik anlayışına yönelik ortaya konan eleştiriler üzerinden gelişmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi ve küreselleşme süreci ile birlikte güvenliğin askeri odaklı ve devlet-merkezli bakış açısı, güvenlik gündeminin genişlemesine ve güvenliğin referans nesnelerinin çeşitlenmesine paralel olarak ciddi bir tartışmaya konu olmuştur. Bu tartışmaların varlığına rağmen, askeri ve politik güvenlik sorunları açısından devlet güvenliği önceliğini korusa da, askeri olmayan güvenlik sorunlarının ve bununla bağlantılı aktörlerin geleneksel güvenlik anlayışı kapsamında ele alınmaması, kuramsal olarak önemli bir zayıflık yaratmaktadır. Dolayısıyla geleneksel güvenlik anlayışı, devlet-toplum uzlaşmazlığından kaynaklanan devlet-içi çatışmaları açıklayabilecek kavramsal ve kuramsal yeterliliğe sahip değildir.

Bununla birlikte, devletlerin dağılması, devlet-içi çatışmalar, etnik milliyetçilik ve bunların sınır-aşan etkiler doğurması nedeniyle devlet-toplum ilişkileri, Güvenlik Çalışmaları alanında önem kazanmaya başlamıştır. Bu çerçevede, kolektif kimlik biçimindeki milliyetçi ve etnik söylem ve uygulamalar, hem devlet aktörüne yönelik bir tehdit ortaya koymaları, hem de devlet aktörü tarafından tehdide maruz kalmaları nedeniyle güvenlik düşüncesinde büyük önem kazanmışlardır. Ampirik gelişmelerin yanı sıra kuramsal ve kavramsal olarak da devlet-içi çatışmaların incelenmesi gereği söz konusu olmuştur. Bu anlamda, devlet ve toplumsal gruplar arasındaki ilişkilerde güvenlik dinamiğinin artan öneminin incelenmesinde toplumsal güvenlik kavramı önemli ve işlevsel bir yere sahiptir. Devletin içini Güvenlik Çalışmaları alanına açan

toplumsal güvenlik kavramı, geleneksel güvenlik yaklaşımının devlet aktörünü ülkesi, ulusu ve siyasal otoritesi ile üniter bir biçimde ele alan yaklaşımını sorunsallaştırmış ve devletin güvenliğinin son tahlilde kolektif kimlik gruplarının güvenliği anlamına gelmeyeceği varsayımını ortaya atmıştır.

Güvenlik kavramı evrim geçirirken klasik nesnesi devletten vazgeçmemiş, ancak hem saha faaliyetleri hem de güvenlik kurgusuna dâhil olan alanlarla Soğuk Savaş döneminin sınırlamalarından önemli ölçüde kurtulmuştur.⁷⁴⁹ Nitekim genişleyen güvenlik gündeminin Güvenlik Çalışmaları alanı için gerekli olan bilgi bütünü genişletmesi ile birlikte sosyo-kültürel ve sosyo-politik faktörlerin öne çıkmaya başlamasına paralel olarak toplumsal güvenlik kavramı ile Kopenhag Okulu, devlet ve toplum arasındaki ilişki sorununu Güvenlik Çalışmaları alanının gündemine taşımıştır. Çalışmamızda da Güvenlik Çalışmaları alanında yaşanan genişleme ve derinleşme süreçleri toplumsal güvenlik kavramı çerçevesinde ele alınmıştır. Bu kapsamda, toplumsal güvenlik üzerine odaklanmanın, güvenliğin ‘ulus’ boyutunun güvenlik tartışmalarında kendisini daha güçlü bir biçimde göstermesine olanak sağladığı ve kolektif kimliğe yönelik tehditlerin güvenlik kavramsallaştırmalarındaki yerini ortaya koyduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kolektif kimlik gruplarının kimliğini tehdit eden gelişmeleri açıklamak için kullanılan toplumsal güvenlik kavramı çerçevesinde toplumun, güvenliğin bağımsız bir referans nesnesi düzeyine yükseltilmesi, güvenlik düşüncesinde önemli bir değişimi temsil etmektedir. Bu anlamda, topluma yönelik tehditler ile bağlantılı gelişmeler ve aktörler hakkında yararlı bir sınıflandırma sağlayan toplumsal güvenlik

⁷⁴⁹ A. Şevket Ovalı, “Masadan Sahaya Geçiş: Yeni Güvenlik Kurgusunun Uluslararası Politikadaki Yansımaları”, *Avrasya Dosyası*, Cilt. 10, Sayı. 4 (Kış 2004), s. 113.

kavramı, geleneksel güvenlik anlayışının devlet-içi güvenlik sorunları ile başa çıkmada karşılaştığı birçok sorunun aşılmasında yardımcı olabilir.

Toplumsal güvenlik kavramının devlet-toplum bağlaşmasının sorunlu olduğu alanlarda dikkate alınması önem arz etmekle birlikte, toplumsal güvenliğin sadece etki altında bulunan toplumsal grupların güvenliği anlamında ele alınması yeterli değildir; ayrıca devletin güvenliği anlamında da ele alınması gerekir. Çünkü toplumsal güvenlik, aynı zamanda devlet güvenliğinin de önemli ve tamamlayıcı bir unsurudur. Eğer devleti oluşturan toplum güvende değilse, devlet de yönetim, toplum ve ülkesellik gibi temel unsurları ile istikrarlı bir görünüm sergilemeyecektir. Her ne kadar geleneksel güvenlik anlayışı, toplumsal güvensizliklerin ön plana çıktığı sorun alanlarında çözüm üretmekten uzak görünse de, güvenlik alanında en donanımlı ve deneyimli örgüt olarak devletin eylemleri bu tür sorunların aşılmasında öncelikli önemini korumaktadır. Kopenhag Okulu da, toplumsal güvenlik gereksinimlerine yönelik artan ilginin ulus-devletin önemini azaltmayacağını ileri sürmektedir.⁷⁵⁰ Bu kapsamda, devletler arası güvenlik anlayışı ile devlet içi güvenlik anlayışını bir araya getirmek, daha sağlıklı bir açıklama ve anlama gücü sağlayabilecektir.

Toplumsal güvenlik kavramı, bir toplumda yaşayanlar ve o toplumu yönetenler için yararlı bir strateji sunsa da, toplumsal güvenliğin nasıl sağlanabileceği konusunda kavramın kendisi belirli bir strateji ortaya koymamaktadır. Bu noktada Kopenhag Okulu, ideal bir demokrasinin toplumsal güvenliği sağlama amacına hizmet eden bir yönetim şekli olabileceği iddiasında olmuştur.⁷⁵¹ En azından prensipte demokratik bir yönetim, kimlik temelli toplumsal grupların baskı altına alınmasına karşıdır. Bunun dışında, topluluklar arası barış ve güvenliğin sağlanmasında ve sürdürülmesinde

⁷⁵⁰ Wæver, Buzan, Kelstrup ve Lemaitre, **op. cit.**, s. 196.

⁷⁵¹ **Ibid.**, s. 50.

sosyo-politik faktörlerin ve insan hakları standartlarının büyük bir etkisi vardır. Bu nedenle, artan sayıda yönetim, devletler içinde ve arasında istikrarın sağlanmasının bir aracı olarak sosyo-politik gelişime ve sosyo-ekonomik kalkınmaya yatırım yapılmasının önemini kabul etmeye başlamıştır. Görüldüğü üzere, geleneksel güvenlik anlayışının varsayımlarının aksine, güvenlik tehditleri ile başa çıkabilmek için sadece askeri araçlara odaklanmak yeterli olmayacaktır. Çünkü güvenlik sorunlarının algılanışındaki değişim, sorunun çözümünde de bir değişime yol açacaktır.

Toplumsal güvenlik sorunları azaltılabilir, değiştirilebilir ya da güvenlikleştirilebilirler. Bu üç farklı sürecin işleminde toplumsal güvenlik sorununa taraf olan toplumsal grupların ve devletin takınacağı tutum önemli rol oynayacaktır. Örneğin toplumsal güvenlik tehdidi algılayan bir kolektif kimlik grubu, sorunu askeri araçları öne çıkararak ele almayı seçerse, söz konusu toplumsal güvenlik sorunu devlet aktörü tarafından büyük olasılıkla güvenlikleştirilecektir. Fakat bu seçenek kaçınılması gereken bir durum olarak görülmelidir. Bu çerçevede, toplumsal güvenlik anlamında devletin kendi başına bir amaç olmaktan çıkarılarak, bünyesindeki kimlik temelli toplumsal grupların toplumsal güvensizliklerinin aşılmasında bir araç haline dönüştürülmesi gerekir.

Soğuk Savaş dönemini göz önünde bulunduran ampirik bulgular da, devlet tarafından uygulanan baskının, politikleşmiş kimlik temelli toplumsal gruplar ile başa çıkmanın en etkili yöntemi olmadığını göstermiştir.⁷⁵² Soğuk Savaş sonrası dönemde uluslararası anlamda demokrasi, insan hakları ve azınlık haklarının geniş kabul görmeye başlamasıyla bu yöntem iyice anlamını yitirmiştir. Dolayısıyla etnik çatışmalara yönelik çözümlerin uzun erimde insan haklarının uygulandığı şeffaf ve

⁷⁵² Bu konuda bkz. Ted Robert Gurr, **People versus States: Minorities at Risk in the New Century**, Washington, United States Institute of Peace Press, 2000.

demokratik toplumlarda dışlayıcı ve hegemonyacı olmayan devlet politikalarını içermesi gerekir. Çünkü Kymlicka'nın belirttiği gibi, farklı ulusal gruplardan oluşmuş bir halk ancak, büyük siyasi yapılanmayı, kimliğine boyun eğdirilen değil; kimliğinin besleneceği bir bağlam olarak görürse bu yapıya bağlılık gösterecektir.⁷⁵³ Bu anlamda devlet aklı ile toplum aklının bir araya getirilmesi önemlidir. Çünkü toplumsal gerçeklikleri görmezden gelmek, etnik gruplar arası çatışmaları çözmenin bir yolu değildir. Eğer güvenlik, toplumun sadece bir bölümü için değil, tüm toplum için geçerli olursa, kapsayıcı bir siyasal alanın inşası mümkün olabilir. Neticede, devlet-toplum ilişkileri anlamında iç bağlaşma düzeyi yüksek olan devletlerin yaratılması, hem birey güvenliği hem toplumsal güvenlik hem de ulusal güvenlik için gerekli bir koşuldur.

Buna karşın, Yugoslavya'nın dağılmasından sonra bağımsızlığını kazanan cumhuriyetlerde, devlete hâkim olan etnik kimlik grupları, kendi çıkarlarını diğer etnik grupları dışlayarak tanımlama eğiliminde olmuşlar ve bu durum, etnik temelli çatışma riskini doğurmuştur. Baskın etnik gruplar, kendi kimliklerinin yeniden üretilmesinde ve çıkarlarının korunmasında, devlet otoritesini diğer etnik grupların zararına olacak şekilde araçsallaştırmışlardır. Baskın etnik grubun siyasal-kültürel türdeşlik arayışlarına karşı, diğer kolektif kimlik gruplarının kendi istikrarlarını ve varlıklarını sürdürme arayışı, devlete hâkim olan kimlik grubu tarafından bir direniş unsuru olarak görülmüştür. Çünkü genellikle bir toplumsal grup, kendi varlığını idame ettirmek hususunda baskıya maruz kalıyorsa, kendi kendisini yönetme isteği yönündeki çabasını arttıracaktır. Bu isteğini ise, her türlü tabiiyeti ve tahakkümü reddeden egemen bir özgürlüğe kavuşmaya yönelik bir siyasal proje ile gösterecektir. Bu nedenlerle, çalışmamızda ulaşılan genel sonuçlardan birisi olarak, Balkanlar'daki

⁷⁵³ Kymlicka, **op. cit.** s. 287.

çatışmalara yönelik sürekli bir çözümün toplumsal güvenliği değerlendirmeye alması gerekir. Çünkü sadece devlet güvenliğini ele alan çözümler geçici nitelikte olacaktır.

Bu çalışma ile yapılan, Kosova sorunu kapsamında devlet-toplum ilişkileri bağlamında söz konusu bölgede yaşanan toplumsal güvenlik sorunlarının incelenmesidir. Çalışmada tek bir örnek olay incelenmişse de, aynı ülkesel alan üzerinde dönemsel olarak değişen iktidar ilişkilerine bağlı olarak karşılaştırmalı bir analiz yapılmıştır. Belirli bir kavramsal çerçeve üzerinden bir örnek olayın incelenmesi, örnek olayla bağlantılı ampirik bulgular aracılığıyla kuramsal ve kavramsal varsayımların karşılanmasını gerektirir. Kosova örneğinin toplumsal güvenlik kavramsallaştırmasının önermeleri ile uyumlu yönlerinin olduğunu belirtmek gerekir.

Kosova sorunu kapsamında çalışmamızda ele alınan dönemlerden ilkinin 1989-1999 arası dönem oluşturmuştur. Bu dönemde ele alınan temel konuları, genel hatlarıyla Sırbistan yönetiminin Kosovalı Arnavut toplumu üzerinde uyguladığı baskı, bölgeyi kontrol etme çabası ve bu süreçte Arnavut kimliğinin marjinalleşme süreci ile Kosovalı Arnavutların kendi kimliklerini sürdürme ve koruma çabaları oluşturmuştur.

1989 yılında Kosova'nın özerkliğinin kaldırılmasından sonra bölgedeki idari yönetim kadrolarının ve eğitim sisteminin Sırplastırılması yönündeki girişimler, Arnavutların toplumsal güvenliğine yönelik temel bir tehdit ortaya koymuştur. Arnavutlar, kendi kimliklerini savunmak adına, önce 1989 yılında kaybettikleri özerkliklerini geri kazanma mücadelesine girişmişler, daha sonra ise bu mücadele bağımsızlık yönünde gelişmiştir. Arnavutların bu yöndeki talepleri güçlendikçe, maruz kaldıkları baskılar da aynı şekilde artış göstermiştir. 1990'lı yıllarda Sırbistan yönetiminin Kosova sorunu ile ilgili devlet güvenliği merkezli değerlendirmeleri,

sorunun toplumsal güvenlik boyutlarını göz ardı ederek, devletin egemenliğine ve toprak bütünlüğüne yönelik ayrılıkçı ve terörist bir tehdit olarak belirlenmiştir.

Yaşanan sorunları bir kolektif kimlik grubunun var olma mücadelesi olarak görmeme eğilimindeki bu değerlendirme, sorunu ele alış şeklindeki araçları da kaçınılmaz olarak etkilemiştir. Bu doğrultuda Sırbistan, devlet güvenliğini insan ve topluluk hakları ihlallerine sebebiyet vererek ve bölgedeki toplumsal güvenliği ortadan kaldırarak sağlamaya çalışmıştır. Fakat Arnavutların yaşadığı toplumsal güvenlik sorunları, süreç içerisinde Sırbistan için açık bir ulusal güvenlik sorununa dönüşmüştür. Çünkü Arnavutların kendi kaderini tayin hakkı yönündeki talepleri, Sırbistan'ı bütünlük kaygısına ve bölünme korkusuna itmiştir. Bu çalışmada ulaşılan sonuçlardan birisi de, devletin güvenliğini sağlama çabaları doğrultusunda uygulanan politikalar yoluyla bir kolektif kimlik grubunun kimliğinin güvenliğine yönelik bir tehdit oluşturuluyorsa, ortaya çıkan sonucun devletin güvenliğini tehlikeye soktuğudur.

Bu dönemde Kosovalı Arnavutların son derece zor koşullar altında yürüttüğü pasif direniş stratejisi, paralel devlet yapıları aracılığıyla savaşın çıkmasını ertelemiş, Kosova'daki Arnavut toplumunun bütünlüğünü korumuş, Sırp baskısına karşı gelmiş ve uluslararası toplumun sempatisini kazanmıştır. Fakat uluslararası toplumun Kosova sorununa doğrudan müdahil olmaması ve Sırp yönetimi üzerinde Kosova'daki uygulamalarından ötürü yeterli derecede baskı kurmaktan uzak durması, Miloşeviç yönetiminin Kosova sorununda uzlaşmacı bir politika izlememesinin bir sebebi olmuştur. Kosova sorunu çözülmeden kalırken, devam eden Sırp baskısı altında Kosovalı Arnavutlar direnişlerini silahlı mücadeleye dönüştürmüşlerdir. Yaşanan baskı ortamı, Arnavutlar arasında grup-içi dayanışmayı arttırıp ulusal kimliklerine olan bağlılıklarını güçlendirmesinin yanı sıra Kosova'daki Arnavut milliyetçiliğinin

tepkisel bir hareket olarak radikalleşmesine de katkıda bulunmuştur. Bu bağlamda silahlı mücadele örgütü olarak KKO ön plana çıkmıştır.

Görüldüğü üzere, 1990'lı yıllarda Kosova'daki Arnavut kimliğini dışlayan Sırbistan'ın bölge üzerinde zora dayalı kontrol kurma arayışlarına karşı Arnavutlar, önce kurumsal ve kültürel araçlar ile karşı koymuşlar ve sonra silahlı direniş ile mücadelelerini sürdürmüşlerdir. Bu kapsamda, Kosova örneği, çalışmamızda kullandığımız kavramsal çerçevenin işaret ettiği gibi, toplumsal kimliğin kültürel araçlar ve/veya askeri araçlar yoluyla savunulabileceği tespitini doğrulamıştır.

Kosova örnek olayı kapsamında ele alınan ikinci dönemi, NATO'nun 1999 yılında gerçekleştirdiği müdahale ile 2008 yılında Kosova'nın bağımsızlık ilanı arasındaki dönem oluşturmuştur. Çatışma sonrası yeniden inşa dönemi, kırılğan politik, ekonomik ve toplumsal koşullar nedeniyle her zaman yeni çatışmalar doğması riskini barındırır. Bu nedenle, yeniden inşa süreci yaşayan toplumlar için güvenlik temel bir öneme sahiptir. Fakat çatışma sonrası toplumlarda faaliyet gösteren barış operasyonlarında yer alan askeri güç, güvenliğin tam olarak sağlandığı anlamına gelmez. Çünkü bu tür durumlarda güvenlik, daha karmaşık ve geniş bir konu halini almaktadır. Hukuk düzeninin, hareket özgürlüğünün, politik, ekonomik ve toplumsal düzenin normalleşmesinin sağlanması, güvenliğin askeri boyutunun ötesinde bir kapsama sahiptir. Bu nedenle, Kosova örneği bağlamında 1999 sonrası dönemde Kosovalı Sırpların yaşadığı toplumsal güvenlik sorunları, Kosova'da barışın ve istikrarın yeniden inşası sürecinde büyük önem taşımıştır. Çünkü NATO müdahalesinden önce Arnavutlar, Miloşević yönetiminin baskılarına maruz kalırken, müdahaleden sonra ise Kosovalı Sırplar, Arnavut baskılarına ve şiddet eylemlerine maruz kalmışlardır.

1999 sonrası dönemde savunma yönelimli bir aktör olarak tanımlanabilecek olan Kosovalı Sırların en temel kaygılarından birisi kolektif kimliklerini korumak olmuştur. UNMIK yönetimi altındaki Kosova’da nihai statü sorununun çözümü sürecinde Kosovalı Sırların temel amacı bölge üzerinde Sırbistan’ın egemenliğinin yeniden tesisi olmuştur. Fakat bu amacın gerçekleşemeyeceğinin anlaşılması ile Kosovalı Sırlar, kendi kolektif kimliklerinin bölgede çeşitli yönetsel ve kültürel özerklikler çerçevesinde devamının sağlanması amacına yönelmişlerdir. Kosovalı Sırların bölgenin nihai statüsü ile ilgili tutumlarına rağmen, UNMIK yönetiminin girişimleriyle başlatılan merkezsizleşme süreci ile Sırlara yerel yönetim düzeyinde kurumsal olarak var olma fırsatı tanınarak, bu etnik grubun Kosova kurumlarını meşru görmesine çalışılmıştır. Fakat Sırların, Kosova kurumları ile bütünleşme konusundaki olumsuz yaklaşımları nedeniyle, kendilerine “azınlık” hakları sağlayan çatışma çözümü stratejisinin büyük oranda başarısız olduğu ileri sürülebilir. Çünkü Kosovalı Sırlar, kendilerini bir azınlık olarak değil, içinde bulundukları siyasi sınırlar içerisinde asli unsur olarak görme eğiliminde olmuşlardır.

Kosova’da politik ve kültürel haklar, uluslararası sivil yönetim düzeyinden yerel düzeye transfer edilmiş ve daha sonra çok etnikli ve demokratik bir devletin oluşturulması amacı çerçevesinde “ulusal” bir niteliğe bürünmesi hedeflenmiştir. Gerçekten UNMIK yönetimi, Kosova’da klasik anlamda bir demokratik rejim oluşturmayı tercih etmiştir. Fakat çoğunluğun istekleri üzerine kurulu böyle bir demokratik rejimin, uzun bir düşmanlık geçmişine sahip olan Sırlar ve Arnavutlar arasında çatışmalara neden olabileceği ileri sürülmüştür.⁷⁵⁴ Nitekim Kosovalı Sırların yaşadıkları toplumsal güvenlik sorunlarına bağlı olarak, bölgede varlıklarını sürdürebilme ve kimliklerini muhafaza edebilme amaçları çerçevesinde, paralel

⁷⁵⁴ Bkz. Mandacı, “Relieving Bosnia from...”, s. 165.

yönetim yapıları oluşturmaları ve Sırbistan'ın Kosova üzerindeki egemenliğinin yeniden sağlanmasını savunmaları, Arnavutların gözünde “Kosova Cumhuriyeti” için bir politik güvenlik sorunu oluşturmuştur. Bu anlamda, Arnavutların Kosova'nın bağımsızlığı çerçevesinde egemenlik, bağımsızlık ve toprak bütünlüğü üzerinden tanımladığı güvenlik çıkarları, Kosovalı Sırpların güvenlik çıkarlarıyla çatışmıştır.

Kosova kurumlarının oluşturulması sürecinde bu kurumların istikrarı, işlevselliği ve sürekliliği uluslararası toplum açısından önemli bir husus olsa da, bölgedeki temel sorunu Kosova'nın en önemli iki kolektif kimlik grubu olan Sırplar ve Arnavutlar arasındaki ilişkilerin mevcut durumu ve geleceği oluşturmuştur. Bu anlamda, Kosova'da yeni bir “devlet”in inşa edilmekte olduğu 1999 sonrası dönemde etnik topluluklar arası ilişkilerin niteliği ve alacağı biçim en zorlu alanların başında gelmiştir. Bu nedenle, Kosova'daki güvenlik durumu ile ilgili olarak söz konusu kurumlar ile temsil ettiklerini ileri sürdükleri toplumsal gruplar arası ilişkiler önem kazanmıştır. Kosovalı Sırplar, Kosova kurumlarını meşru birer organ olarak görmedikleri için, bölgedeki Sırp kimliği Kosova kurumlarının kontrolü altında olan bir kimlik olmamıştır. Çünkü Kosovalı Sırplar, kurdukları paralel yönetim yapıları ve çok düşük düzeylerde kalan siyasi katılım ile Kosova kurumlarında baskın olan Arnavut kimliğine rakip olmayı sürdürmüşlerdir. Bu noktada Sırpların yaşadıkları güvensizliklerin büyük oranda sahip oldukları toplumsal kimlik ile yakından ilişkili olması büyük rol oynamıştır. Bu nedenlerle, 1999 sonrası dönemde Kosovalı Sırp kimliğini, güvenliğin bağımsız bir referans nesnesi olarak görmek mümkündür.

1999 sonrası dönemde Kosovalı Arnavutlar, UNMIK yönetimi altında uygulamada baskın kültür grubu haline gelmişlerdir. Bu nedenle, Kosovalı Sırpların yaşadıkları toplumsal güvenlik sorunları, Kosova'da UNMIK yönetimi tarafından temsil edilen otorite ve Kosovalı Arnavutlar ile olan ilişkiler ile ilgilidir. Kosovalı

Sırp'ların, söz konusu her iki aktör ile olan ilişkileri, içinde bulundukları toplumsal güvenlik sorunlarının bağlamını oluşturmuştur. Arnavutların baskın olduğu Kosova kurumları, Sırp'lar tarafından kendi temsilcileri olarak algılanmadığı için bölgedeki yönetim yapıları ile Sırp toplumsal kimliği arasında bir tamamlayıcılık ilişkisinin var olduğunu ileri sürmek mümkün değildir. Kosova'nın kuzeyinde yer alan Mitrovica şehrinin etnik çizgilerde bölünmüşlüğü ve güneyde kalan Sırp'ların enklavlarda yaşamak zorunda kalması, her iki etnik grup arasındaki etnik bölünmüşlüğün en somut örneklerini oluşturmuştur.

1999 sonrası dönemde Kosovalı Sırp'ların kendi kimliklerini koruma mücadelelerinde kültürel ve kurumsal araçlar ön plana çıkarken, bu mücadelenin silahlı bir mücadeleye dönüşmemesinin bazı nedenleri bulunmaktadır. Kosova üzerinde Sırbistan'ın fiili egemenliğinin son bulması ve bu çerçevede Sırbistan silahlı güçlerinin bölge dışına çıkarılması, UNMIK yönetiminin kurulması ile bölgede bir silahsızlandırma sürecinin başlatılması ve Kosova'da kalan Sırp'ların bir silahlı mücadele örgütlemesine imkân verecek bir dış desteğin bulunmaması önemli rol oynamıştır. Nitekim Miloşević sonrası Sırbistan yönetimleri, Kosova'nın nihai statü sorununun çözümünde hukuki ve diplomatik araçları kullanacaklarını belirtmişlerdir.

Fakat Sırp'ların mücadele yöntemlerinde askeri olmayan araçları ön plana çıkarmaları, baskıya ve şiddete maruz kalmadıkları anlamına gelmemiştir. Bu durumun en açık örneğini ise, Mart 2004 tarihinde yaşanan ve çok büyük ölçüde Kosovalı Sırp'ların hedef seçildiği kitlesel şiddet eylemleri oluşturmuştur. Bu şiddet eylemleri, Kosova'da kalan Sırp'ların güvenlik durumları ile ilgili önemli soru işaretlerine yol açarken, hem mültecilerin geri dönüşü konusunda hem de Sırp'ların Kosova dışına göç etmelerine neden olması sebebiyle, Sırp'lar açısından göçe bağlı toplumsal güvenlik sorunlarının ciddiyetini ortaya koymuştur.

Kosova’da etnisite, kimlik ve çatışma üzerinden gelişen toplumsal bölünmeye bağlı olarak, çoğunluğu oluşturan etnik Arnavutlarla Sırlar arasındaki sorunlu ilişkiler, her iki tarafın birbirine karşı duyduğu güvensizlik nedeniyle bir arada yaşamanın zorluğunu ortaya koymuştur. Gerçekten Kosova için kullanılan çok-etniklilik kavramının etkisi söylemden öteye geçememiştir. Bu nedenle, Kosova’da bir toplumsal sözleşmenin oluşturulması sürecinde karşılaşılan sorunların aşılmasında bölgede yaşanan sorunları etnisite ya da kimlik temelli topluluk sorunu olmaktan çıkarak, insani ihtiyaçlar temelinde görmek önemli katkı sağlayabilir. Nitekim NATO müdahalesinin hemen sonrası dönem ile karşılaştırıldığında temel güvenlik tehditleri işsizlik, ekonomik azgelişmişlik ve yolsuzluk gibi sorunlar haline gelmiştir. Bunun dışında, Arnavutların siyasal anlamdaki üstünlükleri nedeniyle diğer etnik toplulukları marjinalize etmemeleri ve bu etnik topluluklar ile ortak bir toplumsal sözleşme üzerinde uzlaşmaya varmaları önemlidir. Bu uzlaşmada Arnavutlar dışındaki diğer etnik toplulukların anayasal ve kurumsal anlamda kimliklerinin ve çıkarlarının korunması önem kazanmaktadır. Bu noktada özellikle Sırların, Kosova kurumlarına katılımlarının sağlanması, Kosova devleti için önemli bir başarı olacaksa da, eğer bu durum bağımsızlığın zaferi olarak sunulursa, Sırları Kosova toplumuna katılmaktan uzaklaştırabilecektir.

Son tahlilde Kosova sorunu, ne Miloşević’in 1987 yılında Sırbistan’da iktidara gelişi ile ne 1989’da Kosova’nın özerk statüsünün kaldırılması ile ne de 1999’daki NATO müdahalesi ile başlamıştır. Sırlar ve Arnavutlar arasında Kosova’nın kontrolü üzerindeki mücadele çok daha önceki dönemlerden itibaren var olmuştur. Bu mücadele süreci içerisinde her iki taraftaki askeri unsurlar masumiyetini kaybetmiştir. Bu nedenle, Sırların saldırgan ve insan hakları ihlalcisi, Arnavutların ise masum kurbanlar olduğu görüşü nasıl doğru değilse, tersi bir durum da aynı şekilde doğru

değildir. Her iki etnik grup da bölge üzerinde hâkim kimlik grubu oldukları dönemlerde, baskıcı ve dışlayıcı uygulamalar ve politikalar aracılığıyla birbirlerinin toplumsal güvenliklerine karşı tehdit oluşturmuşlardır.

EK I

Kosova Kurtuluş Ordusu mensuplarının yemini:

“Si pjesëtar i Ushtrisë Çlirimtare të Kosovës, betohem se do të luftoj për çlirimin e tokave të pushtuara të Shqipërisë dhe bashkimit të tyre, do të jem përherë besnik, luftëtar i denjë i lirisë, vigjilent, guximtar dhe i disiplinuar, i gatshëm që në çdo kohë, pa kursyer as jetën, të luftoj për t’i mbrojtur interesat e shenjtë të Atdheut. Nëse shkel këtë betim, le të ndëshkohem me ligjet më të ashpra të luftës dhe nëse tradhetoj, qoftë i humbur gjaku im. Betohem!”

Türkçe’ye Çevirisi* :

“Kosova Kurtuluş Ordusu’nun mensubu olarak Arnavutluk’un işgal edilmiş topraklarının kurtuluşu ve bu toprakların birleştirilmesi için savaşacağıma, özgürlük savaşına layık, uyanık, cesur ve disiplinli olacağıma, bu uğurda canımı bile feda etmeye hazır olacağıma yemin ederim; ihanet edersem eğer kanım kayıplara karışsın. Bu yemini bozarsam en sert savaş kurallarına göre cezalandırılmayı istiyorum.”

* Kosova Kurtuluş Ordusu mensuplarının yemin metninin çevirisindeki katkılarından dolayı Bengi Muzbeg’e ve Shpend Krasniqi’ye teşekkür ederim.

KAYNAKÇA

A. KİTAPLAR

Adler, Emanuel ve Barnett, Michael, **Security Communities**, Cambridge, Cambridge University Press, 1998.

Albright, Madeleine, **Madam Secretary: A Memoir**, New York, Miramax, 2003.

Ali, Tarık (der.), **Evrenin Efendileri? NATO'nun Balkan Seferi**, çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Om Yayınları, 2001.

Anderson, Benedict, **Hayali Cemaatler: Milliyetçiliğin Kökenleri ve Yayılması**, 4. baskı, çev. İskender Savaşır, İstanbul, Metis Yayınları, 2007.

Aron, Raymond, **Demokrasi ve Totalitarizm**, çev. Vahdi Hatay, Ankara, Kadim Yayınları, 2011.

Aydınlı, Ersel ve Rosenau, James N. (der.), **Globalization, Security, and the Nation State: Paradigms in Transition**, New York, State University of NY Press, 2005.

Balibar, Etienne ve Wallerstein, Immanuel, **İrk, Ulus, Sınıf: Belirsiz Kimlikler**, 4. baskı, çev. Nazlı Ökten, İstanbul, Metis Yayınları, 2007.

Balla, Şefqet, **Yeni Bir Kosova'nın Doğuşu**, İzmir, Zeus Kitabevi, 2008.

Bideleux, Robert ve Jeffries, Ian, **The Balkans: A Post-Communist History**, Londra, Routledge, 2007.

Bilgin, Pınar, **Regional Security in the Middle East: A Critical Perspective**, Londra, Routledge, 2005.

Blair, Stephanie A., **Weaving the Strands of the Rope: A Comprehensive Approach to Building Peace in Kosovo**, Halifax, Center for Foreign Policy Studies Dalhousie University, 2002.

Bloom, William, **Personel Identity, National Identity and International Relations**, Cambridge, Cambridge University Press, 1990.

Booth, Ken, **Theory of World Security**, Cambridge, Cambridge University Press, 2007.

Bora, Tanıl, **Yugoslavya: Milliyetçiliğin Provokasyonu**, İstanbul, Birikim Yayınları, 1991.

Brown, Chris ve Ainley, Kirsten, **Uluslararası İlişkileri Anlamak**, çev. Arzu Oyacıoğlu, İstanbul, Yayınodası Yayıncılık, 2006.

Buzan, Barry, **People, States and Fear: National Security Problem in International Relations**, Sussex, Whealsheaf, 1983.

_____, **People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post-Cold War Era**, 2. edition, Londra, Whealsheaf, 1991.

Buzan, Barry ve Wæver, Ole, **Regions and Powers: The Structure of International Security**, Cambridge, Cambridge University Press, 2003.

Buzan, Barry ve Hansen, Lene, **The Evolution of International Security Studies**, Cambridge, Cambridge University Press, 2009.

Buzan, Barry, Wæver, Ole ve de Wilde, Jaap, **Security: A New Framework For Analysis**, Londra, Lynne Reinner Publishers, 1998.

Buzan, Barry, Kelstrup, Morten, Lemaitre, Pierre, Tromer, Elzbieta ve Wæver, Ole, **The European Security Order Recast: Scenarios for the Post-Cold War Era**, Londra, Pinter, 1990.

Campbell, David, **Writing Security: United States Foreign Policy and the Politics of Identity**, Mineapolis, University of Minnesota Press, 1992.

Caplan, Richard, **Europe and the Recognition of New States in Yugoslavia**, Cambridge, Cambridge University Press, 2005.

Carmichael, Cathie, **Ethnic Cleansing in the Balkans: Nationalism and the Destruction of Tradition**, Londra, Routledge, 2002.

Chomsky, Noam, **Batı'nın Yeni Standartları: Kosova, Doğu Timor ve Dünyaya Hükmeden "Yeni Kuşak"**, çev. Ebru Kılıç, İstanbul, Everest Yayınları, 2002.

Clark, Ian, **Globalization and International Relations Theory**, New York, Oxford University Press, 1999.

Clark, Howard, **Civil Resistance in Kosovo**, Londra, Pluto Press, 2000.

Clark, Janine N., **Serbia in the Shadow of Milošević, The Legacy of Conflict in the Balkans**, Londra, Tauris Academic Studies, 2008.

Durkheim, Emile, **Sosyoloji Dersleri**, çev. Ali Berktay, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.

Emiroğlu, Hüseyin, **Soğuk Savaş Sonrası Kosova Sorunu, 1989-2000**, Ankara, Asil Yayınları, 2010.

Falk, Richard, **Dünya Düzeni Nereye: Amerikan Emperyal Jeopolitikası**, çev. Neşenur Domaniç ve Nusret Arhan, İstanbul, Metis Yayınları, 2004.

Fowkes, Ben, **Ethnicity and Ethnic Conflict in the Post-Communist World**, New York, Palgrave, 2002.

Gallagher, Tom, **The Balkans in the New Millennium: In the Shadow of War and Peace**, Londra, Routledge, 2005.

Galtung, Johan, **Çatışmaları Aşarak Dönüştürmek, Çatışma Çözümüne Giriş**, çev. Havva Kök, Ankara, USAK Yayınları, 2009.

Geldenhuys, Deon, **Contested States in World Politics**, New York, Palgrave MacMillian, 2009.

Giddens, Anthony, **Sosyoloji: Eleştirel Bir Giriş**, çev. Ülgen Yıldız Battal, Ankara, Siyasal Yayınları, 2001.

Guibernau, Montserrat, **Nationalisms: The Nation-State and Nationalism in the Twentieth Century**, Cambridge, Polity Press, 1996.

Gurr, Ted Robert, **People versus States: Minorities at Risk in the New Century**, Washington, United States Institute of Peace Press, 2000.

Hasani, Enver, **Dissolution of Yugoslavia and the Case of Kosova: Political and Legal Aspects**, Tirana, Albanian Institute of International Studies, 2000.

Holsti, Kal J., **International Politics: A Framework for Analysis**, 7. edition, New Jersey, Prentice Hall, 1995.

Hough, Peter, **Understanding Global Security**, 2. edition, New York, Routledge, 2008.

Huysmans, Jef, **The Politics of Insecurity, Fear, Migration and Asylum in the EU**, Londra, Routledge, 2006.

Ignatieff, Michael, **Sanal Savaş, Kosova ve Ötesi**, çev. Gürol Koca, İstanbul, Everest Yayınları, 2000.

Judah, Tim, **The Serbs: History, Myth, and the Destruction of Yugoslavia**, Connecticut, Yale University Press, 1997.

_____, **Kosovo: What Everyone Needs to Know**, Oxford, Oxford University Press, 2008.

Karatay, Osman ve Gökdağ, Bilgehan A. (der.), **Balkanlar El Kitabı Cilt. I: Tarih**, Ankara, Karam ve Vadi Yayınları, 2006.

_____, **Balkanlar El Kitabı Cilt. II: Çağdaş Balkanlar**, Ankara, Karam ve Vadi Yayınları, 2007.

Ker-Lindsay, James, **Kosovo: The Path to Contested Statehood in the Balkans**, Londra, I.B.Tauris, 2009.

Keyman, Fuat E., **Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık: Uluslararası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek**, çev. Simten Çoşar, İstanbul, Alfa Yayınları, 2000.

Kolodziej, Edward A., **Security and International Relations**, Cambridge, Cambridge University Press, 2005.

Kosovo/Kosova As Seen, As Told: An Analysis of the Human Rights Findings of the OSCE Kosovo Verification Mission, October 1998 to June 1999, Warsaw, OSCE Publication, 1999.

Kostovicova, Denisa, **Kosovo: The Politics of Identity and Space**, Londra, Routledge, 2005.

Krause, Keith ve Williams, Michael C. (der.), **Critical Security Studies, Concepts and Cases**, Londra, UCL Press, 1997.

Kut, Şule, **Balkanlar'da Kimlik ve Egemenlik**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2005.

Kymlicka, Will, **Çokkültürlü Yurttaşlık, Azınlık Haklarının Liberal Teorisi**, çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1998.

Lampe, John R., **Yugoslavia as History: Twice There was a Country**, 2. edition, Cambridge, Cambridge University Press, 2000.

Lapid, Yosef ve Kratochwil, Friedrich, **The Return of the Culture and Identity in IR Theory**, Londra, Lynne Rienner Publishers, 1996.

Latawski, Paul ve Smith, Martin, **The Kosovo Crisis and the Evolution of Post-Cold War European Security**, Manchester, Manchester University Press, 2003.

Magas, Branka, **The Destruction of Yugoslavia: Tracking the Break-up 1980-1992**, Londra, Verso, 1993.

Malcolm, Noel, **Kosova: Balkanları Anlamak İçin**, çev. Özden Arıkan, İstanbul, Sabah Kitapçılık, 1998.

Maliqi, Shkelzen, **Kosova Separate Worlds: Reflections and Analyses, 1989-1998**, Prishtina, Dukagjini PH, 1998.

McSweeney, Bill, **Security, Identity and Interests: A Sociology of International Relations**, Cambridge, Cambridge University Press, 1999.

Mertus, Julie A., **Kosovo: How Myths and Truths Started a War**, Los Angeles, University of California Press, 1999.

Murati, Valon, Ahmeti, Blerim, Kllokoqi, Selatin ve Konjufca, Glauk, **Actors and Processes of Ethno-National Mobilization in Kosovo**, Bozan-Bolzano, European Academy Reserach, 2007.

Oberschall, Anthony, **Conflict and Peace Building in Divided Societies: Responses to Ethnic Violence**, Londra, Routledge, 2007.

Orwell, George, **Bin Dokuz Yüz Seksen Dört**, çev. Nuran Akgören, İstanbul, Can Yayınları, 2012.

Osmani, Uliks, **Kosovo Mosaic: Public Services and Local Authorities in Focus**, Kosovo, UNDP, 2009.

Özkırımlı, Umut, **Milliyetçilik Kuramları, Eleştirel Bir Bakış**, 3. baskı, Ankara, Doğu Batı Yayınları, 2009.

Perritt, Jr, Henry H., **Road to Independence for Kosovo: A Chronicle of the Ahtisaari Plan**, Cambridge, Cambridge University Press, 2010.

Pond, Elizabeth, **Endgame in the Balkans: Regime Change, European Style**, Washington, Brookings Institution Press, 2006.

Poulton, Hugh, **Balkans, Minorities and States in Conflict**, Londra, Minority Rights Publications, 1991.

Ripsman, Norrin M. ve Paul, T.V., **Globalization and the National Security State**, Oxford, Oxford University Press, 2010.

Roe, Paul, **Ethnic Violence and the Societal Security Dilemma**, Londra, Routledge, 2005.

Ron, James, **Frontiers and Ghettos, State Violence in Serbia and Israel**, Berkeley, University of California Press, 2003.

Sarkees, Meredith Reid ve Wayman, Frank Whelon, **Resort to War: A Data Guide to Inter-State, Extra-State, Intra-State, and Non-State War, 1816-2007**, Washington, CQ Press, 2010.

Scherrer, Christian P., **Ethnicity, Nationalism and Violence: Conflict Management, Human Rights, and Multilateral Regimes**, Ashgate, Aldershot, 2003.

Sheehan, Michael, **International Security: An Analytical Survey**, Londra, Lynne Rienner Publishers, 2005.

Sloane, William M., **Bir Tarih Laboratuvarı Balkanlar**, çev. Sibel Özbudun, 2. baskı, İstanbul, Nesnel Yayınları, 2008.

Smith, Anthony D., **Küreselleşme Çağında Milliyetçilik**, çev. Derya Kömürcü, İstanbul, Everest Yayınları, 2002.

Sommers, Marc ve Buckland, Peter, **Parallel Worlds: Rebuilding the Education System in Kosovo**, Paris, International Institute for Educational Planning, 2004.

Tangör, Burak, **Avrupa Güvenlik Yönetişimi, Bosna, Kosova ve Makedonya Krizleri**, Ankara, Seçkin Yayınları, 2008.

The Independent International Commission on Kosovo, **Kosovo Report: Conflict, International Response and Lessons Learned**, Oxford, Oxford University Press, 2000.

Tılıç, Doğan, **Milliyetçiliğin Pençesindeki Kartal Kosova**, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1999.

Todorova, Maria, **Balkanlar'ı Tahayyül Etmek**, çev. Dilek Şendil, 2. baskı, İstanbul, İletişim Yayınları, 2006.

Transchel, Kate, **The Breakup of Yugoslavia, Conflict in the Balkans**, New York, Chelsea House Publishers, 2007.

Troebst, Stefan, **Conflict in Kosovo: Failure of Prevention? An Analytical Documentation, 1992-1998**, Flensburg, ECMI, 1998.

Under Orders War Crimes in Kosovo, New York, Human Rights Watch, 2001.

Waltz, Kenneth N., **Theory of International Politics**, New York, McGraw-Hill Inc., 1979.

_____, **İnsan, Devlet ve Savaş: Teorik Bir Analiz**, çev. Enver Bozkurt, Selim Kanat ve Serhan Yalçiner, Ankara, Asil Yayınları, 2009.

Wæver, Ole, Lemaitre, Pierre ve Tromer, Elzbieta, **European Polyphony: Perspectives Beyond East-West Confrontation**, Londra, MacMillian, 1989.

Wæver, Ole, Buzan, Barry, Kelstrup, Morten ve Lemaitre, Pierre, **Identity, Migration and the New Security Agenda in Europe**, Londra, Pinter, 1993.

Williams, Michael C., **Culture and Security: Symbolic Power and the Politics of International Security**, Londra, Routledge, 2007.

Williams, Paul (der.), **Security Studies: An Introduction**, Londra, Routledge, 2008.

Wilmer, Franke, **The Social Construction of Man, the State and War: Identity, Conflict and Violence in the Former Yugoslavia**, New York, Routledge, 2002.

Wolff, Stefan, **Ethnic Conflict: A Global Perspective**, Oxford, Oxford University Press, 2006.

Woodward, Susan, **Balkan Tragedy: Chaos and Dissolution after the Cold War**, Washington, Brookings Institution Press, 1995.

Vickers, Miranda, **Between Serb and Albanian: A History of Kosovo**, Londra, Hurst and Company, 1998.

Viotti, Paul R. ve Kauppi, Mark V., **International Relations Theory, Realism, Pluralism, Globalism**, Boston, Alyn and Bacon, 1993.

Vladislavljivic, Nebojsa, **Serbia's Antibureaucratic Revolution, Milošević, the Fall of Communism and Nationalist Mobilization**, New York, Palgrave MacMillan, 2008.

Volkan, Vamık, **Kimlik Adına Öldürmek: Kanlı Çatışmalar Üzerine Bir İnceleme**, çev. Medine Banu Büyükkal, İstanbul, Everest Yayınları, 2007.

Yannis, Alexandros, **Kosovo Under International Administration: An Unfinished Conflict**, Athens, Hellenic Foundation for European and Foreign Policy, 2001.

MAKALELER

Abazi, Enika, “The Role of International Community in Conflict Situation, Which Way Forwards? The Case of Kosovo/a Conflict”, **Balkanologie**, Vol. 8, No. 1 (2004), s. 9-31.

_____, “Kosovo Independence: An Albanian Perspective”, **SETA Policy Brief**, No. 11 (April 2008), s. 1-5.

Antonenko, Oksana, “Russia, NATO and European Security after Kosovo”, **Survival**, Vol. 41, No. 4 (Winter 1999-2000), s. 124-144.

Arends, J. Frederik M., “Homeros’dan Hobbes ve Ötesine: “Güvenlik” Kavramının Avrupa Geleneğindeki Boyutları”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt. 6, Sayı. 22 (Yaz 2009), s. 3-33.

Arsava, Füsün, “Self-Determinasyon Hakkı ve Kosova”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt. 5, No. 17 (2009), s. 1-21.

Artisien, Patrick F. R., “A Note on Kosovo and the Future of Yugoslav-Albanian Relations: A Balkan Perspective”, **Soviet Studies**, Vol. 36, No. 2 (April 1984), s. 267-276.

Aslantaş, Selim, “Sırp İsyanının Uluslararası Boyutu, (1804-1813)”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt. 6, Sayı. 21 (Bahar 2009), s. 109-136.

Austin, Robert C., “Greater Albania: The Albanian State and the Question of Kosovo, 1912-2001”, **Ideologies and National Identities, the Case of Twentieth-Century Southeastern Europe**, John Lampe ve Mark Mazower (ed.), Budapest, Central European University Press, 2004, s. 235-253.

Aydınlı, Ersel, “Küreselleşme ve Güvenlik: Teorik Yaklaşımlar”, **Avrasya Dosyası, Güvenlik Bilimleri Özel**, Cilt. 9, Sayı. 2 (Yaz 2003), s. 36-50.

Baldwin, David A., "The Concept of Security", **Review of International Studies**, Vol. 23, No. 1 (January 1997), s. 5-26.

Bali, Sita, "Population Movements", **Security Studies: An Introduction**, Paul Williams (ed.), Londra, Routledge, 2008, s. 468-482.

Ball, Patrick, Betts, Wendy, Scheuren, Fritz, Dudukovich, Jana ve Asher, Jana, "Killings and Refugee Flow in Kosovo, March-June 1999", **Conflict in Numbers: Casualties of the 1990s War in the Former Yugoslavia, 1991-1999**, Ewa Tabeau (ed.), Belgrade, Helsinki Committee for Human Rights in Serbia, 2009, s. 877-949.

Balzacq, Thierry, "The Three Faces of Securitization: Political Agency, Audience and Context", **European Journal of International Relations**, Vol. 11, No. 2 (2005), s. 171-201.

Banac, Ivo, "What Happened in the Balkans (or Rather ex Yugoslavia)?", **East European Politics and Societies**, Vol. 23, No. 4 (Fall 2009), s. 461-478.

Barnett, Jon, "Environmental Security", **Contemporary Security Studies**, Alan Collins (ed.), Oxford, Oxford University Press, 2007, s. 182-203.

Bashkurti, Lisen, "Political Dynamics within the Balkans: The Cases of Bosnia&Herzegovina, Macedonia, Bulgaria, Serbia, and Montenegro", **Chicago-Kent Law Review**, Vol. 80 (2005), s. 49-70.

Baskin, Mark, "Local Governance in Kosovo: A Link to Democratic Development", **Kosovo Between War and Peace: Nationalism, Peacebuilding and International Trusteeship**, Tonny Brems Knudsen ve Carsten Bagge Laustsen (ed.), New York, Routledge, 2006, s. 76-95.

Batakovic, Dusan T., "Kosovo and Metohija: Serbia's Troublesome Province", **Balkanica**, No. 39 (2008), s. 243-276.

Baylis, John, “International and Global Security in the Post-Cold War Era”, **The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations**, John Baylis ve Steve Smith (ed.), Oxford, Oxford University Press, 2001, s. 253-276.

_____, “Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı”, **Uluslararası İlişkiler-Güvenlik Özel**, Cilt. 5, Sayı. 18, (Yaz 2008), s. 69-85.

Beha, Adem, “Decentralization in Kosovo: A Challenge to Deal With?”, **Journal of Peace, Conflict and Development**, No. 17 (August 2011), s. 23-42.

Benedek, Wolfgang, “Final Status of Kosovo: The Role of Human Rights and Minority Rights”, **The Chicago-Kent Law Review**, Vol. 80, No. 1 (2005), s. 215-233.

Berg, Eiki ve Ben-Porat, Guy, “Themed Section on Partition/Conflict Resolution: Introduction: Partition vs. Power-Sharing?”, **Nations and Nationalism**, Vol. 14, No. 1 (2008), s. 29-37.

Bernabeu, Irene, “Laying the Foundations of Democracy? Reconsidering Security Sector Reform Under UN Auspices in Kosovo”, **Security Dialogue**, Vol. 38, No. 1 (March 2007), s. 71-92.

Bieber, Florian, “Nationalist Mobilization and Stories of Serb Suffering: The Kosovo Myth from 600th Anniversary to the Present”, **Rethinking History**, Vol. 6, No. 1 (2002), s. 95-110.

_____, “Serbia after the Kosovo War: The Defeat of Nationalism and Change of Regime”, **Understanding the War in Kosovo**, Florian Bieber ve Zidas Daskalovski (ed.), Londra, Frank Cass, 2003, s. 321-338.

_____, “Institutionalizing Ethnicity in Former Yugoslavia: Domestic vs. Internationally Driven Processes of Institutional (Re-)Design”, **The Global Review of Ethnopolitics**, Vol. 2, No. 2 (January 2003), s. 3-16.

Bigo, Didier, “The Möbius Ribbon of Internal and External Security(ies)”, **Identities, Borders and Orders: Rethinking International Relations Theory**, Mathias Albert, David Jacobson ve Yosef Lapid (ed.), Minneapolis, Minnesota University Press, 2001, s. 91-116.

_____, “Internal and External Aspects of Security”, **European Security**, Vol. 15, No. 4 (December 2006), s. 385-404.

Bilgin, Pinar, “Individual Security and Societal Dimensions of Security”, **International Studies Review**, Vol. 5, No. 2 (June 2003), s. 203-222.

_____, “Critical Theory”, **Security Studies: An Introduction**, Paul Williams (ed.), Londra, Routledge, 2008, s. 89-102.

_____, “Güvenlik Çalışmalarında Yeni Açılımlar: Yeni Güvenlik Çalışmaları”, **SAREM Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Yıl. 8, Sayı. 14 (Ocak 2010), s. 69-96.

Bjelos, Maja, “Serbia”, **Security Policies in the Western Balkans**, Miroslav Hadzic, Milorad Timotic ve Predrag Petrocic (ed.), Belgrade, Center for Civil-Military Relations, 2010, s. 141-163.

Blagojevic, Marina, “Kosovo: In/visible Civil War”, **Kosovo: Avoiding Another Balkan War**, Thanos Veremis ve Evangelos Kofos (ed.), Athens, ELIAMEP, 1998, s. 239-310.

Booth, Ken, “Güvenlik ve Özgürleştirme”, **Avrasya Dosyası, Güvenlik Bilimleri Özel**, Cilt. 9, Sayı. 2 (Yaz 2003), s. 51-70.

Bozbora, Nuray, “Arnavutların Kökeni”, **Balkanlar El Kitabı Cilt. I: Tarih**, Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ (ed.), Ankara, Karam ve Vadi, 2006, s. 261-269.

_____, “Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişimi”, **Balkanlar El Kitabı Cilt. I: Tarih**, Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ (ed.), Ankara, Karam ve Vadi, 2006, s. 568-588.

Bracewell, Wendy, “The End of Yugoslavia and New National Histories”, **European History Quarterly**, Vol. 29, No. 1 (1999), s. 149-156.

Brauch, Hans Günter, “Güvenliğin Yeniden Kavramsallaştırılması: Barış, Güvenlik, Kalkınma ve Çevre Kavramsal Dörtlüsü”, **Uluslararası İlişkiler-Güvenlik Özel**, Cilt. 5, Sayı. 18 (Yaz 2008), s. 1-47.

Brimmer, Esther, “From Territorial Security to Societal Security: Implications for the Transatlantic Strategic Outlook”, **Transforming Homeland Security: U.S. and European Approaches**, Ester Brimmer (ed.), Washington, Center from Transatlantic Relations, 2006, s. 23-42.

Brown, Bartram S., “Human Rights, Sovereignty, and the Final Status of Kosovo”, **Chicago-Kent Law Review**, Vol. 80 (2005), s. 235-272.

Brown, David, “Why is the Nation-State so Vulnerable to Ethnic-Nationalism?”, **Nations and Nationalism**, Vol. 4, No. 1 (1998), s. 1-15.

Brunborg, Helge, “Report on the size and ethnic composition of the population of Kosovo”, **Conflict in Numbers: Casualties of the 1990s War in the Former Yugoslavia, 1991-1999**, Ewa Tabeau (ed.), Belgrade, Helsinki Committee for Human Rights in Serbia, 2009, s. 977-996.

Burchill, Scott, “Realism and Neorealism”, **Theories of International Relations**, Scott Burchill ve Andrew Linklater (ed.), Londra, MacMillian, 1996, s. 67-92.

Burg, Steven L., “NGOs and Ethnic Conflict: Lessons from the Work of the Project on Ethnic Relations in the Balkans”, **Negotiation Journal**, Vol. 23, No. 1 (January 2007), s. 7-33.

Burgess, Peter J. ve Jore, Sissel Haugdal, “The Influence of Globalization on Societal Security: International Setting”, **PRIO Policy Brief**, No. 3 (2008), s. 1-4.

Bush, Kenneth D. ve Keyman, Fuat, “Identity-Based Conflict: Rethinking Security in the Post-Cold War World”, **Global Governance**, Vol. 3, No. 3 (September-December 1997), s. 311-328

Buzan, Barry, “New Patterns of Global Security in the Twenty-First Century”, **International Affairs**, Vol. 67, No. 3 (July 1991), s. 431-451.

_____, “Rethinking Security after the Cold War”, **Cooperation and Conflict**, Vol. 32, No. 1 (1997), s. 5-28.

_____, “Askeri Güvenliğin Değişen Gündemi”, **Uluslararası İlişkiler-Güvenlik Özel**, Cilt. 5, Sayı. 18 (Yaz 2008), s. 107-123.

Buzan, Barry ve Wæver, Ole, “Slippery? Contradictory? Sociologically Untenable? The Copenhagen School Replies”, **Review of International Studies**, Vol. 23, No. 2 (1997), s. 241-250.

Caplan, Richard, “International Diplomacy and the Crisis in Kosovo”, **International Affairs**, Vol. 74, No. 4 (1998), s. 745-761.

CASE Collective, “Critical Approaches to Security in Europe: A Networked Manifesto”, **Security Dialogue**, Vol. 37, No. 4 (2006), s. 443-487.

Cha, Victor D., “Globalization and the Study of International Security”, **Journal of Peace Research**, Vol. 37, No. 3 (2000), s. 391-403.

Clark, Janine, “National Minorities and the Milošević Regime”, **Nationalities Papers**, Vol. 35, No. 2 (2007), s. 317-339.

Cohen, Lenard, “”Serpent in the Bossom”: Slobodan Milošević and Serbian Nationalism”, **State-Society Relations in Yugoslavia, 1945-1992**, Melissa K. Bokovoy, Jill A. Irvine ve Carol S. Lilly (ed.), New York, St. Martin’s Press, 1997, s. 315-343.

Collins, Alan, “State-induced Security Dilemma: Maintaining the Tragedy”, **Cooperation and Conflict**, Vol. 39, No. 1 (2004), s. 27.44.

Corrin, Chris, “Developing Policy on Integration and Re/construction in Kosovo”, **Development in Practice**, Vol. 13, No. 2-3 (May 2003), s. 189-207.

Çakır, Muhammet Faruk ve Emiroğlu, Hüseyin, “Avrupa Sorunlarının Çözümünde AB’nin Liderliği: Kosova’nın Nihai Statüsü Meselesi (1999-2005)”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt. 5, No. 17 (2009), s. 85-106.

Dalby, Simon, “Güvenlik ve Çevre Bağlantılarına Yeniden Bakmak”, **Uluslararası İlişkiler-Güvenlik Özel**, Cilt. 5, Sayı. 18 (Yaz 2008), s. 179-195.

De Wet, Erika, “The Governance of Kosovo: Security Council Resolution 1244 and the Establishment and Functioning of EULEX”, **The American Journal of International Law**, Vol. 103, No. 1 (January 2009), s. 83-96.

Demirtaş-Coşkun, Birgül, “Kosova’nın Bağımsızlığı ve Türk Dış Politikası (1990-2008)”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt. 7, Sayı. 27 (Güz 2010), s. 51-85.

Dent, Christopher, “Economic Security”, **Contemporary Security Studies**, Alan Collins (ed.), Oxford, Oxford University Press, 2007, s. 204-221.

Desch, Michael C., “Culture Clash: Assessing the Importance of Ideas in Security Studies”, **International Security**, Vol. 23, No. 1 (Summer 1998), s. 141-170.

Deudney, Daniel, “The Case About Linking Environmental Degradation and National Security”, **Millennium**, Vol. 19, No. 3 (Winter 1990), s. 461-476.

Dunne, Tim ve Kroslak, Daniela, “Genocide: Knowing What It Is That We Want to Remember, or Forget, or Forgive”, **The Kosovo Tragedy: The Human Rights Dimensions**, Ken Booth (ed.), Londra, Frank Cass, 2001, s. 27-46.

Eck, Kristine, “From Armed Conflict to War: Ethnic Mobilization and Conflict Intensification”, **International Studies Quarterly**, Vol. 53 (2009), s. 369-388.

Ejdus, Filip, “Security, Culture and Identity in Serbia”, **Western Balkans Security Observer**, No. 7-8 (October 2007-March 2008), s. 38-64.

Elman, Collin, “Realism”, **Security Studies: An Introduction**, Paul Williams (ed.), Londra, Routledge, 2008, s. 15-28.

Emiroğlu, Hüseyin, “Soğuk Savaş Sonrasında Kosova Sorunu ve Birleşmiş Milletler”, **Avrasya Etüdları**, Yıl. 12, Sayı. 29-30 (2006), s. 63-96.

Emmers, Ralf, “Securitization”, **Contemporary Security Studies**, Alan Collins (ed.), Oxford, Oxford University Press, 2007, s. 109-125.

Falk, Richard A., “Theory, Realism and World Security”, **World Security: Trends and Challenges At The Century’s End**, Michael T. Klare ve Daniel C. Thomas (ed.), New York, St. Martin’s Press, 1991, s. 6-24.

Farrell, Theo, “Constructivist Security Studies: Portrait of a Research Program”, **International Studies Review**, Vol. 4, No. 1 (Spring 2002), s. 49-72.

Fawn, Rick, “The Kosovo-and Montenegro-Effect”, **International Affairs**, Vol. 84, No. 2 (2008), s. 269-294.

Fawn, Rick ve Richmond, Oliver P., “De Facto States in the Balkans: Shared Governance versus Ethnic Sovereignty in Republika Srpska and Kosovo”, **Journal of Intervention and Statebuilding**, Vol. 3, No. 2 (2009), s. 205-238.

Flere, Sergej, “Explaining Ethnic Antagonism in Yugoslavia”, **European Sociological Review**, Vol. 7, No. 3 (December 1991), s. 183-193.

Floyd, Rita, "Human Security and the Copenhagen School's Securitization Approach: Conceptualizing Human Security as a Securitizing Move", **Human Security Journal**, Vol. 5 (Winter 2007), s. 38-49.

Franks, Jason ve Richmond, Oliver P., "Coopting Liberal Peace-building: Untying the Gordian Knot in Kosovo", **Cooperation and Conflict**, Vol. 43, No. 1 (2008), s. 81-103.

Gagnon, V.P. Jr., "Ethnic Nationalism and International Conflict: The Case of Serbia", **International Security**, Vol. 19, No. 3 (Winter 1994), s. 130-166.

Gjoni, Roland, Wetterberg, Anna ve Dunbar, David, "Decentralization as a Conflict Transformation Tool: The Challenge in Kosovo", **Public Administration and Development**, Vol. 30 (2010), s. 291-312.

Glaser, Charles L., "The Security Dilemma Revisited", **World Politics**, Vol. 50, No. 1 (October 1997), s. 171-201.

Godina, Vesna V., "The Outbreak of Nationalism on Former Yugoslavia Territory: A Historical Perspective on the Problem of Supranational Identity", **Nations and Nationalism**, Vol. 4, No. 3 (1998), s. 409-422.

Goldman, Emily O., "New Threats, New Identities and New Ways of War: The Sources of Change in National Security Doctrine", **The Journal of Strategic Studies**, Vol. 24, No. 2 (June 2001), s. 43-76.

Gray, Victor, "The Albanian Diaspora and Security in the Balkans", **European Security**, Vol. 8, No. 3 (1999), s. 133-148.

Guzina, Dejan, "Kosovo or Kosova-Could It Be Both? The Case of Interlocking Serbian and Albanian Nationalisms", **Understanding the War in Kosovo**, Florian Bieber ve Zidas Daskalovski (ed.), Londra, Frank Cass, 2003, s. 31-52.

Guzzini, Stefano ve Jung, Dietrich, "Copenhagen Peace Research", **Contemporary Security Analysis and Copenhagen Peace Research**, Stefano Guzzini ve Dietrich Jung (ed.), New York, Routledge, 2004, s. 1-12.

Hadzic, Miroslav, "Kosovo and the Security Stabilization of South-East Europe", **International Peacekeeping**, Vol. 7, No. 2 (Summer 2000), s. 83-94.

Haftendorn, Helga, "The Security Puzzle: Theory Building and Discipline-Building in International Security", **International Studies Quarterly**, Vol. 35, No. 3 (1991), s. 3-17.

Hagen, William W., "The Balkans' Lethal Nationalisms", **Foreign Affairs**, Vol. 78, No. 4 (July 1999), s. 52-64.

Hall, Derek, "Albanian Identity and Balkan Roles", **Reconstructing the Balkans: A Geography of the New Southeast Europe**, Derek Hall ve Darrick Danta (ed.), New York, John Wiley and Sons, 1996, s. 119-133.

Ham, Peter Van, "Simulating European Security: Kosovo and the Balkanisation-Integration Nexus", **Mapping European Security After Kosovo**, Peter Van Ham ve Sergei Medvedev (ed.), Manchester, Manchester University Press, 2002, s. 32-47.

Hampson, Fen Osler, "Human Security", **Security Studies: An Introduction**, Paul Williams (ed.), Londra, Routledge, 2008, s. 229-243.

Harvey, Frank P., "Primordialism, Evolutionary Theory and Ethnic Violence in the Balkans: Opportunities and Constraints for Theory and Policy", **Canadian Journal of Political Science**, Vol. 33, No. 1 (March 2000), s. 37-65.

Hasani, Enver, "The 'Outer Wall' of Sanctions and the Kosovo Issue", **Perceptions**, Vol. 3, No. 3 (September-November 1998), s. 89-104.

Hayden, Roberts M., "Imagined Communities and Real Victims: Self-Determination and Ethnic Cleansing in Yugoslavia", **American Ethnologist**, Vol. 23, No. 4 (November 1996), s. 783-801.

Heraclides, Alexis, "Ethnicity, Secessionist Conflict and the International Society: Towards Normative Paradigm Shift", **Nations and Nationalism**, Vol. 3, No. 4 (1997), s. 493-520.

_____, "Ethnonational and Separatist Conflict Settlement and the Case of Kosovo", **Kosovo: Avoiding Another Balkan War**, Thanos Veremis ve Evangelos Kofos (ed.), Athens, ELIAMEP, 1998, s. 389-443.

Herring, Eric, "Military Security", **Contemporary Security Studies**, Alan Collins (ed.), Oxford, Oxford University Press, 2007, s. 129-145.

Hoare, Marko Atilla, "Slobodan Milošević's Place in Serbian History", **European History Quarterly**, Vol. 36, No. 3 (2006), s. 445-462.

Horowitz, Donald L., "Ethnic and Nationalist Conflict", **World Security, Trends and Challenges at Century's End**, Michael T. Klare ve Daniel C. Thomas (ed.), New York, St. Martin Press, 1991, s. 225-236.

Hoxhaj, Enver, "The Politics of Ethnic Conflict Regulation in Kosovo", The Center for the Study of Global Governance, **Discossion Paper**, No. 39 (2005), s. 1-50.

Hudson, Robert, "Federal "Balkania", "Kosova Republika" or Balkan Meltdown?", **Cultural Identities and Ethnic Minorities in Europe**, David Turton ve Julia Gonzalez (ed.), Bilbao, Universidad de Deusto, 1999, s. 71-79.

Human Rights Watch, "Human Rights Abuses of Non-Serbs in Kosovo, Sandzak and Vojvodina", **Human Rights Watch**, Vol. 6, No. 6 (May 1994), s. 1-11.

_____, "Failure to Protect: Anti-Minority Violence in Kosovo", Vol. 16, No. 6 (March 2004), s. 1-66.

Huntington, Samuel P., "The Clash of Civilizations?", **Foreign Affairs**, Vol. 72, No. 3 (Summer 1993), s. 22-49.

Huysmans, Jef, "Revisiting Copenhagen: Or, On the Creative Development of a Security Studies Agenda in Europe", **European Journal of International Relations**, Vol. 4, No. 4 (1998), s. 479-505.

Hyde-Price, Adrian, "Beware the Jabberwock!": Security Studies in the Twenty-First Century", **Europe's New Security Challenges**, Heinz Görtner, Adrian Hyde-Price ve Erich Reiter (ed.), Londra, Boulder, 2001, s. 27-54.

Jepperson, Ronald L., Wendt, Alexander ve Katzenstein, Peter J., "Norms, Identity, and Culture in National Security", **The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics**, Peter J. Katzenstein (ed.), New York, Columbia University Press, 1996, s. 33-75.

Job, Brian L., "The Insecurity Dilemma: National, Regime and State Securities in the Third World", **The Insecurity Dilemma: National Security of Third World States**, Brian L. Job (ed.), Londra, Lynne Rienner Publishers, 1992, s. 11-35.

Joenniemi, Pertti, "Kosovo and the End of War", **Mapping European Security After Kosovo**, Peter Van Ham ve Sergei Medvedev (ed.), Manchester, Manchester University Press, 2002, s. 48-65.

Johnston, Laurie, "Religion in Kosovo and the Balkans – Blessing or Curse?", **Understanding the War in Kosovo**, Florian Bieber ve Zidas Daskalovski (ed.), Londra, Frank Cass, 2003, s. 184-195.

Judah, Tim, "The Kosovo Liberation Army", **Perceptions**, Vol. 5, No. 3 (September-November 2000), s. 61-77.

Karatay, Osman, “Milošević Dönemi Yugoslav Dış Siyaseti: Başarısız Bir Mirasyedilik Olayı”, **Balkan Diplomasisi**, Ömer E. Lütem ve Birgül Demirtaş Çoşkun (der.), Ankara, ASAM Yayınları, 2001, s. 131-163.

Kaufman, Stuart J., “Ethnic Conflict”, **Security Studies: An Introduction**, Paul Williams (ed.), Londra, Routledge, 2008, s. 200-215.

Kaygusuz, Özlem, “Küreselleşme ve Ulusal Güvenlik Devleti: Geri Dönüş Mümkün mü?”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt. 31, Sayı. 255 (2007), s. 137-154.

Kelstrup, Morten, “Globalization and Societal Insecurity: The Securitization of Terrorism and Competing Strategies for Global Governance”, **Contemporary Security Analysis and Copenhagen Peace Research**, Stefano Guzzini ve Dietrich Jung (ed.), New York, Routledge, 2004, s. 106-116.

Kerr, Pauline, “Human Security”, **Contemporary Security Studies**, Alan Collins (ed.), Oxford, Oxford University Press, 2007, s. 91-108.

King, Jackie, “Societal Security, Refugees and Criminology: Discourses in Tandem”, **The Journal of Community and Criminal Justice**, Vol. 51, No. 3 (2004), s. 197-205.

Knaus, Verena, “The Mitrovica Dilemma”, **Chicago-Kent Law Review**, Vol. 80 (2005), s. 71-82.

Knoll, Bernhard, “What Future for Kosovo? Legitimacy and UN-Administration of Territory”, **German Law Journal**, Vol. 8, No. 1 (2007), s. 39-56.

Knudsen, Olav F., “Post-Copenhagen Security Studies: Desecuritizing Securitization”, **Security Dialogue**, Vol. 32, No. 3 (2001), s. 355-368.

Knudsen, Tonny Brems ve Laustsen, Carsten Bagge, “The Politics of International Trusteeship”, **Kosovo Between War and Peace: Nationalism**,

Peacebuilding and International Trusteeship, Tonny Brems Knudsen ve Carsten Bagge Laustsen (ed.), New York, Routledge, 2006, s. 1-18.

Kolodziej, Edward A., "Security Studies for the Next Millennium: Quo Vadis?", **Contemporary Security Policy**, Vol. 20, No. 3 (December 1999), s. 18-37.

Kostovicova, Denisa, "Legitimacy and International Administration: The Ahtisaari Settlement for Kosovo from a Human Security Perspective", **International Peacekeeping**, Vol. 15, No. 5 (2008), s. 631-647.

Krasniqi, Gezim, "Citizenship as a Tool of State-building in Kosovo: Status, Rights, and Identity in the New State", **CITSEE Working Papers Series**, No. 10 (2010), s. 1-30.

Krause, Keith, "Critical Theory and Security Studies, The Reserach Programme of 'Critical Security Studies'", **Cooperation and Conflict**, Vol. 33, No. 3 (1998), s. 298-333.

Krause, Keith ve Williams, Michael C., "Broadening the Agenda of Security Studies: Politics and Methods", **Mershon International Studies Review**, Vol. 40, No. 2 (October 1996), s. 229-254.

_____, "From Strategy to Security: Foundations of Critical Security Studies", **Critical Security Studies: Concepts and Cases**, Keith Krause ve Michael C. Williams (ed.), Londra, UCL Press, 1997, s. 33-59.

Kristensen, Rasmus Abildgaard, "Administering Membership of International Society: The Role and Function of UNMIK", **Kosovo Between War and Peace: Nationalism, Peacebuilding and International Trusteeship**, Tonny Brems Knudsen ve Carsten Bagge Laustsen (ed.), New York, Routledge, 2006, s. 135-155.

Kubo, Keiichi, “Why Kosovar Albanians Took Up Arms against the Serbian Regime: The Genesis and Expansion of the UÇK in Kosovo”, **Europe-Asia Studies**, Vol. 62, No. 7 (2010), s. 1135-1152.

Kurze, Arnaud, “State, Society, and Globalization in the Balkans: Problems of Democratic Consolidation in Bosnia and Herzegovina, Kosovo, the Former Yugoslav Republic of Macedonia, and Serbia”, **Working Papers in Global Studies**, George Mason University, No. 4 (April 2009), s. 1-26.

Kühle, Lene ve Laustsen, Carsten Bagge, “The Kosovo Myth: Nationalism and Revenge”, **Kosovo Between War and Peace: Nationalism, Peacebuilding and International Trusteeship**, Tonny Brems Knudsen ve Carsten Bagge Laustsen (ed.), New York, Routledge, 2006, s. 19-36.

Lamy, Steven L., “Contemporary Mainstream Approaches: Neo-realism and Neoliberalism”, **Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations**, John Baylis ve Steve Smith (ed.), Oxford, Oxford University Press, 2001, s. 182-199.

Lendvai, Paul ve Parcell, Lis, “Yugoslavia without Yugoslavs: The Roots of the Crisis”, **International Affairs**, Vol. 67, No. 2 (April 1991), s. 251-261.

Linklater, Andrew, “Neo-realism in Theory and Practice”, **International Relations Theory Today**, Ken Booth ve Steve Smith (ed.), Oxford, Polity Press, 1995, s. 241-262.

Mabee, Bryan, “Security Studies and the ‘Security State’: Security Provision in Historical Context”, **International Relations**, Vol. 17, No. 2 (2003), s. 135-151.

Malesević, Sinisa, “Ethnicity and Federalism in Communist Yugoslavia and its Successor States”, **Autonomy and Ethnicity, Negotiating Competing Claims in**

Multi-ethnic States, Yash Ghai (ed.), Cambridge, Cambridge University Press, 2000, s. 147-170.

Maliqi, Shkelzen, "A Demand for a New Status: The Albanian Movement in Kosova", **Kosovo: Avoiding Another Balkan War**, Thanos Veremis ve Evangelos Kofos (ed.), ELIAMEP, Athens, 1998, s. 207-238.

Mandacı, Nazif, "Turks of Kosovo and Protection of Minority Culture at the Local Level", **Perceptions**, Vol. 9, No. 2 (Summer 2004), s. 59-74.

_____, "Relieving Bosnia from the Orbit of Dysfunctional Consociationalism: Lessons from Kosovo and Ethnocomitology", **The Proceedings of the Fourth International Conference on Security, Challenges to Balkan Security and Contribution of the International Organizations**, 14-15 May 2008, Dokuz Eylül University Press, İzmir, 2009, s. 159-168.

Manning, Carrie, "Armed Opposition Groups into Political Parties: Comparing Bosna, Kosovo, and Mozambique", **Studies in Comparative International Development**, Vol. 39, No. 1 (Spring 2004), s. 54-76.

Mathews, Jessica Tuchman, "Redefining Security", **Foreign Affairs**, Vol. 68, No. 2 (Spring 1989), s. 162-177.

McDonald, Matt, "Securitization and the Construction of Security", **European Journal of International Relations**, Vol. 14, No. 4 (2008), s. 563-587.

McSweeney, Bill, "Identity and Security: Buzan and the Copenhagen School", **Review of International Studies**, Vol. 22, No. 1 (January 1996), s. 81-93.

_____, "Durkheim and the Copenhagen School: A Response to Buzan and Wæver", **Review of International Studies**, Vol. 24, No. 1 (1998), s. 137-140.

Mearsheimer, John J., "Back to the Future: Instability in Europe After the Cold War", **International Security**, Vol. 15, No. 1 (Summer 1990), s. 5-56.

Medvedev, Sergei, “Kosovo: A European *fin de siecle*”, **Mapping European Security After Kosovo**, Peter Van Ham ve Sergei Medvedev (ed.), Manchester, Manchester University Press, 2002, s. 15-31.

Mertus, Julie, “The Impact of Intervention on Local Human Rights Culture: A Kosovo Case Study”, **The Global Review of Ethnopolitics**, Vol. 1, No. 2 (December 2001), s. 21-36.

Mesjasz, Czeslaw, “Ekonomik Güvenlik”, **Uluslararası İlişkiler-Güvenlik Özel**, Cilt. 5, Sayı. 18 (Yaz 2008), s. 125-150.

Meşe, Gülgün, “Yaşam Stilleri ve Kolektif Kimlik Etkileşimi”, **Cumhuriyet, Demokrasi ve Kimlik**, Nuri Bilgin (der.), İstanbul, Bağlam Yayınları, 1997, s. 431-438.

Miller, Benjamin, “The Concept of Security: Should it be Redefined?”, **The Journal of Strategic Studies**, Vol. 24, No. 2 (June 2001), s. 13-41.

Morgan, Patrick, “Security in International Politics: Traditional Approaches”, **Contemporary Security Studies**, Alan Collins (ed.), Oxford, Oxford University Press, 2007, s. 13-34.

Mueller, John, “The Banality of “Ethnic War””, **International Security**, Vol. 25, No. 1 (Summer 2007), s. 42-70.

Mutimer, David, “Critical Security Studies: Schismatic History”, **Contemporary Security Studies**, Alan Collins (ed.), Oxford, Oxford University Press, 2007, s. 53-74.

Narten, Jens, “Dilemmas of Promoting “Local Ownership”: The Case of Post-War Kosovo”, **The Dilemmas of Statebuilding: Confronting the Contradictions of Post-War Peace Operations**, Roland Paris ve Timothy D. Sisk (ed.), Londra, Routledge, 2009, s. 252-283.

Nedeva, Ivanka, "Kosovo/a: Different Perspectives", **Kosovo: Avoiding Another Balkan War**, Thanos Veremis ve Evangelos Kofos (ed.), Athens, ELIAMEP, 1998, s. 99-144.

Nelles, Wayne, "Foundations and Fractures of Kosovo's Educational System: Towards Conflict or Peace?", **Kosovo Between War and Peace: Nationalism, Peacebuilding and International Trusteeship**, Tonny Brems Knudsen ve Carsten Bagge Laustsen (ed.), New York, Routledge, 2006, s. 96-115.

Newman, Edward, "Human Security and Constructivism", **International Studies Perspectives**, Vol. 2 (2001), s. 239-251.

Nikolic, Lazar, "Ethnic Prejudices and Discrimination: The Case of Kosovo", **Understanding the War in Kosovo**, Florian Bieber ve Zidas Daskalovski (ed.), Frank Cass, Londra, 2003, s. 53-78.

Nye, Joseph S. Jr., "The Changing Nature of World Power", **The Global Agenda: Issues and Perspectives**, Charles W. Kegley Jr. ve Eugene R. Wittkopf (ed.), Boston, McGraw-Hill Inc., 1998, s. 108-120.

Nye, Joseph S. Jr. ve Lynn-Jones, Sean M., "International Security Studies: A Report of a Conference on the State of the Field", **International Security**, Vol. 12, No. 4 (Spring 1988), s. 5-27.

Ocokoljic, Violeta Cvetkovska ve Cvetkovski, Tatjana, "The Influence of Religion on the Creation of National Identity in Serbia", **Journal of Identity and Migration Studies**, Vol. 4, No. 2 (2010), s. 81-103.

Okur, Mehmet, "Balkan Savaşları", **Balkanlar El Kitabı, Cilt. I: Tarih**, Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ (ed.), Ankara, Karam ve Vadi Yayınları, 2006, s. 612-624.

Ordev, Igor, “Erasing the Past: Destruction and Preservation of Cultural Heritage in Former Yugoslavia”, **Religion in Eastern Europe**, Vol. 29, No. 1 (February 2009), s. 1-16.

Ovalı, Şevket A., “Masadan Sahaya Geçiş: Yeni Güvenlik Kurgusunun Uluslararası Politikadaki Yansımaları”, **Avrasya Dosyası**, Cilt. 10, Sayı. 4 (Kış 2004), s. 111-130.

_____, “Üyopya ile Pratik Arasında: Uluslararası İlişkilerde İnsan Güvenliği Kavramsallaştırması”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt. 3, Sayı. 10 (Yaz 2006), s. 3-52.

Özerdem, Alpaslan, “From a ‘Terrorist’ Group to a ‘Civil Defence’ Corps: The ‘Transformation’ of the Kosovo Liberation Army”, **International Peacekeeping**, Vol. 10, No. 3 (2003), s. 79-101.

Papadimitriou, Dimitris ve Petrov, Petar, “Europeanisation, Conditionality and State Building in Kosovo: The Elusive Pursuit of EU Actorness (1999-2008)”, **The Proceedings of the Fourth International Conference on Security, Challenges to Balkan Security and Contribution of the International Organizations**, 14-15 May 2008, Dokuz Eylül University Press, İzmir, 2009, s. 71-88.

Patomaki, Heikki, “Kosovo and the End of the United Nations?”, **Mapping European Security after Kosovo**, Peter Van Ham ve Sergei Medvedev (ed.), Manchester, Manchester University Press, 2002, s. 82-106.

Pavkovic, Aleksander, “From Yugoslavism to Serbism: The Serb National Idea 1986-1996”, **Nations and Nationalism**, Vol. 4, No. 4 (1998), s. 511-528.

Pavlakovic, Vjeran ve Ramet, Sabrina Petra, “Albanian and Serb Rivalry in Kosovo: Realist and Universalist Perspectives on Sovereignty”, **De Facto States: The Quest for Sovereignty**, Tözün Bahçeli, Barry Bartmann ve Henry Srebrnik (ed.), Routledge, Londra, 2004, s. 74-101.

Perritt, Henry H. Jr., "Final Status for Kosovo", **Chicago-Kent Law Review**, Vol. 80, No. 3 (2005), s. 3-27.

_____, "Resolving Claims When Countries Disintegrate: The Challenge of Kosovo", **Chicago-Kent Law Review**, Vol. 80, No. 3 (2005), s. 119-185.

Petrov, Krinka Vidakovic, "Kosovo: Minority Rights versus Independence", **Serbian Studies: Journal of the North American Society for Serbian Studies**, Vol. 19, No. 2 (2005), s. 231-244.

Petrovic, Tatjana, "Divergence of the EU and Russian Security Policies: The Case of Independence of Kosovo and the Link with the "Frozen Conflicts" in Moldova and Georgia", **Western Balkans Security Observer**, No. 11 (October-December 2008), s. 46-63.

Pettifer, James, "Kosovo: Thinking Beyond the Ahtisaari Institutions", **The Western Balkans Policy Review**, Vol. 1, No. 1 (January-June 2010), s. 1-10.

Pfaff, William, "Invitation to War", **Foreign Affairs**, Vol. 72, No. 3 (Summer 1993), s. 97-109.

Philips, David L., "Kosova", **Western Balkans Policy Review**, Janusz Bugajski (ed.), Washington, Center for Strategic and International Studies, 2010, s. 74-81.

Posen, Barry, "The Security Dilemma and Ethnic Conflict", **Survival**, Vol. 35, No. 1 (1993), s. 27-47.

_____, "The War for Kosovo: Serbia's Political-Military Strategy", **International Security**, Vol. 24, No. 4 (Spring 2000), s. 39-84.

Pula, Besnik, "The Emergence of the Kosovo "Parallel State," 1988-1992", **Nationalities Papers**, Vol. 32, No. 4 (2004), s. 797-826.

Qehaja, Florian, "Kosovo", **Security Policies in the Western Balkans**, Miroslav Hadzic, Milorad Timotic ve Predrag Petrocic (ed.), Belgrade, Center for Civil-Military Relations, 2010, s. 81-93.

Randazzo, Elisa, "Kosovo: Independence or Empty Sovereignty", **The Western Balkans Policy Review**, Vol. 1, No. 1 (January-June 2010), s. 146-167.

Rasmussen, Mikkel Vedby, "'War is never Civilized': Civilisation, Civil Society and the Kosovo War", **Mapping European Security After Kosovo**, Peter Van Ham ve Sergei Medvedev (ed.), Manchester, Manchester University Press, 2002, s. 162-178.

Redd, Steven B., "The Influence of Advisers and Decision Strategies on Foreign Policy Choices: President Clinton's Decision to Use Force in Kosovo", **International Studies Perspectives**, Vol. 6 (2005), s. 129-150.

Richmond, Oliver P. ve Franks, Jason, "Coopting Liberal Peace-building: Untying the Gordian Knot in Kosovo", **Cooperation and Conflict**, Vol. 43, No. 1 (2008), s. 81-103.

Ripsman, Norrin M. ve Paul, T.V., "Globalization and the National Security State: A Framework for Analysis", **International Studies Review**, Vol. 7 (2005), s. 199-227.

Roe, Paul, "The Intrastate Security Dilemma: Ethnic Conflict as a 'Tragedy'?", **Journal of Peace Research**, Vol. 36, No. 2 (March 1999), s. 183-202.

_____, "Former Yugoslavia: The Security Dilemma That Never Was", **European Journal of International Relations**, Vol. 6, No. 3 (2000), s. 373-393.

_____, "Societal Security", **Contemporary Security Studies**, Alan Collins (ed.), Oxford, Oxford University Press, 2007, s. 164-181.

Rothschild, Emma, "What is Security?", **Deadalus**, No. 124 (1995), s. 53-98.

Rupnik, Jacques, “Yugoslavia After Milošević”, **Survival**, Vol. 43, No. 2 (Summer 2001), s. 19-29.

Salla, Michael, “Kosovo, Non-violence and the Break-up of Yugoslavia”, **Security Dialogue**, Vol. 26, No. 4 (1995), s. 427-438.

Savaş, Hüseyin, “Dünü ve Bugünüyle Kosova Sorunu-II”, **C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt. 25, No. 1 (Mayıs 2001), s. 101-111.

Sekulic, Dusko, “The Creation and Dissolution of the Multinational State: The Case of Yugoslavia”, **Nations and Nationalism**, Vol. 3, No. 2 (1997), s. 165-179.

Shoup, Paul, “Yugoslavia’s National Minorities Under Communism”, **Slavic Review**, Vol. 22, No. 1 (March 1963), s. 64-81.

Simic, Predrag, “The Kosovo and Metohia Problem and Regional Security in the Balkans”, **Kosovo: Avoiding Another Balkan War**, Thanos Veremis ve Evangelos Kofos (ed.), Athens, ELIAMEP, 1998, s. 173-206.

Sklias, Pantelis ve Roukanas, Spyros, “Development in Post-Conflict Kosovo”, **South-Eastern Europe Journal of Economics**, Vol. 2 (2007), s. 267-287.

Smith, Steve, “The Increasing Insecurity of Security Studies: Conceptualizing Security in the Last Twenty Years”, **Contemporary Security Policy**, Vol. 20, No. 3 (December 1999), s. 72-101.

Sobjerg, Lene Mosegaard, “The Kosovo Experiment: Peacebuilding Through an International Trusteeship”, **Kosovo Between War and Peace: Nationalism, Peacebuilding and International Trusteeship**, Tonny Brems Knudsen ve Carsten Bagge Laustsen (ed.), New York, Routledge, 2006, s. 57-75.

Sorensen, Georg, “Individual Security and National Security: The State Remains the Principal Problem”, **Security Dialogue**, Vol. 27, No. 4 (1996), s. 371-386.

Stahn, Carsten, “Constitution Without a State? Kosovo Under the United Nations Constitutional Framework for Self-Government”, **Leiden Journal of International Law**, Vol. 14 (2001), s. 531-561.

Stivachtis, Yannis A., “International Migration and the Politics of Identity and Security”, **Journal of Humanities and Social Sciences**, Vol. 2, No. 1 (2008), s. 1-24.

Stojkovic, Momir, “Global Balance of Powers as a Factor of Creation and Disintegration of the Yugoslav State”, **Review of International Affairs**, Vol. 49 (November-December 1998), s. 10-16.

Stritzel, Holger, “Towards a Theory of Securitization: Copenhagen and Beyond”, **European Journal of International Relations**, Vol. 13, No. 3 (2007), s. 357-383.

Sulyok, Gabor, “The Theory of Humanitarian with Special Regard to NATO’s Kosovo Mission”, **Understanding the War in Kosovo**, Florian Bieber ve Zidas Daskalovski (ed.), Londra, Frank Cass, 2003, s. 146-165.

Surroi, Veton, “Kosovo and The Constitutional Solutions”, **Kosovo: Avoiding Another Balkan War**, Thanos Veremis ve Evangelos Kofos (ed.), Athens, ELIAMEP, 1998, s. 145-172.

Szolcsanyi, Balint, “Historical, Legal and Political Dimensions of the Kosovo Crisis”, **EU Working Papers**, No. 2 (2008), s. 47-96.

Şahin, Çiğdem, “Sözcelerin Gücü Adına, Güç Bush’ta Artık”, **Uluslararası Güvenlik Sorunları**, Kamer Kasım ve Zerrin A. Bakan (der.), Ankara, ASAM Yayınları, 2004, s. 82-101.

Taşdemir, Fatma ve Yürür, Pınar, “Kosova Sorunu: Tarihi ve Hukuki bir Değerlendirme”, **Gazi Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı. 2 (1999), s. 135-152.

Thiel, Markus, “Identity, Societal Security and Regional Integration in Europe”, **Jean Monnet/Robert Schuman Paper Series**, Vol. 7, No. 6 (April 2007), s. 1-15.

Tok, Nafiz, “Nationalism, State and Cultural Survival”, **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt. 57, No. 2 (2002), s. 161-183.

Türkeş, Mustafa, “Yugoslav Devletinin Kuruluşu ve Krallık Dönemi”, **Balkanlar El Kitabı, Cilt. 2: Çağdaş Balkanlar**, Osman Karatay ve Bilgehan A. Gökdağ (der.), Ankara, Karam ve Vadi, 2007, s. 4-9.

Türkeş, Mustafa ve Akşit, Sait, “International Engagement, Transformation of the Kosovo Question and Its Implications”, **The Turkish Yearbook of International Relations**, Vol. 38 (2007), s. 79-114.

Türkoğlu, Emir, “Kosova Arnavutlarının Milliyetçiliği”, **Balkan Diplomasisi**, Ömer E. Lütem ve Birgül Demirtaş Çoşkun (der.), Ankara, ASAM Yayınları, 2001, s. 103-130.

Ullman, Richard H., “Redefining Security”, **International Security**, Vol. 8, No. 1 (Summer 1983), s. 129-153.

Uzgel, İlhan, “The Role of Muslim Minorities in Interstate Relations in the Balkans”, **Turkish Yearbook of International Relations**, Vol. 21 (1982-1991), s. 95-132.

_____, “Sosyalizmden Ulusçuluğa: Yugoslavya’da Ulusçuluğun Yeniden Canlanması”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt. 47, Sayı. 1-2 (Ocak-Haziran 1992), s. 217-244.

_____, “Balkanlarda Sokak Gösterilerinden İç Savaşa”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt. 21, Sayı. 197 (Mart 1997), s. 41-45.

_____, “Kosova Sorunu ve Türkiye”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt. 22, Sayı. 210-212 (1998), s. 33-38.

_____, “Yeni Dünya Düzeni, Yeni Yugoslavya ve Miloşeviç Döneminin Sonu”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, Cilt. 24, Sayı. 225 (Kasım-Aralık 2000), s. 110-118.

_____, “Finishing the Unfinished Revolution: The Return of Yugoslavia to Europe”, **Perceptions**, Vol. 6, No. 1 (March-May 2001), s. 151-165.

Walker, William G., “OSCE Verification Experiences in Kosovo: November 1998-June 1999”, **The Kosovo Tragedy: The Human Rights Dimensions**, Ken Booth (ed.), Londra, Frank Cass, 2001, s. 127-142.

Walling, Carrie Booth, “The History and Politics of Ethnic Cleansing”, “Genocide: Knowing What It Is That We Want to Remember, or Forget, or Forgive”, **The Kosovo Tragedy: The Human Rights Dimensions**, Ken Booth (ed.), Londra, Frank Cass, 2001, s. 47-66.

Walt, Stephen, “The Renaissance of Security Studies”, **International Studies Quarterly**, Vol. 35, No. 2 (June 1991), s. 211-239.

Waltz, Kenneth N., “Reductionist and Systemic Theories”, **Neorealism and Its Critics**, Robert O. Keohane (ed.), New York, Columbia University Press, 1986, s. 47-70.

Wæver, Ole, “Securitization and Desecuritization”, **On Security**, Ronnie Lipschutz (ed.), New York, Columbia University Press, 1995, s. 46-66.

_____, “European Security Identities”, **Journal of Common Market Studies**, Vol. 34, No. 1 (March 1996), s. 103-132.

_____, “Insecurity, Security, and Asecurity in the West European Non-War Community”, **Security Communities**, Emanuel Adler ve Michael Barnett (ed.), Cambridge, Cambridge University Press, 1998, s. 69-118.

_____, “Peace and Security: Two Concepts and Their Relationship”, **Contemporary Security Analysis and Copenhagen Peace Research**, Stefano Guzzini ve Dietrich Jung (ed.), New York, Routledge, 2004, s. 53-65.

_____, “Toplumsal Güvenliğin Değişen Gündemi”, **Uluslararası İlişkiler-Güvenlik Özel**, Cilt. 5, Sayı. 18 (Yaz 2008), s. 151-178.

Wæver, Ole ve Buzan, Barry, “After the Return to Theory: The Past, Present and Future of Security Studies”, **Contemporary Security Studies**, Alan Collins (ed.), Oxford, Oxford University Press, 2007, s. 383-402.

Welch, Anthony Cleland, “Achieving Human Security after Intra-State Conflict: The Lessons of Kosovo”, **Journal of Contemporary European Studies**, Vol. 14, No. 2 (2006), s. 221-239.

Weller, Marc, “The Rambouillet Conference on Kosovo”, **International Affairs**, Vol. 75, No. 2 (1999), s. 211-251.

_____, “The Vienna Negotiations on the Final Status for Kosovo”, **International Affairs**, Vol. 84, No. 4 (2008), s. 659-681.

_____, “Kosovo’s Final Status”, **International Affairs**, Vol. 84, No. 6 (2008), s. 1223-1243.

Wendt, Alexander, “Anarchy is What States Make of it: The Social Construction of Power Politics”, **International Organization**, Vol. 46, No. 2 (Spring 1992), s. 391-425.

Wetlesen, Arne Johan, “The Logic of Genocide and the Prospects of Reconciliation”, **Kosova Between War and Peace, Nationalism, Peacebuilding and**

International Trusteeship, Tonny Brems Knudsen ve Carsten Bagge Laustsen (ed.), Londra, Routledge, 2006, s. 37-56.

Wiberg, Hakan, "The Roles of Civil Society: the Case of Kosovo/a", **Conference Report - International Migration, Development and Integration**, Kristof Tamas ve Malin Hansson (ed.), Stockholm, Ministry of Foreign Affairs, 1999, s. 85-98.

Williams, Michael C., "Modernity, Identity and Security: A Comment on the 'Copenhagen Controversy'", **Review of International Studies**, Vol. 24 (1998), s. 435-439.

_____, "Identity and the Politics of Security", **European Journal of International Relations**, Vol. 4, No. 2 (1998), s. 204-225.

_____, "Words, Images, Enemies: Securitization and International Politics", **International Studies Quarterly**, Vol. 47 (2003), s. 511-531.

Wilson, Jeremy M., "Law and Order in an Emerging Democracy: Lessons from the Reconstruction of Kosovo's Police and Justice Systems", **The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science**, No. 605 (May 2006), s. 152-177.

Wilson, Robin, "The Politics of Contemporary Ethno-nationalist Conflicts", **Nations and Nationalism**, Vol. 7, No. 3 (2001), s. 365-384.

Wolff, Stefan, "The Limits of Non-Military International Intervention: A Case Study of the Kosovo Conflict", **Understanding the War in Kosovo**, Florian Bieber ve Zidas Daskalovski (ed.), Londra, Frank Cass, 2003, s. 79-100.

Veremis, Thanos, "The Kosovo Puzzle", **Kosovo: Avoiding Another Balkan War**, Thanos Veremis ve Evangelos Kofos (ed.), Athens, ELIAMEP, 1998, s. 17-41.

Vladislavljjevic, Nebojsa, “Nationalism, Social Movement Theory and the Grass Roots Movement of Kosovo Serbs, 1985-1988”, **Europe-Asia Studies**, Vol. 54, No. 5 (July 2002), s. 771-790.

Vucetic, Srdjan, “Traditional versus Societal Security and the Role of Securitization”, **Southeast European Politics**, Vol. 3, No. 1 (June 2002), s. 71-76.

Yılmaz, Muzaffer Ercan, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde ‘Sınır İçi’ Etnik Çatışmalar”, **Uluslararası Hukuk ve Politika**, Cilt. 2, No. 6 (2006), s. 17-30.

Yurdusev, Nuri, “”Analiz seviyesi” ve “Analiz Birimi”: Bir Ayrım Argümanı”, **Uluslararası İlişkiler**, Cilt. 4, Sayı. 16 (Kış 2007-2008), s. 3-19.

Zagar, Mitja, “Yugoslavia, What Went Wrong? Constitutional Development and Collapse of a Multiethnic State”, **Reconcilable Differences, Turning Points in Ethnopolitical Conflict**, Sean Byrne ve Cynthia L. Irvin (ed.), Connecticut, Kumarian Press, 2000, s. 127-153.

Zdravkovic, Helena, “Historical Victimage of Kosovo Serbs and Albanians”, **Kosovo and Metohija Living in the Enclave**, Dusan Batakovic (ed.), Belgrade, Institute of Balkan Studies, 2007, s. 107-130.

C. INTERNET KAYNAKLARI

Anderson, James ve Phillips, James A., “The Kosovo Liberation Army and the Future of Kosovo”, **The Heritage Foundation**, <http://www.heritage.org/Research/Europe/BG1280.cfm>

Chesterman, Simon, “Kosovo in Limbo: State-building and “Substantial Autonomy”, **An International Peace Academy Report**, August 2001, http://humansecuritygateway.com/documents/IPA_Kosovoinlimbo.pdf

Civil Society and Development: Kosovo Human Development Report 2008,
UNDP, <http://www.ks.undp.org/repository/docs/HDR-final-eng-small.pdf>

Context Analysis of the Security Sector Reform in Kosovo 1999-2009,
Kosovar Center for Security Studies, November 2011,
http://qkss.org/new/images/content/PDF/KOS%20-%20KCSS_eng.pdf

Danielson, Anna, “Tracing the Roots of Kosovar Informality”,
<http://student.statsvet.uu.se/modules/kurser/visadokument.aspx?id=12718>

Demographic Change of Kosovo Population 1948-2006, Statistical Office of
Kosovo, Pristine, February 2008, http://esk.rks-gov.net/ENG/publikimet/doc_download/521-demographic-changes-of-the-kosovo-population-1948-2006

Diez, Thomas ve Joenniemi, Pertti, “Security and Political Identity in a
Globalized Era”,
<http://www.essex.ac.uk/ecpr/events/jointsessions/paperarchive/mannheim/w18/Diez-Joenniemi.PDF>

Ejdus, Filip ve Savkovic, Marko, “Emergent Concept of National Security
Policy in Republic of Serbia”, http://cenaa.org/wp/wp-content/uploads/2009/11/2008-10-30_The_Emergent_Concept_of_National_Security_in_the_Republic_of_Serbia1.doc

European Stability Initiative, “People or Territory?: A Proposal for Mitrovica”,
http://www.esiweb.org/pdf/esi_document_id_50.pdf

Federal Republic of Yugoslavia, Abuses Against Serbs and Roma in the New
Kosovo, **Human Rights Watch**, Vol. 11, No. 10 (August 1999),
<http://www.hrw.org/legacy/reports/1999/kosov2/>

Gherghina, Sergiu ve Pop, Floarea-Maria, “The Bumpy Road to Democracy, Transition Challenges in New States: The Case of Kosovo”, <http://www.sisp.it/files/papers/2008/sergiu-gherghina-e-floarea-maria-pop-transition-challenges-in-new-states-the-case-of-kosovo.pdf>

Government of Republic of Serbia, **Albanian Terrorism and Organized Crime in Kosovo and Metohija**, Belgrade, BIA, 2003, <http://www.apisgroup.org/pr.html?id=64>

Has Peacebuilding Make a Difference in Kosovo? A Study of the Effectiveness of Peacebuilding in Preventing Violence: Lessons Learned from the March 2004 Riots in Kosovo, July 2006, http://www.cdainc.com/cdawww/pdf/book/cdapeacebuildingreportkosovo_Pdf4.pdf

Hilker, Lyndsay McLean, “Why Identity Politics Matter for Security and What Follows for Research and Policy”, **Working Paper Series**, Global Consortium on Security Transformation, No. 7 (December 2008), <http://www.securitytransformation.org/bli2.php?id=9>

Human Rights Abuses in Kosovo 1990-1992, <http://www.hrw.org/legacy/reports/1992/yugoslavia/>

Human Security in Kosovo, A Survey of Perceptions, **Forum for Civic Initiatives and Saferworld**, May 2007, <http://www.isn.ethz.ch/isn/Digital-Library/Publications/Detail/?ots591=0c54e3b3-1e9c-be1e-2c24-a6a8c7060233&lng=en&id=39558>

International Crisis Group, **North Kosovo: Dual Sovereignty in Practice**, [http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/balkans/kosovo/211%20North%20Kosovo%20---%20Dual%20Sovereignty%20in%20Practice.pdf](http://www.crisisgroup.org/~/media/Files/europe/balkans/kosovo/211%20North%20Kosovo%20---%20Dual%20Sovereignty%20in%20Practice.pdf)

_____, **Kosovo's Ethnic Dilemma: The Need for A Civic Contract**, Balkans Report, No. 143 (28 May 2003), <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/Kosovo%20143.pdf>

_____, **Two to Tango: an Agenda for the New Kosovo SRSG**, Balkans Report, No. 148 (September 2003), <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/Kosovo%20148.pdf>

_____, **Pan-Albanianism: How Big a Threat to Balkan Stability?**, Europe Report No. 153 (February 2004), <http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/153%20Pan-Albanianism%20How%20Big%20-%20amended.pdf>

_____, **Kosovo: Towards Final Status**, No. 161 (24 January 2005), http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/161_kosovo_toward_final_status.pdf

_____, **Serb Integration in Kosovo: Taking the Plunge**, 2009, http://www.crisisgroup.org/~media/Files/europe/200_serb_integration_in_kosovo_taking_the_plunge.pdf

Jano, Dorian, "How Legacies of the Past and Weakness of the State brought Violent Dissolution and Disorder to the Western Balkan States", **Journal of Peace, Conflict and Development**, Issue 14, July 2009, www.peacestudiesjournal.org.uk

Kosova Geçici Yönetimi Anayasal Çerçevesi, http://www.unmikonline.org/regulations/unmikgazette/06turkish/CF_Turkish_Anayasal_Cerceve.pdf

Kosovo Standards Implementation Plan, <http://operationkosovo.kentlaw.edu/symposium/resources/KSIP%20final%20draft%20031%20March%202004b.htm>

Matveeva, Anna ve Paes, Wolf-Christian, “Kosovo Serbs, An Ethnic Identity between Collaboration and Defiance”, Bonn International Center for Conversion, Friedrich Naumann Foundation and Safeworld, June 2003, http://www.bicc.de/uploads/tx_bicctools/report_kosovo_serbs.pdf

Military Technical Agreement, June 9, 1999, <http://www.nato.int/kosovo/docu/a990609a.htm>

Minorities in Kosovo still Face Acute Discrimination, UN reports, **UNMIK News**, 31 January 2003, <http://www.unmikonline.org/news.htm#3101>

Montanaro, Lucia, “The Kosovo Statebuilding Conundrum: Addressing Fragility in a Contested State”, **Working Paper**, FRIDE, October 2009, http://www.initiativeforpeacebuilding.eu/resources/WP91_Kosovo_Statebuilding_Conundrum.pdf

News from Kosovo: Statement by Dr. Nebojsa Covic, <http://www.kosovo.net/covic-un.html>

Not on the Agenda: The Continuing Failure to Address Accountability in Kosovo Post-March 2004, **Human Rights Watch**, Vol. 18, No. 4 (May 2006), <http://www2.ohchr.org/english/bodies/hrc/docs/ngos/hrw-new.pdf>

Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE) Mission in Kosovo, **Parallel Structures in Kosovo**, October 2003, Prishtina, <http://reliefweb.int/sites/reliefweb.int/files/resources/E838164DC63AA515C1256DB800496591-osce-kos-07oct.pdf>

_____, **Parallel Structures in Kosovo, 2006-2007**, <http://www.osce.org/kosovo/24618>

Pavlovic, Momcilo, “Kosovo under Autonomy, 1974-1990”, <http://www.cla.purdue.edu/history/FACSTAFF/Ingrao/si/Team1Reporte.pdf>

Police Violence against Ethnic Albanians in Kosovo Province, Amnesty International, April 1994,

http://repository.forcedmigration.org/show_metadata.jsp?pid=fmo:1205

Radeljic, Branislav, **Kosovo 1998-2008: Human Rights from War to Independence**, Bethany College, Virginia, 2008, http://mpira.ub.uni-muenchen.de/8684/1/MPRA_paper_8684.pdf

Republic of Serbia Constitution of 2006, http://www.wipo.int/wipolex/en/text.jsp?file_id=191258

Resolution of the National Assembly of the Republic of Serbia on a Mandate for Political Talks on the Future Status of Kosovo and Metohija, http://www.mfa.gov.rs/Policy/Priorities/KIM/draft_resolution_kim_e.html

Serbian Academy of Sciences and Arts Memorandum, <http://www.ess.uwe.ac.uk/Kosovo/Kosovo-Background17.htm>

Sırplar BM'nin Kosova planı reddetti, **Milliyet**, 16 Şubat 2007, <http://www.milliyet.com.tr/2007/02/16/dunya/dun06.html>

Sjursen, Helene, "Security and Defence", **ARENA Working Paper**, 10/2003, http://www.arena.uio.no/publications/wp_03_10_sjursen.pdf

Statement by the President of the Security Council, http://www.un.org/Docs/sc/unsc_pres_statement03.html

Statistical Office of Kosovo, **Kosovo in Figures 2004**, May 2004, http://esk.rks-gov.net/ENG/publikimet/doc_download/508-kosovo-in-figures-2004

Stavrianakis, Anna, "A Tale of Two Ethnicities? An Analysis of Approaches to 'Ethnic Conflict': The Case of Kosovo", **Global Politics Network**, 2002, <http://www.globalpolitics.net/essays/Stavrianakis.A%20Tale%20of%20Two%20Ethnicities.pdf>

Steiner, Michael, “First Things First: Step by Step in Kosovo”, **International Herald Tribune**, July 24, 2002, http://www.iht.com/articles/2002/07/24/edsteiner_ed3_php

Taureck, Rita, “Securitisation theory – The Story so far: Theoretical Inheritance and What It Means to be a Post-Structural Realist”, **Paper for presentation at the 4th Annual CEEISA Convention**, University of Tartu, 25-27 June 2006, www.ceeisaconf.ut.ee/orb.aw/class%3Dfile/.../TAURECK.doc

Terrorism in Kosovo and Metohija and Albania-The White Book, Belgrade, Federal Ministry of Foreign Affairs, 1998, <http://www.serbia-info.com/news/kosovo/terrorism.html>

The 1990 Constitution of Republic of Serbia, <http://unpan1.un.org/intradoc/groups/public/documents/untc/unpan019071.pdf>

Undertaking of Demilitarisation and Transformation by the UCK, <http://www.nato.int/kosovo/docu/a990620a.htm>

United Nations Development Programme (UNDP), **Kosovo Early Warning Report**, May-August 2003, http://www.kosovo.undp.org/repository/docs/EWS_4_Eng.pdf

_____, **Early Warning Report**, July-September 2005, http://www.kosovo.undp.org/publications/ews11/ewr11_engl.pdf

UNMIK, Standards for Kosovo, UNMIK/PR/1078 December 10, 2003, <http://www.unmikonline.org/press/2003/pressr/pr1078.pdf>

Wæver, Ole, “Aberystwyth, Paris, Copenhagen New 'Schools' in Security Theory and their Origins between Core and Periphery”, **Paper presented at the annual meeting of the International Studies Association**, Montreal, March 17-20, 2004,

<http://www.constructivismintegracion.wikispaces.com/.../Aberystwyth,+Paris,+Copenhagen+New+'Schools'+in+Security.doc>

Why Independence for Kosovo, The Status Issue, Political Challenges and the Path to European Integration, Forum 2015 Coalition for Euro-Atlantic Integration, October 2005, Prishtine, http://www.ceri-sciences-po.org/archive/mars06/independence_kosovo.pdf

Vathi, Zana ve Black, Richard, "Migration and Poverty Reduction in Kosovo", **Working Paper**, Development Research Center on Migration, Globalisation and Poverty, 2007, <http://www.dfid.gov.uk/r4d/PDF/Outputs/MigrationGlobPov/WP-C12.pdf>

Vekaric, Vatroslav "Beyond NATO Intervention in Yugoslavia: Motivations and Behavior of the Serbian Leadership during the Kosovo Crisis", The Independent Center for Strategic Studies, (25 May 2000), s. 1-41. <http://www.oocities.org/capitolhill/2890/stuvekisa.html>

Yugoslavia President Milošević Addresses the Nation, March 24, 1999, <http://www.serbia-info.com/news/1999-03/24/10032.html>

<http://web.amnesty.org/library/Index/ENGEUR700162004>

http://www.ecoi.net/file_upload/1226_1208267667_1191-en.pdf

http://en.wikipedia.org/wiki/List_of_heads_of_state_of_Yugoslavia

<http://www.ess.uwe.ac.uk/Kosovo/Kosovo-Background17.htm>

<http://hdr.undp.org/en/reports/global/hdr1994/>

<http://www.icty.org/x/cases/pavkovic/ind/en/pav-ii031002e.htm>

<http://kosovo.undp.org>

http://www.mfa-ks.net/repository/docs/DEK_PAV_e.pdf

<http://www.pdgs.org.ar/institutions/ins-dinamarca1.htm>

http://www.state.gov/www/regions/eur/ksvo_rambouillet_text.html
<http://www.state.gov/p/us/rm/2005/46940.htm>
[http://www.un.org/Docs/journal/asp/ws.asp?m=S/RES/1244\(1999\)](http://www.un.org/Docs/journal/asp/ws.asp?m=S/RES/1244(1999))
http://www.un.org/Docs/sc/unsc_presandsg_letters05.htm
<http://www.un.org/News/Press/docs/2008/sc9252.doc.htm>
<http://www.un.org/peace/kosovo>
<http://un.org/doc/UNDOC/GEN/N99/172/89/PDF/N9917289.pdf?OpenElement>
<http://www.unmikonline.org/press/2003/pressr/pr984.htm>
http://www.unmikonline.org/archives/news04_04full.htm#2804
<http://www.unmikonline.org/regulations/1999/reg01-99.htm>

D. TEZLER

Açıkmeşe, Sinem Akgül, **Kopenhag Okulu ve Realist Güvenlik Çalışmalarında Aktör, Tehdit ve Politika: Avrupa Güvenliği Üzerine Bir Değerlendirme**, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2008.

Asllani, Gani, **The Status of Kosova Debated: The 1967-1974 Internal Constitutional and Political Debates in Kosova**, Stirling Üniversitesi, Politika Bölümü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2008.

Bakx, Tessa, **Serb Perspectives on Decentralization and Local Governance in Kosovo: Towards Integration or Exclusion of the Serb Community in the Republic of Kosovo?**, Utrecht University, Conflict Studies and Human Rights, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2012.

ÖZET

Güvenlik Çalışmaları'nda faaliyet gösteren akademisyenler kimlik temelli grupların güvenlik ihtiyaçlarını ele almak istediklerinde kavramsal ve kuramsal olarak donanım eksikliği yaşamışlardır. Bu nedenle, Kopenhag Okulu'nun toplumsal güvenlikle ilgili çalışmaları mevcut güvenlik teorilerindeki önemli eksikleri ele alan değerli bir girişimi temsil etmiştir. Toplumsal güvenlik, kimlik temelli toplumsal grupların diğer toplumsal gruplarla ve devletle ilişkilerindeki güvenlik durumu ve algılamaları ile ilgilidir. Bu çalışmada, devlet-içi güvenlik dinamiklerinin anlaşılmasında toplumsal güvenlik kavramının analitik ve kavramsal yararlılığını ortaya koymak amaçlanmıştır.

1989'da Kosova'nın özerkliğinin kaldırılmasını takiben Kosova'daki Arnavut kimliği Sırbistan yönetimi tarafından marjinalleştirilmiştir. Bu bağlamda, Arnavutlar, Kosova'daki Sırp yönetiminin meşruiyetini reddederek Arnavut kimliğini korumak amacıyla Sırp hâkimiyetine karşı pasif direniş stratejisini benimsemişlerdir. Fakat 1990'lı yılların ikinci yarısında Arnavutların direnişi KKO'nun eylemleri ile silahlı mücadele biçimini almıştır. Bu dönemde Arnavutların kendi kimlikleri ile ilgili kaygıları ve bağımsızlık mücadeleleri, devlet güvenliği anlamında Sırpların kaygılarını beslemiştir. Sırp yönetimi ise, Kosova sorununu, Arnavutların toplumsal güvenlik sorunlarını dikkate almaksızın devlet güvenliği anlayışına göre ele almıştır.

1990'larda Arnavutlar baskı altında olan bir etnik grup iken, 1999 yılındaki NATO müdahalesinden sonra Kosovalı Sırplar, Arnavutlar tarafından baskıya maruz bırakılmıştır. UNMIK yönetiminde Kosovalı Arnavutlar hâkim kimlik haline gelirken, Kosovalı Sırplar, Sırbistan tarafından desteklenen paralel devlet yapıları aracılığıyla kimliklerini korumaya çalışmışlardır. Etnik bölünmüşlüğün bir yansıması olarak

Kosovalı Sırlar, enklavlarda ve Sırların hâkimiyetindeki bölgelerde yaşamak zorunda kalmışlardır. UNMIK'in azınlıkların güvenliklerini sağlama çabalarına rağmen, Sırlar hem günlük temelde hem de kitlesel şiddet eylemlerine maruz kalmışlardır. İki etnik grup arasındaki karşılıklı güvensizlik, mültecilerin geri dönüşünü olumsuz etkilemiş ve Sırların Kosova dışına göç etmesine yol açmıştır. Kosova'nın nihai statü sorunu ile ilgili olarak Arnavutlar, tam bağımsızlığı seçeneğini desteklerken, Kosovalı Sırlar, Kosova üzerinde Sırbistan'ın egemenliğinin yeniden tesisini amaçlamışlardır. Savaş sonrası dönemde Kosova'nın Arnavutlar için bir "devlet" güvenliği sorunu; Kosovalı Sırlar için ise bir toplumsal güvenlik sorunu olarak anlaşılması gerekir.

ABSTRACT

When scholars of Security Studies are engaged in studying security needs of identity-based groups, they lacked the conceptual and theoretical endowments. So, the works of the Copenhagen School on societal security represent a valuable attempt to address some important weaknesses in existing theories of security. Societal security is about the perceptions and security situation of identity-based societal groups' relations with other societal groups and the state. In this study, it is aimed to introduce the analytical and conceptual usefulness of societal security concept in understanding of intra-state security dynamics.

Following the abolition of the Kosovo's autonomy in the 1989, Albanian identity in Kosovo was marginalized by the Serbian administration. In this context, Albanians refused the legitimacy of Serbian rule over Kosovo and advocated the passive resistance strategy against the Serbian domination in order to maintain the Albanian identity. However, in the second half of the 1990s, Albanians' resistance took the form of an armed struggle with the actions of the KLA. In this period of time, concerns of Albanians about their own identity and their struggle for independence feed the concerns of Serbs in terms of the state security. Serbian administration handled the Kosovo question in accordance with the state security conception without any consideration of Albanians' societal security problems.

If in the 1990s it was Albanians who were the oppressed ethnic group, it is now the Serbs who are harassed by Albanians after the NATO intervention in 1999. While under UNMIK administration Kosovar Albanians have become dominant identity, Kosovar Serbs tried to preserve their identity through the parallel state structures supported by Serbia. As an implication of ethnic segregation, Kosovar

Serbs had to live in enclaves and Serb dominated areas, especially in northern Kosovo. Despite of the efforts of UNMIK to provide security for minority groups, Serbs suffered both daily-based and massive violence actions. Mutual distrust between two ethnic groups deteriorated the return of refugees and caused the migration of Serbs out of Kosovo. In terms of final status of Kosovo, Albanians aimed to achieve full independence, while Kosovar Serbs sought to reinstitution of Serbia's sovereignty over Kosovo. In post-war period, Kosovo needs to be understood as a "state" security problem for Albanians and as a societal security problem for Kosovar Serbs.